

**DEZAVANTAJLILIĞIN YENİDEN ÜRETİMİ:
AFYONKARAHİSAR'DA SOSYAL HİZMET
ALAN GRUPLAR**

Rasime DEMİR BAŞHAN
Doktora Tezi
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Osman METİN
Ocak, 2024
Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

DEZAVANTAJLILIĞIN YENİDEN ÜRETİMİ:
AFYONKARAHİSAR'DA SOSYAL HİZMET ALAN
GRUPLAR

Hazırlayan
Rasime DEMİR BAŞHAN

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Osman METİN

AFYONKARAHİSAR 2024

ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Doktora tezi olarak sunduğum “**Dezavantajlığın Yeniden Üretimi: Afyonkarahisar’da Sosyal Hizmet Alan Gruplar**” adlı çalışmanın, tarafımdan tüm hazırlanma süreçlerinde bilimsel etik kurallara ve atıf gösterme ilkelerine riayet ettiğimi belirterek aksi bir durumun tespiti halinde sorumluluğun tamamen bana ait olduğunu kabul, beyan ve taahhüt ederim.

22/01/2024

İmza

Rasime DEMİR BAŞHAN

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ENSTİTÜ ONAYI

Öğrencinin	Adı- Soyadı	Rasime DEMİR BAŞHAN
	Numarası	160657101
	Anabilim Dalı	Sosyoloji
	Programı	Sosyoloji
	Program Düzeyi	☐ Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐ Sanatta Yeterlik
Tezin Başlığı	Dezavantajlılığın Yeniden Üretimi: Afyonkarahisar’da Sosyal Hizmet Alan Gruplar	
Tez Savunma Sınav Tarihi	22.01.2024	
Tez Savunma Sınav Saati	14.00	

Yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez, Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği’nin ilgili maddeleri uyarınca jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek oy birliği – oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
MÜDÜR

Bu tez, Enstitü Müdürlüğüne kontrol edilerek, elektronik imza kullanılarak onaylanmıştır.

ÖZET

DEZAVANTAJLILIĞIN YENİDEN ÜRETİMİ: AFYONKARAHİSAR'DA SOSYAL HİZMET ALAN GRUPLAR

Rasime DEMİR BAŞHAN

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

Ocak, 2024

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Osman METİN

Güncel bir kavram olan dezavantajlılığın işaret ettiği sosyolojik gerçeklik, mevcut tartışmalardan çok daha eskiye dayanır. Dezavantajlılığı belirleyen en temel ölçüt içerisinde bulunulan toplumun sosyal ve ekonomik yapısı, istihdam oranı, gelir adaleti ve fırsat eşitliği gibi nitelikleridir. Dezavantajlı bireylerin toplum içerisindeki konumları, uyguladıkları çeşitli yaşam pratikleri ve kullandıkları dil ile kendisini gösteren nesnel bir yerdedir. Dezavantajlıların bu nesnel konum çerçevesinde anlam kazanan dünyaları nesnellığı bir süreklilik içerisinde, tekrar üretme eğilimindedir ve karşılıklı inşa şeklinde gerçekleşmektedir. Yani, dezavantajlılık yeniden üretilirken, yardım alma pratiği de yeniden üretilmektedir. Dolayısıyla, yapıların yeniden üretildiği gibi dezavantajlılık da nesnel bir gerçeklik olarak yeniden üretilmekte, fail ve yapı ilişkisinde gerçekleşen yeniden üretimin kırılması, ancak başka hareketlerle mümkün görünmektedir. Bu çalışma nitel araştırma yaklaşımı ile yürütülmüştür. Çalışmada sosyal hizmet açısından dezavantajlı olarak kabul edilen ve sosyal yardım alan 21 kişi ile mülakat tekniği kullanılarak derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Veriler, MAXQDA nitel veri analiz programı ile analiz edilmiş, analiz sonucunda temel fenomenin altında 7 kategoriye ulaşılmıştır. Yapılan analizlerin dezavantajlılığın yeniden üretilmesine neden olan yapıyı tanımlamayı, yeniden üretimin nasıl ve hangi yollarla kırılabileceğini anlamayı ve bu soruna çözüm yolları aramayı kolaylaştırması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dezavantajlılık, yeniden üretim, refah devleti, sosyal hizmet, habitus

ABSTRACT

REPRODUCTION OF DISADVANTAGE: PARTICIPATION OF GROUPS SOCIAL WORK PRACTICE IN AFYONKARAHISAR

Rasime DEMİR BAŞHAN

AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
INSITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF SOCIOLOGY

January, 2024

Advisor: Assist. Prof. Dr. Osman METİN

The sociological reality indicated by the current concept of disadvantage dates back much further than current debates. The most fundamental criteria determining disadvantage include the social and economic structure of the society, employment rate, income equity, and equal opportunities. The position of disadvantaged individuals within society is objectively manifested through various life practices and the language they use. Their worlds, defined within this objective framework, tend to be continuously reproduced and mutually constructed. In other words, as disadvantage is reproduced, so is the practice of receiving assistance. Therefore, just as structures are reproduced, disadvantage is also reproduced as an objective reality, and breaking the reproduction occurring in the relationship between actor and structure seems possible only through other actions. This study was conducted using a qualitative research approach. In-depth interviews were conducted using the interview technique with 21 individuals considered disadvantaged from the perspective of social work and receiving social assistance. The data were analyzed using the MAXQDA qualitative data analysis program, resulting in seven categories identified beneath the main phenomenon. It is expected that the analysis will facilitate the identification of the structure causing the reproduction of disadvantage, understanding how and through which means this reproduction can be disrupted, and seeking solutions to this problem.

Keywords: Disadvantage, reproduction, welfare state, social work practice, habitus

ÖN SÖZ

Oldukça zorlayıcı ancak çok da öğretici bir sürecin nihayetinde bu satırları yazabiliyor olmak ne büyük mutluluk... Yedi buçuk yıl, tam zamanlı farklı bir iş, üç yaşında bir çocuk, pandemi, deprem, savaş... Süreç, içeride de dışarıda da oldukça yıpratıcıydı. Bazen okunan beş sayfa kaynak, bazen yazılan bir satır, bazen de bir paragraf...Küçük küçük adımlarla tamamlanan bu çalışma bana vazgeçmeden devam etmenin, az da olsa istikrarlı çalışmanın kıymetini gösterdi. Desteğin, destek isteyebilmenin ve sunulan desteği kabul edebilmenin önemini de gördüm. Etrafımdaki herkes elinden geleni bazen de elinden gelenden fazla desteği bana sundu, bu satırlar vesileyle de beni destekleyenlere teşekkür etme fırsatım oldu.

Danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Osman METİN doktoranın son süreçlerinde bir öğrenci olan beni, risk de alarak, danışmanlığına kabul etti ve destekledi. Savrulmuşluk ve yarım kalmışlık hisleriyle dolu olduğum anları umutla bezeyerek çalışmanın yürütmesini mümkün kıldı. Danışman Hocamın sayesinde bu çalışma yarım kalmaktan kurtuldu ve bir bütün haline gelebildi. Hocamın en başında manevi desteği, teşviki ve yönlendirmesi bu çalışmayı tamamlamamda çok büyük etkidir. Kendisine çok müteşekkirim, minnettar ve de şükran doluyum. Tez izleme kurulunda bulunan hocam Dr. Öğr. Üyesi Kerim ÇINAR tüm metni ayrıntılı bir şekilde okudu, metnin eksiklerini göstererek nasıl daha iyi yapabileceğim konusunda yönlendirdi. Hoca olarak yaptığı akademik yönlendirmelerin yanında moral ve duygu durumu olarak düştüğüm her an imdadıma yetişti ve her zaman yol gösterdi, motive etti, cesaretlendirdi. Benim için oldukça zor geçen zamanlarda adeta ilahi bir hediye gibi gelen bu desteği ömrümce hatırlayacağım. Tez izleme kurulunda yer alan Prof. Dr. Hüseyin KOÇAK'ın, süreçteki katkıları ve desteklerinin yanında özellikle araştırmanın çalışma grubuna dair getirdiği eleştiriler ve yönlendirmeler tezin bağlamını güçlendirdi. Yüksek lisansta da kendisiyle çalışma şansı bulduğum hocam Prof. Dr. Osman KONUK savunma jürisinde yer alarak tez için çok kritik değerlendirmelerde bulundu. Osman Hocamın değerlendirmeleri benim için oldukça ufuk açıcı oldu ve çalışmanın daha iyi bir forma ulaşmasında önemli katkı sağladı. Savunma jürisinde bulunan Prof. Dr. Yılmaz YILDIRIM'ın özellikle çalışmanın yöntem kısmı ile ilgili eleştiri ve önerileri çok değerliydi. Jüride bulunan kıymetli hocalarıma katkıları için çok teşekkür ederim. Tez konusunu belirlerken böyle bir çalışmanın nasıl yapılabileceğine, hangi kavram ve isimlerin kullanılabileceğine, “dezavantajlılığın yeniden üretimi” kavramını geliştirmede Doç Dr. Bedir SALA'nın katkıları çok kilit ve de hayatiydi. Böyle bir çalışmaya cesaret edebilmemde katkısı büyüktür, Bedir Hocama teşekkürü bir borç bilirim.

Ailem, dostlarım özellikle son altı ayda benim için çok fedakarlıkta bulundu. Dostum Songül ALKAN AYKAÇ dostluğunun yanında akademik tavsiyeleriyle de hep yanımda oldu. Tezde kullandığım programları tanımama ve öğrenmeme vesile oldu, tezimle ve benimle yakinen ilgilendi, tıkanırdığım her anda gece gündüz demeden her zaman destek oldu. Dostum Sebahat SANDUVAÇ FİLİZ tezden uzaklaştığım zamanlarda beni yüreklendirerek tekrar çalışmaya dönebilmeme yardımcı oldu, şefkati ve dostluğunun iyileştirici bir etkisi var. Dostum Filiz FINDIK'ın çalışmamı bölmek adına zile basmadan kapıma astığı kek, poğaçaya ve böreklerin tadını sanırım hiç unutmayacağım. Birgül ORUÇ MEDETOĞLU ve Esmâ HAN TALAY her zorlandığımda anda yetişip beni kurtardılar. Afyonkarahisar Sosyal Hizmet Merkezindeki çalışma arkadaşlarım ve dostlarım Nafiye Büşra MEYDANAL, Döne TINAS TOPBAY, Sultan YAŞAR katılımcılara ulaşmamda, görüşmeleri planlamamda bana çok destek oldular. Onların sayesinde ulaşması güç olabilecek olan araştırmanın çalışma grubuna kolaylıkla

ulaşabildim. Teknik desteklerinin yanında bana hep cesaret ve güç verdiler. İş yerindeki oda arkadaşlarım Şeyma SAKİ ve Yusuf AKDUMAN tez yazım sürecimin son bir buçuk yılına ve de içinde bulunduğum gerilimlere, zorlanmalara çoğu kere şahit oldular. Böyle zamanlarda kahveyle, çayla ve zaman açarak beni teşvik ettiler. Adını burada anmadığım tüm dostlarıma da çok teşekkür ederim, sayelerinde sarılıp sarmalandığımı hissettim.

Ailem, oldukça uzayan tez sürecini tedirginlik ve umutla bekledi. Annem Nurten DEMİR ve babam Şefik DEMİR özellikle son aylarda ev içi sorumluluklarımı azaltarak, çalışmaya yoğunlaşmama fırsat tanıdılar. Kardeşim İbrahim DEMİR çeviri zorluklarında hep yanımda oldu. Ablam Fatma GEZELGE her zaman dualarında bana ve tezime yer verdi. Doktora süreci keyifli ve üretmenin hazzıyla birlikte kaygı düzeyimin oldukça yüksek olduğu bir süreci benim için. Kaygıyı, endişeyi ve de iniş-çıkışları benimle birlikte göğüsleyen eşim Muhammet BAŞHAN'ın desteği olmasaydı sanıyorum bu çalışmayı bitiremezdim. Benim ev içi ve ebeveynlik sorumluluklarımın çoğunu bu süreçte sevgili eşim yükledi. Bana her daim destek oldu, zaman ve alan açtı böylelikle devam edebilmemi sağladı. Eşime ne kadar teşekkür etsem de yeterli olmayacaktır, iyi ki var... Canım yavrum Ahsen Neva, annesinin tezini bitirmesini, sabrın ne olduğunu henüz bilmemesine rağmen, sabırla bekledi. Kendisine ayrılan zamanın ve ilgilinin azlığına razı oldu ve tez bitiminde annesiyle yapacağı şeyleri her gün tekrar etti... En büyük teşekkürüm bu süreçte benim hem “güç kaynağım” hem de “zayıf noktam” olan kızım Ahsen Neva'ya, ona çok borçluyum.

Bu çalışma, yedi buçuk yıllık meslek hayatımda tanıdığımı düşündüğüm sosyal hizmet yararlanıcıları olan müracaatçılara farklı bir pencereden bakabilmemi sağladı. Katılımcılar bana kalplerini samimiyetle açtılar, görüşmelerde hüznü, kederi, mutluluğu, umudu ve çaresizliği birlikte tecrübe ettik. Tüm katılımcılara çok minnettarım ve de şükran doluyum. Umarım bu çalışma onların, hakettikleri gibi daha iyi şartlarda yaşayabilmelerine yönelik atılacak adımlara vesile olur.

Temelde bir eşitsizlik çalışması olan bu tez, iddia edildiği gibi her insan yaşamının eşit olmadığını gözler önüne seren bir vahşetin de yaşandığı bir dönemde yazıldı. İnsanlık, yaklaşık beş aydır tüm şiddeti ile devam eden, tüm dünyanın seyirci olduğu ve canlı yayınlanan bir soykırımla çocuk, kadın, yaşlı, engelli demeden insanların katledilmesine tanık oluyor. Bu soykırım bizlere popülist bir söylem olan “insanların eşitliği” idealinin gerçeklikten ne kadar uzak olduğunu bir kez daha göstermiştir. Bu çalışma; annesinden, babasından, evinden, yurdundan, güvenden, bağdan, huzurdan ve de çocukluğundan koparılmış “Filistinli Çocuklar”a ithaf edilmiştir. Umarım dünya tarafından onların da tüm dünyadaki diğer çocuklar gibi “sadece” çocuk olduğu hatırlanır...

Rasime DEMİR BAŞHAN
2024, Afyonkarahisar

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI	ii
ENSTİTÜ ONAYI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
TABLOLAR LİSTESİ	x
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DEZAVANTAJLILIK VE DEZAVANTAJLILIĞIN YENİDEN ÜRETİMİNE İLİŞKİN KAVRAMLAR

1. EŞİTSİZLİK LİTERATÜRÜNE BAKIŞ: TOPLUMSAL TABAKALAŞMA, SINIF, STATÜ	11
1.1. TOPLUMSAL TABAKALAŞMA	18
1.2. SINIF	25
1.3. STATÜ	34
2. DEZAVANTAJLILIK	37
2.1. DEZAVANTAJLI GRUPLAR	45
2.1.1. Yoksullar/Yoksulluk.....	46
2.1.1.1. Yoksulluk Kültürü	55
2.1.2. Kadınlar.....	59
2.1.3. Çocuklar	65
2.1.4. Engelliler	74
2.1.5. Yaşlılar.....	80
2.2. KESİŞİMSSEL DEZAVANTAJLILIK	81
3. PIERRE BOURDİEU ve EŞİTSİZLİĞİN YENİDEN ÜRETİMİ	83
3.1. HABİTUS ALAN, SERMAYE VE EŞİTSİZLİĞİN YENİDEN ÜRETİMİ İLİŞKİSİ	86
4. DEZAVANTAJLILIĞIN YENİDEN ÜRETİMİ	90

İKİNCİ BÖLÜM

REFAH DEVLETİ, REFAH REJİMLERİ ARKA PLANINDA SOSYAL HİZMET VE TÜRKİYE'DEKİ YANSIMALAR

1. SOSYAL HİZMET YAPILANMASINA KISA BİR BAKIŞ	96
1.1. SOSYAL POLİTİKA: KAVRAM VE GELİŞİMİ	100
2. MODERNİZMDEN POSTMODERNİZME SOSYAL HİZMET YAKLAŞIMLARI	101
2.1. BİREY MERKEZLİ YAKLAŞIM.....	102
2.2. PSİKODİNAMİK YAKLAŞIM.....	105
2.3. EKOSİSTEM YAKLAŞIMI	106
2.4. BASKI KARŞITI UYGULAMA YAKLAŞIMI.....	109

2.4.1. Radikal Sosyal Hizmet Yaklaşımı	111
2.4.2. Feminist Sosyal Hizmet Yaklaşımı.....	111
2.4.3. Güçlendirme Temelli Sosyal Hizmet Yaklaşımı	112
3. LİBERALİZM ELEŞTİRİSİ: REFAH DEVLETİNİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ	113
3.1. GÖNÜLLÜ KURULUŞLAR DÖNEMİ (1880 ÖNCESİ DÖNEM)	115
3.2. SOSYAL SİGORTALAR DÖNEMİ (1880-1945 ARASI DÖNEM).....	116
3.3. REFAH EVLETİNİN ALTIN ÇAĞI (1945-1975 ARASI DÖNEM).....	118
3.4. NEOLİBERALİZM VE SORGULANAN REFAH DEVLETİ (1975 SONRASI DÖNEM)	120
4. REFAH REJİMLERİNİN DÜNYADAKİ SOSYAL HİZMET UYGULAMALARINA ETKİSİ.....	123
4.1. LİBERAL/ANGLO SAKSON REFAH REJİMİ	125
4.2. MUHAFAZAKÂR/KITA AVRUPASI REFAH REJİMİ	126
4.3. DEMOKRATİK/ İSKANDİNAV (KUZEY AVRUPA) REFAH REJİMİ	128
4.4. GÜNEY AVRUPA/LATİN/AKDENİZ REFAH REJİMİ.....	130
5. SOSYAL HİZMET UYGULAMALARININ TÜRKİYE’DEKİ SERÜVENİ ve AİLE ve SOYAL HİZMETLER BAKANLIĞI	134
5.1. AİLE VE SOSYAL HİZMETLER BAKANLIĞI	140
5.1.1. Sosyal Hizmet Merkezleri	141
5.1.1.1. Sosyal ve Ekonomik Destek (SED).....	142
5.1.1.2. Korunmaya İhtiyacı Olan Çocuk (KİÇ)	144
5.1.1.3. Engelli Evde Bakım Hizmetleri.....	145
5.1.1.4. Yaşlı Bakım Hizmetleri	146

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOSYAL HİZMET ALAN DEZAVANTAJLI GRUPLARA YÖNELİK BİR SAHA ÇALIŞMASI: AFYONKARAHİSAR ÖRNEĞİ

1. ARAŞTIRMA TASARIMI	148
1.1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	148
1.2. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ	151
1.3. ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLILIKLARI	151
1.4. ARAŞTIRMACININ KONUMU VE ETİK	152
1.5. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	154
1.5.1. Çalışma Grubunun (Örneklemin) Belirlenmesi	156
1.5.2. Veri Toplama Araçları ve Süreci	157
1.5.3. Verilerin Analizi	159
1.5.4. İnanlırlık, Aktarılabirlik, Teyit Edilebilirlik ve Tutarlılık	161
2. ARAŞTIRMA BULGULARI VE YORUMLAR.....	163
2.1. “KURUMUN YAPISI” KATEGORİSİNE İLİŞKİN BULGULAR	163
2.2. “AİLE YAPISI” KATEGORİSİNE İLİŞKİN BULGULAR	170
2.3. “YARDIMIN MAHİYETİ” KATEGORİSİNE İLİŞKİN BULGULAR.....	179
2.4. “KONUMU TANIMLAMA” KATEGORİSİNE İLİŞKİN BULGULAR	185
2.5.“SERMAYE YOKSUNLUĞU” KATEGORİSİNE İLİŞKİN BULGULAR	192
2.6.“GELECEK BEKLENTİSİ KATEGORİSİNE İLİŞKİN İLİŞKİN BULGULAR	197
2.7. KIRILMA MÜMKÜN MÜ? KATEGORİSİNE İLİŞKİN BULGULAR.....	200
TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER.....	204
KAYNAKÇA.....	214

TABLULAR LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1. Çalışma Grubunun Demografik Verileri	157
Tablo 2. Nitel Araştırmalarda Veri Analizi	160
Tablo 3. Verilerden Elde Edilen Tema, Kategori ve Kodlara İlişkin Tablo	162
Tablo 4. Kurumun Yapısı Kategorisine Ait Kod Örüntüsü ve Frekansları	163
Tablo 5. Aile Yapısı Kategorisine Ait Kod Örüntüsü ve Frekansları.....	171
Tablo 6. Yardımın Mahiyeti Kategorisine Ait Kod Örüntüsü ve Frekansları	179
Tablo 7. Konumu Tanımlama Kategorisine Ait Kod Örüntüsü ve Frekansları.....	186
Tablo 8. Sermaye Yoksunluğu Kategorisine Ait Kod Örüntüsü ve Frekansları.....	192
Tablo 9. Gelecek Beklentisi Kategorisine Ait Kod Örüntüsü ve Frekansları.....	197
Tablo 10. Kırılma Mümkün mü? Kategorisine Ait Kod Örüntüsü ve Frekansları	200

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

- %:** Yüzde
AB: Avrupa Birliği
ABD: Amerika Birleşik Devletleri
ABS: Aile Bilgi Sistemi
AEP: Aile Eğitim Programı
ASDEP: Aile Sosyal Destek Proramı
ASHB: Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı
Bkz: Bakınız
BM: Birleşmiş Milletler
CEDAW: Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination agaist Women
CHP: Cumhuriyet Halk Partisi
COS: Charity Organization Society
CRPD: United Nations Convention on the Right of Persons with Disabilities
ÇHGM: Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü
EÖE: Evlilik Öncesi Eğitim
GSYH: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IASSW: International Association Schools of Social Work
IFSW: International Federation of Social Workers
KİÇ: Korunmaya İhtiyacı Olan Çocuk
KSGM: Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü
LGBT+: Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Trans ve Interseks
MARKA: Doğu Marmara Kalkınma Ajansı
NASW: National Association of Social Workers
SED: Sosyal ve Ekonomik Destek
SHÇEK: Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu
SHM: Sosyal Hizmet Merkezi
SOYBİS: Sosyal Yardım Bilgi Sistemi
SYDV: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı
SYGM: Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü
UNDP: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UNESCO: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
YBS: Yönetim Bilgi Sistemi
WHO: World Health Organization

GİRİŞ

Dezavantajlılık, güncel bir kavram olmasına karşın işaret etmiş olduğu sosyolojik gerçeklik çok daha eskilere dayanmaktadır. Dezavantajlılık, en temelde bir eşitsizlik biçimine işaret etmektedir. Eşitsizliğin insanlık tarihinin var oluşundan itibaren hemen hemen bütün toplumlarda var olduğu bilinmektedir. Geleneksel dönemlerde eşitsizlik sebepleri; yaş, engellilik veya cinsiyet gibi bireyde bulunan özellikler ile ilişkilidir. Sanayi devrimiyle birlikte değişen ekonomik ve toplumsal yapı, sınıflar arasındaki farklılıkları oldukça keskinleştirmiş, geniş bir kesimin de yoksullaşmasına sebep olmuştur. Böylelikle eşitsizlik, yapının ürettiği bir mahiyete bürünmüştür. Bir bilim olarak ortaya çıkışı sanayi devrimi sonrasında tekabül eden sosyoloji, disiplin olarak ilk ortaya çıktığı dönemden itibaren toplumsal eşitsizliklerin üzerinde durmuş, toplumsal tabakalaşma, sınıf, statü kavramlarıyla bu eşitsizlik biçimlerini tartışmıştır.

Kıta Avrupasında 18. ve 19.yüzyıllarda meydana gelen keşifler ve teknik ilerlemeler sonucunda İngiltere başta olmak üzere birçok ülkenin iktisadi yapısını değiştiren Sanayi Devrimi, geleneksel dönemlerden kopuşu da ifade etmektedir. Geleneksel dönemlerde toplumda yardıma ihtiyaç duyan kişi ve grupların bu ihtiyaçları, dinlerin hayırseverlik yaklaşımı ve toplumsal dayanışma ağları içinde karşılanmıştır. Sanayi Devrimi sonrasında toplumsal yaşamın değişmesi, yardıma ihtiyaç duyan gruplar için profesyonel bir yapılanmayı beraberinde getirmiş ve böylelikle de sosyal hizmet bir disiplin olarak ortaya çıkmıştır. Sanayi Devrimi'nin çalışma yaşamına getirdiği ağır koşullar, toplumsal sınıflar arasında meydana gelen gelir dağılımı eşitsizliği gibi durumlar engelli, çocuk ve yaşlı bireylerin korunmaya ihtiyacını da arttırmıştır. Dolayısıyla sosyal hizmetlerin sahada ve akademik çevrede daha belirgin hale gelmesine de sebebiyet vermiştir. Yine bu gelişmelerle birlikte hızlı sanayileşmenin sonucu olarak kırsal bölgelerden kentlere yapılan göçler de nüfusun yoğunlaştığı kentsel mekânlarda sosyal hizmet uygulamalarına ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Söz konusu toplumsal ve ekonomik şartların yoksul, engelli, korunmaya ve bakıma ihtiyaç duyan bireyler üzerindeki doğrudan etkisi 19.yüzyılın sonuna doğru bütün ağırlığı ile kendini gösterirken, sosyal hizmetin mesleki olarak kurumsal ve akademik zemini oluşturulmaya başlanmıştır.

Sosyal hizmet disiplininin hem bilimsel hem de uygulama alanındaki gelişimi, 19. yüzyılın ikinci yarısında görünür olmaya başlamıştır. Sanayi Devrimi, Fransız İhtilali, Birinci ve İkinci Dünya Savaşı ve 1929 Büyük Buhranı gibi insanlık tarihini önemli

ölçüde etkileyen sosyal, iktisadi, çevresel ve politik olaylara koştur olarak gelişen sosyal hizmet disiplini, günümüz koşullarında multidisipliner bir alan özelliği taşıyarak vakaların çözümünde tek başına rol almayıp sosyoloji, psikoloji, hukuk gibi farklı disiplinlerle birlikte hareket eden ve küreselleşmenin etkisiyle hızlı değişimlere göre çözüm üretmeye çalışan bir alan haline gelmiştir.

Sosyal hizmet, sosyal politika ile yakın bir ilişki içindedir. Sosyal hizmet müdahaleleri veya yapılan sosyal yardımlar, ülkelerin yürüttüğü sosyal politikaların bir sonucudur. Sosyal politikalar ise refah devleti anlayışıyla doğrudan bağlantılıdır. Refah devleti, tarihi 18. Yüzyılın sonlarına dayandırılrsa da Birinci Dünya savaşı sonrası 1930-1960 yılları arasında kapsayan devlet ve vatandaş arasındaki özel bir ilişki olarak ifade edilmektedir (Esping-Andersen, 2006). İlki 1942 yılında yayınlanan Beveridge Raporları refah devleti yaklaşımında önemli farklılaşmaların yaşanmasının da önünü açmıştır. Bu dönem öncesinde sadece yoksullara çok sınırlı bir şekilde yapılan sosyal yardımlar, vatandaşlık statüsüne vurgu yapılarak bütün vatandaşları kapsayacak biçimde genişletilmiştir. Bunun yanı sıra insan yaşamının bütün dönemlerine ilişkin detaylı bir sosyal politika anlayışı geliştirilmiş ve bu dönem refah devletlerinin “altın çağı” olarak değerlendirilmiştir.

Refah devleti tartışmaları çoğu zaman liberalizmle birlikte ve liberalizm karşılığında sürdürülmüştür. Liberal iktisat anlayışı “bırakınız yapsınlar, bırakınız etsinler” mottosuyla hür teşebbüse ayrı bir önem verirken bireysel iradeyi yüceltmiş ve sınırlı bir devlet anlayışını savunmuştur. Sınırlı devlet anlayışı beraberinde sosyal devlet sıfatıyla devletin yalnızca çok yoksul ve en dezavantajlı kesimlerine yardım yapılması gerekliliğini savunarak sosyal yardımların kişileri “yardım bağımlısı” haline getirdiğini iddia etmiştir. İki dünya savaşı ve 1929 Büyük Buhranı’nı tecrübe eden insalık yoksulluğun artışı, işsizlik gibi iktisadi problemlerin yanında, göç, olumsuz çalışma koşulları gibi sosyal problemleri de tecrübe etmeye başlayınca liberal iktisat teorisinin bir çıkışı olan liberal refah anlayışı sorgulanmış ve yeni çözüm yolları aranmaya başlamıştır. Bu bağlamda “sınırlı devlet” anlayışı yerine “müdahaleci devlet” anlayışı yaygınlaşmaya başlamıştır. Söz konusu süreç refah devletinin yükselerek “altın çağını” yaşadığı döneme tekabül etmiş ve Keynesyen iktisat politikaları dönemin hâkim sosyal politikalarını oluşturmuştur. 1970’ler sonrasında ise sosyal refah devleti ve uygulamaları ciddi biçimde eleştirilmeye başlanmıştır. Liberal iktisat anlayışının yarattığı eşitsizlikleri giderme amacıyla olan Keynesyen politikalarının yeterli olmaması ve refah devleti

harcamalarının enflasyona neden olduğu gerekçeleriyle yeni bir liberal dalga, politika anlayışına yön vermeye başlamıştır. Neo-liberal iktisat anlayışı olarak adlandırılan bu yeni dalga liberalizm, refah harcamalarının kısılması, serbest piyasayı canlandırma, vergi reformu, özelleştirme gibi hamlelerle devletin etkisini azaltarak “bağış” üzerine kurulu bir iktisat anlayışına evrilmiştir. Yönetişim olarak da adlandırılan bu süreçte devletin refah devleti olarak vatandaşa karşı sorumlulukları, sivil toplum kuruluşları ile paylaşılmıştır. Sosyal yardım ve sosyal politika üretmede sivil toplum kuruluşları da etkin rol oynamaya başlamıştır. Refah devletinin vatandaş vurgusu, neo-liberal dönemde yerini “müşteri” ye bırakmıştır.

Türkiye’de sosyal hizmetin gelişimi dünyadakinden farklı bir seyir izleyerek bir disiplin ve yapılanma olarak ülkeye daha geç bir dönemde girmiştir. Türkiye’de özellikle vakıf kültürü yaygın bir şekilde bulunmaktadır. Vakıf kültürü, İslam dininin buyrukları olan zekât, fitre ve sadaka gibi dini sorumlulukların daha çok gönüllü kuruluşlarca yapılmasını beraberinde getirmiştir. Türkiye’de kurumsal sosyal hizmetin oluşması ise batı örneklerine kıyasla oldukça geç bir zamanda ortaya çıkmaya başlamıştır. Sosyal hizmet alanında 2000’ler sonrası, müstakil olarak kurulan ve o dönemki adıyla Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın da kurulmasıyla, sosyal hizmet hızlı bir yapılanma süreci geçirmiş ve geçirmeye de devam etmektedir. 1923 yılında kuruluşundan itibaren ve tek parti döneminde de ağırlıklı olarak devletçi bir politika izleyen Türkiye Cumhuriyeti’nde yoksullukla mücadele devletin sorumluluğu alanına girmemiştir. 1961 Anayasası’nda sosyal haklar anayasal güvence altına alınmış ve sosyal hizmetin gelişimi noktasında gerek çeşitli kuruluşların kurulması gerekse de bu alana özgü kanunların çıkarılmaya başlanması gibi önemli adımlar atılmıştır. Dolayısıyla 1980’li yıllardan itibaren neo-liberal ekonomiye entegre olma girişimleri daha görünür olmaya başlamıştır. Neo-liberal ekonomi anlayışı, refah devletine yönelik ciddi eleştiriler getirmiştir ve bu nedenle refah paradigmasında önemli değişimler yaşanmıştır. Yirminci yüzyılın son çeyreğinde ise sosyal hizmet; neo-liberal refah anlayışı çerçevesinde, piyasa koşullarının hâkimiyetine girmiş, devletin sosyal hizmet ve sosyal yardımlar konusunda sorumluluğu da oldukça daraltılmıştır. Türkiye’de sosyal hizmetler, 27.05.1983 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanan 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu ile hukuki bir statü elde etmiştir. Buna göre, sosyo-ekonomik nedenlere bağlı olarak yoksulluk hali yaşayan bireylere ya da ailelere sosyal hizmet sunan, sunulan hizmetleri denetleme sorumluluğu taşıyan SHÇEK (Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu)

kurulmuştur. SHÇEK'in kurulması gönüllü kuruluşlardan profesyonel yardımlara geçişte önemli adımlardan biri olmuştur.

Sosyal hizmetin Türkiye'deki akademik yapılanması ise 1959 yılında açılan Sosyal Hizmetler Enstitüsü ile başlamıştır. 1961 yılında günümüzde Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü olarak varlığını sürdüren Sosyal Hizmetler Akademisi kurulmuştur. ABD'nin sosyal hizmet model ve yaklaşımları uygulanan bu akademi, uygulama üzerine yoğunlaşmakta ve sosyal teoriyi pek fazla içermemektedir. Sosyal hizmet disiplininin Türkiye'deki akademik gelişimi, meslek profesyonellerinin yetişmesi açısından önemli bir adımdır. Pratik yönü ağır basan sosyal hizmet disiplinin model ve yaklaşımları, önleyici sosyal hizmet müdahaleleri geliştirmekte sınırlı kalmıştır. Müracaatçıların yaşadıkları problemlerine sınırlı müdahale ile bireyin veya ailenin içinde bulunduğu koşullar iyileştirilmeye çalışılmakta ancak bu problemleri ortaya çıkaran yapısal faktörler üzerinde yeterince durulmamaktadır. Türkiye'deki sosyal hizmet disiplininde, sosyal teorinin yeterince gelişmemiş olması Marksist, yapısalcı, feminist ve baskı karşıtı gibi sosyal sorunların toplumsal yapılardan kaynaklandığı vurgu yapan yaklaşımlarında cılız kalmasına da sebebiyet vermiştir. Bu yaklaşımların gelişmemiş olması meslek profesyonellerince tanınmayı engellemiş dolayısıyla da sosyal hizmet müdahalelerinde de uygulanamamayı beraberinde getirmiştir.

2011 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın kurulması ile bu kurumlar tek bir çatı altında toplanmaya çalışılmıştır. Sosyal hizmetler sisteminde yapılan bu hamlenin amacı ise yardım hizmetlerinin yürütülmesi, sosyal politika ve buna bağlı olarak stratejilerin belirlenmesi, hizmetlerin hızlı ve kalite bir biçimde yardıma ihtiyaç duyan kesimlere ulaştırılması, gönüllü, sivil toplum kuruluşları ile paydaşlık kurarak iş birliği içerisinde yer almak ve nihayet aile olgusunun önemini vurgulayarak, bu yapının bütünlüğünü korumak adına faaliyetler yürütmek olmuştur. Tüm yurttaşlara sunulan hizmetlerin yanında bu çalışmanın da çalışma grubunu oluşturan dezavantajlı gruplar, hizmet yararlanıcıları arasında çoğunluğu oluşturmaktadır. 2011 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı olarak kurulan bakanlığın adı 2018 yılında Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı olarak, 2021 yılında ise Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı olarak değiştirilmiştir. Kısa sürede geçirdiği değişimler, çeşitli bakanlıklarla ayrılıp birleşme gibi değişim ve dönüşümler bakanlığın kurumsallaşmasını da engelleyen faktörler arasında olmuştur. Bakanlık ölçüsündeki kurumsal yapı; çocuk, kadın, yaşlı, engelli, şehit, gazi, özel gereksinimli gruplar gibi toplum içerisinde dezavantajlı gruplara yönelik

çeşitli hizmetleri sunarak toplumsal adalet ve toplumsal eşitliği sağlama misyonunu yerine getirmeye çalışmaktadır.

Türkiye’de dezavantajlı grup kavramı, Avrupa Birliği’ne üyelik sürecinde 2000’lerin başından itibaren kullanılmaya başlanmıştır (Arslan ve Sağlam: 2022: 298). Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nın kurulması ile birlikte dezavantajlı gruplara yönelik artan bir ilginin olduğunu söylemek mümkündür. 2020 yılında tüm dünyada etkileyen Covid-19 pandemisi sonrası ise bu ilginin daha da arttığı görülmektedir. Bu durum, dezavantajlılığın ne olduğu, kimlerin dezavantajlı grup olarak tanımlanacağı tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Çeşitli özellikleri ve grupları tanımlamada kullanılan dezavantajlılığı belirleyen en temel bağlam ise içinde yaşanan toplumdur. Bazı dezavantajlılık biçimleri bütün toplumlarda ortak iken bazı dezavantajlılık durumları da içinde bulunulan o topluma özgüdür. Bu nedenle değişken ve geniş bir muhtevaya sahip olan dezavantajlılık çok çeşitli şekillerde tanımlanmıştır.

Bir saha gözleminden hareketle oluşturulan bu tez çalışması, sosyal hizmetlerden yararlanan ailelerin bir sonraki kuşağında da yardım alma pratiğinin devam ettiğinin tespiti ile yola çıkmıştır. Zira bu durum sosyal hizmetin değiştirme, dönüştürme, iyileştirme, kendine yeterli hale gelmesini destekleme ve nihayetinde de özgürleştirme misyonları ile çelişmektedir. Genelde yardımlar özelde de Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından sunulan sosyal ve ekonomik destek hizmetleri, ailelere çocuklarının bakım ve ihtiyaçlarını karşılaması için geçici süreyle yapılan bir sosyal yardımdır. Yardımın temel amacı yoksulluk sebebiyle çocukların dezavantajlı çocuk statüsüne gelmesinin önüne geçerek çocukların aileleriyle birlikte ve aile sıcaklığında büyümesini desteklemektir. Ancak yardımdan yararlanan müracaatçıların uzun süreler sosyal ve ekonomik destekten yararlanmakta olduğu, koşullarının iyileşmediği, iş bulma, çalışma ve de kendi yaşamının sorumluluğu alma konularında pek fazla bir değişimin olmayışı gibi sonuçlar, dezavantajlılığın yeniden üretimine kaynaklık etmiştir. Çalışma, için ilk etapta dezavantajlılığın yeniden üretiminin var olup olmadığını belirlemek için iki kuşaktır yardım alan ailelerin olup olmadığı sorgulanmış ve nihayetinde iki kuşaktır yardım alan pek çok ailenin var olduğu öğrenilmiştir. Kök ailesinde yardım alarak yetişkinlik yaşamına erişmiş bireylerin bazılarının, kendi çocuklarını büyütürken de çeşitli sosyal yardımlara özellikle de Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından sunulan sosyal ve ekonomik desteklere ihtiyaç duyduğu tespit edilmiştir. İki kuşaktır

yardım alma pratiği, dezavantajlılığın yeniden üretimini delillendirmiş ve çalışma grubu da bu ailelerden oluşturulmuştur.

Dezavantajlılığın yeniden üretimi kavramı sosyolojinin en önemli isimlerinden biri olan Pierre Bourdieu'nun eşitsizliğin yeniden üretimi kavramına atıfla bu çalışmada kullanılmıştır. Bourdieu eşitsizliğin yeniden üretimi kavramını özellikle Fransız eğitim sistemi üzerine yaptığı çalışmalarda kullanmıştır. Ona göre toplumsal tabakalaşma sisteminde alt sınıflardan gelen öğrencilerin daha nitelikli ve iyi eğitim veren okullara yerleşmesinin, üst sınıflardan gelen öğrencilere kıyasla daha az olduğu yönündedir. Eğitim, toplumsal sınıflar arasında dikey hareketliliği sağlaması beklenen bir olguyken sosyal yaşamda bu beklentinin aksi bir tablonun ortaya çıktığı görülmüştür. Alt sınıftan gelen öğrenciler çoğunlukla eğitim hayatından erken ayrılmakta ve akademik başarılarının da üst sınıftan gelenler nazaran daha düşük olduğu dikkat çekmektedir. Alt sınıftan gelen öğrencilerin ekonomik sermayelerinin yanında sosyal, kültürel ve dilsel sermayeleri de sınırlıdır. Bu sınırlıklar, okul içinde farklı gruplardan gelen öğrencilerle etkileşim içine girmelerine de engel olabilmektedir. Eğitim süreci, akademik olarak da sağladığı sosyal çerçeve olarak da toplumsal sınıfların eşitsiz durumlarının ortadan kalkmasından ziyade bu eşitsizliği beslemekte ve de yeniden üretmektedir. Eşitsizliği yeniden üreten mekanizmaların başında en yalın haliyle “yatkınlıklar” olarak tanımlanan habitus gelmektedir. Ekonomik, sosyal ve kültürel sermayenin kısıtlılığı habitusu da şekillendirmekte, fail ve yapının karşılıklı ilişkisi içerisinde inşa edilen habitus, bireyin yaşamına dair bir kılavuz sunmaktadır. Dezavantajlılık yeniden üretiminin de eşitsizliğin yeniden üretime benzer süreçle gerçekleştiği düşüncesinden hareketle Pierre Bourdieu'nun kavramları bu çalışma için referans alınmıştır.

Mevcut araştırma; Afyonkarahisar Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü aracılığıyla sunulan sosyal ve ekonomik destek hizmetinden en az iki kuşaktır faydalanan aileleri kapsamaktadır. Bu bağlamda en az iki kuşaktır yardım alma koşulunu taşıyan çalışma grubu kolaylıkla oluşturulmuştur. Bu durum, yeniden üretimin sosyal hizmet alan gruplarda yaygınlığına dair ipuçları da içermektedir. Yaşamını kendi kaynakları ile idame ettiremeyen ve kendi dışında özellikle de sosyal yardımlara ihtiyaç duyma hali bir sonraki kuşakta da devam eden bireylerin bir bakıma, sosyal hizmet alan gruplar açısından dezavantajlılığı yeniden ürettiği de görülmektedir. Araştırma; dezavantajlı gruplarda sosyal yardım alma ile oluşan kültürün yeniden üretimini gözlemlemek, yeniden üretimin neden ve nasıl gerçekleştiğine ilişkin argümanları belirlemek, yeniden üretime neden olan

yapısal ve kurumsal dinamikleri tespit etmek ve oluşan bu kültürel yapının kişilerde nasıl karşılık bulduğunu anlamaya çalışmak gibi amaçları barındırmaktadır. Çalışmanın önceki dezavantajlılık çalışmalarından ayırt edici özelliği ise sosyal yardımlardan iki kuşaktır yararlanan katılımcılarla yapılmış olmasıdır.

Araştırmanın temel amacı ise dezavantajlılığın yeniden üretimine kaynaklık eden unsurları tespit etmektir. Bunu da dezavantajlı grupların kendi deneyimlerinden yola çıkarak yapmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın katılımcıların yaşam pratikleri ve deneyimlerinden hareketle yürütülmesi anlama, keşfetme ve tespit etme süreçlerini kapsamı gibi faktörler, çalışmanın amacı ile de uyumlu olarak, nitel araştırma yönteminin tercih edilmesine sebebiyet vermiştir. Verilerin toplanmasında derinlemesine yüzyüze görüşme ve gözlem teknikleri kullanılarak elde edilen bu veriler Maxqda nitel veri analiz programında analiz edilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu iki kuşaktır sosyal yardım alan 21 kişi oluşturmaktadır. 6'sı kardeş, 4'ü karı-koca olan çalışma grubunda 3 erkek, 18 kadın yer almaktadır.

Araştırma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın literatür kısmında, özellikle de birinci ve ikinci bölümünde Citavi 6 bilgi organizasyon ve atıf programı kullanılmıştır Kavramsal çerçeveyi oluşturan birinci bölümde çalışma boyunca kullanılacak kavramlar tanımlanmıştır. Bölümün başında dezavantajlılık bağlamının anlaşılması için toplumsal, tabakalaşma, sınıf, statü tartışmalarına yer verilmiş akabinde de güncel bir kavram olan dezavantajlılık tanımlamalarına geçilmiştir. Dezavantajlılığın ortak bir tanımlamasının güçlüklerinden bahsedilmiş, çeşitli dezavantajlılık tanımları ele aldığı konular ve gruplar çerçevesinde kategorilendirilmiştir. Dezavantajlılık tanımlarının kategorilendirilmesi çalışmanın başka bir özgün yönünü oluşturarak geniş bir içeriğe sahip olan bu güncel kavramın ele alınış yönlerine de geniş bir perspektiften bakışı mümkün kılmıştır. Literatürdeki dezavantajlılık kavramları ele alındıktan sonra bu çalışma bağlamında kullanılan dezavantajlılık kavramına ilişkin tanımlama yapılmıştır. Geliştirilen dezavantajlılık tanımı ise “kişinin kendisinin sahip olduğu, ekonomik, sosyal ve kültürel kaynaklarının kendi yaşantısını sürdürmede yetersiz kalması ve çeşitli destekler olmaksızın temel ihtiyaçlarını dahi karşılayamaması” şeklindedir.

Her geçen başka bir grubun dezavantajlı grup olarak nitelendiriliyor oluşu hangi grupların dezavantajlı olduğuna dair başka bir tartışmaya da kapı aralamıştır. Bu çalışmada dezavantajlı gruplar yoksullar, kadınlar, çocuklar, engelliler ve yaşlılarla sınırlandırılmıştır. Böyle bir sınırlandırılmaya gidilmesinin amacı bahsedilen dezavantajlı

grupların, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının “mutfağı” olarak kabul edilen Sosyal Hizmet Merkezleri tarafından yapılan sosyal hizmet uygulamalarından yararlanıyor olmalarıdır. Birden çok dezavantajlılığın aynı kişi tarafından deneyimlenmesini ifade eden keşimsel yaklaşıma çalışma grubunun özelliklerini de tanımlaması sebebiyle yer verilmiştir. Çalışma için oldukça önemli olan Pierre Bourdieu’nun yeniden üretim, habitus, kültürel sermaye kavramları üzerinde durulmuş, çalışmanın temel kavramı olan dezavantajlılığın yeniden üretimi kavramı tartışılarak ilk bölüm sonlandırılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümü sosyal hizmet alan dezavantajlı gruplarla yapılan bir çalışma olması sebebiyle refah devleti ve sosyal hizmet ilişkisine ayrılmıştır. Değişen refah devleti anlayışının sosyal hizmet yaklaşımına etkisi ile refah rejimlerinin özelliklerine değinilmiştir. Esping- Andersen’in üçlü refah rejimini oluşturan liberal, muhafazakâr ve sosyal demokrat sınıflaması üzerinde ayrıca durulmuştur. Maurizio Ferrara, Esping- Andersen’in refah rejimi sınıflamasına ek olarak Güney Avrupa refah rejimini eklemiştir. Coğrafi olarak Türkiye’nin çoğunluğu Güney Avrupa’da yer almamasına karşın bu rejimde gruplandırılan ülkelerin refah devleti yaklaşımlarının Türkiye ile benzerlik göstermesinden hareketle, Ian Gough tarafından Türkiye de bu refah rejimine yerleştirilmiştir. Türkiye’nin içinde bulunduğu Güney Avrupa refah rejiminin sosyal hizmet yaklaşımlarına etkisi ise ayrıca tartışılmıştır. Türkiye’de sosyal hizmetin, kuruluş ve model anlamında, kısa tarihçesi ve güncel durumundan bahsedilmiş, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı yapılanması ile Sosyal Hizmet Merkezleri aracılığıyla sunulan sosyal hizmet uygulamalarının tanıtımı yapılmıştır.

Araştırmanın yöntemi ve tasarımının da anlatıldığı üçüncü bölüm ise çalışmanın özgün kısmını oluşturur. Sahadan elde edilen verilerin analiz edilmesinin ardından ortaya çıkan kod-kategori ve tema örüntüsü dezavantajlılığın yeniden üretimini sağlayan kaynaklar hakkında anlaşılır ve aktarılabilir veriler elde edilmiştir. Verilerin analizinde katılımcıların ifadelerinden hareketle oluşturulan kodların, kategorileri ve kategorilerin de temayı oluşturması şeklinde tümevarımsal akıl yürütme izlenmiştir. Araştırmanın bulgularına göre temel fenomen olan dezavantajlılığın yeniden üretimi temayı oluştururken, yedi kategori ve otuz sekiz kod ortaya çıkmıştır. Sonuç kısmında ise konuya ilişkin elde edilen bulgular yorumlanmış ve katılımcıların kendilerinin de katkıda bulunduğu sosyal politika önerilerinde bulunulmuştur.

Araştırmacının konumu dolayısıyla başından itibaren sürekli saha ile iç içe olarak yürütülen bu çalışma, uzun ve yoğun bir emeğin ürünüdür. Özellikle son çeyrek yüzyıldır,

gündelik hayatta üzerinde oldukça durulan konulardan biri olan dezavantajlılık, dezavantajlı gruplar, dezavantajlılık döngüsü bu çalışmada bilimsel bir çerçevede araştırılmıştır. Elde edilen sonuçların dezavantajlı grupların yaşam biçimlerinin daha iyi anlaşılmasına ve dezavantajlılığın yeniden üretilmesini engelleyecek, sınırlayacak sosyal politikalara da kaynaklık etmesi umulmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEZAVANTAJLILIK VE DEZAVANTAJLILIĞIN YENİDEN ÜRETİMİNE İLİŞKİN KAVRAMLAR

Dezavantajlılık günümüzde özellikle sosyal bilimlerde çokça kullanılan ve tartışılan önemli kavramlardan biridir. Dezavantajlılık kavramının ne olduğuyla ilgili birçok farklı görüş ileri sürüldüğü için kavramla ilgili ortak bir görüş birliği bulunmamaktadır. Dezavantajlılık kelime anlamıyla avantajlı olanın zıddı ve avantajlı olmama halidir. En genel anlamıyla dezavantajlılık, yaşanılan toplumda diğerlerinin sahip olduğu ekonomik, sosyal, kültürel olanaklara sahip olmayan, yaşantısını sınırdan idame ettirmeye çalışan ve çoğunlukla gündelik hayatını devam ettirebilmek için çeşitli yardımlara ihtiyaç duyan kesim dezavantajlı olarak nitelendirilmektedir. Dezavantajlılığı belirleyen en temel ölçüt ise içerisinde bulunulan toplumun sosyal ve ekonomik yapısı, istihdam oranı, gelir adaleti ve fırsat eşitliği gibi niteliklerdir.

Dezavantajlılık önemli bir kavram olduğu gibi aynı zamanda güncel bir kavramdır. Fakat dezavantajlılığın işaret ettiği sosyolojik gerçeklik daha eskilere dayanmaktadır. Eşitsizlik, toplumsal tabakalaşma, sınıf ve statü kavramları dezavantajlılıkla ortak niteliklere sahiptir ve benzer durumları ifade etmek için kullanılmaktadır. Mevcut çalışmanın daha iyi anlaşılması amacıyla öncelikle dezavantajlılığın görünümünü eski tarihlere dayandıran kavramlar ele alınarak konunun bütünlüğü sağlanmaya çalışılmıştır. Bu amaçla eşitsizlik, toplumsal tabakalaşma, sınıf ve statü kavramlarının ayrı ayrı üzerinde durulmuş ve dezavantajlılık çalışmaları ile ortak noktalarına dikkat çekilmek istenmiştir.

Eşitsizlik biçimlerinin güncel görünümünden biri olan dezavantajlılık, tanımlanması güç kavramlardan biridir. İlk etapta ekonomik yapıyla ilişkilendirilen kavram zamanla geniş bir kullanım alanına yayıldığı için dezavantajlı olarak tanımlanan gruplara her geçen gün bir yenisini daha eklenmiştir. Daha önce de ifade edildiği üzere kavramın tanımı noktasında literatürde bir görüş birliği bulunmamaktadır. Dolayısıyla literatürde yer alan farklı tanımlamalar belirli ölçütlere göre sınıflandırılarak mevcut çalışma için özgün ve yeni bir tanım geliştirilmiştir. Çalışma dezavantajlı gruplar içerisinde yer alan yoksullar, kadınlar, çocuklar, engelliler ve yaşlılar ile sınırlandırılmıştır. Bunun yanı sıra farklı alanlardaki ayrımcılık ve ötekileştirme halleri

kesişerek, sömürü ilişkilerinde kritik bir rol oynayan kesişimsel dezavantajlılık üzerinde durulmuştur.

Mevcut çalışmada kullanılan “dezavantajlılığın yeniden üretimi” kavramı Pierre Bourdieu’nun “eşitsizliğin yeniden üretimi” kavramına atıfla oluşturulmuş, bu da Bourdieu’yu çalışma için önemli isimlerden biri haline getirmiştir. Pierre Bourdieu’nun eşitsizlik ilişkilerine bakışına dair ayrı bir başlık açılmış, habitus, alan, sermaye kavramlarının birbiriyle ilişkisinin eşitsizlik biçimlerine etkilerinden bahsedilmiştir.

1. EŞİTSİZLİK LİTERATÜRÜNE BAKIŞ: TOPLUMSAL TABAKALAŞMA, SINIF, STATÜ

Eşitsizlik, sınıf, tabakalaşma ve statü birbiriyle ilişkili ve bazen de iç içe geçmiş kavramlardır. Birbiriyle oldukça ilişkili olan bu kavramlar *eşitsizlik* kavramı temelinde birleştirilebilir. Eşitsizlik kavramının ne olduğunun anlaşılabilmesi için eşitlik tartışmalarının başladığı yer dolayısıyla eşitlik talebinin ortaya çıkışına değinmek gerekmektedir. Eşitlik ya da eşitliği savunma, toplumsal değişim adına girilen toplumsal hareketlerin ve modern siyasal mücadelelerin temel ilkesidir (Turner, 1997: 15). Eşitlik, antik cumhuriyetlerin ilkesidir. Sınıfların ve koşulların eşitsizliği ise çağdaş Monarşilerin başlangıçta da Fransız monarşisinin temelidir (Aron, 2017:167). Toplumsal hareketlerin en önemlilerinden biri olan Fransız İhtilalinin sloganı da “özgürlük, eşitlik ve kardeşliktir.” Modern eşitlik çözümlerinin tarihini de 1789 Fransız Devrimi’nden başlatmak mümkündür (Turner, 1997: 20).

Özgürlük, eşitlik ve kardeşlik kavramları dayanışma kavramı ile ilişkilendirilmektedir. Dayanışma; toplumsal bir hareketlenmeyi sağladığı için modern yurttaşlığın/yurttaşın da çerçevesini oluşturmaktadır. Çünkü Fransız Devrimi ile başlayıp Kıta Avrupa’sına ve oradan dünyanın pek çok yerine yayılan milliyetçi düşünceler sonucunda imparatorluklar yıkılmış, ulus devletler ortaya çıkmıştır. Ulus devlet; tanımlanmış bir toprak parçası üzerinde hükümetin yegâne güce sahip olduğu, insanların da kendilerini tek bir ulusun parçası olarak gördükleri bir yapılanma şeklindedir. Kıta Avrupa’sında başlayan bu süreç dünyanın pek çok yerine yayılarak büyük çapta bir değişim ve dönüşüme yol açmıştır. Modernizm olarak adlandırılan bu süreçte eşitlik talepleri yurttaşlık kavramıyla karşılanmaya çalışılmıştır.

Modern ulus-devlet, ideal olarak toprak sınırları belli olan ve bu sınırlar dahilinde meşru yetkilerini kullanan bir oluşumdur. Modern devlette yurttaşlık (yine ideal olarak)

toprak üzerindeki egemenlikle bağlantılıdır; öyle ki bu topraklar üzerinde yaşayan topluluğun üyeleri ırk, din, dil gibi farklılıklarına bakılmaksızın eşit kabul edilmektedir (Fuat, 2012: 86). Marshall ve Bottomore (2000)'un tanımına göre yurttaşlık; bir ulus devlete resmi üyelik anlamına gelir. Çağdaş biçimiyle yurttaşlık “bireyi ulus devlete bağlayan bir ilişkidir” (Güngör, 2017: 442). Yurttaşlık, bir ulus devlete aidiyetin sonucunda bireyin sahip olduğu birtakım hakları kapsamaktadır. Modern yurttaşlık anlayışı, hiyerarşik toplum yapılarının egemenliğinin sona ermesi, evrensel terimlerle tanımlanan bireyler arasında daha eşitlikçi yatay toplumsal ilişkilerin doğmasını öngörür (Turner, 1997: 20). Yurttaşlık, ihtilal sonrası ulus devletlerin kurulma sürecinde yaygın olarak kullanılan bir kavram olsa da tarihte yurttaşlık olgusu daha eski tarihlere dayanmaktadır. Yurttaşlık kavramının kökenleri Antik Yunan'a kadar götürülebilir. Yurttaş, Antik Yunan'da bir monarkın ya da devletin zorunlu taleplerinden görece muaf olan kentsel bir topluluğu ifade etmektedir (Marshall, 2003: 833). Kadınlar ve köleler hariç olmak üzere, hakları bulunulan Yunan polislerinde yurttaşlık kavramının karşılıkları mevcuttur. Ancak yurttaşlık kavramının içinde bulunan eşitlik talebi, bugünkü eşitlik kavramıyla aynı değildir. Antik Yunan polislerinde kadınlar ve köleler yurttaş olarak sayılmamakla birlikte yurttaşlık, özgür erkeklere özgü bir durum olarak ele alınmış ve atfedildiği kişilere statü de sağlamıştır. Bu statüde bulunan kişilerin, ulus devletlerdekine benzer biçimde seçme hakları bulunmaktadır. Nihayetinde Antik Yunan'da yurttaşlık kısmi olarak bireyi 'bağımsızlaştırmış' görünmesine rağmen, bu bağımsızlık oldukça sınırlı bir bağımsızlıktır. Çünkü Antik Yunan'da yurttaşlık, köleleri, zanaatkarları, ticaret erbabını ve kadınları dışlamıştır. Bu toplumsal kesimler tam da kamu alanına katılım için uygun olmadığı varsayılan 'özel' toplumsal durumları nedeniyle dışlanmışlar; dolayısıyla kamusal alan, bu dışlanma ile kurulmuştur (Fuat, 2012: 85). Bu dışlanmanın etkileri oldukça azalmışsa da günümüzde de varlığını devam ettirmektedir.

Antik Yunan'dan büyük dönüşümlerin yaşandığı 18. Yüzyıla kadar yurttaşlık tartışmaları pek fazla görünür değildir. Yurttaşlık kavramının modern yorumu, Amerikan ve Fransız Devrimlerini takip eden ulus inşası ve sanayileşme süreçleriyle ilişkilendirilmiştir (Sım, 2020: 998). Bu devrimler sırasında yurttaşlık tartışmaları yeniden canlanmış ve bireylerin taleplerini dile getirdiği bağlamda, çokça başvurulan kavramlardan biri haline gelmiştir.

Yurttaşlık, doğumla başlayan ve ölümle sona eren bir süreçtir ve böylelikle de sürekliliğini korumaktadır. Yurttaşlık statüsü kazanıldıktan sonra, devlet tarafından geri

alınmamaktadır. Yurttaşlık, çoğu zaman bir devlete özgüdür ve ayrıcalıklıdır. Yurttaş-devlet arasına farklı bir kişi, kurum ya da oluşum giremez. Bu da yurttaşlığın doğrudan ve dolaysız özelliğinden kaynaklanmaktadır (Fuat, 2012: 86). Yurttaşlık kavramı üzerine genel bir tanımlama yapılmak istendiğinde; siyasal topluluğa aidiyetten kaynaklanan hak ve görevler bütünü olarak ifade edilebilir. Bu tanım, yurttaşlığın hak ve aidiyet boyutunu, genel hukuksal boyutunu belirtmekle beraber, siyasal ve özellikle sosyolojik boyutunu vurgulamakta zayıf kalmaktadır. Çünkü yurttaşlık, salt devlet merkezli bu tanımlamanın ötesindedir. Toplumsal yurttaşlık, ekonomik ve toplumsal refah haklarının garantörü sıfatıyla sosyal devletin kurumsal aygıtlarının bulunmasını da gerektirir (Turner, 1997: 23). Bir yönüyle farklı çıkarların birbirleriyle ve de devletle olan mücadelesi sonucunda kazanılmıştır. Yurttaşlık, hem hukuksal eşitlik söylemi sayesinde hem de bireyleri toplumun eşit üyeleri haline getirmesi dolayısıyla çeşitli hak taleplerinin birbirleriyle çatıştığı, uzlaşmaz bir zemin yaratma potansiyeline sahiptir (Güngör, 2017: 439).

Yurttaşlık üzerine yapılan çalışmalar, sosyoloji alanında sosyal haklar üzerine; siyaset bilimi çalışmalarında katılım üzerine yoğunlaşmıştır (Turner, 2020: 998). Yurttaşlık kendi içerisinde üç boyutu içermektedir. Bunlardan ilki bireysel haklar ve yükümlülüklerdir; ikincisi oy hakkı da dahil olmak üzere siyasi katılım; üçüncüsü de bir ulus devlete aidiyettir. Yurttaşlık çift yönlü bir yapıdadır. Bir taraftan verdiği hak ve yükümlülüklerde kapsayıcı ve bütünleştirici diğer taraftan da çeşitli hak talepleri doğrultusunda (eşitlik gibi) direnişin de temeli olabilmektedir.

Batı'da Fransız Devrimi'yle birlikte, Yeni bir eşitlik ideolojisinin yurttaşlığın temeli olarak ortaya çıkmasına rağmen, eşitsizliğin uygulamada artarak devam ediyor olması modern toplumların ekonomik ve politik doğalarına özgü çelişkili bir özelliği olarak ortaya çıkmaktadır (Karakaş, 2006). Eşitsizliğin; ekonomik, politik, sosyal, kültürel pek çok boyutu olmakla birlikte, en temel boyut ekonomik boyuttur. Eşitsizlik bir bireyin ya da grubun doğal halinden yani ırk, etnik köken, cinsiyetten kaynaklanabileceği gibi yaşanan süreç içerisinde sonradan da ortaya çıkabilen bir olgudur. Biyolojik veya birey kökenli temelde, eşitsizlik miras olarak aktarılır. Bireyin zengin veya yoksul olması öncelikle nasıl bir toplumda ya da nasıl bir ailede doğduğu ile yakından ilgilidir. Elbette bahsedilen etmenlerin tümünün aynı derecede etkili olduğu söylenemez fakat miras ya da ırk çoğu durumda fiziksel görünüşten daha etkili olabilmektedir (Aydın, 2018: 250).

Eşitsizliğin kökeni ile ilgili iki temel görüş mevcuttur. Bunlardan ilki, eşitsizliğin insanlığın varoluşundan beri varlığını sürdürdüğü ve tarih boyunca toplumlarda çeşitli eşitsizlik biçimlerinin görüldüğüdür. İkinci bakış açısı ise; eşitsizliğin modernizm ve kapitalizmle birlikte, eşitlik arayışının, yaşayış biçimlerinde eşitsizlik olarak ortaya çıktığı yönündedir. Turner (1997: 16) “eşitsizliğin yaratılmasında ve sürdürülmesinde kapitalizmin rolüne özel bir önem vermek, çoğu durumda gizliden gizliye nostaljik bir tarih görüşünü varsaymak durumunda” olduğunu belirtmektedir. Turner’e göre, eşitsizliğin tarihi insanlık tarihi kadar eskiye dayandırılabilir ve toplumlarda çeşitli biçimlerde eşitsizlik görünümleri de görmek mümkündür. Bu durumu Turner (1997: 16), “Kapitalizmde sınıfsal eşitsizlikler egemen olabilir ancak feodalizmde yasal zümrelere, dokunulmazlık haklarına ve katı statü hiyerarşilerine dayanıyordu” şeklinde ifade etmektedir. Ona göre feodalizmdeki yasal bölünmelere bağlı eşitsizliklerin yerini, kapitalizmdeki ekonominin farklı işlevine dayanan eşitsizlikler almaktadır. Bunun yanı sıra Turner, eşitsizliğin kapitalizme ve sanayi toplumuna özgü bir durum olmadığını tarihin hemen her döneminde ve hemen her toplumda eşitsizlik biçimlerinin var olduğunu iddia etmektedir.

Eşitsizlik ve sınıf tartışmalarından bahsedilince akla gelen ilk isimlerden olan Karl Marx’a göre, eşitlik ve özgürlük ile ilgili fikirlerimiz kapitalizmden kaynaklanmaktadır (Turner, 2018: 66). Marx’a göre, “kapitalist sistem, doğası gereği eşitsizdir” (Ritzer ve Stepnisky, 2019:67). Ona göre özgür olmama ve eşitsizliğin eski biçimleri insana bağlıdır ve bu insana bağlılık, baskı altında hissedildiğinde değişebilmektedir. Ancak kapitalizmde eşitsizlik, ideolojiye bağlıdır ve kolayca değişmeyecek bir biçimdedir. Sermaye sahipleri, kapitalist sistem dolayısıyla daha fazla kazanırken, işçi emeğini sunmasına karşın daha dezavantajlı durumdadır. Sermaye sahipleri, ortaya koyduğu sermayesini artırıp hep daha fazla kazanırken, işçiler, ortaya koyduğu emeklerinin çok altında kazanç elde etmektedirler ve var olan işlerinin ellerinden gitmesinin de endişesini taşımaktadırlar.

Marx, fikirler ve ideolojilerin yapısı ile bunları geliştiren ve dolaşıma sokanların kazanımları arasındaki bağlantıya dikkat çekmektedir. Çünkü ona göre bu dönemdeki (vahşi kapitalizm dönemi) ideolojiler ve fikirler, *egemen sınıfın* çıkarlarını yansıtmakta ve korumaktadır (Wallace & Wolf, 2018: 112). Zenginlerin daha zengin, yoksulların daha yoksul olduğu kapitalist sistem, eşitsizliğin kaçınılmaz olduğunu vurgulayarak veya eşitsizliğin yoksulların tembelliğinin bir sonucu olduğu iddiasıyla bir ideoloji yaratır

(Turner, 2018: 68). Yoksulların yapısal özellikleri ve davranış biçimlerine indirgenen eşitsizlik böylelikle eşitlik olarak betimlenerek devam ettirilmek istenmektedir. Bu şekilde kapitalizmin hâkim olduğu batı, toplumlararası ilişkilerde belirleyici konumuna gelerek siyasal, kültürel ve ekonomik alanları kapsayan yeni bir düzenin kaynağı haline gelmiştir (Karakas, 2006). Modernitenin belirleyici olduğu bu yeni düzen yurttaşlık temelinde eşitlik vaat eden bir kurguya dayanmaktadır. Modern kapitalizm, serbest ekonomi piyasasında eşitsizlik, devlet politikası düzeyinde siyasi eşitlik gibi çelişkili iki faktörü bünyesinde barındırmaktadır ve bu sebeple de kırılmaya uğramaktadır. Dolayısıyla ekonomik sınıf ile her bireyin eşit haklara sahip olduğunu iddia eden yurttaşlık politikası arasında bariz bir çelişki bulunmaktadır (Turner, 1997: 26).

Modern bir fikir olan eşitlik, daha önce de ifade edildiği üzere Fransız Devrimi ile birlikte gündeme gelen toplumsal değişim talebinin ölçüsü olarak bilinmektedir. Bu modern fikrin gelişimi demokratik ve siyasal katılım ve yaşamın gelişmesiyle ilişkilidir. Demokratik toplumlar incelendiğinde oluşumlarında çoğunlukla sınıf çatışması, savaş ve göçün de etkili olduğu görülmektedir. Modern toplumlar, eşitlik ilkesine dayanmaktadır ve bu toplumlarda eşitsizlik, kendiliğinden haklı çıkarılabilir bir şey değildir; doğanın, ilahi gücün verdiği, verili ve hazır bir şey olarak tanımlanmaz. (Turner, 1997: 26). Dolayısıyla günümüz toplumlarında eşitsizlik verili, hazır bulunan, içine doğulan bir durum olmaktan ziyade inşa edilen ve yaratılan bir formdadır. Modern dönemde eşitsizlik formlarının seyri dört ana dönemde incelenebilir. (Sunar ve Güvendi, 2020: 4). Sanayi Devrimi ile başlayan birinci dönem “vahşi kapitalizm” çağıdır. Sanayi Devrimi, kapitalizmin yükselişi, ulus devletlerin dünya coğrafyasına yayılımı gibi büyük kırılmaların yaşandığı bu dönemde eşitsizlikler hızlı bir biçimde arttığı gibi daha görünür bir hale de gelmeye başlamıştır. Dünyanın yaşadığı bu büyük değişimler eşitsizliklerin artmasına neden olmuştur. Uzunca yıllar değişen ve gelişen üretim tekniklerine paralel olarak toplam üretim ve refah artarken emekçilerin aldığı pay çok marjinal kalmaya devam etmiştir. Bu eşitsizlikler bir taraftan iktisadi istikrarsızlık üretirken diğer taraftan da siyasal çatışmaları tetiklemiştir (Sunar ve Güvendi, 2020).

1914-1945 arası dönem eşitsizliklerin seyrindeki ikinci dönemdir. İki dünya savaşının yaşandığı bu dönemde, yaşanan ekonomik ve politik şokun yarattığı atmosferde eşitsizlikler azalma görülmüştür (Atkinson, 2018: 50). Geçmişte yaşanan eşitsizliklerin izlerini silen şey, iyi bir ekonomik ve siyasi politika değil savaşla olmuştur. Bu savaşlarda sermaye sahipleri, mal varlıklarının tümünün veya bir kısmını kaybetmiştir. Sahip

oldukları ayrıcalıklar ellerinden gidince de bu ayrıcalıklara hiç sahip olmamış toplum kesimleriyle daha eşit pozisyona gelmişlerdir. Yeni bir eşitlik ideolojisinin yurttaşlığın temeli olarak ortaya çıkmasına rağmen siyasal krizlerin ve ekonomik daralmaların yaşandığı dönemdir. Bu dönemde yoksullaşmanın azalma göstermesi ile birlikte eşitsizlikler de azalmaya başlamıştır. Fakat bu eşitsizlik düşüşü savaşlarda işgal edilen veya yenik düşen ülkeler için geçerli değildir (Atkinson, 2018: 51).

1945 sonrası yani ikinci dünya savaşından sonraki dönem (bir diğer adıyla modern dönem) eşitsizlik sınıflandırmasında üçüncü dönemdir. Savaş sonrası Avrupa’da eşitsizlikteki düşüşü açıklayan en önemli faktör “refah devleti” uygulamaları ve emekliler, engelliler, yaşlılar gibi gruplara yapılan sosyal yardımlardır (Atkinson, 2018: 58). II. Dünya savaşını takip eden çeyrek yüzyıl tüm ülkeler için hem ekonomik hem de sosyal açıdan altın çağ (Golden Age) olarak nitelendirilmektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde üretim, istihdam, verimlilik ve sonuçta refah artışlarında önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Bu refah artışında döneme damgasını vuran Keynesyen ekonomik politikaları ve buna bağlı olarak gelişen sosyal refah devleti uygulamalarının büyük etkisi olmuştur (Sapançalı, 2001: 115).

Fordizmin yaygın üretim etkisi ve devletlerin sosyo-ekonomik inşaa faaliyetleri ile birlikte ortaya çıkan refah devleti uygulamaları neticesinde refahın artışına bağlı olarak eşitsizlikler azalmıştır. Keynesyen mali politikalar, refah devleti uygulamaları Fordizmin krize girmesiyle 1970’lerden itibaren önce finansal olarak akabinde de sosyal politika olarak yavaş yavaş terk edilmeye başlanmıştır (Sunar ve Güvendi, 2020: 5). Talep yönlü Keynesyen ekonomik uygulamalar çerçevesinde ortaya çıkan hızlı büyüme ve refah artışı 1970’li yıllara gelindiğinde tıkanmıştır. Kriz kendisini öncelikle gelişmiş kapitalist ekonomilerdeki üretim ve üretkenlik artış oranlarındaki düşüşle göstermiş, işsizlik artmış ve bu durgunluk genel ve sürekli fiyat artışlarıyla beraber devam etmiştir (Sapançalı, 2001: 115). Sosyal politikanın doğuşu kapitalizmin yükseliş dönemlerine dayandırılmasına rağmen kapitalizmin sürekli değişen ve dönüşen yapısı gereği sosyal politika kavram ve uygulamaları da zaman içerisinde değişim göstermiştir (Yaşar ve Yaşar Yenimahalleli, 2012).

1980’ler sonrası ise eşitsizlik seyri için yeni bir dönemdir ve dördüncü dönem olarak kabul edilmektedir. Sosyal politikalardan uzaklaşılmasıyla dezavantajlı gruplara yapılan nakit transferleri de azalma göstermiştir, ayrıca gelirin yeniden dağıtılarak, dezavantajlı gruplara sosyal yardım olarak dönmesinin de önüne geçilmiştir. Bu durum

dezavantajlılık durumlarının daha görünür olmasına ve eşitsizliklerin de artmasına sebep olmuştur. 1980'lerden itibaren neo-liberal politikaların uygulanması neticesinde eşitsizlikler hızla artmaya başlamıştır (Sunar ve Güvendi, 2020). Tüketimi mümkün olan en geniş alana yaymayı ve tüketim standartlarını sürekli olarak yükseltmeyi hedefleyen neo-liberal yaklaşım yeni bir tüketim mantığı oluştururken bu dönemde yeni eşitsizliklerin de ortaya çıkmasına yol açmıştır (Karakaş, 2006). Atkinson (2018) tarafından “eşitsizlik dönemeci” olarak da tanımlanan bu süreçte küreselleşme ile birlikte üretim sistemi ve uluslararası iş bölümündeki değişimler, eşitsizliğin görünümünü daha belirgin hâle getirmiştir.

Eşitsizlik, dezavantajlılık halinin oluşmasındaki en temel etken olarak ele alınmaktadır. Eşitsizlik, toplumun kendi içinde tabakalaşmasını ve bireyler ve gruplar arasındaki farklılıkların görünür olmasına neden olmaktadır. Bireyler, gruplar ve toplumlar arasındaki eşitsiz durumlar modernizmle birlikte daha görünür hale gelmişlerdir. Modernite, insan merkezli bir dünya kurma, onun refah ve mutluluğunu sağlama, insanı en değerli varlık kılma ideallerinden hareketle ortaya çıkmıştır. Rönesans'tan başlayarak reform hareketleriyle canlanan Aydınlanma Felsefesi ve Fransız İhtilaliyle hız kazanan ve günümüze kadar gelen bu süreçte yeni bir dünya düzeni oluşmaya başlamıştır. Kapitalizm ve beraberinde dönüşen dünyada eşitsizlik çeşitli biçimlerde tezahür etmiştir. Eşitsizlik, sosyal ve ekonomik yapıımıza gömülü hale gelmiştir. Görünür ve hissedilir bir şekilde düşüşü için ise toplumun tüm unsurlarının incelenmesi gerekmektedir (Atkinson, 2018). Sunar ve Güneş'in (2020) yapmış olduğu bibliyometrik çalışmada; 1970'lerden itibaren sosyo-ekonomik eşitsizlikler ve tabakalaşmaya dair bir ilgi artışı olduğundan bahsedilmektedir. Günümüzde de bu ilgi devam etmektedir ve sosyal bilimlerin bir kısmında merkezi ilgi alanı olmayı uzun süre sürdürmüştür. Sosyoloji bu alanların başında gelmektedir. Eşitsizlik söz konusu olunca genellikle servet, ayrıcalıklar ve iktidarın eşit olmayan dağılımı gibi durumlar çalışmaların odak noktasını oluşturmaktadır. Günümüz eşitlik tartışmaları kaynakların paylaşımı, eğitime eşit katılım, cinsiyetler arasında iş yaşamına katılım ve statülerde cinsiyetlerin temsilleri üzerinden devam etmektedir.

1.1. TOPLUMSAL TABAKALAŞMA

Tabakalaşma kavramı sosyal bilimlere jeoloji biliminden aktarılmış bir kavramdır (Yalçın, 2019). Dünya yüzeyinde farklı jeolojik kaya katmanları olduğu gibi toplumda da farklı tabaka ve katmanlar bulunmaktadır. Toplumsal tabakalaşmada daha çok tercih edilenin en üstte, daha az ayrıcalıklı olanın da en altta veya en alta yakın olduğu bir hiyerarşi şeklinde oluştuğunu düşünmek mümkündür (Giddens, 2005: 282). İnsan grupları arasındaki eşitsiz bir yapılanma olarak kategorize edilen tabakalaşmanın tarihinin oldukça eski olduğu düşünülmektedir. Dünya üzerinde mevcut ne kadar insan topluluğu varsa o kadar çeşit tabakalaşma sistemi olduğu ve olacağı düşünülmektedir (Ünal, 2004: 57). Sermaye ve güç arasındaki farklılıkların günümüz kadar belirgin olmadığı kadim kültürlerde dahi kişiler arasında erkekler- kadınlar, gençler- yaşlılar gibi birtakım eşitsizlikler ve akabinde eşitsiz uygulamalar var olagelmıştır. Toplumsal tabakalar dört formda kategorize edilmektedir. Bunlar, *kölelik sistemi*, *kast sistemi*, *feodal zümre sistemi* ve *toplumsal sınıf* sistemidir. Bu sistemlerin her biri kendi içerisinde tutarlılık içeren karakteristik niteliklere sahiptirler (Yalçın, 2019).

Kölelik; diğerlerinin kimi insanlara bir mal veya meta olarak bütünüyle sahip olduğu aşırı bir eşitsizlik biçimidir. Fakat bu eşitsizlik biçimi resmi bir kurum olarak dünya üzerinden kaldırılmıştır (Giddens, 2005: 282). Köleler, kimi zaman yasayla tüm haklardan yoksun bırakılırken, Güney Amerika toplumlarında olduğu gibi kölelerin haklarının hizmetçilerin haklarıyla eş değer durumda olan uygulamalar da mevcuttur (Ünal, 2004: 58). Bottomore'un Hobhouse'dan aktardığı kölelik biçimi şu şekildedir; “köle, yasa ve geleneğin bir başkasının mülkü olarak saydığı kimsedir. En uç hallerde ise köleler, haklardan tamamen yoksun olmakla birlikte taşınır bir eşya mahiyetindedir” (Bottomore, 1975: 247). Kölenin birtakım haklara sahip olduğu durumlar da bulunmaktadır. Eğer köle statüsünde bir kimseye miras kalmış ve bu mirastan işlediği bir kusur sonucunda yoksun bırakılmamışsa kölenin statüsü değişmekte ve artık serf konumuna gelebilmektedir. Bundan hareketle çok sınırlı olmakla birlikte kölelikte de sosyal bir hareketliliğin olduğu söylenebilir.

Kölelik, insanlık tarihi boyunca değişik toplumlarda farklı biçimlerde görülmüştür. Ancak köleliğe dayanan en eski toplumlar Antik Roma ve Grek toplumları ile Amerika Birleşik Devletleri'nin Güney Eyaletlerinde 18. ve 19. yüzyıl boyunca varlığını sürdürmüş ve bu toplumdaki uygulamalar kölelik biçimlerinin başlıca iki çeşidini oluşturmuştur (Ünal, 2004: 58). Bu iki uygulamada kölelerin medeni hukuka

ilişkin konularda herhangi bir hakları yoktur. İslam şeriatıyla yönetilen toplumlarda ise kölelik sistemi, Roma ve Yunan topraklarındakilere kıyasla daha insancıl kabul edilmektedir (Yalçın, 2019: 166). İslam toplumlarındaki uygulamada köle hasta olduğu zaman tedavi ettirilme zorunluluğu vardır. Efendi kölesine kötü bir muamelede bulunduğu zaman dönemin hukuk mercii olan kadı tarafından çeşitli yaptırımlara maruz kalabilmektedir.

Tarih boyunca kölelik, her zaman ekonomik bir temele dayanmıştır. Emeğin serbest olmadığı bir sistemde köle bir nesne gibi dolaşıma giren, üzerinde tahakküm kurulan ve emeği sömürülen bir nitelikte olup üretim araçlarının bir uzantısı halindedir. Köleleştirmenin doğumla ya da zorla gerçekleştirilmesinin yanı sıra kölelik, atfedilmiş bir statü sistemini de içermektedir ve bu sistem de sosyal hareketliliği kısıtlayan bir niteliktedir (Turner, 2000: 42). Kölelik, beraberinde aristokrasiyi getirmiş ve bu zümre hayatlarını kölelerin emeklerinin üzerine inşa etmiştir. Köleliğin günümüzde olmamasında ise kölelik ayaklanmaları ve değişen sosyal, siyasal ve ekonomik yaşantı etkili olmuştur.

Kast terimi Portekizce bir kelime olup “ırk”, “saf soy” anlamına gelen *casta* kelimesinden türemiştir (Ünal, 2004: 62). Kast, Hindistan’da kültür ve yeniden doğuma ilişkin Hindu geleneğiyle özdeşleşmiştir (Giddens, 2005: 282). Hindistan kast sistemi diğer tabakalaşma kuramlarından oldukça farklıdır (Bottomore, 1975: 251). Kast diğer tabakalaşma formları gibi ekonomik farklılaşma temeline dayanır ancak bunun yanında dini ve spiritüel bir tarafı da bulunmaktadır.

Kast sisteminde kendi kastındaki ritüel ve görevleri başarıyla yerine getiremeyen kişilerin, reenkarnasyon sonucu bir sonraki yaşantısında şu anda bulduklarında daha aşağı bir konumda olacaklarına inanılmaktadır. Hintliler bir bütün olarak kast sistemini anlatmak için farklı sözcükler kullanmaktadırlar. Bunlardan en önemlileri *varna* ve *jatidir*. Varna sosyal onur bakımından farklılaşan ve katmanlar biçiminde olan dört kategoriden oluşmaktadır. Jatiler ise kast sıralarının örgütlendiği sosyal olarak tanımlanmış gruplardır (Weber, 1993: 328-342). Karakter bakımından grupların büyük ölçüde hiyerarşik bir yapılanma gösteren (rahipler tabakalaşma sıralamasında en üsttedir, sonrasında cenkçiler ve asiller gelmekte onları da ticaret erbabı ve serfler takip etmektedir) tamamen kapalı grup olmamaları bakımından (kendi içinde dörde ayrılan varnalar arasında evlilik yapılabilir) Orta çağ Avrupası’ndaki Feodal sınıflara benzemektedir (Bottomore, 1975: 251).

Bottomore'un aktarımıyla; J.H. Hutton kast türü tabakalaşmayı şu şekilde açıklamaktadır: Kademelenmeleri kesin olan ve esneklik göstermeyen *Ariler*, Hindistan'ı istila ettikten sonra toplumsal tabakalaşma sistemini getirmişlerdir (Bottomore, 1975: 252). İstiladan önce toplum özel kabile gruplarına ayrılmış ve yaşantılarını bu şekilde konumlandırmıştı. Kabile grupları gıda ile ilgili birtakım yasaklara tabiydi, bu yasakları diğer kabilelerle aralarına mesafe koymak için kabul etmişlerdir ve kendileri de gıda yasaklarına birtakım ilavelerde bulunarak bunu sürdürmüşlerdir. Bu şekilde birbirine karışmayı reddeden tabakalaşmış gruplar ilkesi varlığını sürdürmüşler. Önce gıda ile çizilen sınırlar sonraları temas yoluyla kirlenmenin önüne geçmek adına daha da keskinleşmiştir. Böylece bir tarafı sihirselsel bir tarafı da dinsel bir doktrin ortaya çıkmış ve günümüze değin de varlığını sürdürmüştür. Yüksek bir kastın üyelerinin daha alçak kabul edilen kastın üyeleriyle her türlü fiziki teması kurallara aykırı ve dinsel bir eylem ve ritüelle temizlenmesi gereken bir leke olarak görülmektedir. Bunun yanı sıra her kastın kendine özgü tapınma şekli ve tanrıları bulunmaktadır (Weber, 2019:212).

Statü yapısının böyle uçlara varması “etnik” nitelikteki temel farklılıkların olduğu yerlerde görülmektedir. Aslında *kast*, etnik toplulukların “sosyalleşmiş” bir biçimde yan yana yaşamalarının bir biçimidir. Bu etnik topluluklar kan bağına inanmaktadırlar, kast dışı evliliği ve ilişkiyi yadsır ve onaylamazlar. Kastlarda “parya” halklar sürecin bir parçasıdır ve dünyanın pek çok yerinde görülmektedir. Kaçınılmaz durumlar dışında ilişkilerden izole, kopuk bir “diaspora” içinde yaşamaktadırlar. Durumları hukuksal açıdan belirsiz ve düzensizdir (Aydın, 2018: 256; Kemerlioğlu, 1996; Gerth ve Mills, 1987: 184).

Weber, Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu'nda dinin tabakalaşma sistemlerini etkilediğini belirtmektedir. Weber, Luther'in İncil'i geleneksel bağlam içinde okuduğunu ve giderek daha da gelenekselleştiği, iş yaşamı ve mesleğe bakış açısının ise “bireyler ilke olarak, tanrının onları bir kez mesleklerinde ve yerlerinde kalmalıdır. Dünyevi işlerle uğraşmaları, bu verilmiş sınırlı yaşam durumu içinde kalmalıdır” şeklinde olduğunu ifade etmektedir (Weber, 2008: 73). Bireyler, kendilerine verili bir biçimde içine doğdukları meslek ve yerlerinde kalmalı ve işlerini bu çerçevede icra etmelidirler. Weber'in bahsettiği tabakalaşma tarzı daha çok kast sistemindeki tabakalaşma biçimine benzemektedir. Kastlarda bireyler, doğdukları kastın meşgul olduğu işle ilgilenirler ve bunu ilahi bir nosyona dayandırmaktadır.

Kast sisteminin siyasal hayattaki etkinliği ise oldukça tartışmalıdır. Siyasal etki bölgeden bölgeye değişkenlik göstermekle birlikte seğıimlerde etkin ve bir tür “oy toplama aracı” olarak görölmektedir. Yerel kast topluluklarının siyasal sorunlar karşısında birlikte hareket etme davranışı göstermeyip, içlerinde bölündükleri ve bölünmelerinin de iktidarın lehine sonuçlandığı bilinmektedir (Ünal, 2004: 63). Kastların kendi gücü ve bireyin kasta bağlılığı bakımından günümüz kast zihniyeti geleneksel kast düşüncesinden biraz daha farklılaşmıştır. Geleneksel kast yapılanmasında her bir kast, dinsel törenlerde kendisine yerine tayin edilen yerde durmakta ve diğer kastlarla çatışma ve rekabete girmemektedir. Modern kast algısı ise daha açık bir toplumda eğitimde fırsat eşitliği ve toplumsal prestij açısından rekabete açıktır (Bottomore, 1975: 256). Kast yapılı toplumsal tabakalaşmanın eski kesinliğini sürdürmediği ve esneklik gösterdiği görölse de eğitim alma, kastın sorumlu olduğu iş dışında daha farklı işlerde görev alma halen üst kasta özgü olma durumunu sürdürmektedir. Fakat düşük kasta bulunan kimseler de “hak arama” konusunda daha aktif bir rol oynamaktadır.

Zümreler/Toplumsal Konumlar, Avrupa Feodalizminin bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır (Giddens, 2005: 282). Orta ağ Avrupa’sının ideal tiplerinden biri olan zümreler, geleneksel uygarlıklarda da bulunmaktadır. Zümreler, birbirlerine karşı farklı hak ve yükümlölükleri olan tabakalardan oluşmaktadır. Avrupa’da en yüksek toplumsal konum aristokrasi ve soylu toprak beylerinden oluşmaktadır. Rahipler sınıfı ve din adamlığı başka bir toplumsal konumu oluşturmaktadır. Üçüncü toplumsal konum olarak da serfler, tüccarlar ve zanaatkarlar bulunmaktadır.

Bottomore (1975, 249) Orta ağ Feodal sınıflarının üç özelliğinden bahsetmektedir. Bu sınıfların ilk özelliği hukuken tanınmış olmalarıdır. Her zümre kendi içinde ve kendini özgü hak ve sorumlulukları içinde barındırmaktadır. Bu haklar bir takım ayrıcalık ve zorunlulukları kapsamaktadır. İkinci olarak zümreler belirli bir iş bölümünü temsil etmektedir. Her zümrenin belirli bir işi yapma yükümlölüğü mevcuttur. Örneğin rahipler herkes için dua etmekte, yöneticiler ise herkese yiyecek sağlamakla yükümlüdür. Üçüncü olarak ise zümreler, siyasal gruplar olarak tanınmaktadır. Üç zümre grubundan olan serfler ise siyasal grup olarak tanınmanın dışındadır. Asiller ve rahipler siyasal grup olarak tanınmaktadır ancak serfler siyasal bir grup olarak tanınmamaktadır. On dokuzuncu yüzyıldan sonra Avrupa Feodalizminin zayıflayarak çökmesi sonucunda farklı bir siyasal grup doğmuştur (Bottomore, 1975: 250). Bu grup burjuvadır ve burjuva, birçok değişim ve dönüşümün ayak sesleriyle tarih sahnesindeki yerini almıştır. Nitekim

feodal sistemin çökmesinin ana nedenleri arasında da burjuvaların olduğu kabul edilmektedir.

Orta çağda Feodal toplumlarının yer yer farklılıkları bulunsa da beş temel ayırt edici özelliğinden bahsedilmektedir. Bunlardan ilki Süzeran- Vassal olarak tabir edilen kral-eyalet valileri ilişkisinin hâkim olmasıdır. İkincisi, kralın yegâne yetkisi üzerine kurulan bir yönetim biçimi hakimdir. Üçüncüsü, topraklar hizmet karşılığı tımar biçiminde dağıtılmaktadır. Dördüncüsü, bölgesel soyluluğun egemenliği altında bulunan yerel bölgelerde özelleşmiş ordular mevcuttur. Beşinci ve son olarak da toprak sahibi lord olan soyluların serf olan köylüler üzerinde hakları bulunmaktadır (Turner, 2000: 48). On ikinci yüzyıldan itibaren ise Avrupa feodalizminin gerilemesi yeni bir hukuksal zümrenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu zümre serfler ya da kendi malını derebeyinin istediği koşullar altında işleyebilen Villein Zümresi olmayıp, Feodal Sistem içinde sistemi değiştirip hatta yıkıncaya dek ayrı bir grup sayılan *Burgher* (burjuva bu kelimedenden türemiştir) olarak adlandırılan kent soylu ve varlıklı zümrelere (Ünal, 2004: 61; H. Pirenne, 1982: 82-121).

Yukarıda özetlenen ve dünya tarihinde görülen başlıca tabakalaşma sistemlerinden hareketle, toplumsal tabakalaşmayı, maddi ya da simgesel ödüllere erişebilme açısından toplumsal gruplar arasında ortaya çıkan yapısal eşitsizliklerin oluşum süreci olarak tanımlamak mümkündür. En kısa ve aynı zamanda indirgemeci tanımıyla toplumsal tabakalaşmanın toplumsal eşitsizliklerin üretim ve yeniden üretim süreci olduğu söylenebilir (İnce, 2017).

Davis ve Moore 1967 yılında yaptıkları çalışmada tabakalaşmanın işlevselliğine vurgu yaparak “işlevsel tabakalaşma kuramı”nı ileri sürmüşlerdir. Onlara göre “bir toplumdaki farklı konumların hak ve kazanımları eşit değilse, o zaman toplum tabakalaşmalıdır, çünkü tabakalaşma tam da budur” (Davis & Moore, 1967: 243). Kuram tüm sistemlerde işlevsel önemleri aynı olmayan mevki ve vazifelerin birbirinden farklılaştığı; öte yandan bu mevki ve görevlere talip olan insanların da yetenek ve birikim yönünden eşit olanaklarda olmadıklarını vurgular. Bu kuram “en önemli görevlere en yetkin insanların getirilmesini bilinçli olarak sağlamak için” eşitsiz bir ödüllendirmeye gidildiğini ileri sürmektedir (Moore, 2010: 372).

Çeşitli pozisyonlarla ilgili görevlerin hepsi insan organizması için eşit derecede güzelse, hepsi toplumsal hayatta kalma için eşit derecede önemliyse ve hepsi aynı yetenek veya yeteneğe eşit derecede ihtiyaç duyuyorsa, kimin hangi pozisyonlara girdiği hiç fark etmez ve sosyal yerleştirme sorununu büyük ölçüde azalır. Ama aslında kimin hangi pozisyona

girdiği büyük bir fark yaratır, çünkü sadece bazı pozisyonlar diğerlerinden daha hoş değildir, aynı zamanda bazı pozisyonlar özel yetenek veya eğitim gerektirir ve bazıları eğlence açısından diğerlerinden daha önemlidir. Ayrıca, pozisyonların görevlerinin gerektirdiği özenle yerine getirilmesi esastır. O halde, kaçınılmaz olarak, bir toplumun önce teşvik olarak kullanabileceği bir tür ödüle ve ikinci olarak bu ödülleri konumlara göre farklı bir şekilde dağıtmanın bir yoluna sahip olması gerekir. Ödüller ve bunların dağılımı sosyal düzenin bir parçası haline gelir ve böylece tabakalaşmaya yol açar (Davis & Moore, 1967: 243).

Davis ve Moore soydan devreden eşitsizliklerle birlikte toplumsal ve yapısal eşitsizliklerle de ilgilenmişler ve bu eşitsizliklerin oluşturduğu toplumsal tabakaların işlevsel boyutu üzerine tartışmışlardır. Eşitsizliğin işlevsel olarak görülmesinin var olan eşitsizlikleri meşrulaştırıp artıracığı endişesiyle Davis ve Moore eleştirilmiştir. Bilgi, beceri ve donanım olarak uygun kişilerin yetkinlikleriyle orantılı görevlere getirilmesi kabul gören ve istenen bir durumdur. Ancak beceri ve donanımın mahiyetinin toplumsal aktörlerce belirlenmesi “sistemi sakatlama” gücüne sahip olup kendi kendini doğrulama maksadıyla sahteliğe de yol açabilmektedir (Moore, 2010: 373). Toplumlarda beceri edinme ve yeteneği ortaya koymada soydan devredilen fırsat farklılaşmaları, bu tür fırsatlara sahip olanlar ve sahip olmayanlar arasındaki eşitsizlik makasının daha da açılmasına sebebiyet verebilmektedir.

Davis ve Moore başlıca toplumsal işlevler ve onların neden olduğu tabakalaşma türlerinden bahsetmektedirler. Onlara göre din, devlet, zenginlik-mülkiyet-emek ve teknik bilgi toplumda çeşitli işlevlere sahip olan kurumlar olmakla birlikte tabakalaşmaya da neden olmaktadır (Davis & Moore, 1967: 245-248). Dinin gerekli olmasının nedeni, görünüşe göre toplumun birliğini öncelikle üyelerinin belirli nihai değerlere ve ortak amaçlara sahip olması yoluyla sağlanması ihtiyacıdır. Din gibi hükümet de toplumda benzersiz ve vazgeçilmez bir rol oynamaktadır. Ancak duygular, inançlar ve ritüeller açısından bütünlüşmeyi sağlayan dinin aksine hükümet, toplumu hukuk ve otorite açısından düzenlemektedir.

Davis ve Moore bir takım ödül ve ayrıcalıklara ulaşmak için tüm bireylerin eşit şartlar altında yarıştıklarını ve tüm şartlarda ve sonuçlarda eşitliğin olduğunu varsaymaktadır. Bu varsayım ise pratikte geçersiz bir varsayımdır. Çünkü bireylerin ödüllere ulaşmak için eşit şartlar altında başlamadıkları bir gerçektir. Dolayısı ile Davis ve Moore’un tabakalaşma kuramı fırsat eşitliği sorusuna yanıt verememektedir (Aydın, 2015: 231). Kuram, toplumsal kuramlar için, girilen rekabeti odağına almakta ve bunun gerekliliğini vurgulamaktadır. Ancak rekabet için eşit şartların olması da gerekmektedir ve bakıldığı zaman toplumdaki bütün bireylerin eşit şartlara sahip olmadıkları görülmektedir. Kuram, kişilerin kültürel sermaye ve mirasına aykırı durumları hesaba

katmamaktadır. Davis ve Moore'un tabakalaşma teorisi birkaç açıdan eleştirilmiştir fakat Davis ve Moore' a yapılan eleştirilerin içinde eşitsizliğin evrensel oluşu yer almamaktadır. Yapılmayan bu eleştiri, birçok farklı düşünürce eşitsizliğin genel tüm toplumlara ilgilendiren bir durum olduğu ön kabulüne dayanmaktadır.

Bir diğer tabakalaşma kuramı Randall Collins tarafından ortaya atılmıştır. Collins, tabakalaşma kuramında cinsiyetin önemi üzerinde durmaktadır. Ona göre insanların toplum içinde yaşama şanslarını belirleyen ve en önemli statü grupları oluşturan, cinsiyetleridir. Pek çok durumda kadınlar; servet, güç ve özellikle diğer değerli kaynaklara erişmekte erkeklerden belirli bir farkla geride kalmıştır ve bilinen hiçbir örnekte kadınlar, erkeklerden daha ileride değildir (Wallace & Wolf, 2018: 207).

Janet Salzman Chafetz ise cinsiyetin tabakalaşma üzerinde etkisini vurgulayarak "cinsiyet tabakalaşma kuramını" geliştirmiştir. O, eşitsizliği, cinsler arasındaki sınırlı ve değerli kaynaklara erişebilme temelinde tanımlar. Kadının, hayatı süresinde çocuk doğurmaya ayrılan zamanının oranı, ev ve işyeri arasındaki uzaklık, cinsiyet eşitsizliğinin ideolojik cinsel kökenleri gibi konular kuram içerisinde yer almaktadır. Chafetz, bir toplumda ortalama doğurganlık oranları ne kadar yüksek ve ev ile işyeri arasındaki mesafe ne kadar uzak ise kadınların üretken faaliyetlerde bulunmalarının o kadar az olacağını belirtmektedir. Bu gibi etkenler yalnız üretken etkinliklerde çalışan kadınların sayısının değil bu etkinliklere katılma şekillerini de etkilemektedir. Toplumlarda önemli rol ve statülere ne kadar fazla kadın katılmış ise cinsiyete dayalı tabakalaşma da o kadar azalacaktır. Kadınların statü olarak daha düşük ve spesifik bir beceri gerektirmeyen işlerde çalışmaları, düşük ücret kazanmaları gibi etkenler de cinsiyete dayalı tabakalaşmayı artırmaktadır (Wallace & Wolf, 2018: 208-209).

Özetle tabakalaşma; eşit olmayan toplumsal etki ve hayat şanslarına sahip insan katmanlarında toplumun bölünmesi olarak görünmektedir. Bu bölünme kendini zenginlik, güç, prestij, statü gibi farklılaşma kategorilerinin eşitsiz dağılımıyla ortaya koymaktadır. Her düzeyde insanlar sayılan bu farklılaşma kategorilerinin kendilerine sunduğu farklı toplumsal etkilere sahiptirler. İnsanlık tarihinde nerede bir farklılaşma doğmuşsa, orada bir tabakalaşma sisteminin ortaya çıkmış olması hem sosyolojik hem de tarihsel bir gerçekliktir (İnce, 2017). Bu bağlamda tabakalaşma, farklılaşma ile doğrudan ilişkilidir. Gelir farklılığı tabakalaşmanın en temel etkenlerinden olmakla birlikte tek etkeni de değildir. Cinsiyet, yaş, meslek, statü gibi özelliklerde de tabakalaşmayı etkileyen faktörlerdendir.

Kölelik, kast, zümre gibi sınıf da tabakalaşma sistemlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Sınıf, diğer tabakalaşma sistemlerinden farklı olarak varlığı ve güncelliği devam eden bir yapılanma çeşididir. Sınıf, sosyolojinin ilk dönemlerinden itibaren çok konuşulan ve tartışılan kavramlardan biri olmuştur. Pek çok sosyal bilimcinin süzgecine takılmış bu kavram hakkında geniş bir literatür bulunmakta ve bu kavram, günümüz toplumsal yaşantısında da varlığını göstermektedir. Bu sebeple de sınıf, toplumsal tabakalaşma türleri içinde ayrı bir başlık altında incelenmektedir.

1.2. SINIF

Sınıf terimi ilk zamanlarda Roma halkının mali ve askeri amaçlarla mülk temeline dayalı olarak bölünmesi anlamında kullanılmaktaydı (Edgell, 1998: 11). Romalılarda karşımıza çıkan bu modernite öncesi kullanım, sınıfların toplum içinde paylaştıkları kademelenmeyi miras alan bir takım atfedilmiş özelliklere dayalı bir kullanımdır. On sekizinci yüzyılda endüstriyel kapitalizm ile birlikte küresel çapta meydana gelen büyük sosyal değişimler sonucunda iki olgu gün yüzüne çıkmıştır. Bunlar; dönüşmüş bir sınıf yapısında yeni sınıfların ortaya çıkması ve sınıfsal konumların doğuştan değil beceri temeline dayalı olarak tayin edilmesidir.

Sınıflar da zümre, kast gibi tabakalaşma türlerinden biridir. Ancak sınıf, diğer tabakalaşma türlerinden pek çok bakımdan farklıdır. Sınıflar, endüstriyel toplumun karakteristik gruplarıdır. On yedinci yüzyıldan itibaren ortaya çıkan ve gelişen sanayi toplumlarına özgüdür (Ünal, 2004: 65). Günümüz toplumlarında görülen tabakalaşmanın en ayırıcı biçimi de sınıflar arasında görülen ekonomik uçurumdur (İnce, 2017).

Kavram olarak toplumsal sınıf (katman) üzerinde tam bir tanımlama güç olmakla birlikte; sınıflar, endüstri toplumunun maddi ve kendiliğinden oluşan gerçekleri olarak kabul edilmektedir (İnce, 2017). Sınıf durumu en temel anlatımıyla gelir miktarı ve kaynağıyla ilgilidir. Bir sınıf benzer hayat seçimlerine sahip olan insanlar topluluğudur (Mills, 1964: 127). Sınıf, sürdürdükleri yaşam tarzını çok güçlü bir biçimde etkileyen ortak ekonomik kaynakları paylaşan büyük ölçekli insan grubu olarak da tanımlanmaktadır (Giddens, 2005: 282). Sahip olunan malla birlikte zenginliğe de sahip olmak, sınıf farklılıklarının başlıca temelini oluşturmaktadır. Sınıf kavramından türemiş sınıf formasyonu ve çatışması gibi kavramlar da bulunmaktadır. Toplumbilimciler, sınıf formasyonunu ve sınıf çatışmasını, toplumsal değişimin ve modern bilinç oluşumunun temellerinden biri olarak görmüşlerdir (Turner, 1997:24). Günümüzde sosyal bilimcilerin

özelde de sosyologların çoğu sınıfın endüstrileşmiş ve modern toplumları karakterize eden bir tabakalaşma biçimi olduğunu kabul etmektedir (Giddens & Sutton, 2018: 179). Sınıflar, ortak ekonomik koşulları paylaşan geniş insan kitlelerinden oluşmaktadır ve bunlar insanların yaşam biçimleri üzerinde derin bir etkiye sahiptir. Ancak sınıf sadece ekonomik temele bağlanamayacak kadar kompleks yaşam durumlarını da içermektedir.

Sınıf kavramı oldukça tartışmalı bir kavram olmakla birlikte üzerinde ortak bir tanıma varmak güçtür. Ancak sınıfın genel olarak üç boyutu tanımlanmaktadır. Bunlar; ekonomik, kültürel ve siyasi boyuttur (Crompton, 2020: 919). Ekonomik boyut, maddi eşitsizlikler üzerinde durmaktadır. Kültürel boyut, yaşam tarzı, toplumsal prestij açısından sınıf durumunu değerlendirmektedir. Siyasi boyut ise toplumsal ve ekonomik değişimde sınıfların rolüne ve sınıf eylemine yönelmektedir.

Sınıfın diğer tabakalaşma türlerinden farklı olarak dört özelliği ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki, sınıf diğer tabakalaşma türlerinin aksine dinsel kuralara bağlı olarak kurulmaz ve diğer tabakalaşma türlerine kıyasla daha akışkandır. Sınıflar arasındaki sınırlar hiçbir zaman belirgin ve net değildir. Farklı sınıflardaki insanların evliliklerini engelleyecek herhangi bir dinsel buyruk veya hukuksal yasa yoktur. İkinci olarak bireyin herhangi bir sınıfa mensubiyeti doğuştan verili değildir. Kast veya zümre yapılanmasına bakıldığında birey hangi tabakadan geliyorsa çocuğu da doğumuyla birlikte o tabakaya mensup hale gelmektedir. Diğer tabakalaşma türlerinde bireylerin dikey hareketliliği çok zor hatta çoğu durumda da mümkün değilken sınıf sisteminde toplumsal hareketlilik oldukça yaygındır (Giddens, 2005: 282). Sınıfların tüzel kişilik olmamasından, sınıflar arası sınırların sabit kalmamasından ve sınıflar arası evliliklerde herhangi bir kısıtlama olmamasından dolayı akışkan bir tabakalaşma biçimi olarak görülmektedirler. Sınıfsal konum doğum oranını sınırlandırmakta ancak sınıfsal hareketleri engellememektedir (Giddens & Sutton, 2018: 179).

Üçüncü olarak sınıflar, birey grupları arasındaki ekonomik farklılıklara bağlıdır. Sınıfların oluşumunda maddi kaynakların sahipliği ve dolaşımındaki eşitsizlikler sınıfların oluşumunu doğrudan etkilemektedir. Diğer tabakalaşma sistemlerinde ekonominin etkisi çoğunlukla dolaylıdır, doğrudan etki ise kast sisteminde olduğu gibi dine aittir. Dördüncü olarak, diğer tabakalaşma türlerinde eşitsizlikler öncelikle kişisel hak ve yükümlülük ilişkisinde (serf-lord, köle-efendi, düşük kasttaki- yüksek kasttaki) kendilerini göstermekte iken sınıf yapılanmasında ise kişisel olmayan türden büyük ölçekli

bağlantılar söz konusudur. Sınıf farklılıklarındaki önemli temeller gelir dağılımdaki eşitsizlik, düşük ücretli çalışma koşulları gibi sistem kökenli eşitsizliklerden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle ekonomik koşulların sonucu belirli bir meslek grubundaki herkesi etkileyebilmektedir (Giddens, 2005: 283).

Toplumsal sınıftan bahsedildiğinde akla gelen ilk isimler; Karl Marx ve Max Weber'dir. Sosyolojinin kurucularından kabul edilen bu iki kuramcı; sınıf, toplumsal sınıf, sınıf çatışmalarına (daha çok Marx), statü ve parti (daha çok Weber) kavramlarına çalışmalarına çokça yer vermişlerdir. Günümüzde dahi Marx ve Weber'in sınıf kuramlarına atıf yapılmakta, onların çalışmalarını revize eden isimlere rastlamaktayız. Bu isimler arasından, Marxçı kuramı geliştiren yeni- Marxist kuramcılardan Erik Olin Wright ve Weberci kurama katkı sunan John Goldthorpe öncelikli olarak karşımıza çıkmaktadır (Edgell, 1998: 25). Çalışmanın bu bölümünde öncelikle Marx'ın sonrasında da Weber'in sınıf kuramına ve kısaca Wright ve Goldthorpe'nin kurumlarına ve yapısal işlevselci çerçeveden de Emile Durkheim'in sınıf hakkındaki düşüncelerinden kısaca bahsedilmektedir.

Marx'ın çalışmalarının çoğunluğu toplumsal tabakalaşma ve daha çok da toplumsal sınıf üzerinedir. Giddens, Marx'ın sınıf kavramının sistematik bir çözümlemesini yapmakta başarısız olduğunu düşünmektedir. Ona göre Marx'ın tüm yazılarını dikkate alınarak sınıf kavramı yeniden üretilmelidir (Giddens, 2005: 283). Marx için sınıf; üretim ilişkileri, üretim araçlarının sahipliği ve artı değer kavramlarının ortaklaşa bir ürünüdür ve ekonomik temellidir. Sınıf, üretim araçları ile ortak bir ilişki içerisinde bulunan insanların oluşturduğu bir gruptur. Marx'ın sınıf teorisi, Avrupa'nın geleneksel sosyal yapılarını dramatik bir şekilde dönüştürmüş olan değişimlerin doğasını kavramaya dönük bir girişimin parçası olarak karşımıza çıkmaktadır (Giddens, 1999). Marx'a göre bir sınıf, mülkiyet ile olan ilişkileri birbirine benzeyen insanlardan oluşmaktadır. Bu insanlar ya mülk sahibi değillerdir ya da aynı mülk tipine sahiptirler (Wallace ve Wolf, 2018: 126). Marx'a göre insanların ne iş yaptıkları birincil öneme sahip değildir asıl önemli olan yapılan iş karşılığında alınan paradır. Yapılan iş karşılığında aynı parayı alan insanlar bir sınıfı oluşturmaktadır.

Sınıf, sanayi toplumunun karakteristik tabakalaşma türü olmasına karşın sanayi devriminden önceki toplumlarda da bir sınıf yapılanmasından söz etmek mümkündür. Eski Roma'da patrisyenlerin, şövalyelerin, pleblerin, kölelerin; Orta Çağda feodal beylerin, vasalların, lonca ustalarının, kalfaların, serflerin olduğunu, bu sınıfların hemen

hepsinin kendi içlerinde başka alt sınıflara bölündüğü görülmektedir. Sanayi devrimini gelişiminden önceki toplumlarda üretim araçları, toprak ya da tahıl yetiştirmek ve hayvan beslemek için kullanılan araçlardır. Dolayısıyla sanayi öncesi toplumlarda toprağa sahip olanlar, soylular, köle sahipleri ile toprağı işleyen serfler, köleler ve köylüler sınıfı vardır (Giddens, 2005: 284). Sınıfı oluşturan ana etkenin üretim araçlarına sahiplik olduğunu belirten Marx'a göre sanayi öncesi toplumlarda toprak sahibi ve işleyenler iki ana sınıfı oluşturuyorken, sanayi toplumlarında da sermaye sahipleri ve ücretli işçiler iki ana sınıfı oluşturmaktadır. Bu sınıfların arasında ise her zaman gelire dayalı bir bölünme görülmektedir.

Marx'a göre en büyük bölünme kapitalizmin sebep olduğu ve toplumu iki zıt kutba ayıran burjuva ve proletaryadır. “Tüm toplum, giderek daha fazla iki büyük düşman kampa, doğrudan birbirine karşıt iki büyük sınıfa bölünüyor: Burjuvazi ve proletarya” (Marx, 2008: 33). Ona göre kapitalizm ve sanayi toplumları zenginlik üretiyordu üretmesine ancak bu zenginlik, sermaye sahipliği lehine olup işçi sınıfını daha çok fakirleştirmektedir (Bilton ve diğerleri, 2009:97). Kapitalist üretim tarzının “emek gücünün insafsızca israf edildiği” ve “büyük sermayenin küçüklere üstün geldiği” sürekli olarak krizlerin yaşandığı “anarşik bir rekabet sistemi” olduğu savunulmaktadır (Edgell, 1998: 14; Marx, 1970: 530 ve 626).

Marx'ın kategorilere ayırdığı sınıfların çıkarları birbiri ile bağdaşmamaktadır. Mülk sahipliği sistemi içinde bir sınıfın ekonomik kazançları, bir başka sınıfın ekonomik kazançları pahasına elde edilmektedir (Wallace & Wolf, 2018:127). Geçmişte var olan her ekonomik sistem, başka sınıfları “istismar” eden belirli bir sınıfı güçlendirmiştir. Hür adam ve köle, asilzade ve halk takımı, lord ve serf gibi baskı yapan ve baskıya maruz kalanlar sürekli olarak birbirinin karşısında olmuştur. Bu kavga bazen açık bazen de örtülü bir şekilde devam etmiştir. Sınıf düşmanlığı üzerine kurulmuş her toplumda baskı altında bulunan bir sınıf durumu mevcuttur. Burjuva toplumunda baskı yapanlar kapitalistler, baskı altında bulunanlar ise proletaryadır.

Kapitalist sistemde iki temel sınıf bulunmaktadır. Bunlar, üretim araçlarına sahip bir sınıf ve bunlara sahip olmadığı için emeğini satmak zorunda olan başka bir sınıf olmak üzere iki temel grupta ele alınmaktadır. Çalışanlar ve işverenler arasındaki ilişkilerin başlangıcından beri *düşmanca* olmasının sebebi, işverenin rekabetçi ekonomik ortamda kâr edebilmek ve ayakta kalabilmek için işçiyi *sömürme* mecburiyetinde olduğunu düşünmesidir (Edgell, 1998:13). Marx'ın yaşadığı dönem tarihsel olarak kapitalizmin

vahşi boyutunun yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde uzun çalışma saatleri, emeğin çok altında elde edilen kazanç ve insancıl olmayan koşullar sebebiyle gerçekleşen genç yaşta ölümler gündemde olan konular arasında olmuştur. Bu sebeptendir ki Marx'ın kuramı, ezenler ve ezilenler diyalektiği üzerine kurulmuştur. Marx, ezilen sınıfın yani proletaryanın örgütlenerek burjuvayı alaşağı edeceği ve sosyalist sınıfsız toplumda daha eşit şartlarda ve özgür bir yaşam sürüleceği umudunu da sürekli olarak taşımıştır.

Marx, burjuvazi ile proletaryanın kutuplaşmasının nihai sonucunun devrime varan sınıf çatışması olacağını ve bu çatışmanın galibinin de işçi sınıfı olacağını varsaymıştı (Edgell, 1998: 14). Çünkü Marx, sınıf savaşının kapitalizmde kaçınılmaz olduğunu vurgulamıştır. Ona göre, kapitalizmin mantığı kar elde etmek için işçileri sömürmektir. Ancak işçiler “artan sefalet yasası” sonunda sisteme meydan okuyacaklardır ve böylece işçi, devrimci bir sınıf haline gelecektir. Marx'a göre burjuvanın “mezar kazıcıları” olan proletarya, sosyalist devrimi gerçekleştirecek ve “toplum herkesin yeteneğine göre” ve “herkesin ihtiyacı oranında” işlediği komünist ütopyanın habercisi olacaktır (Bilton vd., 2009: 98).

Sınıf kavram veya kuramıyla ilgili önemli görüşler ortaya atan bir diğer önemli isim ise Weber'dir. Fakat Marx ile Weber'in tarihe bakış açıları birbirlerinden oldukça farklıdır. Marx, tarihe sınıf çatışmaları temelinden analizler yaparak bakarken Weber, daha çok Batı'da ortaya çıkan rasyonalitenin kendini gösterdiği burjuva üretim örgütlenmesini ve bürokratik araçların analizini yaparak ele almaktadır. Bir başka ifadeyle Marx, teorisinin merkezine sınıf analizini ve üretim ilişkilerini koyarak bunlarla ilişkili olan olguları incelemeye çalışmıştır. Weber'in teorisinde ise ekonominin önemi yadsınmamış ancak Marx'ın analizindeki gibi toplumsal yapı, ekonomik belirleyiciliğe dayanmamaktadır (Ülkücan Özateşerler, 2017: 133). Weber'in terminolojisinde sınıflar, sosyal topluluklar değildir. Sınıflar, toplumsal eylemin mümkün ve olası temellerini temsil etmektedir (Weber, 2019: 205). Weber'e göre bir grup insanın yaşam olanaklarının belli bir nedensel ögesi ortak ise bir sınıftan söz edilebilmesi mümkündür. Weber'in bahsettiği nedensel öğeler mal sahibi olmak ve gelir sağlamak gibi ekonomik nedenlere bağlı olmakla birlikte meta ve işgücü piyasasında temsil edilebilirliktir. Weber, sınıfın yanı sıra sınıf konumundan da bahsetmektedir (Ritzer &Stepnisky, 2019: 127). Sınıf konumu bireylerin sahip olduğu mal/meta, yaşam koşulları ve kişisel yaşantılar için sahip olduğu olanaklardır. İnsanların emek piyasasındaki konumu ise onların yaşam fırsatlarını doğrudan etkilemektedir. Bu konum daha yüksek ücret, daha iyi çalışma koşulları, daha

fazla ek geliri de beraberinde getirmektedir. Sınıf konumları da bunun gibi bir dizi faktörle tanımlanmaktadır. Dolayısıyla sadece üretim araçlarına sahiplikle belirlenmemektedir (Giddens & Sutton, 2018: 178). Sınıf konumunun getirdiği olanaklar belirli bir ekonomik düzen içinde gelir sağlamak için mal ve beceri harcama gücünün derecesi, türü ya da yokluğu tarafından belirlenmektedir. Weber'e göre sınıf, aynı sınıf konumunda bulunan insanlar için geçerlidir.

Weber'in analizi, modern toplumlara geçişte akıl yürütme ve zihniyet biçimlerinin değişiminin odağındadır (Sunar, 2012). Weber, ekonominin önemini yadsımamaktadır ancak odağına insanların üretim araçlarına sahipliğinin ötesinde de iktidar ve saygınlık kazanma yollarını da almaktadır. Onun vurgusu, modern toplumlarda dünyaya bakışın nasıl dönüştüğü, rasyonalizmin merkezileşmesi, bürokratikleşmenin artması ve siyasi statü ve prestijin nasıl konumlandığı üzerinedir. Prestij talebi ve bu talebin çoğunlukla başkalarınca karşılanması ise doğuma dayanmaktadır (Mills, 1964: 131). Sınıf, üretime dayalı biçimlenirken statüler hayat tarzları ile beraber tüketim biçimlerinin önemini ortaya koymaktadır (Giddens, 1999: 52).

Weber, Marx'ın insan davranışlarının kökeninde çoğu zaman ekonominin bulunduğu görüşüne karşı değildir. Weber Marx'ın, insan yaşamını belirleyen tek etken olarak ekonomiyi ileri sürmesine karşıdır (Wallace & Wolf, 2018: 115). Giddens (1999: 49) da Marx'ın sınıfı maddi çıkarlara dayalı ekonomiden ibaret görmesinden dolayı topluluk kimliğini göz ardı ettiğini belirtmektedir. Marx'ta göz ardı edilen bu topluluk kimliği ise Weber'de kendini oldukça açık bir şekilde göstermektedir. Weber'e göre kişinin topluluk kimliğinin belirlenmesinde ekonominin yanı sıra kişinin dini ve politik görüşü, eğitimi, başarı ve konumu için belirleyici olabilmektedir. Weber'de ekonominin yanı sıra kişinin doğduğu aile, eğitimi, kişisel becerileri ve bu becerileri sunabilme de önemlidir. Weber, aynı zamanda beceriler ile elde edilen konum olan statüye atıf yapmaktadır.

Sınıf konusunda farklı görüşler ileri süren Marx ve Weber'in görüşlerini şu şekilde özetlemek mümkündür: “Marx'a göre sınıf, üretim araçlarıyla ortak bir ilişki içinde konumlanan insan gruplarıdır” (Giddens & Sutton, 2018: 177). Bu ilişkiyi belirleyen temelde üretim araçlarına sahip olma ve olmama durumudur. Weber ise sınıfın nesnel olarak verili ekonomik koşullara bağlı olduğunu belirtmektedir. Ancak o ekonomik faktörlerin çeşitliğinin de önemli bir etken olduğunu vurgulamaktadır. Marx,

ekonomik bölünme üzerinden hareket ederken Weber, sınıfsal bölünmelerin kaynağında ekonomik etkenlerin yanı sıra insanların sahip olduğu bilgi ve becerilerin de önemli olduğunun altını çizmiştir. Marx, sınıfsal yapıda çatışmanın ve kutuplaşmanın rolüne ağırlık vermekte iken Weber, sınıf hareketlerinin sorunlu yapısı ve sınıfın parçalanması üzerinde durmaktadır (Edgell, 1998: 24). Marx sosyalizmin, kapitalizmin temelde çelişki taşıyan yapısını aşacağını ve işçi devrimiyle sınıfsız toplum yapısına geçileceğini düşünmektedir. Weber ise “rasyonel kapitalizmin” robotlaştırıcılığından kaygı duymasına rağmen sosyalizmin her şeyi daha da kötüleştireceğini iddia etmiştir. Sınıf kavramı, Marx’ın sosyolojisinde başroldür ve Marx, çözümlemesini sınıf terimi üzerinden yapmaktadır. Weber de ise sınıf kavramı çok göz önünde olmamakla birlikte çağdaş sınıfsal yapıların çözümlenmesini sağlayacak önemli kavramsal araçlar ortaya konmaktadır. Bu araçlar da sınıfı ortaya çıkaran ekonomik faktörler, bilgi ile fiziksel emek gücüne sahip olmak ve mülk sahipliğidir. Weber’in sınıf kuramında, piyasa durumlarının önemi de vurgulanmaktadır. Bireysel yetenekler ve vasıflar ile bunlara sahip olmak, mülkiyet ve yetenek sahibi olmayanlara nazaran “yaşam fırsatları”nı artırmaktadır. Weber, sınıf ve statü analizinde “yaşam fırsatları” kavramının üzerinde durmaktadır. Yaşam şansı, sınıfsal konumun anlaşılması için önemli bir yere sahiptir. “Gücün, toplum içinde dağıtılmasının ürünleri olan mülk sahipliği ile pazardaki mal ve hizmetleri kullanma hakkı, bireyin hedeflerini toplumsal eylem içinde gerçekleştirme şansı” olarak tanımlanmaktadır (Marshall, 2003: 815).

Weber’in Marx’tan ayrıldığı en keskin nokta ise proletarya aracılığıyla gerçekleşecek olan devrimdir. Weber, sınıf çatışmasının olasılığını ve sürekliliğini fark etmiş olsa da kökten bir sosyal değişime götüreceği bir çatışma öngörmemiştir (Crompton, 2020: 919). Marx ve Weber’in eşitsizlik ve tabakalaşma ile ilgili geliştirdikleri düşünceler sentezlenerek yeni boyutlar kazanmıştır ve tabakalaşma çalışmalarında güncelliğini korumaya devam etmektedir (Aydın, 2018: 248). Örneğin yapılan çalışmalar neticesinde aynı meslekteki bireylerin benzer yaşam olanaklarına sahip olduğu ve karşılaştırılabilir tarzları deneyimleme eğiliminde oldukları kanıtlanmıştır. Bu alanda çalışan en önemli isimlerden biri John Goldthorpe olmuştur. Goldthorpe, uzun yıllar sınıf analizleri üzerinde çalışmış ve Weberci bir sınıf şeması oluşturmuştur (Giddens & Sutton, 2018: 180). Goldthorpe’un şeması, hiyerarşik bir yapı değildir ve çağdaş sınıf yapısının “bağlantısal” doğasının bir temsili olarak şekillenmiştir.

Goldthorpe 1960'lardan itibaren İngiliz sınıf yapısını incelemektedir (Edgell, 1998: 36; Goldthorpe & Lockwood, 1963). Goldthorpe, Weber'in iki temel sınıf unsurunu, alışverişe yönelik mülk sahipliği ve pazarlanabilen bilgi becerisini tek bir modelde birleştirmeye çalışmaktadır. Sınıfı gelir ve beceriye göre kategorileştirerek yedi sınıf biçimi ortaya koymaktadır. Bu yedi sınıf da aşağıda verildiği gibi kendi içinde alt sınıflara ayrılmaktadır. Goldthorpe'un Sınıf Şeması;

1. Sınıf 1 ve 2: Tüm profesyoneller, idareci ve yöneticiler (büyük mal sahipleri de dahil); yüksek düzey teknisyenler, kafa işçilerinin denetçileri.
2. Sınıf 3: Yönetim ve ticaretteki sıradan çalışanlar; satış personeli, diğer alt tabaka hizmet sektörü işçileri.
3. Sınıf 4ab: Küçük mal sahipleri, serbest çalışan zanaatçılar, işçi çalıştıran ve çalıştırmayan diğer "kendi hesabına" çalışanlar (birincil üretimin dışındakiler)
4. Sınıf 4c: çiftçiler, küçük toprak sahipleri, birincil üretimdeki diğer serbest çalışan işçiler.
5. Sınıf 5 ve 6: alt düzey teknisyenler, kol işçilerinin ve kalifiye kol işçilerinin denetçileri
6. Sınıf 7a: yarı kalifiye kol işçileri ve kalifiye olmayan kol işçileri (birincil üretimdekilerin dışındakiler)
7. Sınıf 7b: birincil sektördeki tarım işçileri ile diğer işçiler. (Edgell, 1998: 38-39).

Goldthorpe'un şeması oldukça detaylıdır ve sınıflama hizmet sınıfı, ara sınıf, işçi sınıfı olmak üzere üç ana sınıf tabakasına göre yapılmaktadır. Goldthorpe'un Sınıf Şeması'nda sınıf 1 ve 2 hizmet sınıfı; sınıf 3, 4ab ve 4c ara sınıf; sınıf 5 ve 6; 7a ve 7b işçi sınıfı olarak ayrılmaktadır. Goldthorpe, sınıf şemasının en tepesine varlıklı kişilerden oluşan elit bir sınıfı yerleştirmektedir. Ancak bu sınıf toplumun çok küçük bir bölümünü oluşturduğundan deneysel çalışmalar için uygun ve anlamlı olmamıştır (Giddens, 2005: 288). Bu sebeple de Goldthorpe'un sınıf şemasında en tepede bulunan elit kesim yer almamaktadır.

Erik Olin Wright ise yeni Marksist bağlamda bir sınıf kuramı öne sürmüştür. Ona göre "sınıf mücadelesi ve sosyal değişimi anlamak için, sınıfların tam olarak nasıl kavramsallaştığını ve hangi sosyal konum kategorilerinin hangi sınıflar içinde yer aldığını bilmek önemlidir" (Edgell, 1998: 26; Wright, 1976: 3-4). Marx'ın burjuva ve proletarya sınıfına ek olarak orta sınıfı kuramsallaştırmış ve Marx'ın ikili sınıf modelini yöneticileri, küçük işverenleri, yarı bağımsız ücretlileri kapsayacak şekilde genişletmiştir. Wright' a göre kapitalist üretimde kaynaklar üzerinde üç tür denetim bulunmaktadır (Giddens, 2005: 286). Bunlar; parasal sermaye üzerindeki denetim, fiziksel üretim araçları üzerindeki denetim ve emek gücü üzerindeki denetimdir. Kapitalist sınıfa dahil olanlar bu üç denetimi sağlayabilirken işçi sınıfı üyelerinin bunların hiçbirini üzerinde denetimi

yoktur. Bunlar arasında konumları daha belirsiz olan gruplar da yer almaktadır (yöneticiler ve beyaz yakalı işçiler).

Yöneticiler ve beyaz yakalı işçileri kapsayan yeni orta sınıf tartışmalarını Wright “çelişkili sınıfsal konum” olarak adlandırmaktadır (Edgell, 1998: 26). Bir yönetici veya beyaz yakalı çalışanın mavi yakalı çalışana kıyasla daha fazla denetim gücü vardır ancak bir kapitaliste göre denetim gücü daha azdır (Giddens, 2005: 287). Wright, burjuvazi ile proletarya arasında dört çelişkili sınıf olduğunu iddia etmektedir. Bunlar, yatırımlar üzerinde minimum kontrolü olan üst düzey idareciler; üretim araçları ve başkalarına ait emek gücü üzerinde kısmi kontrolü olan orta düzey idareciler; üretim ile emek gücü üzerinde minimum kontrolü olan teknokratlar ve sadece emek gücü üzerinde minimum kontrolü olan ustabaşı/bant denetçileridir (Edgell, 1998: 27-28).

Tabakalaşma konusunda akla gelen bir diğer önemli sosyolog ise Durkheim’dir. Durkheim, toplumu bir organizmaya benzeterek, işlevsel özelliklerini vurgulamaya çalışmaktadır. Bununla birlikte Durkheim, toplumsal eşitsizlik ve sınıf tartışmalarına da katılmaktadır. Her şeyden önce kolektif şuurun modern zamanlarda zayıfladığının ısrarla üzerinde durmaktadır. Ona göre özgürlük ve fırsat eşitliği kolektif vicdanda ahlaki bir duygu olarak paylaşılabılır fakat bunun ötesinde uyum ve uzlaşma sıkıntılı olabilmektedir. Çünkü modern iş bölümünün büyümesi, yasal ve ahlaki rehberliği de karmaşık bir hale getirmekte ve uzlaşma da gittikçe zorlaşmaktadır (Aydın, 2015: 234). Durkheim, öncelikle komünist ve sosyalist öğretiler arasında bir ayrım yapmaktadır. Ona göre tarihin ilk çağlarından beri komünist öğretiler olmuştur. Bu öğretilerin çıkış noktası da toplumsal eşitsizlik ve adaletsizliktir. Komünizm tüm insanların aynı imkanlara sahip olacağı eşit bir zemin olmasını düşlemiştir. Sosyalizmin tarih sahnesine çıkışı ise on dokuzuncu yüzyılın başlarında Fransız Devriminden sonradır ve belirli bir tarihsel dönemin özelliği olarak kabul edilmektedir.

Durkheim, komünist öğretinin ekonomik etkinliği temel olarak düşünmediğini, zenginliğin rolünü en aza indirmeye çalışmakta olduğunu ve içlerinden birçoğunun da çileci bir dünya görüşünü benimsediğini belirtmektedir. Sosyalist öğreti ise bunun tersine ekonomik etkinliğin önemini vurgulamaktadır. Basit sade bir hayat tarzını benimsemek yerine toplumsal güçlüklerin çözümünü bollukta ve üretim kapasitesinin geliştirilmesinde aramaktadır (Aron, 2017: 270). Durkheim, diğer yapısal işlevselciler gibi demokratik ve çoğulcu bir toplum imajı çizmektedir ve tabakalaşma teorilerini de demokratik ve çoğulcu

bir toplum anlayışından hareketle oluşturmaktadır (Aydın, 2015: 235). Tabakalaşma, Durkheim ve işlevselcilere göre sorunsuz ve doğal toplum düzeninin bir parçasıdır (Giddens, 2005: 287). Bu bağlamda da eşitsizliğin ve tabakalaşmanın kaçınılmaz olduğu sonucuna varmaktadırlar. Durkheim ve daha sonra gelen modern işlevselciler mutlak eşitliğe inanmamakta ve hatta eşitsizliğin işlevsel olduğunu düşünmektedirler. Durkheim ayrıca tabakalaşma sisteminde ortaya çıkabilecek haksızlıkları gidermek için meslek birlikleri ve devletin önemine de değinmektedir (Aydın, 2015: 236)

Giddens (2018), sınıfı geniş sosyal grupların mesleğe, mal-mülk sahipliğine ve yaşayış biçimleriyle bağlantılı olarak göreceli ekonomik konumları olarak tanımlamaktadır. Sınıf; eşitsizliği de barındırmaktadır. Tüketim toplumunda yoksullar sınıf dışı/ sınıf altı olarak görülmektedir. Sınıf dışı olarak tanımlanması, onların kolayca terk edilebilir olmalarının yolunu açık tutmak içindir. Çünkü onlarsız yaşam daha mutlu ve ahenklidir. Bu durum, tüketim toplumunun yoksulları için olduğu kadar dünyanın yoksul, tüketime katkısı olmayan ülkeler için de geçerlidir. Bu yaklaşım, tüketim toplumundaki yoksulluğun, toplumlararası politik ilişkiler boyutunun da bulunduğunu göstermektedir (Karakaş, 2006).

1.3. STATÜ

Sınıf kavramının yanı sıra sosyolojide tartışılan önemli kavramlardan biri de statüdür. Statü kavramının yaygın iki kullanımı bulunmaktadır. Bunlardan ilki, bir kişinin toplumsal yapıda “bulunduğu yer”i konumu ifade ederken belli bir eşitsizlik ilişkisine çağrı yapar. İkincisinde ise dikey sosyal hiyerarşide ayrıcalık ve ayrımcılık anlamında kullanılmaktadır (Pakulski, 2020: 821). Statü tartışmalarının en önemli isimlerinden biri Weber’dir. Weber’e göre statü grupları yalnızca ekonomik konumlara göre oluşmamaktadır (Wallace & Wolf, 2018:115). Ona göre toplumsal yapının asıl meydana gelmesini sağlayan faktör statüleşmedir (İnce, 2017). Weber, sosyal statü olarak da adlandırılan toplumsal onur ya da prestijin önemini tespit etmiştir. Kültürel farklılaşma ile hiyerarşik sistemde belirli kişileri, davranışları ve yaşam tarzlarını daha düşük veya daha yüksek çok saygıdeğer veya az saygıdeğer olarak belirlenmesini keşfetmiştir (Crompton, 2020: 920). Weber sınıfı, statüden ayırmaktadır. Statü kişilerin nesnel ekonomik durumlarından ziyade diğer insanların algılarından oluşmaktadır (Giddens & Sutton, 2018: 178). Toplumun aynı itibara sahip, aynı değerleri paylaşan bireylerinin, statü grupları oluşturduğunu ifade eden Weber, bu değerlendirmenin salt iktisadi farklılıklara dayalı sınıflamadan daha çok önem arz ettiğini ileri sürmektedir. Ona göre,

toplum ikili sınıf yapısından oluşmamakta, daha birçok farklılıklardan temel alan çok sayıda tabakaya ayrılmaktadır. Ayrıca, statü gruplarının önemini arttıran şey, bireylerin kendilerini toplum içerisinde nerede konumladıkları değildir, toplumun statü gruplarının her birine atfettiği değer ve onları nerede gördükleridir (Yalçın, 2019: 176).

Statü tabakalaşması, maddi ve manevi değerler ile fırsatların tek bir kaynaktan toplanmasıyla birlikte işlemektedir. Sosyal mesafe ve dışlanmaya dayanan belirli bir statü onurunun yanında maddi tekeller de görülmektedir. Özel giysiler giyme, başkaları için yasak ve tabu olan yiyecekleri yeme, silah taşıma, sanat etkinliklerinde bulunma hakkına sahip olma, belli müzik aletlerini çalabilme statü konumunun özellikleri arasındadır (Weber, 2019: 214). Hayat tarzı statü onurundaki belirleyici roledir ve statü grupları bu göstergelerin birer taşıyıcısıdır. Statü göstergeleri çok çeşitli olmakla birlikte özellikle üst sınıflarda görünürlüğü oldukça yüksektir.

Paralı/gelir getiren bir işte çalışanların dışlanması, sosyal düzene özgü statü tabakalaşması ilkesinin doğrudan bir sonucudur (Weber, 2019: 215). Tabakalaşma, onura ve statü gruplarına özgü hayat tarzlarına göre belirlenmektedir. Ekonomik gelir ve varlık, sahiplerine belli bir hayat tarzı sağlamaz. Bunun geçerli olduğu durumda statü yapılanması temelinden sarsılmaktadır. Bazı meslekler yukarı sınıfa özgüdür. Bazı toplumlarda hiçbir iş yapmamak zorunda olmak en büyük prestiji sağlamaktadır. Mills, üst sınıfa mensup kadınları bu pahalı tembelliğin uzman gösterişçileri olarak konumlamaktadır (Mills, 1964: 132). Prestijin başka bir göstergesi de paranın kazanıldığı temelden uzaklaşarak nasıl harcadığı konusudur. Para kazanma çalışmakla ilgili olan harcama, kişinin ihtiyaçlarının yanında sahip olduğu statü, statünün bireyden beklentileri, kişinin statüsüne sadık kalmak için harcadığı efor ve kültürel sermaye ile de ilgilidir. Çünkü statü gruplarının rakiplerini dışarıda tutmak, topluluk içindeki özel statüyü kendi ellerinde tutmak üzerine kurulmuş kapalı bir yapılanmayla korunan yaşam tarzları bulunmaktadır (Turner, 1997: 62). Örneğin doğumu takip eden ilk yıl içinde sağ kalmak, sağlıklı olmak, hastalandığında kolayca iyileşmek, suçlu çocuklardan olmamak, orta veya yüksek öğrenim derecesini tamamlamak güzel sanatlarla ilgili olmak da birer yaşam şansıdır. Bunların dışında yerine göre beyaz bir ailede doğmuş olmak (özellikle Amerika’da), engelli olmamak, uzun boylu olmak veya dünyaya “erkek olarak gelmiş olmak” da yaşam şansı olarak ele alınmaktadır. Bunların tümü ile bağlantılı olarak bir kültürel sermayeye sahip olmak için önce yaşam şansına ihtiyaç vardır. Sosyal statüsü yüksek olmayan bir çocuğun kültürel sermayeye sahip olması da oldukça güçtür.

Dolayısıyla insanlar neye inanırsa inansın iktisadi bir yapı olarak sınıf o yapı içindeki insanların yaşam şanslarını etkilemektedir (Ünal, 2004: 75; Mills, 1964: 129).

Weber'e göre sınıf ve statü ne birbirinden çok farklıdır ne de aralarında tam bir uyum bulunmaktadır. Sınıf ve statü farklı konumlardan kaynaklanır ve gerçek toplumsal yaşamda aralarındaki ilişki saha araştırmaları ile belirlenebilir. Bu değerlendirme ne ekonomin rolünü inkâr etmekte ne de ekonomiden kaynaklanmayan statüyü inkar etmektedir (Aydın, 2018: 256). Statünün korunması için tüketime ihtiyaç vardır. Tüketim için de ekonomik kaynaklar önemlidir. Bu sebeple statü ne salt ekonomik kaynaklıdır ne de salt kültürel alışkanlıklardan ibarettir. İki tarafın birbirini beslediği iç içe geçmiş bir yapılanma göstermektedir.

Statü özellikle modern toplumlarda ayrı bir önem kazanmıştır. Modern toplumlar, tüketim odaklıdır (Giddens & Sutton, 2018: 223-224). Bu sebeple de sosyal statü geleneksel dönemlere kıyasla çok daha önemli bir hale gelmiştir. Tüketim toplumu içinde insanlar, yaşam tarzı bağlamında statü ayrımlarını giderek pekiştirmektedirler. Tüketimciliğe yönelme durumu, toplum genelinde daha kapsamlı bir statü rekabetine yol açarak, çok çeşitli, karmaşık ve minimal statü gruplarının oluşmasına yol açmaktadır.

Statünün ekonomik olmayan boyutunun içinde yer alan önemli kavramlardan biri de prestijdir. Prestij kavramı en az iki kişiyi gerektirmektedir. Çünkü bunlardan birisi prestij talebinde bulunurken diğeri de bu talebi yerine getirmektedir. Bir toplumun statü sistemindeki talepler, kimin kimden, ne şekilde ve neye dayanarak prestij talep edeceği, toplum içindeki kurallarla belirlenmektedir (Mills, 1964: 130). Prestij talepleri, türlü statü seviyelerindeki insanların hayat tarzlarını belirlemekte ve bunu yaşam stillerinde görünür kılmaktadır. Üst sınıf çoğunlukla büyük bir prestije sahiptir. Ancak servet sahibi olmak modern, sanayi toplumlarında prestij sağlamanın tek koşulu değildir. Mills (1964: 131) bunu şu örnekle açıklamaktadır; aşağı sınıftan gelen ve sonradan zengin olan bir kimse yukarı sınıfların çevresine girebilmek için çeşitli güçlüklerle karşılaşmaktadır. Bu durumda, meta ve mülkiyet sahipliği prestij ve statü sağlamak için tek başına yeterli değildir. Burada doğumla birlikte gelen bir köken ve kimlik oldukça etkilidir. Sonradan zengin olan aşağı sınıftan gelen bir kimsenin üst sınıfların ortamlarında bulunmak için ekstra beceri ve bağlantılara ihtiyacı vardır. Dolayısıyla eğitim, kişisel özellikler (mizaha yatkınlık, zekâ, karizmatiklik, güzellik-yakışıklılık gibi), üst sınıftan tanınma ve onların ortamlarına girebilmeyi kolaylaştırmaktadır.

Bu çalışmanın belki de en temel konusu olan dezavantajlılık tartışmalarına geçmeden önce, sosyolojinin ilk kuruluşundan itibaren dezavantajlılığa işaret kullanımının yaygınlığı şimdiye dek geçen kısımda görülmüştür. En temelinde bir eşitsizlik biçimi olan dezavantajlılık toplumlarında farklı tanımlama ve kavramlarla var olagelmıştır. Toplumsal tabakalaşma ve sınıf tartışmaları eşitsizliğin daha çok ekonomik doyutu üzerinde dururken, statü eşitsizliğin sosyal ve kültürel boyutunda da işaret etmektedir. Kapitalist sistemin oluşturduğu sınıflar arasındaki uçurumun yalnızca ekonomik boyutuna odaklanmak, eşitsizlik biçimlerini eksik okumaya sebebiyet verebilmektedir.

2. DEZAVANTAJLILIK

Eşitsizlik, günümüz endüstri toplumlarında hazır verili ve içine doğulan bir olgu olmaktan ziyade toplum tarafından üretilen bir niteliktedir. Eşitsizlik ve adaletsizliklerin giderilme çabası da dezavantajlı grupların bir araştırma konusu olarak ilgi çekici hale gelmesini sağlamaktadır (Taş ve Arık, 2020: 33). Bu sebeple de dezavantajlılık ve dezavantajlı gruplar eşitsizlik tartışmalarında sıkça gündeme gelmektedir.

İnsanlık tarihi zıtlıkların ortaklaşa yaşam sürdüğü farklı toplum tiplerine sahne olmuştur. Doğal şartlar ile insanlar arası ilişkilerin bu farklılıkları belirginleştirdiği dünyada bireyler arası farklar, her zaman varlığını sürdürmektedir. Örneğin kurak ve verimsiz bir coğrafyada yaşayan insanlar ile yer altı ve yer üstü zenginlerine sahip olan bölgelerde yaşayan insanların öncelikle benzer ekonomik düzeylere sahip olduklarını söylemek güçtür (Küçükali ve Özmen, 2020:9). Ya da benzer bir güçlük de belli bir veya birden çok hastalığı olan, doğuştan veya sonradan engelli olan bir birey ile yaşantısında herhangi bir kısıt olmayan bir bireyin aynı olmayacağı bilinen bir gerçekliktir. Doğuştan gelen özelliklerin, içerisinde bulunulan toplumun, kültürün, çevrenin nihayetinde ailenin farklılıkları, birey ve grupların avantajlı ve dezavantajlı olarak gruplandırılmasına sebebiyet vermektedir.

Dezavantajlılıktan bahsetmek önemli ölçüde ekonomik yapıdan hareket ederek yoksulluğu, asgari geçimi, açlığı yeniden üreten mekanizmaları da ele almayı gerekli kılmakta ancak dezavantajlılığı yalnızca ekonomik eksenden tartışmak da kavramı tüm boyutları ile görebilmeyi engellemektedir (Taş ve Arık, 2020:4). Dezavantajlılıkla ilgili ilk tartışmalarda kavram çoğunlukla yoksulluk, ekonomik iyi olmama hali veya kaynaklardan yoksun olma durumu ile ilişkilendirilirken geçen süreçte kavram çeşitli

boyutları ile ele alınmaya başlanmış, farklı disiplin ve alanların da katkılarıyla geniş bir alana yayılmıştır. Yaşlılık, engellilik, hastalık gibi bireysel ve kontrol edilemeyecek nedenlerle karşı karşıya kalınan dezavantajların yanında şiddet mağduru, mültecilik, yoksulluk ve uzun süreli işsizlik gibi toplumsal sebepli durumlar çeşitli dezavantajlara neden olmaktadır. Toplumsal sebeplerden ortaya çıkan dezavantajların ülkeden ülkeye farklılık göstermesinin yanı sıra bireysel kaynaklı dezavantajların da ele alınış ve anlayış biçimleri farklı toplum ve kültürlerde de farklılık göstermektedir (Bayraktar Karahan, 2016: 169-170). Dezavantajlılık geleneksel, kültürel, ekonomik, sosyal, politik gibi birçok farklı açıdan oluşan ve içerisinde dışlanma, ayrışma gibi süreçleri de barındıran bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır (Ergun vd., 2019: 9). Bu bağlamda içinde yaşadıkları toplumların sahip olduğu ekonomik, kültürel, sosyal ya da siyasal olanaklara erişemeyen ya da erişimleri kısıtlı olan veya engellenen kesimlerin dezavantajlı olduğu kabul edilmektedir. Dezavantajlılık, önceleri belli bir grubu en başında tanımlamak için kullanılırken, günümüzde toplumun genelinden ayrılan grupların tanımlamak için kullanılmaktadır.

Dezavantajlı gruplar, toplumun diğer kesimlerine kıyasla pek çok problemle baş etmek durumundadırlar. Dezavantajlı grupların yaşadıkları birçok sorun olmakla birlikte önemli ve ortak sorunlardan biri toplumla bütünleşme sorunudur. Bu sorun dezavantajların yaşamında hem sebep hem de sonuç olmaktadır (Erdurak, 2022: 13). Dezavantajlı grupların yaşadıkları toplumlarda gittikçe görünür olmaları, kapsamlarının genişlemeleri toplumsal bütünleşmeye ilişkin engelleri daha da derinleştirmektedir. Bu bağlamda dezavantajlı grupların yaşamış olduğu bütünleşme sorununa ilişkin çözüm noktasında sosyal sermaye ve sosyal hizmetlere başvurulmaktadır. Sosyal hizmetler tarafından sağlanan destek, tartışmaları beraberinde getirerek dezavantajlı grupların destek olmaksızın yaşantılarını nasıl devam ettireceği sorusunu gündeme getirmektedir.

Dezavantajlılık kavramı tanımlanırken birtakım güçlüklerle karşılaşmaktadır. Bunlardan ilki kavramın çoğul kullanılması durumudur. Çoğul kullanım bir takım alt grupları çağrıştırmaktadır. Örneğin yoksul, kadın, çocuk, engelli, yaşlı, göçmen gibi ayrı ayrı gruplar akıllara gelmektedir (Kahraman Güloğlu, 2020: 10). Böyle farklı dezavantajlılık alanlarının tamamına hitap eden genel bir payda bulmak zor olduğundan tanımın netleşmesine engel olmaktadır.

Dezavantajlı grup kavramı tartışmalarının başka bir noktası da dezavantajlı grup kavramının nasıl tanımlandığı ile ilgilidir. Başka bir ifadeyle dezavantajlı ifadesinin bir

sıfat mı olduğu, bir süreci mi ifade ettiği, toplumdaki güç ilişkilerini yansıtıp yansıtmadığı veya ne ölçüde yansıttığı konusudur. Kavramın sıfat olarak kullanıldığında statikleştiği, dezavantajlılığı ve dezavantajlı grupların oluşum sürecini açıklayamadığı eleştirisi yapılmaktadır (Kahraman Güloğlu, 2020: 9). Koçancı' ya (2019:15) göre dezavantajlılık, genel bir tartışma içerisinde sıfat olarak ancak çoğu durumda ise genel geçer bir ifade olarak kullanılmaktadır.

Sosyolojik açıdan düşünüldüğünde dezavantajlı gruplar kavramsallaştırmasında “grup” kavramının kullanılması tartışmalı bir durum yaratmaktadır (Taş ve Arık, 2022: 23). Dezavantajlı gruplar kavramı ile ima edilen gerçeklik sosyolojik anlamda grup kavramının karşılığı değildir. “Sosyolojiye göre grup belli bir amaç etrafında bir araya gelmiş ve sürekliliği olan topluluklardır” (Koçancı, 2019:20). Grup, dış gözlemciler tarafından tanımlanmış benzer bireylerin oluşturduğu nesnel topluluklar olmanın yanı sıra üyeleri tarafından etkileşim biçimleri ve ortak semboller aracılığıyla kendiliğinden de tanımlanmaktadır (Hansen & Rapley, 2020: 388-389). Sosyal bilimler özelde de sosyoloji bağlamında grup, grup üyeleri ve grup dışından gözlemciler tarafından belirlenir ve de ortak bir amaç paydasında buluşmaktadır.

Bir çıkar birlikteliği olan sosyolojik gruplar, dezavantajlı gruplar olarak nitelenen kesimler arasında etkileşim ve iletişim problemi, ortak amaç doğrultusunda hareketin inşası gibi ortak eylem ve pratikten uzakta bulduklarından sosyolojik bir grup değil birer kategori olarak tanımlanmaktadır. Grubu oluşturan bireyler arasında, fiziksel yakınlık ve karşılıklı tanışıklık, ortak hedefler ve sosyal ilişkiler bulunmaktadır (Taş ve Arık, 2022: 23). Bu bağlamda çocuklar, engelliler, kadınlar, hükümlüler gibi dezavantajlı gruplar düşünüldüğünde bir topluluğun grup olması için sağlaması gereken özellikleri taşımadığı görülmektedir.

Marshall (2003: 283); bir topluluğun grup olarak tanımlanabilmesi için diğerlerinden farklı, görece istikrarlı ve karşılıklı ilişkilerinin olmasının gerekliliğinden bahsetmektedir. Ancak bunları söylerken fiziksel yakınlık ve sosyal etkileşim olmayan bireylerden oluşan kümeleri ifade etmek için de grup kavramının kullanılabileceğini belirtmektedir. Akran grupları, azınlık grupları, statü grupları gibi kavramlar bu durumları göstermektedir. Bu tanımdan hareketle, dezavantajlılık içerisinde bulunan bireylerin dezavantajlı gruplarda yer aldıklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

Bazı ayrımlarda bu tür gruplar “istatistiki grup” olarak adlandırılmaktadır (Taş ve Arık, 2020: 25). Weber, bir toplumda benzer ayrıcalıklara sahip ve aynı statüde bulunan bireyleri ifade etmek için statü grubu kavramını kullanmaktadır (Turner, 2000: 62). Sınıfların aksine statü grupları, genellikle sosyal gruplardır ve çoğu zaman, pek biçimlenmemiş dağınık topluluklardır (Weber, 2019:210). Weber “statü konumunu”, sınıf konumuna karşı tanımlamaktadır. Tümüyle ekonomi temelinde tanımlanan sınıf konumuna karşı statü konumunun, insanların yaşam yazgısının somut, pozitif ya da negatif olabilen, toplumca belirlenen tipik öğeler olduğunu belirtmektedir. Sınıf kavramı toplumda ekonomik ilişkilere dayalı farklılaşmayı ifade ederken, statü kavramı toplumdaki saygınlığın dağılımını da ifade etmektedir. Dezavantajlı gruplar kavramsallaştırılmasındaki dezavantajlı kavramı, dezavantajlı olma haline yani dezavantajlı statüsüne gönderme yapmaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde dezavantajlı olmak avantajlı statüsünün karşısında olacak biçimde konumlanmaktadır. Statü kavramının, toplumdaki “ben” ve “öteki” tarafından belirlendiği düşünüldüğünde dezavantajlılığın bir statü olduğunu söyleyebiliriz.

Dezavantajlı olarak nitelenen gruplar her toplumda farklılık göstermektedir (Çapçioğlu ve Çapçioğlu, 2016: 37). Dezavantajlılık profilinin ülkeden ülkeye değiştiği için dezavantajlı birey tanımının da görel ve spesifik olarak ulusal bağlamda kaldığına dikkat çekilmiştir (Güloğlu, 2020: 11; Caillods, 1998:11). Örneğin, ülkedeki çoğunluğun sahip olduğu eğitim statüsünün altında kalmanın bir dezavantajlılık göstergesi olduğu ancak bu durumun ülkeden ülkeye değişeceği için görelilik de söz konusudur. Tanımlama yapılmasında bir başka güçlük de dezavantajlı gruplara dair aşağıda özetlendiği gibi farklı bakış açılarının bulunmasıdır.

- Birinci bakış açısı geleneksel bakış açısıdır. Geleneksel bakış açısı; dezavantajlılığı temelde yoksulluk dolayısıyla da ekonomik açıdan yeterli olmama durumu ile açıklamaktadır. Bu durumda birey; ırk, etnik köken, toplumsal cinsiyet, yeti yitimi açısından birtakım dezavantajlara sahip olabilir ama asıl dezavantaj statüsünü belirleyen yoksulluk yani ekonomik yoksunluktur.
- İkinci bakış açısı gelişimsel bakış açısıdır. Bu bakış açısı gelenekselden güncel olana geçiş gibidir. Bu konumda geleneksel bakış açısından gelen ekonomik yoksunluğun etkisi devam etmektedir ancak bunun yanı sıra bireyin saygıya, bilgiye, eğitime ve istihdama erişememesinin de önemli bir dezavantajlılık belirleyicisi olduğu kabul edilmektedir.
- Üçüncü bakış açısı ise güncel bakış açısıdır. Güncel bakış açısı; dezavantajlılığı yoksulluktan öte, her bireyin tam bir bağımsızlık kazanması, başkasına ihtiyaç duymadan bağımsız bir biçimde yaşantısını sürdürebilmesi, bunun için gerekli araçlara sahip olabilmesi ve nihayetinde de kendini gerçekleştirebilmesi olarak düşünülür (Kahraman Güloğlu, 2020: 11)

Dezavantajlılık tanımları incelendiğinde tanımlarda belli konu, kavram ve grupların tekrar ettiği görülmektedir. Tanımlardaki tekrarlar üzerinden ortaklıklara ve farklılıklara dikkat çekilmek için çalışmada bir sınıflandırma yöntemine gidilmiş ve bu kategoriler çerçevesinde yapılan tanımlara aşağıda yer verilmiştir.

Dezavantajlılığı Sosyal Dışlanma ile Açıklayanlar; Burninham ve Thrush (2010: 520) dezavantajlılığının temel nedeni olarak sosyal dışlanmayı işaret etmiştir. Sosyal dışlanmaya maruz kalan; işsizlik, yoksulluk, düşük gelir, sağlıksız barınma, yüksek suç oranı, sağlık ve ailevi problem yaşayanlar, yaşam mekanları açısından yoğun farklılık içinde olanlar dezavantajlı grupları oluşturmaktadır.

Gündüz (2007: 18) ise dışlanma ile dezavantajlılığın her zaman aynı anlama gelmediğini belirtmektedir. Dışlanma edilgen bir kavramdır. Kişilerin dışlanmışlıklarından söz edebilmek için dezavantaj doğuran özellikleri sebebiyle diğer insanların, kurumların ve sosyal yapıların bu kişileri dışlayıcı tavır veya politikalarının olması gerekmektedir. Yani dışlanmadan bahsedebilmek için dışlayanların varlığına ihtiyaç vardır. Bu açıdan bakıldığında toplumda engelliler, kadınlar, yaşlılar, gençler, köyden kente göç edenler, kayıt dışı çalışanlar, eski hükümlüler, terörden etkilenenler gibi bazı gruplar veya bunların hiçbirine dahil olmadığı halde eğitim ve mesleki nitelikler açısından düşük seviyede olanlar dezavantajlı grup olarak sayılabilmektedir. Fakat bu grupların tamamının aynı zamanda sosyal dışlanmaya maruz kalan gruplar olduğunu söylemek doğru olmaz. Örneğin terör mağdurları, sosyal dışlanmaya maruz kalmamakla birlikte terör mağduru olmayanlara göre dezavantajlı bir noktada bulunmaktadır.

Dışlanma kavramı, eyleme problemini gündeme getirmektedir (Giddens, 2005: 321). Dışlanma birisinin veya bir şeyin, bir başkası tarafından dışarıda bırakılması, kabul görmemesidir ve kasıtlı ve istendik bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Dezavantajlıyı aynı zamanda dışlanan olarak tanımlamayı sağlayan kriterler, gruba mensup olan kişilerin sosyal hayatın bütün alanlarından veya büyük bölümünden, sosyal ağlardan ve yapılardan, yasal sosyal faaliyetlerden uzak kalmalarıdır ki genellikle buna sebep olan faktör bu kişilerin ayrımcılık sebebi olarak algılanan veya dezavantaj doğuran olumsuz kişisel özellikleridir (Gündüz, 2007). Bu tanımlamada, dışlanmanın varlığı için dışlayanın varlığının da gerekliliğine dikkat çekilmiş ki bu durum da Weber'in statü kavramıyla oldukça uyumludur. Dışlanma ve dezavantajlılık ayrımı yapılırken, dışlanmanın bireylerin kişisel özelliklerinden kaynaklanmakta olduğu ifade edilmektedir.

Dezavantajlılığı Toplum Yapısı ve Toplumsal Düzenleme ile Açıklayanlar; Yapısal düzenlemeler ya da sorunlar nedeniyle bazı gruplar diğerlerine göre daha dezavantajlı duruma gelmektedir (Göçoğlu, 2015: 847). Kentel vd.'a göre (2012: 19) iktisadi, sosyal ve biyolojik açılardan diğerlerine göre daha negatif bir pozisyonda bulunan gruplar dezavantajlıdır. Cailods'a göre ise (1998: 10) ekonomik durumları, cinsiyetleri, dinleri, etnik ve dil kökenleri, politik pozisyonları nedeniyle topluma eklemlenmeleri daha kısıtlı olan gruplar dezavantajlıdır. Erikli (2016: 286); dezavantajlılığın toplumla birey/grup ilişkisinin olumsuz etkilenmesi durumundan kaynaklandığını ifade eder. Sosyalleştirme politikaları dezavantajlılığın ve dezavantajlı grupların ortadan kalkmasının ön koşuludur. Dericioğlu Ergun (2017: 18) Toplumsal süreçlere katılımın ideoloji, etnik köken, ekonomik durum vb. etkenlere bağlı olarak azaldığı kesimler dezavantajlıdır.

Dezavantajlılığın toplum yapısından kaynaklı olarak ortaya çıktığını düşünenler, dezavantajlılığın toplumsal süreçler içerisinde oluştuğunu, toplumun bu durum ve süreci beslediğini iddia etmektedirler. Bu grupta yer alan düşünürler, dezavantajlı grupların diğerlerine göre daha olumsuz koşullarda yaşantılarını idame ettirmeye çalıştıkları, dezavantajlılık halleri nedeniyle toplumsallaşma süreçlerini sağlıklı geçiremedikleri, bulunduğu toplumsal ekosistemlerle uyum içerisinde yaşamadıkları düşüncesindedirler. Dezavantaj hallerinin iyileştirilmesi ve ortadan kalkması için de sosyal içerme politikalarının gerekliliğine dikkat çekmektedirler.

Dezavantajlılığı Ayrımcılık ile Açıklayanlar: Bu gruptakiler dezavantajlılığı, “içerisinde buldukları toplumun temel ekonomik, kültürel ve sosyal kaynaklarından mahrum kalan veya mahrum bırakılan insan grupları” (MARKA, 2011:16) şeklinde tanımlamaktadır. Toplumun temel ekonomik, kültürel ve sosyal kaynaklarından mahrum kalanlar veya mahrum bırakılanlar dezavantajlı grupları oluşturmaktadır. Göregenli'ye göre (2012:248) önyargı ve ayrımcılık üzerinden tanımlanan her grup dezavantajlı olarak nitelendirilmektedir. Strobe, Barreto ve Ellemers (2010:184) için dezavantajlılığın temel nedeni ayrımcılıktır. Ayrımcılığın bireyde ortaya çıkardığı dezavantajlılık durumu süreç içinde büyük oranda içselleştirilip ayrımcılık haklı hale gelmektedir. Fakat bazı durumlarda da bazı dezavantajlı gruplarda ayrımcılık tamamen dışsal bir veri olarak kabul edilmektedir.

Dezavantajlılığın ayrımcılık odağından tanımlanması toplumsal eşitsizliğin bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Eşitsizliğin kaynağı olarak bireyin din, dil, ırk, etnik

köken, ekonomik durum gibi özellikleri görülmektedir. Bu özellikler çoğu kez toplumun genelinin sahip olduğu özelliklerden farklı olmakta ve ayrımcılık kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Eşitsiz kaynakları nedeniyle dezavantaj kategorilerine girenler farklı oranlarda etkilenmektedirler ancak avantaj kategorisine girmeyen her grubun dezavantajlı gruplar içerisinde yer alacağı da her zaman söylenemez (Koçancı: 2019: 32).

Dezavantajlılığı Engelliler Üzerinden Açıklayanlar; Dezavantajlılar içerisinde en önemli “en dezavantajlı kesim engellilerdir” (Şiriner Önver, 2017: 39). Bu bağlamda engelliler, dezavantajlıların dezavantajlısını oluşturmaktadır. Gündoğdu ve Asal (2017:294) Gençler, yaş ve engellilik gibi çeşitli sebeplere olanak ve bilgiye erişemedikleri için dezavantajlıdır. Kimin dezavantajlı olduğunda karar kılmak için “karar destek mekanizmasının” oluşturulması gerekmektedir. Samav Cantürk (2017), Dezavantajlılık, sosyal bir etkileşim içinde, dezavantajlı gruplarla ilişkide olanları da etkilemektedir. Örneğin engelli yakınları bakım, zaman, ekonomik destek gibi nedenlerle “sosyal engelli” durumuna gelmektedir.

Dezavantaj durumlarının pek çoğunda görülen en temel duygu “kısıtlanma”dır (Bayraktar Karahan, 2016: 171). Engelli bireylerde, kısıtlanma duygusunun sosyal yönünün yanı sıra bedensel tarafı da kendini göstermektedir. Dezavantajlılığı engellilik temelinde tanımlayanlar, engellilerin diğer dezavantaj gruplarının sahip olduklarından daha fazla dezavantaja sahip oldukları, birtakım kaynaklara erişimlerinin sosyal ve kültürel olarak zor olmasının yanı sıra bedensel olarak da erişim zorluklarını yaşadıklarını vurgulamaktadır.

Dezavantajlılığı Yoksulluk Üzerinden Açıklayanlar; Semerci’ye (2012: 190) göre çocuklar, gençler, yaşlılar, sakatlar, kadınlar, eşcinseller, ya da azınlıklar ayrımcılıklar üzerinden dezavantajlı konuma gelmektedir. Dezavantajlılığın temel belirleyicisi ise yoksulluktur. Yoksulluk dolayısıyla dezavantajlılık, eğitim ve bilgiye erişim ile yakından ilgilidir. UNESCO (1998) da ekonomik durumları, cinsiyetleri, etnik ve dilsel kökenleri, dini ya da politik statüleri (örneğin sığınmacılar) gibi nedenlerle ekonomik ve toplumsal bütünleşme düzeyleri diğer insanlara göre daha düşük olan grupları dezavantajlı olarak nitelendirmektedir. Dezavantajlılığın toplumsal yaşantıda ilk karşılaşılan formu bu nedenle yoksulluktur. Dezavantajlılık çalışmaları, ilk süreçlerinde çoğu kez yoksulluk çalışmalarıyla iç içe geçmiş ve yoksulların en temel dezavantajlı kesim olduğu düşünülmüştür. Çünkü yoksulluğun başka dezavantaj biçimlerinin oluşmasına da zemin hazırladığı varsayılmaktadır.

Dezavantajlılığı Yaşam Şansı İle Açıklayanlar; Whitehead (2001), "dezavantajlı grupların yaşama şansının daha düşük olduğu ve daha genç yaşlarda öldüğüne ilişkin" bulguların varlığından bahsetmektedir (Whitehead, 2001: 6). Bu grupta yer alanlara göre dezavantajlılık, bir yaşam şansı eksikliğidir. Örneğin Finlandiya'da gelir düzeyi düşük gruplarda kronik hastalıkların görülme sıklığı % 42 iken yüksek gelir gruplarında bu oran %18'e düşmektedir. Mayer (2003) dezavantajlı grupları, toplumun çoğunluğunun ulaşabildiği ve kullanabildiği araçlara ulaşamayan gruplar olarak tanımlamaktadır. Bayraktar Karahan'a (2016: 169) göre; sağlık, eğitim, bilgi, istihdam toplumsal destek gibi alanlarda, toplumun çoğunluğunun elde edebileceği/edebildiği imkanlara sahip olmayan veya bazı temel ihtiyaçlara erişimde kısıtlılık yaşayanlar dezavantajlı gruplardır. Dezavantajlılığı yaşam şansı ile açıklayanlara göre dezavantajlılar, diğerlerine göre temel insani ihtiyaçlara ulaşmada güçlük yaşarlar. Dezavantajlılar sosyal yaşantı içinde kaynaklara erişimde diğerlerinin şansına sahip değildir ve bu durum onların yaşam süresini, kalitesini, doyum ve tatmin düzeylerini etkilemektedir.

Dezavantajlılığı Çocuklar Açısından Tanımlayanlar: Havighurst (1964), çocuklardaki dezavantajlılık durumunun ortaya çıkmasında ailenin belirleyici olduğunu ifade etmektedir. Ancak ona göre işçi sınıfı ya da alt sınıf mensubu ailelerin çocuklarının doğrudan dezavantajlı olarak tanımlanması her zaman doğru değildir. Diğer canlılardan farklı olarak insan yavrusu doğduktan sonra uzun süre bir başkasının bakımına ihtiyaç duymaktadır (Canan, 2020: 52). Başkasının bakım vermesine muhtaç olan çocuk bu sebeple de doğası gereği kırılgandır ve dezavantajlı gruplar içinde yer almaktadır.

Dezavantajlılığı Tüm Kavramlar ile Açıklayanlar; Sallan Gül ve Gümüšoğlu'na göre (2017: I), dezavantajlı grupların farklı özellikleri, ekonomik, sosyal, psikolojik ve fiziksel durumları, cinsiyetleri, etnik veya dilsel kökenleri, dinleri veya politik statüleri nedeniyle toplumsal ve ekonomik yaşama, süreçlere katılım oranları/şansları ve/veya uyumları toplumdaki diğer insanlara göre daha düşük olan kişilerden oluşmaktadır. Dezavantajlılar, toplumda gelir, servet ve mülkiyete sahip olamayan ya da düşük düzeyde sahip olan; genellikle sağlık, konut ve eğitim gibi temel sosyal ve kültürel kaynaklardan yoksun kalan ya da yoksun bırakılan kişiler veya gruplardır. Özer ve Çolak (2015: 482) dezavantajlılığın; din, dil, ırk, yoksulluk ya da cinsiyet gibi unsurlarla sınırlandırıldığında yeterli bir içeriğe kavuşmadığını vurgular. Bunun için erişilebilen sağlık, toplumsal destek, saygı, bilgiye erişme ve istihdam ilişkilerine bakılarak dezavantajlı gruplar belirlenebilmektedir. Bu tanımlamada, dezavantajlılığın ortaya çıkması çok çeşitli

faktörlerle ilişkilidir. Dolayısıyla dezavantajlılık, tek bir nedene bağlanamaz ve bir temele indirgenemez. Çünkü dil, din, ırk gibi bireysel sürekliler ile istihdam, sosyalleşme gibi toplumsal pek çok kaynaktan etkilendiği kabul edilmektedir.

Dezavantajlılık kavramının tanımlanmasında çok çeşitli faktörler ve kaynaklar yer alabilmekte bu durum da kavramın net olarak tanımlanmasını ve dezavantajlı grupların çerçevesinin çizilmesini güçleştirmektedir. Bu çalışma kapsamında dezavantajlılık kavramı ile “kişinin kendisinin sahip olduğu, ekonomik, sosyal ve kültürel kaynaklarının kendi yaşantısını sürdürmede yetersiz kalması ve çeşitli destekler olmaksızın temel ihtiyaçlarını karşılayamaması” kastedilmektedir. Çalışmada, çalışma grubu dahilindeki bütün bireylerin yoksulluk ve ekonomik yoksunluk durumlarının olduğundan ve Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisindeki ilk basamaklara karşılık gelen güvenlik ve fiziksel ihtiyaçların karşılanmasında dahi desteğe ihtiyaç duyan bir kesimden söz edilmektedir.

2.1. DEZAVANTAJLI GRUPLAR

Dezavantajlılık kavramının muhtevasının oldukça geniş olması ve gün geçtikçe genişlemeye devam etmesi farklı grupların dezavantajlı olarak nitelendirilmesi beraberinde getirmiştir. Başlangıçta sınırlı sayıda olan dezavantajlı gruplara her geçen gün bir yenisi eklenmektedir. Bu eklenmenin şüphesiz pek çok nedeni bulunmaktadır ancak bu nedenler farklı bir çalışmanın konusu olabilecek kadar çoklu ve derin olduğundan bu çalışmanın sınırları içerisine yer almamaktadır.

Göçmenler, işsizler, madde ve davranışsal bağımlılığı bulunanlar, afetzedeler, gaziler, ordu mensupları, tutuklu ve hükümlüler, kronik hastalığı olan bireyler, bulaşıcı hastalığı bulunan bireyler, mevsimlik tarım işçileri, romanlar, azınlıklar, yalnız yaşayan bireyler, işkence mağdurları, evsizler, terör mağdurları, LGBT+, ergenler, palyatif bakım hastaları gibi çeşitli gruplar, dezavantajlı gruplar arasında yer almaktadır. Dezavantajlı gruplara ve dezavantajlılık literatürüne sosyoloji, sosyal hizmet, hukuk, tıp gibi farklı disiplinlerden artan bir ilgi söz konusudur. Çünkü uygulanan politikalar, kapitalizmin farklılaşan yüzü, değişen yaşam biçimleri, küreselleşme ve daha birçok neden, grupları dezavantajlılık konumuna getirmekte ve getirmeye devam edeceği de gözlenmektedir.

En kadim dezavantajlı gruplar insanlığın varoluşundan itibaren tüm toplumlarda görülen yoksullardır. Toplumsal cinsiyetin getirdiği eşitsizlik biçimi sonucunda kadınların dezavantajlılık halleri de oldukça uzun bir geçmişe dayanmaktadır. Çocukların uzun süre başkasının bakımına muhtaç olmaları onları dezavantajlı konuma düşürürken,

engelliler ve yaşlılar için de başkasının bakımına muhtaçlık dezavantajlı olmalarının temel nedenlerindedir. Bu çalışmada da çalışma grubuyla uyumluluğun sağlanması için dezavantajlı gruplar arasında yoksullar, kadınlar, çocuklar, engelliler ve yaşlılar üzerinde durulmaktadır.

2.1.1. Yoksullar/Yoksulluk

Yoksulluk, küresel ve ulusal çapta ampirik bir gerçekliği tanımlamakta ancak anlamı oldukça tartışmalıdır (Lister, 2020: 989). Yoksulluğu oluşturan şey, onun nasıl tanımlandığı ve ölçüldüğüyle ilgilidir. Yoksullukla ilgili temel tartışmalar ise maddi kaynakların etkisini yoksulluğun mutlak terimlerle mi yoksa göreceli terimlerle mi anlaşılması gerektiğini içermektedir.

Yoksulluk, insan topluluklarının ilk zamanlarından itibaren var olan bir olgudur. Küreselleşmenin görünür olmasıyla birlikte özellikle gelişmiş toplumlarda, ekonomik büyümenin yavaşlaması, toplumların pazar tarafından yönlendirilmesi gibi sebeplerle işsizlikler artmış ve yoksulluk tartışmaları gündeme gelmeye başlamıştır (Oktik, 2008: 21). Yoksulluk temelde bir eşitsizlik durumunun sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Bilen ve Şan, 2006: 2). Yeni dünya düzeninin en fazla tartışılan konularından biri de artan eşitsizlikler ve gelir dağılımındaki bozulmalar ve bunlarla bağlantılı olarak yoksulluk ve yoksulluğun daha görünür hale gelmesidir. Ancak yoksulluk günümüz yeni dünya düzeninde sadece az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeleri değil aynı zamanda gelişmiş ülkeler de dahil olmak üzere büyük bir coğrafyayı etkisi altına almış en önemli sosyal sorunlardan biridir (Sapançalı, 2001: 126). Yeni dünya düzeni küreselleşme ile koşut bir kavram olarak ele alınmaktadır. Küreselleşme pratiklerin, ilişkilerin, bilincin, sosyal yaşantının örgütlenişinin dünya çapında yayılmasıdır. Zengin ile fakir arasındaki uçurum, küreselleşmenin bir sonucu olarak gerçekte giderek artmıştır (Ritzer & Stepnisky, 2019: 600-601).

Bauman, modern toplumların çalışma etiği üzerine kurulu olduğunu iddia etmektedir. O, çalışma etiğini anormalliğin çalışmama fenomeninde özetlemiştir. Ona göre anormal olan çalışmamak haline gelmiştir. Yoksulların daimî varlığı ise çalışma isteklerinin olmayışına bağlanmıştır. Ancak yapılan araştırmalar sonucunda çalıştığı halde yoksul olan kişilerin de var olduğu ortaya çıkmış ve böylelikle yoksulluk, çalışmama dolayısıyla ortaya çıkan bir fenomen olmaktan çıkmıştır (Bauman, 1999: 59). İngiltere’de yoksullukla ilgili ilk çalışmalar Charles Booth’un (1901) Londra ve Seeborn

Rowentree'nin (1903) New York'ta yaptığı çalışmalarıdır (Mingione, 2006: 263). İki çalışma da gelire ve tüketime dayanan yoksullukla ilgilenmektedir. Bu çalışmalar kimlerin yoksul olduğu, yoksul olan ve olmayanın ayrımının yapıldığı ilk tarihsel metinlerdir. Rowentree yoksulluğu "toplum kazançlarının biyolojik varlığın devamı için gerekli olan yiyecek, giyim vb. asgari düzeydeki fiziki ihtiyaçları karşılamaya yetmemesi" olarak tanımlamıştır (Bildirici, 2011: 4).

Yoksulluk araştırmalarının başlangıç noktasını oluşturan parasal tanımlamalara göre yoksulluk, kişi veya hanelerin gelir ya da tüketim harcamaları kullanılarak ölçülmekteydi. Başlangıçta yalnızca yaşamın sürdürülebilmesi için gerekli gıda harcaması dikkate alınırken sonraki çalışmalarda temel eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim, giyim veya barınma gibi gıda dışı ihtiyaçların karşılanamaması durumu da yoksulluk tanımının kapsamına alınmıştır. Yoksulluk, yeterli kaynak ve gelir sahibi olmama olarak nitelendirilirken, insan yaşantısının onurlu bir şekilde sürdürülebilmesi için gerekli olan gıda, su, giyecek, barınacak ev, sağlık hizmetlerinden yararlanma ve güvenlik gibi temel insanı gereksinimlerden yoksun olmak olarak tanımlanmaktadır (Oktik, 2008: 25). Yoksulluğun içeriği çağın değişen ihtiyaçları doğrultusunda sürekli genişlemektedir. Yoksulluğun alanı gıda, barınma, sağlık, eğitim gibi ihtiyaçların yanı sıra boş zaman etkinlikleri, kültürel etkinliklere katılım gibi insanın sosyal yönünü kapsayacak nitelikleri de içerecek şekilde genişlemiştir.

Sosyolojik açıdan yoksulluk ile ilgili çalışmalar iki görüş etrafında şekillenmektedir. Bunlardan ilki, Amerikan temelli görüştür. Bu görüşe göre yoksulluk, tarihin her döneminde ve tüm toplumlarda alt sınıf temelinde varlığını sürdürmüş ancak küreselleşmeyle artış göstermiştir. İkinci görüş ise Fransız sosyal bilimcilerin benimsemiş olduğu görüştür. Bu görüş yoksulluğu dışlanma temelinde açıklayarak küresel pazarın gücü karşısında zayıflayan ulus devletlerin varlığına gereksinim duyulmayan grupları sistematik olarak dışladığını ve yoksulluğa ittiğini vurgulamaktadır. Bu iki görüşte de ortak olan nokta yoksulluğun küreselleşme ile birlikte derinleşerek bir takım sosyal grupları daha fazla etkiler hale gelmesidir (Oktik, 2008: 21).

Simmel, yoksulluğu bir toplumsal tip olarak değerlendirmektedir. Ona göre toplum, yoksulluğu özel bir statü olarak algıladığında ve bu kategoriye yardım için istekli kişiler var olduğunda yoksulluk ortaya çıkmaktadır (Coser, 2015:172). Simmel'e göre yoksulluk, bireysel bir yazgının dışında, toplumun içinde belirli bir yere yerleşmekle ilgilidir. Ancak Simmel, bu konunun kader ve yazgı tarafından değil, başkalarının bu

durumu düzeltme girişimleri tarafından belirlendiğini düşünmektedir. Toplum, yoksulların toplumsal tipini yaratmaktadır ve onları statüyü elinde tutanlar tarafından sahip olmadıkları negatif koşulları içinde barındıran bir statüye yerleştirmektedir. Yoksulların yerleştirildikleri statü “yabancı” statüsüne eşdeğerdir (Simmel, 2021: 28).

Yoksulluk, genel anlamıyla maddi kaynaklara ulaşım ile ilgili bir kavramdır. Söz konusu düşüncedeki temel nokta, hane halkı veya bireylerin kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kaynaklara sahip olup olmadığıdır. Bu durumda tipik olarak yoksulluk, bireyin geliri veya tüketimi ile fakirlik alt sınırı olarak kabul edilen eşığı karşılaştırarak ölçülmektedir. Bu, en genel manzardır. Yoksulluk böylelikle finansal bir terim olarak görülmekte ve birçok yoksulluk analizinin başlangıç noktası olarak da karşımıza çıkmaktadır (Aksan, 2012: 3). Yoksulluk aynı zamanda sosyal statülü mekanlarda, marjinal ve sağlıksız çevre koşullarında, adalet, eğitim ve sağlık hizmetlerinden yeterince yararlanamama, şiddete açık olma, yeterli güvenliğe sahip olamama hallerini de ifade etmektedir (Genç ve Çöpoğlu, 2020: 42-43). Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmetleri hakkındaki yönetmeliğine göre yoksulluk “kendisini, eşini ve bakmakla yükümlü olduğu çocuklarını ve diğer aile bireylerini, buldukları mahallin hayat şartlarına göre asgari seviyede geçindirmeye yetecek geliri, malı veya kazancı bulunmama hali” olarak değerlendirilmektedir. Yoksulluk, ekonomik kısıtlılığın yanında birtakım olanaklardan yoksunluğu da beraberinde getirmektedir. Bu nedenle giyim, yeme-içme, barınma, sağlık hizmetinden yararlanma gibi temel fizyolojik ihtiyaçların da karşılanmasında aksaklıkların oluşması ve bunlardan yoksun kalınması durumlarını da kapsamaktadır.

Yoksulluğun kaynağı ile ilgili açıklamalar iki başlık altında toplanabilir. Bunlar; yoksul kişileri kendi yoksullukları için sorumlu tutan kuramlar ile yoksulluğun toplumdaki yapısal güçler tarafından üretildiği ve yeniden üretildiğini vurgulayan kuramlardır (Giddens, 2005: 314). Yoksullukla ilgili öncül kuramlar, yoksulluğu genellikle birey odaklı yani yoksul kimseler üzerinden açıklama eğilimindedir. On dokuzuncu yüzyılda rağbet gören bu kuramlar, sistemin yoksulların ihtiyaçlarını karşılamak gibi bir yükümlülüğünün bulunmadığını ifade ederken, yoksulluk içerisinde bulunan bireylerin yaşamlarını sürdürebilme çabasında başarısız olan kimseler olduğunu belirtmektedir (Oktik, 2008: 28). Yoksulluk konusunda, Marx'ın görüşleri ise yoksulluğun bireysel değil sistemsel olduğu şeklindedir. Yoksulluğun sistem kaynaklı olduğunu düşünenler, yoksulların çektiklerinden sorumlu tutulamayacaklarını ve başka

kimselere iş gücünü satmakta ve yeterli ödül almakta da engellendiklerini düşünmektedirler (Oktik, 2008: 36).

Sosyoloji kökenli çalışmalarda yoksulluk, genellikle üç ayrı nedene bağlı olarak açıklanmaktadır. Bunlardan ilki, kişide bulunan yetersizliklerden kaynaklanan yoksulluk ki bu perspektiften bakıldığında yoksulluk, kişilerin çalışmayışları ve iş motivasyonlarının bulunmaması gibi bireysel özelliklerinin doğal bir sonucu olarak görülmektedir. İkincisi, kişiden kaynaklanmayan sorunlardır. Bu sorunlar çoğu zaman toplumsal kökenlidir. Fırsat eşitsizliği, kaynakların eşitsiz dağıtımları sonucu ortaya çıkan yoksulluklardır. Bu grubun yoksulluğu, birçok alandaki yetersizlerinden kaynaklanmaktadır. Üçüncüsü ise iki görüş arasında bir durumu tanımlamaktadır. Buna göre yoksul insanların konumu doğuştan kusurlu değildir; yönetimler, yüksek vergi gibi kamu politikalarıyla bu kimselerin ekonomik dengesi bozulmaktadır. Özellikle gelir, yapılan iş, harcama, tüketim, tasarruf veya vatandaşla ilişkili herhangi başka bir şeyle ilgili olmayan vergi politikaları bu gruptaki yoksulların ortaya çıkmasında etkili olmaktadır (Sen & Foster, 1997: 89-91). Başlangıçtaki rakip iki kuram olan “kurbanı suçla” ve “sistemi suçla” ya ek olarak bu ikisi arasında bir yerde duran üçüncü bakış açısı eklenmiştir. Bu bağlamda yoksulluk sadece sistemsel ya da bireysel olmayıp iki taraf da birbirini besleyerek yoksulluk durumunu perçinlemektedir.

Yoksulluğa ilişkin iki temel yaklaşım mevcuttur. Bunlar; *mutlak yoksulluk* ve *görelî yoksulluktur* (Giddens, 2005: 309). Mutlak yoksulluk, bireylerin temel ihtiyaçlarının karşılanamaması olarak yorumlanmaktadır. Bireylerin kendi yaşamlarını idame ettirebilmeleri için ihtiyaç duydukları sağlık, barınma, yiyecek ve su gibi temel insani gereksinimlerini karşılayamaması mutlak yoksulluk olarak adlandırılmaktadır. Mutlak yoksulluk sınırı ülkeler, bölgeler ve toplumlar arasında farklılık gösterebilmektedir. Mutlak yoksulluk ölçülürken bireylerin yaşamlarını idame ettirebilmeleri için minimum tüketim ihtiyaçlarının belirlenmesi gerekmektedir. Gelişme aşamasındaki ülkeler mutlak yoksulluk sınırını belirlemek için genelde gıda yoksulluğunu göz önüne almaktadır. 1990 yılında Dünya Bankası'nın yapmış olduğu bir çalışmada bireyin yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli kalori miktarının 2400 k/cal olduğu tespit edilmiş, bu kalorinin altında beslenen insanlar da mutlak yoksul olarak nitelendirilmiştir (Gencer, 2019:5). Mutlak yoksulluk kavramı, genellikle yoksulluk sınırını da göstermektedir. Çünkü mutlak yoksulluk tanımının içerisinde zorunlu ihtiyaçlar olan kira, yakıt, giyim, elektrik gibi unsurlar da bulunmaktadır. Fakat yoksulluk sınırı kırdaki veya kentte

yaşayanlara, ülkeden ülkeye ve bölgeden bölgeye farklılıklar gösterdiği için görelî bir kavramdır (Bilgiç, 2020:15).

Mutlak yoksulluk, bölgeden bölgeye değişen mahiyeti, maddi ihtiyaçlardan hangisinin ve kime göre ihtiyaç olduğunun belirsizliği sebepleriyle eleştirilmektedir. Mutlak yoksulluğun, yoksulluk tartişmalarında yetersiz olduğunu düşünöenler görelî yoksulluk terimini öne sürmüşlerdir. Townsend'e göre görelî yoksulluk, grupların gerçekleştirdiği, alışılagedik geleneksel sosyal aktivitelerde bulunabilme imkanından yani sıradan yaşam biçimleri ve etkinliklerinden- mahrum bırakılmaları anlamına gelmektedir (Townsend, 1979: 31). Görelî yoksulluk tanımı iki temel noktada mutlak yoksulluk tanımından ayrılmaktadır. Bunlardan ilki, mutlak yoksulluk tanımında temel fiziksel ihtiyaçlar dikkate alınırken görelî yoksulluk tanımında fiziksel ihtiyaçların yanı sıra toplumsal ihtiyaçların da dikkate alınmasıdır. İkincisi ise yoksulluk sınırı belirlenirken referans noktası içerisinde bulunulan toplumdur (Güneş, 2020: 167). Görelî yoksulluk, kişilerin sosyal hayata katılımlarının maliyeti hesaplanarak yapılan bir değerlendirmedir. Görelî yoksulluk kişilere ve toplumlara göre değişebilmektedir. Kişilere göre değerlendirildiğinde, görelî yoksulluk bir kişinin diğerinden daha az gelir elde etmesidir. Kişinin gelir azlığı nedeniyle sosyal ve kültürel etkinliklere daha az katılım sağlanmasını beraberinde getirir (Yıldırım, 2019: 19).

Yoksulluk insanların en temel ihtiyaçlarının karşılanması ile ilgili olan gelir yoksulluğundan, insani ve kapasite gelişimleri ile dışlanma süreçlerine kadar farklı açılardan yeniden tanımlanmaktadır (Gül ve Sallan Gül, 2008: 59). Yoksulluğu, maddi kaynaklara ulaşmanın yanı sıra günümüz toplumunda ortalama bir yaşantı için ulaşılması gereken hizmetlerden yoksunluk olarak açıklayan görüşler, yoksulluğun ekonomik boyutunun yanı sıra sosyal boyutuna da dikkat çekmektedir. Bunlar genel olarak; insani yoksulluk, subjektif yoksulluk, objektif yoksulluk, gelir yoksulluğu, yeni yoksulluk, kalıcı/sürekli yoksulluk, kırsal ve kentsel yoksulluk, sınıf altı yoksulluğu, kadın ve çocuk yoksulluğu olarak sıralanabilir (Aksan, 2012: 11). Literatürde gençlik, kadın, çocuk yoksulluğu üzerine de yapılmış çalışmalar yer almaktadır.

Amarty Sen yapılabîlirlik yaklaşımı ile yoksulluk tartişmalarına yeni bir boyut getirmiştir (Güneş, 2020: 168). Ona göre, yoksulluk indirgenemeyen ve azaltılamayan bir öze sahiptir. Bu sebeple de mutlak ve görelî yoksulluk tanımı sıkıntılıdır. Sen, buradan hareketle mutlak ve görelî yoksulluk ayrımını ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. Ona göre yoksulluğun mutlak özü ilk olarak "açlık ve kötü beslenmedir." Sen, ikinci olarak

“yapmak” ve “olmak” üzerinde durmaktadır. Ona göre bireyin var olabilmesi ve yapabilme eylemini gerçekleştirebilmesi için iyi beslenmesi gerekmektedir. Yapıp ettikleriyle bir varoluşu gerçekleştirebilmesi için tarihsel ve kültürel zemine ihtiyacı bulunmaktadır. Yapılabilirlik yaklaşımı, insani yoksulluk olarak da değerlendirilmektedir.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından 1997 yılında yayınlanan İnsani Gelişme Raporu’nda, “insani yoksulluk” kavramına yer verilmiştir. (Köse, 2009:39). Gelişmekte olan ülkelerde insani yoksulluğun ölçütleri, üç kriter bağlamında hesaplanmaktadır. Bu kriterler insanların işlevlerini yerine getirmelerini sağlayan unsurlardır. Buna göre, “yaşamdan yoksun olma” insani yoksulluğun ilk kriteridir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) hesaplamalarında 40 yaş esas alınmaktadır. İkinci kriter olan eğitim kriterinde ise okuryazarlık baz alınırken, bireyin sosyal ve ekonomik imkanlara sahip olması ise üçüncü kriter olarak kabul edilmektedir (Aksan, 2012: 13). İnsani yoksulluk uzun ve sağlıklı bir yaşamda, bilgiye ulaşmada, katılımda, saygın bir yaşam standardına uygunlukta yoksunluk gibi birçok yoksullaşma ölçütleri tarafından tanımlanmaktadır. Gelir yoksulluğu ise sadece gelirin olmama durumunu tek ölçüt olarak kabul etmektedir. Bu durum, yoksulluğun yalnızca gelir ile ölçülebileceği varsayımından kaynaklanmaktadır. Gelir yoksulluğu kavramının aksine insani yoksulluk kavramı, gelir azlığının insani yoksullaşmanın yalnızca tek unsuru olmadığını, başka bir ifade ile yoksulluğun bir bütün olarak tek başına gelire ilgili olmadığını göstermektedir (Köse, 2009:40). İnsani yoksulluk yaklaşımında, mutlak ve göreceli yoksulluğun birbirinden ayrı düşünülmemeyeceği kabul edilmektedir. Bunun yanı sıra bir insanın özüne ulaşması ve varoluş alanını keşfetmesi için iyi beslenmeye, tarihsel ve kültürel kaynak ve sermayeye ihtiyacı olduğuna inanılmaktadır. Bunlardan birinin varlığı birey için yeterli olamamakta ve insanca bir yaşantı için iki kaynağa da ihtiyaç duyulmaktadır. Yoksulluğun çeşitli şekilleri, formları ve de tanımları bulunmaktadır. Bunlar aşağıda özetlenmiştir.

Subjektif yoksulluk, tatminkar bir gelire sahip olmamaktır (Beyazıt, 2020: 2976). Sübjektif yaklaşımda bireylerin tercihleri, kişi ve hane halkı değerlendirmeleri esastır. Bireylerin kendileri için en iyisini bilecekleri düşünülmektedir. Subjektif yoksulluk, kişinin kendi giderlerini karşılayacak gelire sahip olmadığı düşüncesinden hareketle kazancın tatmin etmeme hali olarak tanımlanabilir.

Objektif yoksulluk (refah yaklaşımı), refah ölçütünün temel ihtiyaçların normatif ölçülerle belirlenmesidir. Burada kastedilen normatif ölçütler; tüketim harcamaları, hayatta kalabilmek için gerekli olan günlük kalori miktarı gibi somut değişkenlerdir. Belirlenen bu ölçütlerin altında kalınması durumuna objektif yoksulluk denilmektedir (Gencer, 2019: 8).

Sürekli veya kalıcı yoksulluk, uzun bir süredir yoksulluk içinde yaşayan aile ve kişileri içermektedir (Sallan Gül, 2008: 59). Bu kesimdeki insanlar uzun süredir yoksulluk içerisinde yaşamakta olup durumları kronikleşmiştir. Gelir yoksulluğu, yaşamın idame ettirilmesi için asgari düzeyde gerekli gelir düzeyi ile ölçülmektedir. Burada yapılacak ilk iş, gelir seviyesini oluşturan etmenlerin (diğer bir deyişle ekonomik ve sosyal göstergelerin) ortaya çıkarılmasıdır. Bu çaba ise “yoksulluk sınırı” olarak kabul edilen gelir seviyesi altında yaşayanların kimler olduğunun tespitini getirmektedir.

Yeni yoksulluk, kapitalizm ve tüketim kültürünün bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda kişilerin gıda, giyecek, barınma gibi insani ihtiyaçlara ulaşamama durumundan ziyade “yeterince tüketememe” durumları vardır. Bauman’a göre (1999: 2), tüketim kültürünün etkileşim alanında bulunan ve yeterince tüketemeyen “defolu tüketiciler”in bireysel kimlikleri “yeni yoksulluk” kavramıyla tanımlanmaktadır. Tüketim hızına yetişemeyen, bu nedenle de toplumda yeterince varlık gösteremeyen bireylerin dışlanması muhtemeldir. Kapitalist sistem üretim ve daha çok tüketim döngüsü üzerine kuruludur. Ancak bazı durumlarda bu döngü sağlanamaz. Özellikle de kent kültürüne adapte olamayan bireyler için bu durum oldukça zordur. Göçle birlikte kente gelen, cemaat kültürünün sıkı bağından koparak, cemiyyete ait olmaya çalışan, heterojen kentin insanları arasında kendini arayan ve eksik kalan birey için küreselleşme projesi istenen sonuçlara ulaşamamaktadır. Bu noktada eşitsizlik yeni bir görünüm kazanarak, kent içerisinde bireyi silikleştirmekte ve yoksullaştırmaktadır (Savcı Köroğlu, 2022: 104). Yeni yoksulluk kavramı sosyal dışlanma ile ilişkilendirilmektedir. Bu kavram, genel olarak kentlerde yaşayan bireylerin yoksulluğunu ifade etmektedir. Bu kişiler, sınıf ilişkileri dışında devamlı olmayan ve marjinal işlerde çalışan, güvencesi bulunmayan, yıkıntı mekanlarda yaşayan, cinsel tercih, dini inanç ve etnik kimliklerle örtüşen kişilerin yoksulluk türü olarak kabul edilmektedir (Erkoç ve Danış, 2020: 148). Üretim merkezli bir toplumda "yoksul olmak" anlamını büyük ölçüde işsizlikten alırken, bugünkü tüketim odaklı toplumsal yaşamda ise anlamını, esas olarak yeterince/beklenen/istenen düzeyde tüketemiyor olmaktan almaktadır. Bu fark, yoksulluk

içinde yaşama tecrübesini ve bunun sefaletinden kurtarılma şans ve olasılıklarını da farklılaştırmaktadır (Karakaş, 2006:6). Üretim merkezli toplumda işsizlik durumu ortadan kalktığında büyük ölçüde yoksulluk durumu da ortadan kalkmasına rağmen tüketim merkezli toplumda bireylerin düzenli bir işte çalışıyor oluşu yoksulluğu ortadan kaldırmamaktadır. Bu nedenle tüketimin hızına yetişemeyenler, yoksul olarak nitelendirilmeye devam etmektedir.

Kırsal yoksulluğun şiddetinin kentsel yoksulluğa göre daha fazla olduğu düşünülmektedir. Bunun nedeni olarak da kırsal kesimlerde kişi başına düşen gelirin daha düşük olmasıdır. İlkel teknolojiyle üretim yapıldığı ve daha dar kalıplarla üretim sözü konusu olduğu için kırsal kesim, kente göre daha geri kalmış olarak kabul edilmektedir. Tarımda çalışan kesim fazla olmasına rağmen kişi başına düşen gelir düşük seviyede olduğu için kırsal alanda yoksulluk daha fazla ve kalıcı olmaktadır (Dumanlı, 1996: 12). Kırsal kesimlerden göç alan kentsel alanlarda ise hızlı bir nüfus artışı yaşanmaktadır. Kırsal alanda alt yapının eksik olması nedeniyle hem kırsal yoksulluk hem de kentsel yoksulluk ortaya çıkmaktadır. Kırsal alanlardan gelen niteliksiz işgücü kentsel alanlarda kayıt dışı sektörlerde çalışarak hem kırsal hem de kentsel yoksulluğu artırmaktadır (Yıldırım, 2019: 20).

Kent yoksulluğu, kentte yaşayan diğer sınıflara göre aynı araç ve olanaklara sahip olmayan bir grup için kullanılmaktadır (Ergun ve Gül, 2019: 300). Kentsel yoksulluk sadece gelir azlığını ve kentsel hizmetlerden yeterince yararlanmamayı kapsamamaktadır. Aynı zamanda, eğitim, sağlık, güvenlik gibi hizmetlerden daha az faydalanmayı, varoşlarda yaşamayı, kentsel şiddete daha açık olmayı içinde barındıran bir ifadedir (Beyazıt, 2020: 2981). Kentsel yoksulluk, bireylerin şehirde daha dezavantajlı bölümlere itilmesine sebep olurken toplumla bütünleşmesini de olumsuz etkilemektedir. Dezavantajlı bireyler, istenir konut seçeneklerinden dışlanmaktadır. Yine toplumun geri kalanı için norm niteliğinde olan fırsat ve etkinliklerden de dışlanabilmekteler. Dezavantajlı mahallerde ve semtlerde yaşayan insanlar, yaşadıkları bölgede ne kadar az tesis olursa olsun onlara bağımlıdırlar (Giddens, 2005: 323). Daha zengin bölgelerde yaşayanların aksine bu insanlar, başka yerlerdeki hizmetleri satın almak ya da kullanmak için gerekli ulaşımdan yoksun olabilmektedir. Kentsel yoksulluğun genel yoksulluktan farklı olduğu tarafı, küreselleşme ile birlikte öngörülemeyen ve önceleri yoksul olarak nitelenemeyecek kesimlerin ortaya çıkması ve bu kesimlerin kendilerine özgü bölgelerde yaşamalarıdır (Beyazıt, 2020: 2982).

Küreselleşme ve artan rekabet ile birlikte üretimde kadın ve çocuk işçi istismarı da giderek artmıştır ve de artmaktadır. Çünkü uluslararası sermaye her türlü yasal denetimden uzak, dilediği koşullarda işçi çalıştırmakta ve özellikle maliyeti düşük olduğu için çocuk işçiler tercih etmektedir (Sapançalı, 2001: 125). Başkasına bağımlı yaşama, ihtiyaçlarının farkına varamama ve onları giderememe konusunda en dezavantajlı grup çocuklardır. UNICEF'e göre çocuk yoksulluğunun göstergeleri şunlardır: "Beş yaş altı çocuklarda düşük ağırlık, beş yaş altı çocuklarda boy kısalığı, temiz içme suyuna ulaşan nüfus oranı, tam aşılı çocuk oranı ve ilköğretime başlayan çocuk" (Genç ve Çöpoğlu, 2020:53). Çocuklar, içinde buldukları dönem sebebiyle oldukça kırılığandır. Bu sebeple de bir yetişkine kıyasla daha fazla bakım ve özene ihtiyaç duyarlar. Fakat endüstrileşme ile birlikte çocuk işçiler ucuz iş gücü olarak görülmüş ve pek çok işte çalıştırılmaya başlanmıştır. Bu durum sıklığı farklı olmakla beraber günümüzde de görülmektedir.

Erikli (2016), yoksulluğun en görünür yanının gençler üzerinde olduğunu belirtmektedir. Ona göre yoksulluk, bireyin özellikle gençlik döneminde çok yönlü bir biçimde kendini göstermektedir. Çocukluk döneminde sağlık sorunları ve beslenme yetersizliği şeklinde kendini gösteren soruna gençlik döneminde, eğitim hizmetlerinden yararlanamama ve istihdam sorunu da eklenmektedir. Salan Gül (2015) ise yoksulluğun en çok kadınları etkilediğini vurgulamaktadır. Ona göre az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde, yoksulluk kadınları daha çok etkilemektedir. Kadınların yoksulluk nedenleri, çocuk sayılarının çok olması, boşanmış, dul ya da düşük gelirli ailelerden gelmeleri olarak sıralanabilir. Bu kadınlar, geleneksel rolleri gereği hanede yaşayan yaşlı veya engelli bireylerin bakımını da sağlamakta bu sebeple de aktif ve gelir getirici bir işte çalışmamaktadırlar (Sallan Gül, 2015: 27).

Yoksulluk çalışmalarında dikkat çeken ve mevcut çalışma için de önemli bir kavram da "sınıf altı" kavramıdır. Sınıf altı kavramı kuşatıcı ve kapsayıcı olmayan, parçalarının toplamından daha küçük olan bir toplumun betimlenmesine aittir. Sınıfların ötesinde ve hiyerarşinin dışında ne yeniden içeri alınma şansı ne de zorunluluğu olan insanlardan oluşan bir sınıf görüntüsünü çağrıştırmaktadır (Bauman 1999: 66). Sınıf altı, yapılandırılmış bir sınıflı topluma, hiçbir sınıfa ait olmadığı düşünülen marjinal toplumsal kesimlerin konumlarını anlatmak için kullanılır (Güneş, 2020: 173). Sınıf-altı kavramı, kelimenin kurgusunun çağrıştırdığı biçimde alt sınıfa mensup bir kitlenin yanında davranışsal karakterden ötürü bilinen sosyolojik ve iktisadi sınıflardan birine dâhil

olmayan, toplumun geneliyle uyuşan verili bir etik normu olmayan, çoğu kez işsiz, yardım bağımlısı ve yetersiz eğitiminden veya buna eşlik eden etnik dezavantajından dolayı dikey ilerleme imkânı olmayan veya çok kısıtlı olan bir kesimi anlatmaktadır (Beyazıt, 2020: 2981). Bu kesimin yoksulluğu karakterizedir, uzun süredir devam etmekte ve kuşaklar arasında da aktarılmaktadır.

Yukarıdaki tartışmalardan da anlaşılacağı üzere yoksulluk, karmaşık ve geniş bir çerçeveyi ifade etmektedir. Yoksulluk, gelir, sağlık, eğitim, bölge, cinsiyet, ırk ve aile şartlarını içeren çok sayıda faktörden etkilenmektedir veya onlara bağlı olarak oluşmaktadır (Karakaş, 2006: 7). Bu nedenle yoksulluğu tek bir nedene bağlamak çoğu zaman yanıltıcı olabilmektedir.

2.1.1.1. Yoksulluk Kültürü

Yoksulluk kültürü yaklaşımı, Oscar Lewis'in Porto Rikolular ve Meksikalılar üzerinde yapmış olduğu alan araştırmasına dayanmaktadır (Güneş, 2020: 171). Lewis, "Beş Aile: Yoksulluk Kültüründeki Meksikalılar Üzerine Alan Çalışması" (1959), "Sanchez'in Çocukları" (1961) ve "İşte Hayat" (1966) adlı çalışmalarında yoksulluk kültürü tezini detaylı olarak ele almaktadır. Lewis, kavramın her ne kadar "yoksulluk alt kültürü" olarak kullanımının teknik olarak daha uygun olduğunu belirtmiş olsa da kavram literatüre "yoksulluk kültürü" şeklinde geçmiştir. Lewis'in amacı ise bir antropolog olarak yoksulluğu bir kültür, bir aşağı kültür olarak anlamak ve yoksulluğu kendi çerçevesi içinde rasyonel olarak, ailede kuşaktan kuşağa geçen bir yaşam şekli olarak tanımlamaktır. Farklı yerlerde yoksullukla ilgili yaptığı araştırmalarda ortak sorunlar ve ortak alışkanlıklar tespit eden Lewis böylelikle yoksulluk kültürü kuramını geliştirmiştir (Aksan, 2012: 14). Yoksulluk kültürünün genel felsefesi şu şekilde özetlenebilir;

- Yoksulluğu üreten ve sürekli kılan temel öge yoksulluk kültürüdür.
- Yoksulluk kültürü, toplumda kuşaktan kuşağa aktarılan kısır döngü bir yaşam biçimini ifade eder.
- Yoksulluk kültürünün, egemen toplumsal kültürden ayrılan belli başlı özellikleri vardır (Gül ve Sallan Gül, 2008: 69).

Yoksulluk kültürü, gelişmekte olan ülkelerin büyük kentlerine yapılan göçler sonucu oluşan yoksun mahallelerinde, yaşayan yoksul insanların yoksulluklarının, onların yoksulluktan kurtulamamalarını sağlayan davranış kalıpları geliştirmesine neden olduğunu ifade eden bir kavramdır (Erdem, 2003: 130). Lewis, yoksulluk kültürünün kuşaktan kuşağa aktarıldığından yola çıkarak, umutsuzluk, bağımlılık ve alt sınıfa ait olma gibi duyguların çocuklara devredildiğini, dolayısıyla yoksulların, koşulların

değişmesiyle ortaya çıkan olanaklardan tam olarak faydalanamadığını belirtmiştir. Bu yaklaşıma göre yoksulluk kültürü, yoksulluğun nedeni değil sonucudur (Genç ve Çöpoğlu, 2020: 51)

Lewis yoksulluk ile “yoksulluk kültürü” arasında fark olduğunu belirtmektedir. Ona göre “yoksulluğun dereceleri ve çok çeşitli biçimleri bulunmaktadır. Yoksulluk kültürü, yoksulluğun en tehlikeli aşamasıdır” (Karakaş, 2006). Lewis’e göre yoksulluk kültürü, yoksul bir bireyin genel ekonomik sistem içerisindeki marjinal konumuna yönelik geliştirdiği bir tepki ve aynı zamanda kendi yoksulluk durumuna bir uyum süreci anlamına gelmektedir. Yoksulluk, bireysel yetersizliğin bir sonucu değil, ancak yoksul çocukların toplumsallaştığı daha geniş sosyal ve kültürel iklimin bir sonucudur. Yoksulluk kültürü, kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Çünkü genç insanlar, erken yaşlarından itibaren daha fazlasına ulaşmak için pek az sebep görmektedir. Bunun yerine sefaletin arttığı bir yaşama, kadercı bir biçimde teslim olmaktadır (Giddens, 2005: 314). Lewis’in yoksulluk kültürü yaklaşımının özü şudur: yoksulluk kültürü “para ekonomisi”, “ücretli emek”, “kar amaçlı üretim”, “sürekli olarak yüksekliğini koruyan işsizlik” ve “vasıfsız emeğe yönelik eksik istihdam oranları”, “düşük ücretler”, düşük gelirliliğe yönelik gönüllülük esasına, devlet yaptırımına dayalı; sosyal, politik ve ekonomik organizasyonları sağlamakta başarısızlık” gibi nesnel ve yapısal koşullar altında yoksullaşan kişilerin geliştirdiği bir tepkidir (Güneş, 2020: 172; Lewis, 1968: 188). Yoksulluk kültürü, genel olarak kadercilik ve bulunulan konumun benimsenmesine yol gösterici bir teslimiyet, sendikalara ve diğer birliklere katılmada isteksizlik ve başarısızlık gibi yoksulların potansiyellerini zayıflatan mekanizmalarla yoksulluğun sürekliliğini sağlamaktadır.

Lewis’e göre yoksulluk kültürü bir kez yerleşince çocuklar üzerindeki etkisi nedeniyle kuşaktan kuşağa sürdürülmektedir. Kentin dezavantajlı bölgelerinde yaşayan ve yoksulluğun kültür haline geldiği ailelerde doğan çocuklar, altı ya da yedi yaşına ulaştıklarında kendi alt kültürlerinin temel değer ve tutumlarını içselleştirmektedirler ve kendi çıkarları doğrultusunda koşullarını değiştirmek ya da yaşamları boyunca karşılaştıkları fırsatları geliştirmek için psikolojik olarak donatılmamışlardır (Oktik, 2008: 35). Yoksulluk kültürünü benimseyenlerin çok azının refaha kavuştuğunu ifade eden Lewis; bu yaşam tarzına sahip olan yoksulların eğitim durumlarının eksikliğine, siyasi partilere üye olamadıklarına, ulusal refah kurumlarında istihdam edilmediklerine değinmektedir. Bunlara ek olarak devletin kurumlarına ve temsilcilerine de güvenmeyen

bu yoksul kesimin dini kurumlar ile de mesafeli olduğunu belirtmektedir (Aksan, 2012: 15).

Artan yoksulluk tartışmalarının genellikle içine yerleştirildiği "bilişsel çerçeve" çoğu kez ekonomik olmasına karşın yoksulluk fenomeni yalnızca yokluk ve bedensel tehlike anlamına gelmemektedir. Yoksulluk aynı zamanda insanın sosyal ve psikolojik boyutuna temas etmektedir (Bilen ve Şan, 2006: 3). Yoksulluk kültürünün birey düzeyinde görünümü de kişinin kendisini toplumdaki dışlanmış hissetmesi, çaresizlik ve başkalarına bağımlı olmanın getirdiği aşağılık duygusu, bireyde gelişen zayıf bir benlik algısı, bugünü yaşayıp yarını düşünmeme ve kendini bir tevekkül havası içinde bırakma şeklinde gözlenmektedir (Genç ve Çöpoğlu, 2020:51). Yoksulluk kültürü tezinde, bir bakıma yoksulluğun ekonomik boyutu temelinde bir takım sosyal, psikolojik özellikleri var ettiği ve bu özelliklerin belli bir kesimce bir kültür olarak benimsendiği, içselleştirildiği ve sonrasında da nesilden nesile aktararak kalıcı hale geldiği vurgulanmaktadır. Yoksulluk kültürü kavramı yoksulluğun nasıl bir kısır döngü haline geldiğini açıklamak için kullanılmaktadır. Burada bahsedilen yoksulluk ve yoksunluk döngüsü sadece gelir yetersizliği olarak görülmemektedir. Döngünün asıl nedeni, yoksul hanelerin olumsuz sosyolojik özellikleridir (Güneş, 2020: 173). Yoksulluk temelde bireylerin ekonomik kısıtlılığı olmasına karşın, yoksulluk kültürü ekonomik, toplumsal ve psikolojik süreçler içinde gerçekleşmektedir. Bu sebeple de bir toplumda yoksullukla mücadele etmek ve yoksulluğu ortadan kaldırmak görece daha kolay olmasına karşın yoksulluk kültürünü ortadan kaldırmak son derece güçtür. Çünkü yoksulluk kültürü, toplumun tarihsel gelişimi ve kültürel değerleri ile bağlantılı bir ilişkiler sistemidir (Türkdoğan, 2002: 36). Yoksulluk kültürden, toplumdaki ve sosyal sermayeden etkilenir ancak Lewis, yoksulluk içinde yaşayan bütün insanların ülke, toplum ayırt etmeksizin yoksulluktan kaynaklanan benzer davranış kalıpları ortaya çıkardığını ifade etmektedir yani yoksulluk dünya üzerindeki tüm yoksulları homojenleştirmektedir. (Erdem, 2003:131). Lewis, dünya üzerinde yoksul statüsünde bulunan bütün insanların benzer şekilde davranmaya motive oldukları, benzer davranışlar sergiledikleri genellemesine ulaşmaktadır.

Lewis, her yoksulun yoksulluk kültürü içinde yer almadığını ve yoksulların yoksulluk kültüründen kurtulabilmeleri için aidiyet duygusu geliştirecekleri bir bağlanma biçimi, bir sınıf bilinci, bir dine, ideolojiye bağlılığın var olması gerektiğini belirtmektedir. (Erdem, 2003:131). Yoksullar arasında örgütlenme onları bir arada

tutacak, onlara bir aidiyet duygusu verecek bağlanma biçimi olmadıkça ve eğitime olan istek düşük oldukça yoksulluk kültürü varlığını korumaya devam edecektir (Aksan, 2012: 15). Yoksul mahallerde, kötü şartlarda, yetersiz ve sağlıksız beslenme, eğitim düzeylerinin düşük olması, eğitimi tamamlamada zorluk yaşama, düzenli ve istendik işler yerine süresiz genellikle beden gücüne dayalı işlerde çalışma, olumsuz ve yetersiz koşullarda çocuk yetiştirme, çocuk suçluluğu, iş bulma motivasyonunun düşük olması gibi özellikler yoksul hanelerin temel özellikleri arasında yer almaktadır (Güneş, 2020: 173). Lewis'e göre çoğunlukla olumsuz olan bu özelliklerle bezeli bir dünyaya doğan çocuk bu özellikler çerçevesinde yetiştiği için zamanla bunu kanıksamakta ve böylece de yoksulluk döngü olarak yeniden üretilmektedir.

Lewis, yoksulluk kültürü kuramını Meksika ve Porto Rico'lular üzerinde yaptığı çalışmalara dayanarak oluşturmuş ve yoksulluk kültürü içerisinde bulunan yoksulların ekonomik temelle de ilintili olarak bir takım kişisel özelliklerinden bahsetmiştir. Türkiye'ye baktığımızda ise Erdem (2003), Türkiye'deki yoksulların durumlarının yoksulluk kültürü ile açıklanamayacağını belirtmektedir. Lewis, yoksulluk kültürü içindeki bireylerin devlet ve kurumlarına tepkili olduğunun da altını çizmektedir. Ancak Erdem (2003), Türkiye'de yoksulların devleti “devlet baba” yaklaşımıyla yardım sağlayıcı bir kanal olarak görüldüğünden bahsetmektedir. Lewis'in yoksulluk kültüründe dine karşı bir mesafe olmasına rağmen Türkiye'de yoksulların İslamiyet'teki tevekkül inancı çerçevesinde hareket ettiği ve içlerinde bulunduğu koşulları kaderci bir tutumla benimsedikleri tespit edilmiştir (Erdem, 2003: 131).

Sınıf altı ya da dip sınıf olarak nitelenen grupta yer alan yoksulların, yoksulluk kültürünün motivasyon ve davranış kalıplarını benimsediği görülmektedir. Murray “sınıf altı” kavramını uzun süredir işsiz olan, emek piyasasına katılamayan, kanunsuz işlerde çalışan, suçlu, eğitimsiz, eşinden ayrılmış ve çocuklu aileleri nitelenecek için kullanmaktadır (Güneş, 2020: 174). Kavram, çete üyelerini, uyuşturucu kullananları, işsizleri, genç yaşta anne olup yardım bağımlısı olarak yaşayan anneleri, yasadışı göçmenleri yani "diğer insanların yaşamlarına hiçbir faydalı katkısı olmayan ve genel olarak ıslah edilemez, toplumda herhangi bir rolü olmayan insanları” (Bauman 1999:98) da kapsamaktadır.

Işık ve Pınarcıoğlu (2001:61), sınıf altı kavramının sınıf bile olamayan, çaresiz ve yılgın sınıf altı yoksulları, evsizler, madde bağımlıları, çalışmak istemeyen veya çalışmayı mantıklı bulmayan kişiler, işsizlik girdabından çıkmayanlar gibi geniş bir

kitleyi kapsadığını ifade etmektedirler. Bu sınıf, sadece ekonomik yoksunluk içinde değil aynı zamanda “acıacak halde” olarak nitelendirilmektedir. Erdem (2003) bu sınıfın, Türkiye’de de Lewis’in ifade ettiğine benzer bir pozisyonda olduğunu iddia etmektedir (Erdem, 2003: 134). Bu kesim kronik işsizlik, toplumla bütünleşememe, erken yaşta cinsel tecrübe, sağlıksız yaşam koşulları, toplumdan dışlanmışlık, yardıma bağımlılık gibi özelliklere sahiptir ve bu özellikler de kuşaklar arasında sürekli olarak aktarılmaktadır.

Yoksulluk kültürü, günümüzde akademik içeriğinden çıkarılarak popüler bir kullanıma sahip olmuştur. Bunun nedeni olarak da sınıf altı olarak değerlendirilen kesimin sosyal yardımlara bağımlı hale getirilmesi gösterilmektedir. Yoksulluk kültürü, yoksulluğu daha çok birey düzeyinde inceleyen ve yoksulluğun nedenini bireye atfeden bir yaklaşıma dönüşmüştür (Güneş, 2020: 173). Diğer bir deyişle, yoksulların yoksul olma durumlarının yoksulların sahip olduğu varsayılan tutum ve davranışlarından kaynaklandığı öne sürülmektedir (Özdoğan, 2010:111). Ancak yoksulluk kültürü, hali hazırda bu kültür içerisinde doğmuş bir grubun sınırlı varoluş alanında yaşantısının devam ettirmeyi sağlamak için aldığı bir konum, tepki ve de pozisyonudur. İçine doğulan yoksulluğun nedeni de sadece birey üzerinden açıklanamaz. Burada ele alınması gereken, yoksulluğu politik-ekonomik güçlere bağlayan yapısal görüştür. Kapitalizmin hüküm sürdüğü ülkelerde yapısal görüşün önemsenmemesi var olan sorundan etkilenenlerin sayısını gün geçtikçe ürkütücü boyutlara ulaştırmaktadır (Altındağ, 2019: 89). Gül ve Sallan Gül (2008: 88) yoksulluk kültürü tezinin tüm yoksullar için genellenemeyeceğini ifade etmektedirler. Ayrıca yoksulluk kültürü tezlerinin, yoksulluğu açıklamada ve yoksulluk sorununa çözüm önerme konusunda hem yetersiz kaldıklarını hem de yoksulların etiketlenerek dışlanma süreçlerine maruz kaldıklarını da belirtmektedirler. Bu durum da var olan sosyoekonomik ayrışmaları tetiklemektedir. Yoksulluk kültürü tezleri, yoksulluğun sorumluluğunu bireye yüklerken, devletin, kapitalist sistemin, toplumun ve sermayenin, sosyal sorumluluklarını hafifletmekte, yoksulluğun ekonomik ve yapısal boyutunun geri plana atılmasına sebebiyet vermektedir.

2.1.2. Kadınlar

Dezavantaj getiren faktörler arasında belki de ilk vurgulanması gereken cinsiyettir. Buradaki vurgu kadınlara yapılmaktadır. Sadece erkek olduğu için kişinin dezavantajlı olmasından bahsedilmemektedir ancak sadece kadın olmak çoğu kez dezavantajlılık durumunu da beraberinde getirebilmektedir (MARKA, 2011:20). Kadınlar, doğuştan getirmiş oldukları, cinsiyetlerine yüklenen toplumsal roller sebebiyle

dezavantajlı gruplar içerisinde konumlandırılmaktadır (Geyik, 2020: 56). Mayer de kadınların bu durumunu temellendirerek ele almaktadır. Ona göre dezavantajlılığın temel ölçütü insanların kendi kendine yeterlilik için gerekli araçlara erişimlerinin olmaması durumudur. Bu olmama durumu ya da engeller ise kaynakların bulunamaması ve kaynakların erişilemezliğini içermektedir. Ona göre kaynaklar, (istihdam, sermaye vb.) belirli gruplar için yeterli miktarda bulunmayabilir, fırsatlar sınırlı olabilir. Yine mümkünse, maliyet, kötü tasarım, yerel ayar, mesafe veya tanıtım eksikliği nedeniyle kaynaklar belirli gruplar için hala erişilemez olabilir. Kadınlar açısından ele alındığında, kaynakların bulunmaması ve de kaynakların kadınlar için erkeklerden daha sınırlı olduğu gözlenmektedir ve bu durumlar kadınları dezavantajlı konumuna getirmektedir (Mayer, 2003:4). Dezavantajlı bir grup olarak kadın ele alındığında öncelikle biyolojik ve fizyolojik özelliklerine göndermede bulunan cinsiyet kavramı ile toplumsal görev ve sorumluluklara göndermede bulunan toplumsal cinsiyet kavramına göz atmak gerekmektedir (Kahraman Güloğlu, 2020: 115). Cinsiyet kavramı, kadın ve erkek bedenlerini tanımlayan anatomik ve fizyolojik farkları anlatmak için kullanılmaktadır. Toplumsal cinsiyet ise erkekler ile kadınlar arasındaki psikolojik, toplumsal ve kültürel farklarla ilgilidir (Giddens, 2005: 107). Cinsiyet kavramı, bedensel farklar üzerinden anlatılırken, toplumsal cinsiyet kavramı cinsiyetlere yüklenen anlamların bir kurgusudur. Kadının biyolojik cinsiyet özellikleri dişil/feminen olarak adlandırılarak, toplumsal cinsiyet özellikleri ise kadın kavramı üzerinden tartışılmaktadır. Biyolojik cinsiyet farklılıkları devamlılık gösterirken erkeklik ve kadınlığın toplumsal yapıları yani toplumsal cinsiyet yapıları değişiklik göstermektedir. Toplumsal cinsiyet, esasen belli bir biyolojik cinsiyete sahip kişinin davranışlarına dair toplumsal beklentilerin birikimi olarak kabul edilmektedir (Evans, 2020: 891).

Radikal feminist yazar Simone de Beauvoir'dan (1994) itibaren cinsiyet kavramı, biyolojik cinsiyet (sex) ve toplumsal cinsiyet (gender) olmak üzere iki kavram üzerinden tartışılmaya başlanmıştır (Sallan Gül ve Ergun, 2020:119). Simone de Beauvoir İki Cins adlı kitabında “kadın doğulmaz, olunur” sözünü yazmış ve feminen davranışın sayısız biçimi olduğunu ve kadınlığı belirten yalnızca tek bir koşulun bulunmadığını iddia etmiştir. Beauvoir “Kadın nedir?” sorusuna, felsefe geleneğinin kadın bedenindeki rahim organını ve doğurganlık özelliğini merkeze alarak yaklaştığını belirtmektedir. Bu yaklaşım, kadını annelikle özdeşleştirerek kadının olabileceği birçok alanı tek bir role kilitler ve erkeğin ötekisi olarak onu kendi çoğul ve somut imkanlarından soyutlayarak

genel bir kadın kalıbına indirgemektedir. Bu kalıp daha çok kadınların annelik kimliğine yöneliktir. Beauvoir'a göre kadın her durumda toplumda "öteki" konumunda bulunmaktadır. Öteki konumunda olmak ve ötekileşmek insanın en temel niteliklerinin elinden alınmasına sebep olmaktadır. Kendisi olmaktan çıkan birey, kendi içine sığınmaktan, kendisiyle uzlaşmaktan, gerçekten sevdiği şeyleri yapıp nefret ettiklerinden de kaçınmaktadır. Ortega Gasset (2011:33) ötekileştirmenin kişiyi sersemlettiği, körleştirdiği, uyurgezer telaşı içinde makine gibi davranmaya zorladığını belirtmektedir. Kadının toplum içindeki durumu da böyledir ve kendisine biçilen rollerini yerine getirmeye çalışmaktadır. Kadın ve erkek bedenleri birbirinden farklıdır ancak bu farklılık bir eşitsizlik ve dezavantajlılık yaratmamaktadır ve ayrıca yaratmamalıdır. Toplumsal cinsiyet bağlamında öğrenilen kadınlık ise kadınları dezavantajlı konumuna getirebilmektedir. Kadınlığın toplumsal kabulleri rol ve beklentileri, kadınları ve kadın olma kimliğini "yatay düzlemde" dezavantajlı bir hale getirmektedir (Gül ve Ergun, 2020: 118). Toplumsal cinsiyet ayrımındaki genel geçer göstergeler kadın olarak belirlenmiş cinsye yönelik yaptırımlarla örneklenebilir. Tarihsel ve toplumsal olarak oluşturulmuş cinsiyet ayrımıyla kadına atfedilen roller hep pasiflik, sakınma, korunma, savunma üzerine kurulmuştur. (Bingöl, 2014: 109). Toplumsal cinsiyet rolleri eril toplumlarda bebekler henüz anne karnındayken başlamaktadır. Kız çocukları için pembe renkli kıyafet ve eşyalar, erkek çocukları için de mavi renkli kıyafet ve eşyalar hazırlanması bundan kaynaklanmaktadır (Akgün, 2020: 56). Bebek dünyaya geldiğinde kendisini hazırlanan ortamın içinde bulur ve bu süreçten sonra kendisi için biçilen rolleri yerine getirmesi beklenmektedir. Kız çocukları bebek, mutfak eşyaları ile oynarken erkek çocuklar araba, tabanca gibi oyuncaklarla oynamaktadır. Toplumda kız çocukları sakin, sevecen yapıları ile vurgulanırken, erkek çocukları ise hareketliliği ve sınır tanımazlığı ile gülümseyerek anlatılmaktadır. Böylelikle bebeklikten itibaren kız çocuklarının edilgen ve itaatkâr olması beklenirken erkek çocuklarının aktif, güçlü ve egemen olması istenmektedir. İçinde bulunduğu çevre koşulları içinde öğrenmesini gerçekleştiren çocuk, kız olmanın gerekliliklerini içselleştirerek uygun davranış örüntüleri geliştirmenin yollarını aramaktadır. Bu davranışları yerine getirmediği takdirde ise yok sayılması, hor görülmesi, dışlanıp cezalandırılması yüksek ihtimaller arasındadır.

Türk toplumunda 'kadınlık' kavramına denk görülen nitelikler, eşit, bağımsız ve özgün bir bireyin özelliklerinden ziyade ilk elden dişilikle ilgili niteliklerdir. Dişiliği temsil ettiği düşünülen kadına bunun gereği olarak öncelikle eş, anne veya ailenin bir

üyesi gibi karşılıklar yakıştırılmaktadır. Türkiye’de kadın toplumsal cinsiyetinden/kadınlığından dolayı evvela ev için ve ev içinde uygun görülmektedir. Ev kadını ideolojisi kadının çalışma/maddi, eğitim ve sosyal hayatını son derece olumsuz etkilemektedir. Çalışan kadınlar için durum daha farklı ve çok boyutludur. Türkiye’de çalışan kadın, erkek çalışanlara göre daha düşük özellikteki işlerde, daha düşük oranlarda ve daha düşük ücretlerle çalışmaktadır. İş yaşamlarının yanı sıra ev ve çocuk işleri yükümlülüğü çalışan kadınlarda ekstradan devam etmektedir. Çalışan kadınların iş hayatları oldukça stresli geçmektedir. Ataerkil kodlamalar çerçevesinde, çocuk bakımının kadının/annenin sorumluluğunda olması ve eşle paylaşılmaması, çocuğun bakımının küçük yaşlarından itibaren bir başkasının üstlenmesi ve aklının sürekli işi ile çocuğu arasında gidip gelmesi bu yıpranmanın ana nedenini oluşturmaktadır (Görgün Baran, 2020: 61). Bu bağlamda çalışan kadın hem ev içinde hem de iş yaşantısında kendisine yüklenen rol ve sorumlulukları yerine getirirken yıpranma payı iki katına çıkmaktadır. Kadın, mesleği ne olursa olsun aynı zamanda vazgeçilmez bir ev işçisi olarak düşünülmektedir (Bingöl, 2014: 114). Türkiye’de bu anlayış, köklü bir biçimde varlığını devam ettirmektedir. İş yaşantısında, anneliğinde, eşliğinde, evlatlığında sürekli olarak kendinden beklenen yüksek standartları yerine getirmesi beklentisiyle baskı hissettirilmekte ve ancak bunların tamamını yerine getirdiği takdirde koşullu bir saygınlık kazanabilmektedir.

Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde yoksulluk gibi olumsuz durumlar da kadınları daha çok etkilemektedir. Kadınların yoksulluk nedenleri çocuk sayılarının çok olması, boşanmış, dul ya da düşük gelirli ailelerden gelmeleri olarak sıralanabilir. Bu kadınlar, geleneksel rolleri gereği hanede yaşayan yaşlı veya engelli bireylerin bakımını da sağlamakta bu sebeple de aktif ve gelir getirici bir işte çalışmamaktadırlar (Sallan Gül, 2015: 27). Kadınlar yoksullukları sebebiyle sosyal yardımlara daha çok başvurmakta ve kadınlar adına verilen sosyal yardımlar erkeklere kıyasla daha yüksektir. Çok çocuk sayısı veya tam bağımlı dönemde çocuk bulunması, hanedeki engellinin/yaşlıının bakımının sağlanması, iş ve meslek sahibi olunmaması gibi durumlar kadınların toplumda aktif ve üretken bir pozisyona gelmelerini engelleyerek sosyal yardımlara bağımlı hale getirmektedir

Toplumsal cinsiyet ayrımcılığının önüne geçmek için ulusal ve uluslararası düzeyde çalışmalar yapılmaktadır. Birleşmiş Milletler’ in dokuz temel insan hakları sözleşmesinden biri olan “Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması

Sözleşmesi” (CEDAW), bu sözleşmeler arasında özellikle kadınların insan haklarını ve toplumsal cinsiyet eşitliğini odağına alan tek sözleşmedir. CEDAW, BM Genel Kurulu tarafından 1979’da kabul edilerek 1981’de yürürlüğe girmiş ve Türkiye tarafından da 1985 yılında imzalanmıştır. Sözleşmenin imzalanması, taraf devletleri kadınlara karşı ayrımcılığın ortadan kaldırılması için somut adımlar atmakla ve CEDAW Komitesi’ne düzenli olarak kadının insan haklarının geliştirilmesi konusunda ülkedeki devlet uygulamalarını raporlamak ve sunmakla yükümlü kılmaktadır (CEDAW, 1979, Madde1, 2).

2011 yılında İstanbul’da imzalanan ve “İstanbul Sözleşmesi” olarak bilinen asıl adı “Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Sözleşmesi” olan sözleşme ise kadınları her türlü şiddete karşı koruma ve özellikle aile içi şiddeti önleme, kadınlarla erkekler arasındaki eşitliği yaygınlaştırma, kadına yönelik her türlü ayrımcılığı ortadan kaldırma, bunlar için kolluk kuvvetleriyle etkin çalışma, uluslararası işbirliği yapma ve politikalar üretme, uygulama, gerekli tedbirleri alma gibi amaçları gütmektedir (İstanbul Sözleşmesi, 2011, Bölüm 1, Madde 1). İstanbul sözleşmesi aile değerlerini sarstığı, toplumsal cinsiyete dair sosyolojik gerçekten uzak olduğu, asıl amacının kadına yönelik şiddeti önleme olmadığı, kadın cinayetlerinin artmasına sebep olduğu özellikle de LGBT’nin “kırılgan grup” adıyla koruma altına alındığı, erkeğe ve kadına zarar verdiği yönündeki iddialarla şiddetli bir şekilde eleştirilmiştir (Kahraman Güloğlu, 123-124). Yapılan eleştiriler sonucunda, 2011 yılında 45 üye ülke ve Avrupa Birliği tarafından imzalanıp 2014 yılında yürürlüğe giren sözleşme 1 Temmuz 2021 yılında Türkiye tarafından feshedilmiştir.

Türk Ceza Kanunu’nda kadınlara ayrımcılık içeren, kadınları kategorileştiren ve namus olgusu kapsamında kadınları ayırıştıran maddeler tartışmaya açılmıştır ve süreç içerisinde birçok madde revize edilmiştir. Özellikle tecavüze uğrayan kadının fahişe olması halinde cezasının indirimini öngören 437. madde kadın derneklerinin yoğun çabaları sonucunda 1990 yılında kaldırılmıştır. Türk Ceza Kanunu’nda cinsel suçlarla ilgili tanımlar genişletilmiş ve cezalar ağırlaştırılmıştır. Evlilik içi tecavüz suç olarak düzenlenmiş ve namus cinayetlerinde ceza indirimlerini engelleyen tedbir alanı genişletilmiştir. Töre, edep, ırz, namus, ahlak gibi eril ve ayrımcı ifadeler ortadan kaldırılmıştır. Yasada, kız-kadın ayrımı kaldırılmış, evli-bekar ve bakire-bakire olmayan kadınlar arasında herhangi bir ayrımcılık yapılmamıştır. Tecavüz ve kadın kaçırma vakalarında öngörülen ceza indirimleri kaldırılmıştır. İş yerinde kadınların maruz kaldığı

cinsel taciz ise suç olarak tanımlanmıştır (Sallan Gül, 2019:45; Kandiyoti, 2011b; Demirler ve Gümüş, 2014).

Kadın tartışmaları gündeme geldiğinde özellikle de kadına yönelik şiddet, bahsedilmesi gereken önemli konular arasında yer almaktadır. Kişinin bedensel ve ruhsal açıdan zarar görmesine, yaralanmasına ve engelli pozisyonuna gelmesine neden olan bireysel ve toplu eylemlerin tümünü şiddet olarak tanımlamak mümkündür (Akgün, 2020: 66). Belli bir coğrafya ile sınırlı olmayan ve bir toplumsal olgu olan kadına yönelik şiddet, genellikle aile içi ya da ev içi şiddet adı altında ele alınmaktadır (Kahraman Güloğlu, 2020: 126). Aile içi şiddet kişinin zarar görmesine sebep olan davranış ve eylemlerin aile içindeki birey/bireyler tarafından gerçekleştirilmesidir. Aile içi şiddet, büyük oranda kadın ve çocuklara yönelik olmaktadır (Mavili Aktaş, 2006:13). Türkiye'de kadına yönelik şiddetle mücadele konusunda Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın yürüttüğü hizmetler temel hizmetlerdir. 1998 tarihinde çıkarılan ve 2007 yılında revize edilen 4320 sayılı Ailenin Korunmasına Dair Kanun, İstanbul Sözleşmesi'nin de hükümleri göz önünde tutularak 2012 yılında 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun şeklinde yürürlüğe girmiştir. Bu kanun Türkiye'de kadına yönelik şiddetle mücadelenin temel yasal dayanağını oluşturmaktadır (Kahraman Güloğlu, 2020: 138). Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bünyesinde Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü kurulmuş, kadına karşı ayrımcılığın önlenmesine yönelik yapılan çalışmalar, müdürlük tarafından koordine ve takip edilmektedir.

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü'nün 2016-2020 Ulusal Eylem Planı'nda kadına yönelik şiddet, "ister kamu hayatında ister özel hayatta meydana gelsin baskı veya rastgele özgürlüğünü engelleme de dâhil kadınların fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik zararı veya ıstırapı ile sonuçlanan veya sonuçlanması muhtemel olan tüm eylemler" olarak tanımlanmaktadır (ASHB-KSGM, 2016: IV). Hem uluslararası hem de ulusal mevzuatta kadına yönelik şiddetin yalnızca fiziksel olmadığı, cinsel, psikolojik veya ekonomik şekilde de meydana gelebileceği belirtilmektedir. Bu çerçevede, kadına yönelik şiddet literatürde genellikle fiziksel, ekonomik, cinsel ve psikolojik/duygusal şiddet olmak üzere dört grupta ele alınmaktadır. Kadına yönelik olarak gerçekleştirilen şiddet, sadece bireysel sonuçları olan bir durum olmayıp toplumsal sonuçları da olan bir durumdur.

Şiddet kavramının patriyarka ile doğrudan ilişkisi olduğu söylenebilir (Akgün, 2020: 66). Ataerkilliğin hâkim olduğu toplumlarda şiddet aile içinde öğrenilmekte, sonrasında da yaşantının çeşitli bölümlerine aktarılmaktadır. Kök ailesinde şiddet gören bir çocuk yetişkin olduğunda sadece ev içinde değil, okulda, iş yerinde, varlık alanı olan farklı toplumsal alanlarda şiddet uygulama eğiliminde olabilmektedir. Şiddete tanık olarak büyüyen bir çocuğun eşine ve çocuklarına şiddet uygulaması şiddetin döngüsellğine sebebiyet vermektedir. Kadına yönelik şiddet ve kadına yüklenen roller nedeniyle kadınlar, dezavantajlı bir konuma düşmektedir. Toplumsal rollerden dolayı birçok kadın eğitim gibi temel haklardan mahrum kalabilmektedir. Örneğin dezavantajlı sosyolojik tabakalarda, annelerin çoğunluğu ilkököl mezunu bile değildir. Hiç öğrenim görmemiş yani okuryazar dahi olmayan annelerin oranı dikkat çekici boyutlara ulaşmıştır. Özellikle anne öğrenim düzeyinin yetersizliği dezavantajlı sosyolojik tabakalara mensup aile çocukları üzerinde okula ilgisizlik ve devamsızlık problemleri yaratmaktadır (Özbaş, 2018: 1151). Kadınların eğitime devam etmeleri ve eğitime devamını sağlayacak destek mekanizmalarından yoksun oluşları, ev dışına izinsiz ve yalnız çıkmasının kısıtlanması, başka insanlarla sosyalleşmesi günümüz orta ve ileri yaş kadınlarının şimdi veya geçmişte sıkça maruz kaldığı tutumlar arasındadır. Kadınların ev içine adeta hapsedilerek, varoluşları erkeklerin yaşamlarını pek çok açıdan desteklemek üzerine kurulmuştur. Kadınlar kendi yaşamlarının, kendi hikayelerinin yardımcı oyuncularına haline getirilmiştir. Doğdukları ailede kimlikleri, “babalarının kızları” üzerinden tanımlanırken, evlendiklerinde “kocalarının karıları” üzerinden tanımlanmaktadır. Bu nedenle kadınlar bağımsız, özerk bir varoluşa ve kimliğe verili olarak sahip olamamıştır ve çoğu kez bunlar için mücadele etmek durumunda kalmıştır.

2.1.3. Çocuklar

Çocuk tanımı, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi (1989) 1. maddesinde “bu sözleşme uyarınca çocuğa uygulanabilecek olan kanuna göre daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, on sekiz yaşına kadar her insan çocuk sayılır” şeklinde yer almaktadır. 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu'nda ise çocuk, “daha erken yaşta ergin olsa bile, on sekiz yaşını doldurmamış kişi” olarak tanımlanmaktadır. Bu hukuki belgeler doğrultusunda çocuk, insan yaşantısının belli bir yaş dönemini kapsayan süreç olarak değerlendirilir.

Çocuk ve çocukluk kavramları birbirinden farklı iki kavramdır. Çocuk, insan yavrusu anlamına gelirken, çocukluk toplumsal olarak inşa edilen bir kategoriye, durumu

ve süreci ifade etmektedir (Şenol ve Taş, 2020: 195). Çocuklar, bütün toplumlarda bulunan somut bir şekilde var olmaktadır. Çocukluk algısı ise her toplumda farklıdır ve soyut birçok ögeyi içermektedir. Doğası gereği kırılğan bir varlık olan çocuklar yeterli bakım ve güvenlik altında olmadıklarında kolayca dezavantajlı hale gelmektedirler. Çocukluk uzun yıllar ayrı bir yaşam dönemi olarak değerlendirilmemiş, yetişkinler gibi giyinmiş, yetişkinler gibi konuşmuş ve ayrıca yetişkinler gibi davranış sergilemesi de beklenen bir dönem iken okullaşma ile birlikte çocukluk ayrı bir dönem olarak görülmeye başlanmıştır. Batı'da Orta çağ (6. yüzyıl ile 15. yüzyıl arası) boyunca çocukluk, insan yaşamının kendine özgü bir dönemi olarak görülmemiş ve bebeklikten çıkan çocuğun minyatür bir yetişkin olduğu kabul edilmiştir. Çocuğun kırılğan bir yapısı olduğu bilirse bile çocukluğun yetişkinlikten ayrı bir dönem olduğu algısı bulunmamaktadır. Fakat 16. yüzyılda Protestanlığın doğuşuyla birlikte çocuk anlayışı da değişmeye başlamıştır. Artık çocuk yetiştirme etkinliği olarak anne babaların çocuğa karşı bedensel ceza uygulamaları kabul görmeye başlamıştır fakat bununla birlikte çocuğa karşı sevgi ve sevecenlik içerisinde yaklaşılmasının gerekliliği de vurgulanmıştır.

17. Yüzyılda Aydınlanma felsefesi insanın yüceliği ve saygınlığı anlayışını getirmiştir. İngiliz filozof John Locke (1632-1704) Püriten ahlakın "ilk günah" anlayışına karşı çocukların özünde kötü, şeytan ve pis varlıklar olmadığını savunmuştur (Onur, 2005: 98). Locke'un görüşünde çocuk geleceğin yurttaşı olarak düşünülmektedir. Locke, çocuğun düşünsel gelişimini ve özdenetimini bu modele göre gerçekleştirecek bir yetiştirme biçimi önermektedir. Zihin Locke'a göre doğuştan bir "tabula rasa" yani boş bir levhadır. Bu boş levhanın üzerine yazılacak olanların sorumluları sırasıyla, anne- babalar, öğretmenler ve devlettir. Dolayısıyla çocuğun bilgisizliği, kabalığı, suçu kendisinin değil, büyüklerin sorumluluğundadır (Tan, 1993: 72).

J. J. Rousseau (1712-1778) için çocuk, kendi içinde anlamlı ve kıymetlidir. Bu nedenle çocukluk, yetişkinlik ile tezatmış gibi değil; aksine kendi doğal durumu ve gelişimi içinde özel olarak tanımlanmalıdır. Çocuğun duygusal yanı ve sezgisi, insanın "doğa durumuna" en çok yaklaştığı döneme işaret etmektedir. Çocukluğun doğasını saptama amacındaki Rousseau için, büyüme sürecini ve toplumsal ilişkileri keşfetmek önemlidir ve bu amaçla düşünür, eğitim üzerinde durmaktadır. Rousseau'ya göre eğitim, çocuğun "iyi tabiatının" geliştirilmesini amaçlamalıdır. Çocuğu "çocukça zevklerden" mahrum kalmadan öğrenebileceği, ezbercilikten uzak, özgürlüğü ve eşitliği temel alan bir eğitim anlayışını savunan Rousseau, Orta çağın getirdiği dinsel dogmalara tamamen karşı

çıkıştır (Özta, 2011: 25). Çocuklar ona göre; etraflarını saran önyargılar, iktidar ve zorunluluklar, toplumsal kurumlar nedeniyle kendilerini oluşturmama riskiyle karşı karşıyadır (Karataş, 2020: 74).

Psiko-seksüel kuramın yaratıcısı olan Freud, bilimsel çerçevede, çocuk zihninin bir yapısı ve içeriği olduğunu, çocuğun cinselliğinin, karmaşalar ve içgüdüsel psikişik dürtülerle yüklü bulunduğunu düşünmüştür. Ona göre yetişkinliğe geçiş sürecinde çocuk, bunları yenmek, bastırmak ve aşmak çabasıdadır. Bu sebeple Freud, Locke'a karşıt ve Rousseau'ya benzer olarak zihnin doğuştan bir levha olmadığını düşünmektedir. Fakat Freud, çocukla anne-babası arasındaki ilk etkileşimlerin yetişkin kişiliğini belirlemedeki önemini göstererek Rousseau'ya karşı, fakat Locke ile de benzer bir tavır sergilemektedir (Tan, 1993: 72). Locke, Freud ve Rousseau'nun çalışmaları çocuk çalışmaları için temel teşkil etmiştir. Bu düşünürler, Aydınlanma dönemi ve sonrasında çalışmalarını gerçekleştirmiştir.

Orta çağ öncesindeki çeşitli toplumlarda, Mezopotamya uygarlığı, Sümer, Babil, Akad, Yunan toplumlarından Atina, Sparta, Roma gibi uygarlıklara kadar çocukların eğitilmesi bir ayrıcalık olarak kabul görmüştür. Sınıflı toplum yapısına sahip bu toplumlarda eğitim hakkı, yalnızca üst sınıf ailelere mensup olanların elinde bulunan bir imtiyazdır. Sparta gibi askeri özellikleri baskın olan devletlerde bebek doğduğunda, kontrol edilmekte ve eğer bedensel bir engele sahipse veya beklenildiği gibi sağlıklı ve gülbüz değilse bebek bir dağ tepesinden boşluğa bırakılmaktaydı. Böylelikle gelecekte toplum için oluşacak dezavantajların önüne en başından geçilmekteydi (Plutarkhos, 2010). Bu toplumlarda kolektif değerlere tabilik esas olmakla birlikte çocuk, doğumundan itibaren bütünüyle devlette ait olmuştur. Dolayısıyla çocuğun yaşayıp yaşamayacağına ya da öldürölüp öldürölmeğeğine resmi bir konsey karar vermektedir. Bu nedenle genellikle zayıf bedenli ya da hasta doğanların yaşama şansı pek olmamıştır. Özellikle Sparta da kız çocukları da erkek çocukları gibi benzer bir eğitimden geçmiştir. Antik dönemin çocuk eğitiminde ezber ve dayak üzerine kurulu bir anlayış bulunmaktadır. Çocuğun tıpkı yetişkinler gibi çeşitli ve zorlu hayat koşullarını deneyimleyerek sosyalleşmesinin beklendiği bu durum gerçekleşmezse çocuk dayak, korku, ezber gibi yöntemlerle terbiye edilmeye çalışılmaktadır. Fakat bu anlayışı Orta çağ Avrupa'sında da görmek mümkündür (İnal, 2014: 27-28).

Çocukluğun Yüzyılları adlı eserinde Philippe Ariès, 1600'lü yıllara kadar çocukların yetişkinlerden ayrı bir varlık olduğu düşüncesini destekleyen bir veri

olmadığını belirtmektedir. Ona göre Orta çağda annesinin bakım ve gözetimine olan ihtiyacının azalmasından itibaren çocuklar yetişkinler dünyasına katılarak sosyalleşmiştir. Okulların yaygınlaşması ile çocuklar büyüklerin dünyasından koparak müstakil bir varlık olarak kabul edilmeye başlanmışlardır (Ariès, 1962:32). Aries, Orta çağ tablolarında, çocukların kendilerini yetişkinlerden ayıracak yüz ifadeleri ya da diğer özellikleri bakımından farklı bir şekilde tasvir edilmediğini de ifade etmektedir. Örneğin geç 12. yy. ve erken 13. yy. tablolarında Ariès, henüz yeni doğmuş bir bebeğin karın ve göğüs kasları ile resmedildiğini, bebek ve çocukların pek çok tabloda yetişkinler gibi kaslı temsil edildiklerini belirtmiştir (Gürdal, 2013: 7). Dolayısıyla Orta çağda çocuklar ile yetişkinler arasında bir mahremiyet duygusunun bulunmadığı, çocuğun yanında cinsel içerikli konuşmaların gerçekleştiği, bu durum için yetişkinler tarafından herhangi bir sakınca duyulmadığı ve bundan hareketle çocuklar ve yetişkinler arasında herhangi bir farklılığın bulunmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Neil Postman (1995: 28-30) da Orta çağda en azından bizim modern anlamda anladığımız ayıp duygusunun olmadığını belirterek cinsel dürtüleri gizleme düşüncesinin yetişkinlere yabancı olduğunu, çocukları cinsel sınırlardan koruma fikrinin bilinmediğini ve Orta çağa yetişkinlerin çocukların cinsel organlarıyla oynamasının oldukça serbest olduğunu belirtmektedir.

Çocukluk, İslamiyet'te de geniş ve ayrıntılı olarak ele alınan konulardan biridir. Kur'an ve sünnette, buluğ yaşına kadar çocuğun "mükellef" sayılmamış olması nedeniyle, İslam düşünürlerinin başlangıçtan itibaren çocukla ilgili konuları bağımsız bir inceleme alanı haline getirdikleri gözlemlenmektedir. İslam uygarlığı fiziksel gelişimi, psikolojisi, hastalıklarının tanı ve sağaltımı konusunda zengin ve ayrıntılı bilgilere sahiptir. Bu bilgi birikiminin, Helenistik kökenli olduğu, ancak pediatrik, pedagojik ve etik çalışmaları çevirmek ve kendi bilgi dokularına özümsemek suretiyle, Müslümanların kendi kültürlerinin bir parçası haline getirdikleri ileri sürülmektedir (Tan, 1993: 73). İslam kültüründe Kur'an ve sünnet ışığında çocukluk, İslamiyet'in başlangıcından itibaren ayrı bir alan olarak görülmüş ve çocuklara ayrı bir önem ve özen gösterilmiştir. Menkıbelerde, İslam peygamberi Hz. Muhammed'in kuşu öldüğü için çok üzülen bir çocuğa başsağlığı dilemek için gittiği ve çocuğun yaşadığı acıyı anlayıp, çocuğa verdiği değerden bahsedilmektedir. İslam öncesi Arabistan'da da çocuklara yönelik cinsiyet kökenli ayrımcılık bulunmakta, erkek çocuklarının kabilenin devamı olarak görüldüğü ve çok değer gördüğü, kız çocuğunun ise aile için utanç kaynağı olmasının ötesinde, diri olarak toprağa gömüldüğü ve bu durumun bir gelenek haline geldiği bilinmektedir.

İslamiyet ile birlikte bu geleneğin son bulduğu ve yetişkinlikten ayrı bir alan olarak görülmeye başlanan çocukluk evresinde çocukların mutluluk kaynağı olarak da görülmeye başlandığı bilinmektedir.

Çocukluğun fark edilmesi üzerine düşünölmeye başlanması açısından Aydınlanmanın ne denli keskin bir kırılma noktası olduğu Orta çağa bakınca daha iyi anlaşılmaktadır. Ariés, “orta çağ sanatında çocuğun adı yoktur” tespitini yaptığı çalışmasında açıkça ortaya koyar ki, çocuk ancak onuncu yüzyılda minyatür bir yetişkin olarak resimlenebilmiştir. On yedinci yüzyılda, çocuklar yetişkinler gibi giyinmekten ziyade ilk elbiselerine sahip olmaya başlamıştır ve çocuklar yine özel oyuncaklara da bu dönemde sahip olmuşlardır (Akbaş ve Topçuoğlu, 2009: 96). Ariés’e göre modern çocukluk kavramı temelde burjuvazi ve aristokrasiye özgü bir fenomendir. Ayrıca öncelikle erkek çocukları kapsamaktadır. Alt sınıflara mebnsup köylü ve esnaf çocukları ise yetişkinlerden giysi, çalışma ya da oyun açısından hiçbir farkı olmayan eski yaşam biçimi sürmeye devam etmektedir (Tan,1993: 18).

Modern çocukluk, modern bir dünya yaratma tasarımının izlerini taşımaktadır. Modernlikle aynı kökleri paylaşan çocukluğun keşfi 13.yüzyılda başlamış, 16. ve 17.yüzyılda gelişerek modern çocukluk kavramının temelini oluşturmuştur. “Bilim, ulus-devlet ve dinsel özgürlük ile birlikte hem toplumsal bir yapı hem de psikolojik bir koşul olarak çocukluk 16. yy. esnasında oluşmuş ya da ortaya çıkmıştır” (Postman, 1995:8). Özellikle 16.yy.’dan itibaren modernliğin epistemolojik ve ontolojik ön koşullarına paralel bir gelişim gösteren ekonomik, sosyal, politik, dinsel, kültürel ve toplumsal nedenler, modern çocukluk kavramının ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır. Ulus devletlerin yükselişi, politik gücün dinsel meşruluk yerine insanlar arası sözleşmelerle sekülerleşmesi, pazara dönük üretim temelinde sanayileşme, işbölümü, kentleşme, nüfus hareketlilikleri, modernliğin ekonomideki görünümü, kapitalizmin gelişmesi, özel mülkiyet, emek süreçlerindeki değişimin yanı sıra modern bilim ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte özellikle çocuk pedagojisinin, çocuk sağlığının, çocuk psikolojisinin gelişimi ve okullaşma olgusu (Gürdal, 2013: 8; Gander ve Gardiner 2001; Ariés 1962, Prout 2005; Postman 1995) çocukların kendilerine özgü doğalarına yönelik bir farkındalık yaratarak modern çocukluk kavramını inşa etmiş, çocukluk-yetişkinlik farklılığının tarihsel ve toplumsal nedenlerini oluşturmuştur.

Modern çocukluk paradigması çocukları, özel olarak korunması gereken grup olarak tanımlamaktadır ve çocuğun korunması sorumluluğunu önce aileye vermektedir.

Ailenin çocuğun bakım ve gözetimini sağlamakta yetersiz kaldığı durumlarda ise devletin devreye girmesi gerekliliğini savunmaktadır (Karataş, 2020: 82). Çocuğun iyilik hali, gelişmiş toplum olmanın kriterlerinden biri olarak bütün çocukları kapsaması gereken, modern çocukluk paradigması açısından da ulaşılmaması hedeflenen bir olgudur (Yolcuoğlu, 2009: 88). 1989 yılında hayata geçen Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde çocuğun yaşama, korunma, gelişme ve katılma haklarının olduğu hukuki olarak kabul edilmiştir. Çocuğun bu haklara sahip olmaması, yeterli imkanlarla donatılmış bir atmosferde büyümemesi çocuğun “dezavantajlı çocuk” statüsüne gelmesine sebep olmaktadır.

Dezavantajlı çocuk kavramı, “insanlığın vadettiği haklar ve imkanları çocuğa sunamaması nedeniyle, sosyal adalet ve hukuki eşitliğin çocuklar aleyhinde bozulması” olarak tanımlanabilmektedir (Karataş, 2020: 78). Yetişkinlerin çocuk üzerinde büyük oranda belirleyicilikleri bulunmaktadır. Sosyal, fiziksel, bilişsel ve psikolojik gelişimleri gereği aile ve topluma bağlı olan çocuklar üzerindeki sorumluluklar yerine getirilmediğinde çocuklar açısından “ihmal” durumunun oluşması söz konusudur. Çocuğun toplum içerisinde müstakil bir varlık olarak sahip olduğu hakların verilmemesi veya rızası olmadan alınması da istismara neden olmaktadır (Şenol ve Taş, 2020: 200-201).

Belirli risk faktörleri anne-babalarda kendi çocuklarına yönelik kötü muamele ve ihmal yatkınlığı görülmesine neden olabilmektedir. Ancak kötü muamele, ihmal ve istismar bu risk faktörlerinin birkaçı birden aynı aile içinde ve aynı anda bulunması halinde meydana gelmektedir. İlk olarak kötü muamele riski önemli bir stres yaşayan ailelerde daha yüksektir. Bu stresin kaynağı işsizlik, yoksulluk, şiddete eğilimli bir muhitte, yaşamak toplumsal desteğin olmaması gibi durumlardır. Bunun yanı sıra birtakım problemleri olan ve ilgi gerektiren bir bebek de strese sebebiyet verebilmektedir. İkinci olarak bazı anne-babalar özellikle kendileri kötü muameleyle maruz kalmış olanlar, zorlandıklarında ya da stresli durumlarda çocuğun itaatsizliği ile başa çıkmanın tek yolunun çocuğa bir şekilde kötü muamelede bulunmak (fiziksel şiddet) olduğunu zannetmektedir. Çünkü çocuğu disipline etmeye dair bildikleri tek yol budur. Diğer bir neden de anne babalar ya depresyondadır ya da çocukla aralarında onlara kötü muamele etmelerini engelleyecek duygusal bir bağ kurmayı başaramamışlardır (Bee ve Boyd, 2009: 244-245). Çocuğun anne ve diğer bakım verenleriyle duygusal bağ kurması hamilelik döneminde başlar. Doğumundan sonra bakımının düzenli ve istikrarlı bir

şekilde yapılması, kendini kabul eden ve varlığından hoşnut olan ebeveynlerinin bulunması, oyun oynanması, fiziksel, duygusal ve bilişsel ihtiyaçlarının karşılanması ile bu bağ kurulabilmektedir. Bu “bağ, çocuğun başına ne gelirse gelsin onu donanımlı kılar” (Montgomery, 2021: 23). Çocuğun anne babası, diğer bakım verenleri toplumla bu bağ kuramaması, olumsuz bir çevrede dünyaya gelmesi gibi durumlar, çocuğun dezavantajlı statüsüne çekilmesine neden olmaktadır. Dezavantajlı çocuk statüsündeki bir çocuk birtakım risklere de açık hale gelir. Bu risklerin en başında ise ihmal ve istismar bulunmaktadır. İhmal ve istismar; fiziksel, duygusal, ekonomik, cinsel olarak farklı boyutlarda meydana gelebilmektedir (Dönmez ve Zengin, 2020: 27; Pelendecioğlu ve Bulut, 2009). Genel anlamda ihmal pasif, istismar ise aktif bir eylemdir. Çocuğun ihtiyaç duyduğu bakım, beslenme, sağlık gibi temel ihtiyaçların zamanında karşılanmaması ihmal kapsamında değerlendirilebilmektedir. Çocuğun fiziksel, psikolojik ve cinsel bütünlüğüne yönelik kasten ve zarara uğratacak bir biçimde davranışta bulunulması ise istismardır (Karataş, 2020: 88). İhmal ve istismar çocuğun yaşantısal bütünlüğüne zarar vermekle birlikte çocukların uzun süreli travmalar yaşamalarına sebep olur. Yetişkinlik yaşantıları da istismarın boyutuna göre şekillenebilmektedir. Sınıf altı konumda bulunan ve yoksulluk kültürü algısının yaygın olduğu kesimde çocuklar, birden fazla boyutta istismara maruz kalmaktadır. Çocukların yaşadığı diğer dezavantajlar ise aşağıdaki başlıklarda ele alınmaktadır.

Yoksul çocuklar; Yoksulluk, çocukların potansiyelini gerçekleştirebilecekleri temel haklardan faydalanmalarını engelleyecek önemli bir dezavantajdır (Şenol ve Taş, 2020: 203). Yoksulluk, çocuğun diğer dezavantajlara da sahip olmasında bir temel teşkil etmesi açısından diğer dezavantaj konumlarından ayrılmaktadır. Çocuklar, yoksulluktan direkt olarak ve dolaylı olarak iki şekilde etkilenmektedirler. Direkt olarak gıda kalitesinde düşme, konut, sağlık-bakım eğitim ve ulaşım olanaklarının eksikliği şeklinde; dolaylı yönden ise olumsuz koşullarla daha fazla baş edecek gücü kalmayarak ekonomik durumları bozulan, düşük ve yetersiz gelirli ebeveynleri vasıtasıyla etkilenmektedirler (Yolcuoğlu, 2009: 89). Yoksulluk, çocukların dilendirilmesine, sokakta veya gücünün üzerinde işlerde çalıştırılmasına, eğitimine devam edememesine, sağlık hizmetlerinden yeterince faydalanamamasına sebep olmaktadır. Yoksulluğun toplum içinde artışı çocukları da etkilemektedir. 2021 TÜİK verilerine göre yoksul kabul edilen nüfus içerisinde yoksul çocukların oranı %32,6’dır. Bu tanıma göre 7.436.000 çocuk yoksul olarak nitelendirilmektedir.

Sokak çocukları ya da sokakta çalıştırılan çocuklar: Sokakta çalıştırılan çocuklar çoğunlukla ekonomik sebepler dolayısıyla trafik ışıklarında peçete satan, araba camı temizleyen, ayakkabı boyacılığı, tartıcılık yapan veya dilendirilen çocuklardan oluşmaktadır. Bu çocuklar için evler, günlük yaşam merkezi olmak yerine yalnızca akşam vakit geçirebildikleri mekanlardır (İçli, 2009:17). Sokak çocukları, özellikle metropol kentlerin ve yoğun iş merkezlerinin olduğu kesimlerde aile korumasından uzak, günün tamamını veya tamamına yakını sokakta geçiren, aileleri tarafından gözetilmeyen, aile içerisinde psikolojik, fiziksel veya cinsel şiddet/istismar gören ve evin dışında güvensizliğin ve şiddetin kol gezdiği sokak alanlarına yönelmeyi çözüm olarak görmüş çocuklardan oluşmaktadır (Meder, 2008: 202).

Korunmaya muhtaç/ korunmaya ihtiyacı olan çocuk; Çocuğun korunmaya muhtaç çocuk statüsüne düşmesi, Sosyal Hizmetler devreye sokmaktadır. Sosyal Hizmetler, çocuğun biyopsikososyal bütünlüğünü ve iyilik halini gözeterek en uygun sosyal hizmet müdahalesini gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bu sosyal hizmet müdahaleleri ise çocukların devlet korumasına ve bakım altına alınması ile başlamaktadır. Çocuklar evlat edinme, koruyucu aile, çocuk evleri sitesi, çocuk destek merkezi, çocuk evleri gibi çocuklar özelindeki kuruluşlara veya aile yanına yerleştirilmektedir. İlgili sosyal hizmet müdahaleleri çocuk özelinde değerlendirilmektedir.

Suçta sürüklenen çocuk; 5395 Sayılı Çocuk Koruma Kanunu'nda suça sürüklenen çocuk, “kanunlarda suç olarak tanımlanan bir fiili işlediği iddiası ile hakkında soruşturma veya kovuşturma yapılan ya da işlediği fiilden dolayı hakkında güvenlik tedbirine karar verilen çocuk” olarak belirtilmektedir. Çocuk suçluluğu hukuksal olarak 0-18 yaş grubuna özgü bir kavram olarak kullanılmaktadır (Bal, 2004: 24). Çocuk suçluluğunu yetişkin suçluluğundan ayıran ise yaş faktörüdür. Çocuklar yaşamlarının ilk yıllarında etrafındaki yetişkinleri model alarak öğrenmektedirler (Montgomery, 2021). Dolayısıyla ailede veya yakın çevrede suç işlemiş biri/birilerinin varlığı çocuğun suça karışma olasılığını arttırmaktadır.

Çocuk evlilikler/cinsel istismar; Cinsel istismar, 18 yaş altındaki çocukların evlenmesini ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır. Erken yaşta yapılan evlilikler çocuk istismarının görünümülerinden biri olarak kabul edilmektedir. Çocuk evliliklerin çocuklar üzerinde oluşturduğu en büyük dezavantaj, çeşitli hak ihlallerine sebebiyet vermesidir (Şenol ve Taş, 2020: 215). Cinsel istismar, çocuğun yetişkin ya da kendisinden yaşça büyük biri tarafından cinsel eylemlere zorlanmasıdır (Dönmez ve Zengin, 2020: 28).

Yapılan çeşitli araştırmalarda cinsel istismar vakalarının çoğunluğunun, istismar eden kişinin ailesinin içinden, aileye yakın veya çocuğun tanıdığı kişilerden oluştuğu tespit edilmiştir (Karataş, 2020: 90). Cinsel istismarı uygulayan kişiler çocuğun üzerinde güç sahibidir ve çocuğa ne kadar yakınsa olayın gizli kalma olasılığı da o denli artmaktadır. Cinsel istismar, toplumdaki ahlaki değerler nedeniyle de saklanmaktadır. Çocuğu istismar edenin tanınan aile bireyleri, akraba, komşu gibi yakın çevreden olması şikayetçi olma durumunu da zorlaştırmaktadır (Şenol ve Taş, 2020: 215; TOCEV, 2019: 39). Bu durumun mağduru olan çocuk ise cinsel istismar sonucu biyopsikososyal gelişiminin çok üzerinde bir muamele ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum nedeniyle çocukta fiziksel, psikolojik ve davranışsal problemler oluşmakta ve bu durumlar çocuğun ileriki yaşlarında da travmatik veya psikolojik sonuçlar doğurabilmektedir. Cinsel istismara uğrayan çocuklarda travma, stres bozukluğu, depresyon, kaygı, yaygın ağrılar, uyuşma bayılma gibi bedensel sorunlar, cinsel işlev bozuklukları ve çeşitli bağımlılıklara yönelim artmaktadır (Dönmez ve Zengin, 2020: 29).

Cinsel istismara maruz kalan çocuklar ailesi tarafından toplumsal normlar bahanesiyle dışlanabilmekte veya namus cinayeti adı altında bu çocuklar öldürülebilmektedir. İstismar sonucunda dünyaya gelen bebekler de öldürülebilmekte, terk edilmekte ya da zor şartlarda büyümeye mahkûm edilmektedir. Yaşanan cinsel istismar sonrasında çocuğun tekrar cinsel istismara maruz kalmasına neden olabilmektedir. İstismara uğrayan çocuğun yeniden istismar edilme olasılığının hiç istismara uğramamış çocuğa oranla daha yüksek olduğu istatistiklerle ortaya konulmuştur. Çocuk istismarı önlem alınmadığı takdirde nesiller boyu sürecek bir döngüye dönüşebilen bir olgudur. İstismar mağduru çocukların yaşantısal işlevselliklerini kazanması ise oldukça zor olabilmektedir (Şenol ve Taş, 2020: 215). Çocuk istismarı veya çocukların dezavantajlı duruma düşmelerinde çeşitli faktörlerin etkisi bulunmaktadır. Bu durum, ülkeler bazında da değişebilmektedir. Örneğin Türkiye’de çocukların dezavantajlı olmalarının ya da korunmaya ihtiyaç duymalarının en temel nedenleri sosyal ekonomik eşitsizlikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelir dağılımındaki dengesizlik, göç, işsizlik, yoksulluk gibi faktörler çocukların eğitim sisteminden erken çıkmalarına sebep olmakta, ihmal ve istismara uğramalarına ve suça sürüklenmelerine neden olabilmektedir. Bu sebeple de başta koruyucu ve önleyici hizmetler olmak üzere etkili sosyal hizmet müdahalesinin uygulandığı güçlü bir tür koruma sistemine ihtiyaç duyulmaktadır (Karataş, 2020: 106). İstismar mağduru çocuklar için de iyileştirici

müdahaleler çözüme yönelik olarak, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin (1989) 1. maddesinde “bu sözleşme uyarınca çocuğa uygulanabilecek olan kanuna göre daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, on sekiz yaşına kadar her insan çocuk sayılır” şeklinde yer almaktadır. 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu'nda “çocuk, daha erken yaşta ergin olsa bile, on sekiz yaşını doldurmamış kişi” olarak tanımlanmaktadır.

2.1.4. Engelliler

Dezavantajlı grupların belki de en başında ve somut gruplarından birini engelliler oluşturmaktadır. Engelli, “fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşsal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenen birey” (ASHB-KSGM, 2016: iv) olarak tanımlanmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) engelliliği, “kişiden ya da bir bütün olarak vücuttan beklenen davranışlar, yetenekler ve görevler olarak ifade edilen *normal* aktivitelerin yerine getirilmesindeki eksiklik ya da sınırlılık” olarak tanımlamaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'nün uzantısı olan ICIDH (International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps) tarafından genişletilmiş tanıma göre ise *engellilik*, “sakatlık sonucu bir insanın *normal* kabul edilenleri yapabilmesinde ve belli bir tavırda beklenen aktivitelerini sergilemesinde gerekli olan performansını gösterme yeteneğindeki yoksunluk ve/veya sınırlılıktır” (Burcu, 2011: 38)

Engellilik zaman ve mekân gözetmeksizin tüm toplumlarda var olmuş çok boyutlu bir olgu olmakla birlikte toplum sağlığını ilgilendiren insan hakları ve gelişim önceliği sorunu olarak değerlendirilmektedir (WHO, 2015: 1). Engelli bireyler, her toplumda farklı şekillerde “normal” olandan ayrıştırılarak ve ötekileştirilerek ele alınmışlardır (Samav Cantürk, 2019: 267). Dünya Sağlık Örgütü tarafından 2011 yılında yapılan bir araştırmada dünya nüfusunu yaklaşık %15'inin engelli olduğu belirtilmektedir. Yapılan araştırmalar, nüfusun yaşlanması ile birlikte yaşlılarda artan bir engellilik riskinin olduğunu ve kadınlarda, yaşlılarda ve yoksullarda engelliliğin daha yaygın olduğunu ortaya koymaktadır.

Engellilik yalnızca fiziksel veya zihinsel, medikal bir kısıtlanma durumu değildir. Engellilik, hem medikal anlamda bireylerin kendilerine zorluk yaratan kendi fiziksel/zihinsel durumlarını hem de sosyal anlamda toplumsal bariyerler ve dışlanma ile ilgili durumları işaret eden bütünsel ve ilişkişel bir kavramdır. (Doğruel, 2022: 301) Engellikten gerçekçi bir biçimde bahsetmek ancak bütüncül bir bakış açısıyla

sağlanabilir. Engelli birey yeti yitiminin acı ve ıstırap verici fiziksel/zihinsel/psikolojik boyutlarının yanı sıra, görmezden gelinme, dışlanma, damgalanma, toplumla oryantasyonunu sağlıklı bir biçimde sağlayamama gibi durumlarla da karşı karşıya kalabilmektedir. Engelli bireyin toplumla bütünleşememe ve dışlanma temelinde engellilik tanımları da geliştirilmektedir. Bu bağlamda engellilik olgusu ya da birey bazında engelli durumda olmak, bu özelliği taşıyan birey için, içinde yaşadığı toplumda kabul görülenin, “normal” ve “makul olanın” dışında olması sebebiyle “dışarıda bırakılmasıdır” (Burcu Sağlam ve Eker, 2020: 85). “Normal” olanın dışındaki engelli birey, toplum tarafından ya da engelli bireyin ilişki içinde olduğu diğerleri tarafından damgalanmaktadır. (Burcu, 2011: 40)

Damgalanma günümüzde genellikle asıl semantik köküne benzer bir anlamda kullanılsa da gözden düşmenin bedensel belirtisinden ziyade gözden düşmenin bizatihi kendisi için kullanılmaktadır. Goffman’a göre engelli bireyler üç nedenden dolayı damgalanmaktadır. İlki, engelli bedeninin fiziksel farklılıklarından doğan bedenin “korkunçluklarından”; ikincisi irade zayıflığı, sapkın ve doğal olmayan davranışlar ile katı inançlardan kaynaklanan farklılıklardan, üçüncüsü ise ırk, ulus ve din gibi etnolojik nedenlerden doğan sebepler dolayısıyla damgalanmaktadır (Goffman, 2014: 29). “Normal” tarafından damgalanan engelli bireyin, kendini savunması da maruz kaldığı muameleyi toplumsal zeminde meşrulaştırarak perçinleştirmektedir. Ondan beklenen öteki olarak konumlandığı sosyal alanda belli bir çerçevede kendinden beklendiği kadar varlık göstermesidir.

Engelliler insanlık tarihi boyunca zorlayıcı ve dışlayıcı inanışlara ve bu inanışların şekillendirdiği davranış ve uygulamalara maruz kalmışlardır (Turgut, 2020: 109). Antik Çağ’dan yakın geçmişimize kadar batı dünyasında engellilik, ilahi bir gazabın emaresi olarak görülmüş, tabiat üstü varlıklar ile ilişkilendirilmiştir. Bu zihniyet ise engellileri yok saymak ve hatta yok etmekten engelliler üzerinden gerçekleştirilebilecek iktisadi bir fırsatçılığa, bir sömürüye kadar uzanmıştır. Batı dünyasında engellilerin toplum içerisinde varlığının kabulü ve kapsanmaları ise oldukça yakın bir zamana işaret etmektedir (Çetin, 2007:92).

Engellilik durumundan ilk kez Eski Yunan yazıtlarında bahsedilmiştir. Bu yazıtlara göre Heredot iştme engelli bir kahraman iken, Suetonius engelli bir imparatorudur. Platon *Devlet*’inde yalnızca sağlıklı bireylerin evlenmeleri gerektiği, hastalığı ölümcül veya iyileşmeyecek süreğen olan hastaların hekimlerce tedavi

edilmemesi gerektiğini belirterek engellilerle ilgili olumsuz bakış açısını ortaya koymuştur. (Kolat, 2009: 28). Eski Ahit'te, Tanrı'nın sözünün dinlenilmediği takdirde kullarını delilik, körlük ve şaşkınlıkla cezalandırılacağı yazdığı belirtilir. Spartalılar bedeninde deformasyonla doğan bebeklerin yaşamlarının sonlandırılması gerektiğine inanmışlardır (Samav Cantürk, 2019: 269). Orta çağda engellilik ilahi güçler çerçevesinde açıklanarak ve engelli bireylerin, cadılar veya kötü güçler tarafından ele geçirildiği öne sürülerek bu bireyler, feci ölümlere sürüklenmiştir.

Barton'un yaptığı araştırmalarda, engelli bireylerin tarihsel süreç içerisinde üç temel tepki bir diğer ifade ile etiketleme süreci yaşadıkları belirtilmiştir. Bunlardan ilki, toplumu ve sistemi koruyucu anlamlarla yüklü olarak engelli bireyler, toplum tarafından "tehdit edici" olarak görülmüştür. Bu durum, kurumsal bazı tedbirlerin alınmasını beraberinde getirmiştir. İkincisi, engelli bireylerin bir "yük" olarak etiketlenmesidir ve bu durum, toplumun mümkün olduğu kadar engellilerden ayıklanması yönündeki tedbirleri de beraberinde getirmiştir. Üçüncüsü ise, engelli bireylerin "aciz" olarak etiketlenmesidir. Bu düşünce engellilere yönelik korumacı-acınası düşünceleri beraberinde getirmiştir (Çetin, 2007:92). Engellilik, diğerlerinin kültürel bakış açılarında inşa olan tepkileriyle oldukça bağlantılıdır. Engelli bireyler, o kültür tarafından belirlenmiş olan ve "normal" olarak kabul edilen bazı rolleri ve sorumlulukları yerine getiremeyebilir. Sosyokültürel yapı içerisinde diğerlerinin gözünde engelli bireyden beklenen rollerin yerine getirilmesinde yaşanan aksamlar engelli bireyler için kültürel bir resmedilmeye yol açmaktadır. (Burcu, 2011: 41). Bu resmedilme çoğunlukla olumsuz kökenlidir.

Tarihsel sürece bakıldığında hem toplumun hem de engellilerin karşılıklı olarak birbirleri ile girdikleri etkileşimler sonucunda engelliliğe bakışında değişimler yaşandığı görülmektedir (Işık ve Demirok, 2021: 114). Engelliliğe bakış açıları, dört temel bakış açısı etrafında şekillenmiştir. Bunlar "ahlaki model", "tıbbi/medikal model", "sosyal model" ve "insan hakları yaklaşımını" benimseyen modeldir. Ahlaki model, bireyin engelliliğinden kendisini sorumlu tuttuğu bir modeldir. Bireylerin kendisinin veya ebeveynlerinin doğru olmayan yani kötü tutumları sebebiyle engelliliğin ortaya çıktığını vurgulamaktadır. Dini veya gelenek ise engelli bireylerin yaşamlarını düzenlemektedir. Bu model, engelliliğin ahlâki çöküntüden kaynaklandığını ve insanın içinde şeytanın veya ahlâksızlığın dışı vurumu olduğunu ileri sürmektedir. Böylece hem engelli birey hem de ailesi büyük bir utançla yaşamlarını sürdürmeye başlamışlardır. . Bu model engelliliğe dair en eski, dışlayıcı ve ötekileştirici yaklaşımdır. (Işık ve Demirok, 2021: 114)

Tıbbi/medikal modelde engellilik kavramı, eksiklik üzerine patolojik bir unsur olarak tanımlanmaktadır. Engelli olmak negatifliğin bir göstergesidir. Engellilik, bireyi ilgilendiren bir durumdur. Engelliğin sebebiyet verdiği kalıcı sorunlar bireysel tedavi ile iyileştirmeye yönelik müdahalelerle gerçekleşmektedir. Bu modele göre daimî çözüm, uzmanlık gerektiren bir iştir (Burcu, 2015:27). Engelliliğin tıbbi modelinin arkasında klasik bilim anlayışının olduğunu söylemek mümkündür. Newton'un mekanik dünya algısı ve Descartes'ın düalist felsefe anlayışı bu bakış açısının temellerini oluşturmaktadır. Çünkü Descartes'ın beden ile düşünceyi ayırması ve Newton'un da bedeni işleyen bir makine olarak görmesi, bedeni tıbbın yetki alanına sokan anlayışın zeminini oluşturmaktadır (Meşe, 2014: 89). Bu bakış açısına göre beden iyileştirilirse kişi de iyileştirilebilmektedir. Medikal modelin temelinde engelli bireylerin bedenleri "normal" bedenlerle kıyaslanarak normal üzerinden yorumlanmış ve yetersiz, sınırlı ya da eksik olarak nitelendirilmiştir (Samav Cantürk, 2019: 272). Tıbbi modelde engelli kişiler, yaygın bir şekilde yardıma muhtaç kurbanlar olarak görülmekte ve profesyonel yardıma, bakıma ihtiyaçları olduğu düşünülmektedir. Engelli kişilerin kimlikleri toplum tarafından kabul edilen yetersizliklerine bağlı olarak inşa edilmektedir. Sadece toplum tarafından değil, kişisel trajedi modeli olarak adlandırılan tıbbi model tarafından da engellilik hâli, psikolojinin de katkılarıyla sıkıntıların kaçınılmaz sebebi ve psikolojik uyumsuzluğun da muhtemel sebebi olarak değerlendirilmektedir (Meşe, 2014: 83). Avrupa'da, 1970 öncesi dönemlerde engellilik konusunda medikal yaklaşım baskın ve özel eğitim, tıbbi tedavi ve rehabilitasyon metotları hâkim olmuştur. Geçen yıllar içerisinde medikal modelin, hem bakıma muhtaç engellilere, hem de işgücü niteliği taşıyan engellilerin ihtiyaçlarına yeterince cevap veremediği gözlemlenmiş ve eğitim yoğunluklu sosyal model yaklaşımına doğru bir yöneliş gözlemlenmiştir (Küçükali, 2015: 102). Bir disiplin olarak 1990'larda oluşmaya başlayan engelli çalışmaları, 1960'lı yıllarda ABD'de başlayan Bağımsız Yaşam Hareketi'nin bir ürünüdür (Meşe, 2014: 89). Bu hareket engelli öğrencilerin kampüs içinde karşılaştıkları problemlerden yola çıkarak ülke geneline ve dünyaya yayılmıştır.

Sosyal modelde ise engellilik, farklı olmayı gerektirmektedir ve engellilik, nötr bir durum olarak kabul edildiği için de toplum ile birey arasındaki bağ korunmalıdır. Bu modele göre engelliliğin sorunları birey ile toplum etkileşimine göre şekillenmektedir. Bu modelde çözüm, bireyin kendinde veya toplum- birey ilişkisinde aranmalıdır (Burcu, 2015:27). Bu bakış açısı, engelliliğin vücutta ortaya çıkan bir patolojinin sonucu meydana

gelmediğini, sosyal doku içine inşa edilen sistemik dışlama örüntüleri tarafından sosyal olarak üretildiğini iddia etmektedir. Bu iddia, engelli hareketinin teori ve politikası için merkezi bir ayırım yaratmaktadır (Meşe, 2014: 86). Bu modelde, engellinin toplumla tam entegrasyonunun sağlanması öngörülmektedir. Sosyal model, engelliliğin biçimi veya derecesi ne olursa olsun, herkesin bağımsızlığına (otonomi) saygı duyulması gerektiğini talep etmektedir (Kolat, 2009:10). Bunun için de kurumların üzerlerine düşeni yapmaları ve engelliler için toplumsal hayatı kolaylaştıracak düzenlemelerinin yapılması gerektiğini savunmaktadırlar. Bu bağlamda bu anlayışta devletin sosyal devlet olarak sorumluluk alması gerektiği iddia edilmektedir. Modele göre sosyal devlet, engellilik türü ne olursa olsun engelli vatandaşına yaşanabilir bir dünya hazırlama sorumluluğu ve bilinci içerisinde olan devlettir (Küçükali, 2014). Sosyal modelin asıl değeri ise engelliliği bireysel, çevresel, hukuki, siyasi vb. birçok faktörün bir araya gelerek oluşturduğu bir deneyim olarak görüp, araştırma odağını engelli birey ve ailesinden uzaklaştırıp geniş toplumsal dünyaya yöneltmesidir. Bu sayede engelliliğin sadece bireysel ve fiziksel bir çevrede değerlendirilemeyeceği ve toplumsal, kültürel gibi bir çok boyutunun da var olduğu gösterilmiştir (Meşe, 2014: 88).

Son model olan “İnsan Hakları Yaklaşımı” ise, engelliliği temelde insan hakları bağlamında değerlendirmektedir. Bu model, engellilerin dışlanabileceği eğitim, ulaşım, istihdam, sağlık, vb. tüm alanlardaki haklarını baz alarak bunlara yönelik ulusal ve uluslararası düzeydeki hukuki düzenlemelere vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda Birleşmiş Milletler Engelli Bireylerin Hakları Beyannamesi’nde insanın değerli olduğu, ayrımcılığa maruz kalamayacağı, tüm insan haklarından yararlanmasının güvence altına alınması gerektiği, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni ve siyasi haklardan yararlanması gerekliliği, yaşam koşullarının iyileştirilmesi gibi temel konular üzerinde durulmuştur (Işık & Demirok, 2021: 114).

18. yüzyıla gelindiğinde Sanayi Devrimi ile geleneksel dönemden kopuş ve paradigma değişimi engellilik bağlamında da bakış açılarını değiştirmiştir. 18. yüzyılda sanayi devrimi ile birlikte geleneksel yardımlaşma kurumları ve yardımlaşmayı teşvik eden dini müesseselerin önemli ölçüde etkinliklerini kaybetmesi, toplumsal bir gerçeklik olan dezavantajlı grupların görmezden gelinmesine ve kendi kaderleri ile baş başa bırakılmasına sebebiyet vermiştir (Küçükali, 2014:61). 18. yüzyıl öncesinde engellilerin toplum içindeki durumlarının resmi kurumlardan çok gönüllü oluşumlar ve kişiler arası ilişkiler içerisinde çözümlenmeye çalışıldığı bilinmektedir. Bu süreçten sonra ise

dezavantajlı grupların toplumdan ayrışmaları, görmezden gelinmeleri, dışlanmaları ve ötekileştirilmeleri daha keskin bir biçimde görülmüştür. Sosyal devlet anlayışının benimsenmesi sonrasında ise dezavantajlı gruplardan biri olan engellilerin problemlerine kurumsal düzeyde çözümler aranmaya başlanmıştır. Günümüzde ise yardım mantığı yerini, hak temelli bakış açısına bırakmıştır (Genç, 2015: 68). 2006 yılında benimsenen Engellilerin Haklarına İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin (CRPD) amacı “tüm engelli insanların temel özgürlüklerden ve bütün insan haklarından tam ve eşit bir şekilde faydalanmasını teşvik etmek, sağlamak, korumak ve insan olmaktan ileri gelen haysiyetlerine yönelik saygıyı arttırmaktır” (Dünya Sağ, 2011: 9).

Engelliler için sosyal ilişkilerden, kültürel ve toplumsal faaliyetlerden, temel hizmetlere erişimden, yakın çevreden ve iktisadi sahadan engellenmek ikinci bir engel durumunu da beraberinde getirmektedir (Genç, 2015: 67). Engelli bireyler, toplumdaki kültürel, sosyal ve sanatsal faaliyetlerden dışlanmış, toplumsal ihtiyaçlardan mahrum bırakılarak damgalanmışlardır (Cantürk Samav, 2019: 279). Engellilere yönelik ayrımcılıktan kaynaklanan işsizlik, çalışma durumunda iş yerinde maruz kaldıkları negatif muamele, eğitim, yoksulluk sorunları, erişilebilirlik sorunları, başkasının bakımına muhtaçlık, sosyal yardıma bağımlılık, romantik ilişkilerde yaşanan problemler, kesişimsel kaynaklı sorunlar kadın olması, göçmen olması, suçlu olması gibi durumlar var olan durumlarını daha dezavantajlı hale getirebilmektedir (Turgut, 2020: 130). Engelli bireylerin toplumsal yaşama katılmalarının sağlanması ise ancak bütüncül bir yaklaşımla gerçekleştirilebilir. Bunun için de engelli bireylerin toplum içinde damgalanmasının önüne geçebilmek adına engelli olmayan bireylere yönelik farkındalık çalışmalarının yapılması, empati düzeylerinin artırılarak engellilere daha eşit bir yaşam olanağı sunulmalıdır (Oktar, 2020: 181). Ben ve öteki bağlamında öteki olarak konumlanan ve “normal olmayan” olarak damgalanan engellilerin sosyal yaşantıya daha aktif katılımları, yeteneklerini geliştirip, potansiyellerini gerçekleştirmeleri için daha fazla sosyal içerme politikasına ihtiyaç duyulmaktadır (Cantürk Samav, 2019). Öte yandan sosyal politikalar üretilirken sürecin bizzat muhatabı olan engellilerin de görüşleri önemsenerek, politikaların belirtilen bu ihtiyaçlar doğrultusunda olmasına özen gösterilmelidir (Burcu, 2007: 12) Bu şekilde engelli bireylerin topluma katılımları da sağlanmış olmaktadır. Bunun yanı sıra bu politikaların belirlenmesinde bu bireylerin ihtiyaçları belirleyici olacağı için bu bireylerin kendilerine değer verildiğini, önemsendiklerini düşünmeleri

sağlanacağı gibi istedikleri bazı hayallerinin gerçekleşmesinin sevinciyle bu bireylerin ayrıca sosyalleşerek toplum içerisine de daha fazla karışmaları sağlanmış olacaktır.

2.1.5. Yaşlılar

Yaşlanma insan yaşantısında, bebeklik, çocukluk, gençlik, yetişkinlik gibi yaşam dönemlerinden biridir. Yaşlılık insan yaşamında sosyolojik bir olguyken yaşlanma insan yaşantısında doğum ile başlayıp yaşamın sonuna kadar devam eden sürece ve insan bedeninin işleyişinde azalmaya karşılık gelmektedir (Abay, 2020: 188). Yaşlanma ile birlikte gerçekleşen fiziksel fonksiyon kayıpları, yeti yitimi gibi süreçleri de beraberinde getirerek yaşamın daha erken dönemlerine kıyasla, başkalarının bakımına ihtiyacı da gerektirebilmektedir. Bu durum ise yaşlı ve yaşlılığın dezavantajlı statüsünde değerlendirilmesinin temel nedenlerinden biri olarak görülmektedir. Yaşlanma tarihsel, biyolojik, psikolojik ve ekonomik bir olguyken yaşlılık yaşlanma halini ifade eden bir kavramdır. Gelişimsel perspektiften bakıldığında, yaşamın 65 yaşından sonrası yaşlılık olarak kabul edilmektedir (Canatan, 2015: 358). Dünya Sağlık Örgütü'ne göre takvimsel yaşlılık 64 yaşın bitimi, 65 yaşın başlamasıdır. Yaşlılıkta 3 evre bulunmaktadır. Bu evreler, 65-75 yaş arası erken yaşlılık, 75-85 yaş arası orta yaşlılık, 85 yaş ve ötesi ileri yaşlılık evresi olarak kabul edilmektedir. Dünya Sağlık Örgütü yaşlılığı, kronolojik olarak değerlendirmektedir ancak yaşlılık biyolojik, psikolojik, ekonomik ve sosyal süreçlerden oldukça etkilenmektedir (Abay, 2022: 188).

Teknoloji ve tıp alanındaki gelişmelerle birlikte sağlık hizmetlerine ulaşım ve bu hizmetlerdeki gelişmeler, dünya genelinde ortalama yaşam süresinin artmasına katkı sağlamıştır (Altıok ve Artan, 2020: 85). Türkiye'de yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranı 2016 yılında %8,3 iken, 2021 yılında %9,7'ye yükselmiştir. Yaşlı nüfusun 2021 yılında %44,3'ünü erkek nüfus, %55,7'sini kadın nüfus oluşturmuştur (TÜİK, 2022). Yirminci yüzyılın başlarından itibaren doğurganlık oranlarının düşmesi, yaşlı nüfusunun artışı ile bağlantılıdır (Alptekin, 2011: 8). Kadınların daha uzun süre eğitim yaşamlarına devam etmeleri, iş hayatında daha fazla yer almaları, ilk annelik yaşının yükselmesi, ailelerin geçmişe kıyasla daha az çocuk sahibi olma eğilimleri yaşlı nüfusun artmasının dolaylı sebepleri arasında gösterilebilir. İstatistiklerde de görülen başka bir çekici unsur yaşlı nüfus içerisinde kadınların erkeklerden daha çok yer almasıdır. Kadınların daha uzun yaşamasının bir sonucu da “yaşlanmanın kadınsılaşmasını” beraberinde getirmektedir (Görgün Baran, 2020: 54). Yaşlıların çoğunun kadın olması, yaşlılığa özgü konuların ve problemlerin erkeklerden çok kadına ait olduğuna işaret edilmektedir

(Canatan, 2015: 363). İleri yaş grubundaki bireylerden bahsederken, bunların çoğunun kadın olduğu hatırlanmalıdır.

Yaşlıların nüfus içindeki oranlarının artması, yaşlıların yaşadıkları veya yaşayacakları problemlerin bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmesini gerekli kıldığı için *gerontoloji* bu alanda bir disiplin olarak ortaya çıkmıştır (Alptekin, 2011: 8). 1960'lardan itibaren akademik bir disiplin olarak var olan gerontoloji, günümüzde hızla gelişen, biyoloji, psikoloji, sosyoloji, sosyal hizmet ve kent planlaması gibi farklı disiplinler ile yakından ilişkili olarak çalışan bir alana dönüşmüştür. Gerontologlara göre bir ülkenin nüfusunun %14'ünden fazlası 65 yaş üzerinde *yaşlı* bireylerden oluşuyorsa o toplumun yaşlandığından bahsedilebilir (Abay, 2020: 189). Yaşlı toplumların, yaşlı nüfusuna yönelik toplumsal düzenleme yapma, sosyal hizmet ve politikalarının bu kesimin ihtiyaçları doğrultusunda oluşturma yükümlülüğü de bulunmaktadır

2.2. KESİŞİMSSEL DEZAVANTAJLILIK

Kesişimsellik kavramı, ilk kez 1989'da ırkçılık karşıtı feminist teoride Kimberle Crenshaw tarafından kadınların deneyimlediği farklı baskı ve ayrımcılık türlerine karşı yeni bir yaklaşım olarak kullanılmaya başlanmıştır (Künüroğlu vd., 2021:1014). Crenshaw (1991: 1243-1244) kesişimsellik kavramını, cinsiyet ve ırk ayrımcılığına dikkat çekmek için kullanmaktadır. Crenshaw, kadın haklarından bahsedildiğinde zihinlerde beyaz kadın tahayyülünün belirmesine de ırkçılık mücadelesinde tüm siyahilerin erkek olduğu düşüncesine de karşı çıkmaktadır. O, her iki durumun da siyahi kadınların yaşadığı problemlerin ön plana çıkmasına engel olduğunu iddia etmektedir. Bu karşı çıkış bir yandan da beyaz erkeklerin tahakkümünde olan Avrupa merkezli epistemolojiye de karşı çıkış olarak yorumlanmaktadır (Collins, 1989: 754).

Crenshaw, çağdaş feminist teori ve ırkçılık karşıtı kuramlarının, beyaz olmayan kadınların sorunlarını çözmede yetersiz kaldığını vurgulamaktadır. Ona göre siyahi bir kadına yönelik tecavüz veya dayak, beyaz bir kadına yönelik gerçekleşen tecavüz veya dayak ile aynı değildir. Birincisine yönelik gerçekleşen saldırıda hem kadın olmaktan hem da siyahi olmaktan kaynaklanan bir dezavantaj durumu söz konusudur. Bunun çözümü ise tek boyutlu bir bakış açısıyla sağlanamamaktadır ve devreye kesişimsel bakış açısı girmektedir. Crenshaw, kesişimselliği trafikteki dört yollar metaforu ile açıklamaktadır.

Ayrımcılık, tıpkı trafikteki bir kesişme noktası boyunca, bir yönde akabilir ve diğer yönde akabilir. Eğer kesişme noktasında bir kaza meydana gelirse, bu kaza çok sayıdaki yönde ve

bazen de tüm yönlerde seyahat eden arabalar tarafından yapılmış olabilir. Benzer şekilde, eğer siyahi bir kadın kesişme noktasında yer aldığı için zarar görürse, onun yaralanması cinsiyet ya da ırk ayrımcılığının sonucunda olabilir (Kahraman Güloğlu, 2020: 120; Crenshaw, 1989: 149).

Kesişimsellik yaklaşımı, üç temel ilke üzerine konumlandırılmaktadır. Bunlardan ilki, hiçbir sosyal grubun homojen olmadığıdır. İkincisi, insanların heterojen sosyal yapılar tarafından inşa edilmiş güç ilişkilerinin kesiştiği noktada konumlanıyor oluşudur. Üçüncüsü ise birden fazla sosyal gruba özdeşlemenin her zaman mümkün olduğu yönündedir (Demir, 2022; Kelly, 2009). Grupların veya bireylerin homojenliğinden veya tekil kimliğinden bahsetmek geleneksel dönemlere özgü bir yaklaşımdır. Kesişimsellik, tekil dezavantajlılık durumlarının çoğul kimliklere sahip olan modern bireylerde etkin olamayacağı, dezavantajlılık söz konusu olduğunda bu çoğul kimliklerin birbiriyle kesişeceğini vurgulamaktadır (Çelebi, 2022: 6). Bunun yanı sıra herhangi bir durumda dezavantajlı konumda olan bireyin bu durumunu yaşantısının başka alanlarına da aktardığına dikkat çekmektedir. Kesişimsel dezavantaja sahip olan bireyler, toplumsal yaşama tam olarak katılmada diğer dezavantajlı bireylerden daha fazla bariyerle karşılaşmakta ve çok daha yoğun ve zorlu bir ayrımcılığa maruz kalmaktadır (Kahraman Güloğlu, 2020: 126).

Kesişimsellik ırk, sınıf, toplumsal cinsiyet rollerinin kesiştiği alana özellikle vurgu yapmaktadır. Irk, sınıf, toplumsal cinsiyet gibi pek çok statü, toplumsal yaşamda etkileşim halindedir ve bu haliyle de tek tek ele alınamazlar (Kasapoğlu, 2022: 324). Kesişimsellik; bireylerin sosyal statülerinin tüm bu baskı sistemlerinin toplamından değil, bu sistemlerin birbirleriyle kesiştiği noktada ortaya çıktığını savunur (Afyonoğlu, 2020: 707). Farklı alanlardaki ayrımcılık ve ötekileştirme halleri çakışarak ve sömürü ilişkilerinde kritik bir rol oynamaktadır (Geçgin, 2022: 385). Sınıf, ırk, toplumsal cinsiyet baskısı ya da ona benzer olan çok katmanlı baskı teorileri, bir eşitsizlik kategorisinin diğerine eklenmesiyle bireylerin daha dezavantajlı, marjinalleştirilmiş ve ikincilleştirilmiş hale geldiğinin üzerinde durur (Afyonoğlu, 2020: 706; Davis, 2008). Marjinalleştirme beraberinde daha çok baskıyı getirmekte ve kişiyi tahakküm altına almaktadır.

Irk ve sınıf temelinde kadın kimliğinden türetilen kesişimsellik kavramı, zamanla farklı türden ayrımcılıklar için de kullanılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet, ırk ya da etnik köken, yaş, engellilik, sınıf, cinsel yönelim gibi dezavantajlılık alanlardan en az ikisinin birbirleriyle karşılıklı olarak etkileşimi sonucunda ortaya çıkan çoklu dezavantaja sahip olma durumunun özel ve ayrı bir versiyonu olarak adlandırılır

(Kahraman Güloğlu, 2022:118). Ancak kavramının orijiniyle bağlantılı olarak kadınların pek çok dezavantaj durumları ile kesişimi bulunur (Sallan Gül&Dericioğulları Ergun, 2020: 134). Engelli kadınlar, eski mahkûm kadınlar, yaşlı kadınlar, yoksul kadınlar gibi dezavantajlılık durumları özellikle kadınlarda kesişmektedir.

Kesişimsel dezavantajlılığa dair Türkiye'deki mevcut literatür incelendiğinde bu alana ilginin daha çok sosyoloji yazınında yer aldığı görülmektedir. 2010'ların sonlarından itibaren dezavantajlı gruplara dair farklı yazarlarca kaleme alınan farklı dezavantaj durum, özellik ve çözüme ilişkin yayınlarda kesişimsellik kavramının özellikle sosyal hizmet yazınında pek fazla görünür olmadığı dikkat çekmiştir. Sınıf, ırk ve cinsiyet gibi sosyolojinin kadim ilgilerini içinde barındıran ve dezavantajlılık durumunun tekil ele alınamayacağı, farklı toplumsal yapılarca oluşturulan farklı tahakküm durumlarının aynı kişide yer almasının bunların toplamından daha büyük bir şey işaret ettiği ve bunların kesiştiği alanda incelenmesi iddiasında bulunan yaklaşım sürece yapısal ilişkileri de davet etmektedir. Dezavantajlılığı oluşturan asıl etkenin yapısal ilişkiler olduğunu iddia eden ve ikinci bölümde üzerinde detaylı olarak durulacak olan baskı karşıtı uygulamalarla benzer temellere sahiptir.

Bu çalışma için önemli kavramlardan olan kesişimsellik, çalışma grubunda bulunan kişileri kapsamaktadır. Bu kişilerin tümünün ortak dezavantajlılığı ise yoksulluktur. Yoksulluğun yanı sıra kadın, engelli, eski mahkûm, tek ebeveynlik gibi farklı türden dezavantajlılık konumlarını da barındırmakta ve farklı dezavantajlılıklar kesişmektedir. Irk, cinsiyet ve diğer kimlikler, ana akım liberal söylemde sıklıkla bir kalıntı veya tahakküm olarak ele alınmaktadır. Bu durum, gücün farklı olanları dışlamak veya marjinalleştirmek için çalıştığı doğası gereği olumsuz çerçeveler sunmaktadır. Bu anlayışa göre, özgürleştirici hedefimiz her türlü toplumsal önemi olan kanlı olayları ortadan kaldırmak olmalıdır. Ancak ırksal kurtuluş hareketlerinin belirli kollarında örtülü olan görüş, farklılığı tasvir eden gücün, tahakküm gücü olması gerekmediği, bunun yerine toplumsal güçlenmenin ve ırksal özgürlük hareketlerinin kaynağı olduğu görüşüdür (Crenshaw, 1991: 1242).

3. PIERRE BOURDİEU ve EŞİTSİZLİĞİN YENİDEN ÜRETİMİ

Pierre Bourdieu (1930-2002) gerek öğrenciler, köylüler, berberiler, eğitim sistemi, üniversite gibi geniş bir alanda çalışmalar yapması (Ünsaldı, 2013: 9) gerek doğrudan sahada oluşturduğu kavram setleri, gerekse de sosyoloji, etnoloji, felsefe gibi

farklı kaynaklardan yararlanması ile yaşadığı dönemde ve sonrasında oldukça etkili isimlerden biri olarak anılmaktadır. Calhoun (2016: 77) Bourdieu’yu, Durkheim’den sonra en etkili ve özgün Fransız sosyoloğu olarak nitelendirmektedir. Bourdieu’nun, Güney Fransa’da bir dağ köyünde doğması ve orada büyümesi onun sosyolojik ilgi alanlarının şekillenmesinde oldukça belirleyici olmuştur (Wacquant, 2016: 53). Bilimsel üretim biçimini ve sosyolojik ilgilerini belirleyen diğer unsurlardan biri de Fransa sömürgesi altında bulunan Cezayir’de yaptığı zorunlu askerlik yılları olarak bilinmektedir. Cezayir’de sömürge düzenine ve yarattığı etkilere yakından tanık olmuş ve askerlik hizmetinin bitimi sonrasında da Berberi kabileleri üzerine çalışmalar yapmış olan Bourdieu’nun ilk çalışmaları da Cezayir üzerine olan etnolojik çalışmalarıdır. Savaş ve sömürgecilik koşullarında gerçekleştirilen bu ilk çalışmalar, Bourdieu’nun sadece bilimsel yaklaşımını değil, siyasal pozisyonunu da etkilemiştir. Yalnızca çözülmekte olan bir toplumsal yapıyı değil, bu çözülmeye karşısında geliştirilen tutumları da göz önüne alan Cezayir’e yönelik çalışmalar, Bourdieu’nun “habitus” kavramının geliştirmesinde oldukça etkin bir rol oynamıştır (Ökten Gülsoy, 2012: 1).

Bourdieu, ileri sürmüş olduğu görüşleriyle sosyal bilimler ve sosyoloji dünyası için oldukça etkili isimlerden biri olmayı başarmıştır. 1950’li yıllardan itibaren yaşamını yitirdiği 2002 yılına kadar pek çok eser ortaya koymuştur. 1960’lardan itibaren Fransa’da yapısalcılık post-yapısalcılık tartışmalarının hararetle yaşandığı dönemde Bourdieu’nun sosyolojisi ne katı yapısalcılık ne de uç bireycilik olmayıp bu iki tarafın birbirine etkisi üzerine bir temele dayanmaktadır. Bu nedenle sosyolojisi yapısal inşacı ve ilişkisel olarak bilinmektedir (Çeğin ve Ünsaldı, 2022: 93). Bourdieu, nesne ile özneyi, niyet ile nedeni, maddesellik ve simgesellik gibi ikili kavramları ayırıp karşı karşıya getirmez. Çünkü bu ikili kavramlar olarak adlandırılan karşıtlıkların temelinde alt/üst, egemen/tabii gibi toplumsal karşıtlıklar yatmaktadır. Bunlar da sosyal gerçekliği, teoriler, kavramsal şemalar, soru formları, istatistik teknikleri, veri setleri gibi gerçekliği inşa araçlarını oluşturmaktadır (Bourdieu, 2016: 40). Yapıların nesnelci fiziğini ve bilişsel biçimlerin kurmaca fenomenolojisine indirgenmesini reddeden Bourdieu, bu ikisini kapsayabilecek oluşumsal yapısalcılık yoluyla aşmaya çalışmaktadır (Wacquant, 2012: 15). Onun işaret ettiği sosyoloji, nesnel yapının faili belirlediği, failin de nesnel yapıyı etkilediğidir.

Toplumsal tabakalaşma, sınıf, sermaye konuları üzerinde oldukça duran Bourdieu, bu yapıları anlamak için günümüzde de oldukça kullanışlı olan kavram setlerini ortaya koymuştur. Bu kavramlar, Kant’a atıfla “ampirik araştırmadan yoksun teori boştur,

teoriden yoksun ampirik araştırma kördür” (Bourdieu, 2016: 35) iddiasında bulunan Bourdieu’nun bizzat sahada yaptığı çalışmalar sonucunda geliştirilmiştir. Bourdieu, nesnel yapıların var olduğunu ve bunlar uğruna mücadelelere girişildiğini belirtmektedir. Bunun yanı sıra sosyal faillilerin de alanın dinamiği tarafından belirlenmiş edilgen varlıklar olmadığına dikkat çekmektedir (Bourdieu, 2022:87). Onun düşüncesinde failler, edinilmiş yetkinlikler olan habituslara sahiptir ve zaman zaman alanın güçlerine karşı çıkıp mücadele etmektedirler. Öznellik ve nesnellik dikatomisinin aşılması gerektiğini vurgulayan Bourdieu (2016: 44) alan, habitus ve sermaye kavramları ile bu ikiliği aşmaya çalışmaktadır (Wacquant, 2016: 60). Ona göre nesnelci bir yansıma olan toplumsal yapılar ile öznelerin zihinsel yapıları arasında ikili ve karşılıklı bir inşa söz konusudur.

Bourdieu, sınıf kategorilendirmesinde tüketim pratiklerini vurgulamaktadır. Tüketim mallarının doğası tüketme biçimleri aracılığıyla kültürel olarak kişiye bir yetkinlik işlemektedir. Kültürel yetkinlik ve yetkin olma hali müzik, resim gibi “meşru” konularla, giysi, mobilya, mutfak gibi gündelik varoluşun en sıradan seçimlerinde eyleyicileri kategorilendirir (Bourdieu, 2015a: 27). Bourdieu, kategorilendirme sonucunda iki temel olguya işaret etmektedir; miras alınmış sermaye olarak ifade ettiği toplumsal köken ve edinilmiş sermaye olarak işaret ettiği eğitim sermayesidir (Bourdieu, 2015a: 127). Bourdieu, Marx’ın ekonomik sermayesinin yanında kültürel, sosyal, simgesel sermayenin üzerinde önemle durmaktadır. Bourdieu’ya göre toplumsal uzamı bölgelere ayırarak üretilebilen sınıflar, yalnızca varlık koşulları açısından değil, kültürel pratikleri, siyasal tercihleri, tüketim eğilimleri açısından da homojen eyleyicileri bir araya toplamaktadır (Bourdieu, 2015b: 30-31). Ortak kültürel tüketime sahip olan eyleyicilerden oluşan belirli bir sınıfta ortaklık yetkinlikler (habitus) aracılığıyla görülmektedir. Bourdieu’nun en önemli eserlerinden biri olan *Ayrım’da* (2015a) bu kavram ve durumları detaylı olarak ele alınmaktadır. Ayrım; uzaklık, farklılık, ayırt edici özellikleri kapsamaktadır. Uzam kavramı ise birbirinin dışında yer alan, karşılıklı dışsallıkları ve kendi iç içelikleri bulunan, yakınlık ve uzaklığın yanında birbirinin altında, üstünde, arasında olarak tanımlanan, ayrı ve bir arada bulunan konumlardır (Bourdieu, 2015b: 19). Bourdieu, toplumsal uzamın bölünmesiyle oluşan sınıfların, tarihsel mücadelenin bir ürünü olduğunu belirtmektedir. Failler, bu mücadeleye toplumsal uzam içerisinde işgal ettikleri konum ve bu konumlarının farkında olmalarına olanak sağlayan zihinsel yapıları ölçüsünde dahil olmaktadır (Bourdieu, 2016b: 47).

Bourdieu, fail kavramını ısrarla kullanmaktadır. Onun öne sürdüğü toplum içi boş bir toplum olmayıp faillerin eylemleri sonucunda nesnelleşip ve sonrasında başka faillerin zihinlerinde öznelleşmektedir. Ortaya çıkan bu yapı-fail ilişkisini de Bourdieu, habitus kavramı ile anlatmaktadır.

3.1.HABİTUS ALAN, SERMAYE VE EŞİTSİZLİĞİN YENİDEN ÜRETİMİ İLİŞKİSİ

Habitus, alan, sermaye kavramları nesnel yapı ve fail ilişkisinde oluşum içindedir ve birbiriyle de oldukça ilişkili kavramlardır. Bourdieu'nun nesne-özne ikiliğinin aşılması yönünde öne sürdüğü aktif bir kavram olan habitus, bir gruba özgü olan bağlantısal özelliklerin bir bütün olarak hayat tarzında, insanları, mekanları ve patikleri kapsayan tercihler dizisinin kaynağı ve birleştirici kökenidir (Bourdieu, 2015b: 22). Algılanan, değerlendirilen ve içinde hareket edilen dünya aracılığıyla oluşan habitus, aktarılan bir eğilimler dizisini de içermektedir (Waquant, 2016: 61). Fail, doğduğu dünyada bir habitus ile karşılaşmaktadır. Toplumsallaşma ile birlikte içselleşen yani öznelleşen habitus, failin çeşitli eylemlerde bulunmasına pratik bir zemin hazırlamaktadır. Bu bağlamda habitusun kullanımı, sosyalleşmiş bedenin sistematik işleyişini açıklama çabasıdır denilebilir (Bourdieu, 2016b: 45). Alışkanlık gibi tekrarlar sonucunda edinilmiş habitus sadece zihinsel değil bedensel olarak da tanınan bir şeydir (Calhoun, 2016: 79). Failin bedenine işlenen habitus, devam eden eylemleriyle de nesnelleşmektedir.

Habitus ve alan “ontolojik bir suç ortaklığı” içindedir. Bilinçlilik gerektirmeyen bir bilme biçimi, planlı olmayan bir niyetlilik, farkında olmadan geleceğe yönelmeyi mümkün hale getiren dünyadaki düzenliliklere, pratik hakimiyetin bir ilkesidir (Bourdieu, 2016: 48). Yapılaşmış bir uzam olarak alan, habitusu yapılandırma eğilimindeyken, habitus da alana ilişkin algıyı yapılandırma eğilimindedir. Alan bazı iktidar ya da sermaye biçimleri arasında gizil konumlar arasındaki tarihsel ve nesnel bağıntıların toplamıdır. Habitus ise bireylerin bedenlerine zihinsel ve bedensel algı, beğeni ve eylem şemaları şeklinde bulunan (konulmuş) bağıntılar bütünüdür (Waquant, 2012: 25). Nesnel duruma nesnel stratejiler üreten habitus, her zaman bilinçli bir yönlendirmeyi içermez ve davranışlar, bilinçli olarak amaçlarına yönlendirilmeden de ilgili amaçlara yönlenebilmektedir (Bourdieu, 2016b: 42). Bir durum veya olay karşısında özellikle bu durumun çözümü ya da yönetilmesi için zaman kısıtlı, sorunlar acil, alternatifler sağlıksız olduğunda rasyonel hesap yapma durumu devre dışı kalmaktadır. Bu durumda failler, esasında yapabilecekleri tek şeyi yapmaktadır ve sezgileriyle hareket etmektedirler. Sezgileri oluşturan, kendi toplumsal dünyalarının zorunlu koşullarına defalarca maruz

kalmalarının sonucunda belli bir pratiklik kazanımıdır. Bu pratiklik hali faili, sezgiler kanalıyla her yeni oyunda farklı alternatiflerden ziyade şimdiye dek yapılagelene yani yatkınlığa yönlendirmektedir. Habitus, her yeni oyunda bilinçli olmadan bilindik bir pratikliklerle eyleme kaynaklık etmektedir.

Toplumsal eylemi, daha ziyade pratik bir duygu olan “oyun duygusu” olarak adlandırılan şey yönlendirmektedir (Bourdieu, 2016: 47). Oyun ile kastedilen sadece eğlence ve oyalanmak için yapılan eylemlerden ziyade bir sporunun ciddi bir şekilde gerçekleştirdiği eylemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Failler, ödül kazanarak başkaları ve kendi sınırlarıyla rekabet ederek kendini “oyuna kaptırmaktadır.” Bourdieu, bireysel olarak mücadele edilse bile kendimizi akışına kaptırdığımız daha büyük bir şeyin olduğunun farkında olmamız gerektiğini hatırlatmaktadır (Calhoun, 2016: 78). Sosyal hayat, ödüllerin daha büyük olması dışında bir oyun gibidir. Fail, habitusu aracılığıyla bir sonraki oyunu ve hareketi de kavramaktadır (Calhoun, 2016: 79). Oyunlara katılmak bilinçli bir seçim de değildir, çoğunlukla üzerine düşünülmeden yapılan bir şeydir. Aslına bakıldığında fail sürekli bir oyun içindedir. Örneğin çocukken yetişkin rollerine hazırlanmaktadır (Calhoun, 2016: 103). Her gelişim dönemi özelinde kendinden (failden) beklenen, gelişim basamaklarını adımlamasıdır. İstemese de bir anlamda oyunun içine çekilmekte ve o alanda sahip olduğu sermayesiyle hamlelerini göstermeye başlamaktadır. Aksi durumda failin o alanda oynamak istemediği, örneğin evlenmek istemeyen yetişkin, çocuk sahibi olmak istemeyen bir çift özellikle ataerkil ve aile değerlerinin yoğun olduğu toplumlarda, eleştiri, yargılama, ötekileştirme durumlarıyla karşı karşıya kalabilmektedir.

Egemen sınıfın ayrıcalıklı bir konumda dünyaya gelen üyelerinin esasında sosyal olarak inşa edilmiş olan habitusları, toplumsal ve kültürel oyunun gerektirdiklerine oldukça uyumlu olmaları nedeniyle ayrıcalıklı görünmektedir (Bourdieu, 2016: 47-48). Ekonomik sermaye gibi sınırlı olan kültürel sermayenin dağıtımında üst sınıf lehine bir paylaşım söz konusudur (Arun, 2022: 169). Bu durum esasında eşitsizliklerin temel nedenlerinden biri olup yeniden üretim mekanizmasının da ana hattını oluşturmaktadır. Ayırıştırıcı pratikler doğuran habitus sanat, spor, beslenme, içki gibi farklı tüketim alanlarında kendini göstermektedir (Bourdieu, 2015b: 28). İşçi sınıfına mensup biri içki tüketirken, üst sınıfa mensup biri şarap veya viski tüketme eğilimindedir.

Bourdieu farklılaşmanın sınıfların mirası ile ilişkili olduğunu vurgulamaktadır. Her maddi miras aynı zamanda kültürel de bir mirastır. Aileler toplumsal varlıklarını,

güçlerini ve ayrıcalıklarını sürdürme eğilimindedirler. Sahip olduklarını, soy ağacında bulunanlara sadece fiziksel varlık olarak değil aynı zamanda toplumsal kimlik olarak da aktarmaktadırlar. Ahlaki yeniden üretimle değerleri, erdemleri, becerileri ve beğenileri de aktarmaktadırlar (Bourdieu, 2015a: 121). Bu eğilim yeniden üretim stratejilerini gündeme getirmektedir. Aile planlaması, evlilik, veraset, ekonomi ve eğitim stratejileri bu stratejiler arasındadır (Bourdieu, 2015b, 35). Kültürel sermayenin aktarımı ve eşitsizlik ilişkisinde Bourdieu, okulun altını ayrıca çizmektedir. Bourdieu'ya göre okul, faillerin kendi yeniden üretimlerini kontrol altında tutmaları sebebiyle diğer bütün alanlardan daha çok kendi yeniden üretimine yönelmiş bir alan olarak işlev görmektedir (Bourdieu, 2016b: 84) ve okul, bir Maxwell¹ cini gibi çalışmaktadır. Birbiriyle eşit olmayan, farklı kültürel sermaye ile donanmış öğrenciler arasındaki farkı, okul korumaktadır. Bourdieu, Fransa eğitim sistemi üzerine yaptığı çalışmalarda, farklı toplumsal sınıfa mensup öğrencilerin eşit olmayan bir biçimde var olduğunu sonucuna ulaşmıştır (Bourdieu& Passeron, 2022: 14). Eşit olmayan dağılım ise eşitsizlikler içinde ilk göze çarpan durumdur.

Yükseköğretime erişim şansı, kişinin toplumsal kökeni ile doğrudan ilişkilidir. En yoksun kesimden gelenler için kayıtsız şartsız bir elenme durumu söz konusudur ve bu kesimin yükseköğrenime kabulü oldukça semboliktir (Bourdieu& Passeron, 2022: 15). Esasında alt sınıfa mensup öğrenciler doğrudan bir engelleme ile karşılaşmazlar, hatta onların eğitim süreçlerine dahil olmaları için teşvik edici politikalarla desteklenmektedirler ancak bu çocukların yaşadıkları koşullar, ailenin sosyal ve ekonomik durumu ve de bu durumların ürettiği kültür yüksek öğrenime girmeyi kolaylaştırmaz (Aktay, 2016: 482- 483; Aktay, 2002: 16).

Aşırı elemeyi geçebilmeyi başaran orta sınıftan gelen öğrencilerin yüksek öğrenime kabulleri sonucunda öncelikle dil bariyerine takılmaktadırlar. Pedagojik ilişki, bir kanaldan diğerine (öğretmenden veya üniversite hocasından öğrenciye aktarımda dilin kullanımı) iletirken aynı zamanda onu bir iletişim zeminine de taşımaktadır. İletişim esnasında gerçekleşen aktarım esnasında farklı toplumsal sınıflardan gelen çocukların tedrisi, eşitsizliklerinin ilk dikkat çektiği noktadır (Bourdieu, 2019: 107). Kültür alanında

---

¹ Fizikçi Maxwell'in termodinamiğin ikinci yasasının etkisini askıya almayı anlatmak için başvurduğu metafora dayanmaktadır. Şöyle ki; az veya çok sıcak, az veya çok hareketli tanecikler arasında bir cin olduğunu hayal etmektedir Maxwell. Bu cin, tanecikleri ayırmaktadır ve en hızlılarını ısısı artan bir kaba, en yavaşlarını ise ısısı azalan bir kaba ayırmaktadır. Böylece farklılık ve düzeni korumuş olmaktadır (Bourdieu, 2015b: 36-37).

edinilen dil, toplumsal köken ile doğrudan ilişkilidir. Kullanılan sözcükler, üslup, diksiyon kişinin kendini ifade ediş biçimine, sonrasında da davranış kalıplarına olumlu ya da olumsuz bir katkı sunmaktadır. Burjuva dili ile halk dili arasında en görünür farklılıklardan biri de dilsel ilişkide kendini göstermektedir (Bourdieu& Passeron, 2019: 157). Çünkü öğrenim dili, hâkim sınıfın dili ile icra edilmektedir. Dolayısıyla daha başlangıçta farklı sınıfsal sermayelere sahip öğrencilerin aynı öğrenimden aynı şeyleri alma imkânı ortadan kalkmaktadır (Aktay, 2016: 483).

Pedagojik eğitimin bir nevi zihinlere kazıma işlemi olduğunu belirten Bourdieu, zihne kazıma işleminde bir dayatmanın varlığını ifade etmektedir. Kışla, tekke, akıl hastanesi, hapisane, yatılı okul gibi total kurumlar failde “kendinden geçecek” bir habitus oluşturmaktadır (Bourdieu& Passeron, 2019: 76). Dayatma ve kendini ispatlama kaygısıyla baskılanan kültürel sermayesi kısıtlı gruplardan gelen öğrenciler, sürekli bir “gayretkeşlik” içinde bireysel mücadele içindedir (Bourdieu& Passeron 2019: 161). Ancak habitus, bireysel bir kapasite olmayıp tarihsel ve kolektif bir sürecin ürünüdür (Calhoun, 2016: 105). Bu gruptan gelen öğrenciler için süreç sürekli olarak bir çabalama, zorlanma, kendini sorgulama ve diğerleriyle kıyaslama olarak karşılık bulmaktadır.

İmtiyazlı öğrenciler, geldikleri sosyal yaşantıdan sadece derslerinde kendilerine yardımcı olacak pratikleri, tutumları ve alışkanlıkları almazlar. Bu çevre onlara bir ayrıcalıklı beceriler ve “ince bir zevk” mirasını da bırakmaktadır (Bourdieu& Passeron, 2022: 35). Burjuva kökenli öğrencilerin habitusları bu anlamda alt sınıftan gelen öğrencilere kıyasla akademik başarılarının yüksek olmasının yanında sosyal, kültürel faaliyetlere yatkınlıkları da daha yüksektir. Farklı sınıflardan gelen öğrenciler, tiyatroya gitme, müzik zevki, resme yatkınlık, müze gezme gibi ilgilerle kültürel faaliyetlere eğilim hususunda da birbirinden ayrılmaktadır (Bourdieu& Passeron, 2022: 37).

Prestijli üniversitelere, ekonomik ve daha ziyade kültürel sermayeleri yoğun olan üst sınıf kökenli öğrenciler yerleşmektedir. Üst sınıflardan gelen öğrencilerin ayrıcalıklı konumları, okul aracılığıyla da sürmeye devam etmekte, toplumsal kökenden alınan sermaye okul sermayesi ile desteklenmekte ve yeniden üretilmektedir. Eşitsizlik bu noktada sermayenin üretimi ve yeniden üretimi ile açıklanmaktadır (Field, 2008: 21). Yeniden üreticilerin, üretildikleri koşulları yani kendisinin yeniden üretildiği koşulları yeniden üretmeye eğilimli (Bourdieu, 2019: 63) oldukları göz önünde bulundurulduğunda ayrıcalıklı sınıflardan gelen çeşitli ve hacimli sermaye türlerine sahip olan öğrencilerin

daha prestijli okullara gitmekte olduğu, daha nitelikli eğitimler aldığı ve bunun sonucunda daha ayrıcalıklı konumlarda çalışabildiği görölmektedir.

Eğitim, özelde de okulun sınıfsal ayrımları sürdürme işlevi bulunmaktadır (Aktay, 2016: 486). Sınıflar arasındaki eşitsizliğin korunması ve yeniden üretilmesi de egemen sınıflar lehinedir (Atmaca, 2018: 219). Bourdieu'nun eğitim sistemi ile ilgili görüşleri, "kendisine eğitime adanmış" birinin hayal kırıklığını yansıtmaktadır (Calhoun, 2016: 85). Eğitim sisteminin özgürleştirici bir misyona sahip olmadığı, dahası egemen sınıfların konumlarını korumak ve sosyal eşitsizliği yeniden yapılandırmak için kullanılan bir araç olarak hizmet etmesi (İdemen, 2008:419) bu hayal kırıklığının nedenleri arasındadır.

Toplumsal hareketliliği sağlayabilecek en önemli alan olan eğitimin, sınıfların durumlarını pekiştirmesi, dezavantajlı durumda olan grupların bu halinin devam etmesini sağlaması Bourdieu'nun hayal kırıklığına çokları, ortak etmektedir. Örneğin, Türkiye'de hemen her yıl sınav sonuçları açıklandıktan sonra televizyon kanallarında yer alan köylerde yaşayan ve her nedense çobanlık yapan (ülkede hayvancılık faaliyetleri ciddi biçimde düşüş gösterirken) gençlerin üniversite veya liseye geçiş sınavlarında gösterdikleri üstün başarı günlerce gündemde kalabilmektedir. Bu durum, şüphesiz bir başarı öyküsüdür ancak bu başarının toplumun geneliyle kıyaslandığında oldukça spesifik bir konumda kaldığı görölmektedir. Bu haberlerin yapılma nedenleri olarak gençlere olumlu örnek teşkil etme niyeti bulunuyor olsa dahi, iktidar mekanizmalarının medya aracılığıyla birtakım aksaklıkları örtme çabası olarak okunabilmektedir. Böyle bir başarı örneğinin var oluşu bunu gerçekleştiremeyene üstü örtük bir biçimde "hata sende/ sen yapamadın" mesajı vermekte, bu başarıya ulaşamayan ve bunu gerçekleştiremeyen milyonlarca gencin içerisinde bulunduğu koşullar hakkında hiç bilgi vermemektedir.

4. DEZAVANTAJLILIĞIN YENİDEN ÜRETİMİ

Modernleşme, liberal felsefeler, refah devleti politikaları daha özgür, demokratik, adil, eşit ve müreffeh bir toplum idealini vaat etmişlerdir. Refah devleti krizlerinin neoliberal politikalarla giderilmeye çalışılmasına karşın geline nokta yoksulluğun, eşitsizliğin, ayrımcılık, dışlanma ve nihayetinde de dezavantajlılığın yeniden üretildiğine işaret etmektedir (Arık ve Taş, 2020: 3). Tüm sosyal sorunlarda olduğu gibi dezavantajlılığın yeniden üretiminde de bireysel ve toplumsal süreçler birlikte ele alınmalıdır. Diğer bir ifade ile yapı ve fail bağlantısı kurulmalıdır (Yıldırım, 2022: 353). Bourdieu eşitsizliğin yeniden üretiminde, okulların ve eğitimin işlevi üzerinde önemle

durmuştur. Eğitimin yanı sıra farklı yeniden üretim stratejilerinin de bulunduğunu ifade etmiştir. Aile de eğitim gibi yeniden üretim stratejilerinden biri olmakla birlikte Bourdieu sosyolojisindeki ifadesiyle *alan*lardan biridir. Aile, birbirlerine evlilik ya da soy zinciri veya daha istisnai biçimde evlat edinme yoluyla bağlanan, akraba bireyler bütünüdür (Bourdieu, 2015b: 129). Aile, failin ilk karşılaştığı ve karşılandığı alandır. Bu alan yaşama dair en temel bilgileri edindiği, belli bir dil ve kültür hazinesi içine girdiği, ailenin sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik değerlerle toplumsallaşır ve toplum içinde davranmanın ilk biçimlerini öğrendiği yerdir. Çeşitli sermaye türlerini de içinde barındıran aile üretim ve de yeniden üretimin birimlerinden biridir.

Bourdieu, *kültürel sermaye* üzerinde ayrıca ve önemler durur (Göker, 2016: 282). O, kültürel sermayenin, bedenselleşmiş, nesneleşmiş ve kurumsallaşmış olduğunu belirtmektedir. Çocukluktan itibaren hanenin sosyal konumuna uygun olarak dil becerisi, vücudu farklı bağlamlarda kullanma tarzına karşılık gelen bedenselleşen kültürel sermaye eşitsizlik etkisini en keskin haliyle eğitim alanında üretmektedir. Ancak aileden miras alınan ve habituslara işlenmiş olan kültürel sermaye eğitiminin yanı sıra pek çok alanda eşitsizlik ilişkisini beslemektedir.

Bourdieu'nun vurgusu elit ailelerin eğitim aracılığıyla ayrıcalıklı konumlarını korudukları ve eşitsizliğin bu şekilde yeniden üretildiği üzerinedir. Eşitsizlik, yalnızca egemen sınıfa mensup ailelerde değil bunun dışında kalan ailelerde de üretilmekte ve eğitim çok belirleyici olsa da yeniden üretimin tek adresi değildir. Aile, kendisi bizzat bir üretim ve yeniden üretim merkezidir. Fakat bu durum yeniden üretim çalışmalarında fazla görünür değildir. Bu çalışmanın amacı da ailenin yeniden üretim merkezlerinden biri olduğunun altını çizmek ve dezavantajlı durumda bulunan ailelerde de dezavantajlılık halinin yeniden üretildiğini vurgulamaktır.

Önceki bölümlerde çeşitli dezavantajlılık tanımlarına yer verilmekle birlikte bu çalışma bağlamında geliştirilen dezavantajlılık tanımı “kişinin kendisinin sahip olduğu, ekonomik, sosyal ve kültürel kaynaklarının kendi yaşantısını sürdürmede yetersiz kalması ve çeşitli destekler olmaksızın temel ihtiyaçlarını karşılayamaması” şeklindedir. Tanımda yaşantısını sürdürmekte sahip olduğu kaynakların yeterli olmaması ve destek alma vurgusu yer almaktadır. Sahip olunan kaynaklar, esasında ailenin sahip olduğu sermaye türleridir. Dezavantajlı gruplarda yer alan ailelerin tümünde, yoksulluk ve ekonomik yoksunluk durumları bulunmaktadır. Dolayısıyla bu ailelerin ekonomik sermayeleri ya yoktur ya da çok kısıtlıdır denilebilir. Bu aileler, hayatlarını Aile ve Sosyal Hizmetler

Bakanlığı tarafından gerçekleştirilen nakdi yardımlarla birlikte çeşitli dernek ve vakıflar tarafından sunulan aynı (kömür, gıda, giyecek, kırtasiye vb) ve nakdi yardımlar vasıtasıyla idame ettirmektedirler.

Çeşitli dezavantajlılığa sahip aileler çoğunlukla alt sınıflarda konumlanmaktadır. Murray (1996) sınıf çalışmalarında sınıf altı kavramını geliştirmektedir. Murray, sınıf altı kavramının kötü çağrışımlar yapan bir kelime olduğunu ve Marx'ın lümpen proletarya kavramı ile benzerlik gösterdiğini belirtmektedir (Murray, 1996: 24). “Sınıf altı”nın yoksulluğu, diğer yoksulluk biçimlerinden farklıdır. Bu yoksulluk, uzun süredir işsiz olan, emek piyasasına katılamayan, kanunsuz işlerde çalışan, suçlu, eğitimsiz, eşinden ayrılmış ve çocuklu aileleri nitelendirmektedir (Güneş, 2020: 174). Kavram çete üyelerini, uyuşturucu kullananları, işsizleri, genç yaşta anne olup yardım bağımlısı olarak yaşayan anneleri, yasadışı göçmenleri kapsamaktadır (Bauman 1999: 98). Bu haliyle ailelerin sınıf konumlandırmasına sınıf altına tekabül ettiği ve kavrama ait özelliklerin ailelerin özellikleri ile örtüşmekte ve bu özellikler sınıf altının habitusuna işaret etmektedir. Güçlü bir ekonomik vurgu olmasına karşın göz ardı edilemeyecek sosyal ve kültürel özellikleri de içinde barındırmaktadır.

Ekonomik sermaye gibi kültürel sermayede toplumda kısıtlıdır ve dağıtımı şaşılmayacak üzere alt sınıfların aleyhinedir. Dezavantajlı konumda bulunan ailelerin, ekonomik sermayenin olmayışı veya kısıtlı oluşu ilk dikkat çeken unsur olmanın yanı sıra kültürel ve sosyal sermayelerinin de oldukça kısıtlıdır. Kültürel sermayenin eşitsiz dağıtımı sebebiyle Türkiye'deki kültürel eşitsizliğin bir biçimi olarak devlet ve sosyal politikalarla kurdukları ilişki, bu sınıfın kendini ve eşitsiz konumunu yeniden üretmesinin yolunu açmaktadır (Arun, 2014: 184). Sınıf altındaki ailelerin sosyal, sportif ve kültürel faaliyetlere katılımı çok kısıtlı olmakla birlikte bu faaliyetlerle buluşma ise devlet imkanlarının sağladığı ölçüdedir. Kültürel sermayenin yoksunluğu ekonomik sermayenin yoksunluğundan daha derine işlemekte ve sonraki kuşak için yaşama oldukça geriden başlama olarak karşılık bulmakta ve dezavantajlılıkları da yeniden üretmektedir.

Farklı sınıfların sahip oldukları sermaye hacmi ve türü, toplumsal uzamdaki seyirleri yoluyla birbirinden ayrılarak gruplaşmaktadır (Emirbayer, 2022: 62). Bu gruplar, kendi aralarında homojen bir biçimdedirler. Genel eğilim olarak grup içi sosyal hareketlilik söz konusudur. Sosyal hareket gündelik yaşam biçimleri, komşuluk ve akraba ilişkilerinden eş seçimine kadar vardırılabılır. Kendi içindelik bir süre sonra farklı yaşam

tarzlarını kabul etmeme ve önyargı haline gelmektedir ve sınıflar arasındaki engellerin en güçlülerinden birini oluşturmaktadır. Bunun neticesi de aynı toplumsal sınıflar arasında evlilik olan homogamiyi yaygınlaştırmasıdır (Bourdieu, 2015a: 91). Dezavantajlı aileler çoğunlukla homogamik evlilikler gerçekleştirmiştir. Sınıf altında yer alan etnik, kültürel homojen gruplardan oluşan aileler, toplumdan izole olmakta, dışlanma ve ötekileştirilme süreçlerine maruz kalmaktadırlar. Bu sosyal ve ekonomik dışlanma ise eşitsizliklerin yeniden üretilmesine sebep olmaktadır (Kasapoğlu, 2022: 327). Eşitsizliklerin ve dezavantajlılıkların tek sebebi ekonomik olmadığı için çözüm de karmaşık hale gelmektedir. Gelir eksikliğinin köklü yoksulluğun temel sorunu olduğuna inanmak, aynı zamanda devam eden nakit yardımına vurgu yapılmasını da teşvik eder ki bu strateji başarılı olamamıştır (Sawhill, 2003: 3). Ailelerin sahip olduğu destek mekanizması oldukça zayıf olduğundan farklı desteklere de ihtiyaç duyulmaktadır. Bu desteklerin en başında ise düzenli gelir elde edebilecekleri işe yönlendirme gelmektedir. Bununla birlikte hukuki, eğitsel, psikolojik desteğe de oldukça ihtiyaç duyulmaktadır. Farklı desteklere ihtiyacı ortaya çıkaran durumlardan biri de ailelerin kesişimsel dezavantajlarının bulunmasıdır

Bu çalışma özelinde geliştirilen dezavantajlılığın yeniden üretimi kavramı, yoksulluk kültürü, yoksulluk döngüsü ve yoksulluğun kısır döngüsü kavramlarından farklılık göstermektedir. Yoksulluk kültürü tezlerinde ailelerin olumsuz özelliklerine odaklanarak, ailelerin yoksulluk halinden çıkamamalarında yine aileleri suçlamaktadır. Yoksulu suçlama eğilimi, yoksulluk çalışmalarında en kadim eğilimlerden biridir ve yoksul birey/aileleri özne bağlamından çıkararak nesneleştirmektedir (Konuk ve Bayram, 2009: 20). Yoksulluk söz konusu olduğunda devletlerin, refah devleti paradigmasının, dezavantajlı gruplara yönelik olarak yapılan yardımların da dahil edilmesi gerekir, yoksulluğun yapı ile güçlü bir ilişkisi bulunmaktadır. Refah devleti tartışmalarında bu süreç anlaşılmaya çalışılmış, neo-liberal politikalar sonucunda yoksulluk ve yoksula bakış bir dönüşüm geçirmeye başlamıştır.

Liberal yaklaşım, yardımların, insanların geçim rollerini çalan sinsi bir etkisinin olduğunu vurgulamaktadır (Sanandaji, 2020: 156). Çünkü yardımlar zamanla insanları bağımlı hale getirerek ikinci bir şans olmaktan çıkmakta ve adeta bir hayat tarzı haline gelebilmektedir. Bütün aileyi devlete bağımlı durumuna hapseden bir sistem, uzun vadeli dezavantajları da beraberinde getirmektedir (Sanandaji, 2020: 158). Bağımlılık yaratan şey yardım yapılması değil yapılan yardımın mahiyetidir. Neo-liberal yaklaşımla oldukça

uyumlu olan nakit transferleri “dayanışmayı basit bir para yardımına” indirgemekte ve bu yardımla tüketime dahil olmasını teşvik etmektedir. Böylece dağıtımın bizzat yapıları hedef alan yapısının yerine sadece ekonomik ve kültürel sermayenin eşitsiz dağılımının sonuçlarını düzeltmeye çalışmakla sınırlı kalmaktadır (Bourdieu, 2022: 311). Geleneksel dönemlerde dini hayırseverlik güdüsüyle yapılan yardımlara benzer olarak “devlet hayırseverliği” ortaya çıkmıştır. Bu yardımlar, yalnızca “hak eden” yoksullara yapılmıştır ve herhangi bir iyileşmeye vesile olmaksızın günü kurtarmaya yardımcı olmaktadır.

Mevcut tezin bu ilk bölümü çalışmanın kavramsal çerçevesine ayrılmıştır. Bir eşitsizlik biçimi olan dezavantajlılığın işaret ettiği toplumsal görünümünden olan toplumsal tabakalaşma, sınıf ve statü tartışmalarına yer verilmiştir. Literatürde dezavantajlılık ve dezavantajlı grupların nasıl tanımlandığı ve ele alındığından incelenmiş, bu çalışma kapsamında kullanılacak özgün dezavantajlılık tanımı geliştirilmiştir. Dezavantajlılığın yeniden üretimi ile eşitsizliğin yeniden üretimi benzerliğinden yola çıkarak Pierre Bourdieu ve onun bu çalışma için önemli kavramlarından olan habitus, alan ve kültürel sermaye kavramlarının çalışma ile ilişkisi anlatılmıştır. Çalışmanın kavramsal çerçevesinin oluşturulmasından sonraki adım da dezavantajlı grupların toplumsal yaşama dahilinde görev ve sorumlulukların bulunan ve ulus devletin bir yapılanması olan refah devletidir. Sonraki bölüm refah devleti, sosyal hizmet yapılanması ve bunların Türkiye’deki işleyişine ayrılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

REFAH DEVLETİ, REFAH REJİMLERİ ARKA PLANINDA SOSYAL HİZMET VE TÜRKİYE'DEKİ YANSIMALAR

Sosyal kelimesi tarihsel perspektifte; arkadaş, müttefik olarak kullanılırken zamanla anlamında genişleme meydana gelmiş ve insanın aile üyeleri, arkadaşları ya da kişinin içinde bulunduğu kültürel-etnik grup, okul, iş ortamı, yaşadığı çevre, topluluk gibi sayısız önemli etken ile olan ilişkisini betimlemek üzere kullanılmaya başlanmıştır (Sheafor & Horejsi, 2014: 22). Bağlam içerisinde kullanılan hizmet sözcüğü ise yapılan etkinliklerin hazırlıksız kişilerce yapılmadığını, bir düzen, sorumluluk ve disiplin içerisinde gerçekleştirildiğini vurgulamak için kullanılmaktadır.

Sosyal hizmet, multidisipliner bir alan olup kuramları uygulamaya dönüştürmede modeller üretmektedir. Tıp, psikoloji, sosyoloji, hukuk vb. diğer disiplinlerle birlikte modeller üretme çabasıdadır. Sosyal hizmet, amacını kendi kavramsallığı içerisinde barındırmaktadır. Sosyal hizmet “sosyal” alanın varlığı ile ilintili olup, sosyal alanı düzenleyici bir fonksiyona sahiptir (Akbaş, 2014: 4). Sosyal hizmet dünyada yaşanan değişimlerle yapılanmasını revize etmiş, kuram, uygulama ve modelleri değişen ideoloji ve politikalarından oldukça etkilenmiştir.

Söz konusu değişimleri ve bunların sosyal hizmet alanına yansımalarını incelemeye çalışacağımız bu bölüm sosyal hizmetin yapısına dair kısa bir giriş ile başlayıp, modernizm ve postmodernizmin sosyal hizmet yaklaşımlarına etkisi ile devam etmektedir. Modernizmin toptan eleştirisi niteliğinde olan postmodernizmin yükseldiği dönem sosyal hizmette yeni paradigmalara görülmeye başlanmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda eleştirel sosyal hizmet olarak adlandırılan akım, sosyal hizmet literatürüne yeni yaklaşımlar kazandırmıştır. Modern paradigmanın ışığındaki disipline edici, tedrisatçı uygulamalar yerini bağlama dönük, öz düşünümsel, anlamayı odağa alan baskı karşıtı, radikal, feminist sosyal hizmet gibi yaklaşımlarla çeşitlenmiştir. Bir yapı eleştirisi olarak yola çıkan bu çalışmada eleştirel sosyal hizmet modellerine yer verilmiştir. Özellikle baskı karşıtı sosyal hizmetin sosyolojiye yakınlığı dikkat çekmiş, sorunların çözümünde yapıyı işaret ettiği özellikle üzerinde durulmuştur.

Diğer sosyal bilimler gibi modernizmin sonuçlarından olan sosyal hizmet, refah devleti yaklaşımlarının ışığında serpilmiş ya da gölgesinde kalmıştır. İki dünya savaşı tecrübe eden insanlık, bu savaşların doğurduğu sonuçlar, bunun yanında yaşanan çeşitli

krizlerle mücadele etmek için geliştirdiği refah devleti paradigması, sosyal hizmet uygulamalarını da doğrudan etkilemiştir. Refah devletinin cömert olduğu yerde yardımlar cömert olurken, liberalizm etkisindeki refah devletlerinin cimrileştğine tarih tanıklık etmiş ve etmeye devam etmektedir. Refah yaklaşımının uygulamaya dönük yüzü olan sosyal hizmet sosyal yardımların; kimlere, ne şekilde yapılacağını refah rejiminden aldığı referansla gerçekleştirmiştir. Bundan hareketle refah devletinin geçirdiği dönüşümler üzerinde durulmuş, çeşitli refah rejimlerinin özelliklerinden bahsedilmiştir. Esping-Andersen'in üçlü refah rejimi tipolojisine yönelik eleştirilerin sonucunda Güney Avrupa refah rejimi ortaya çıkmış, Türkiye'nin bu refah rejiminde yer alması sebebiyle üzerinde ayrıca durulmuştur.

Türkiye'nin refah rejiminin sosyal hizmete etkisi ve sosyal hizmetin kısa tarihçesi ile birlikte Türkiye'de sosyal hizmetin kurumsal uygulayıcısı olan Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı yürüttüğü faaliyetlere kısaca, bu çalışmanın odağında olan hizmet modelinin sosyal ve ekonomik destek hizmeti olması sebebiyle daha detaylı değinilmiştir.

1. SOSYAL HİZMET YAPILANMASINA KISA BİR BAKIŞ

Uluslararası Sosyal Hizmet Uzmanları Federasyonu (IFSW: International Federation Of Social Workers) ve Uluslararası Sosyal Hizmet Okulları Birliği (IASSW: International Association of Schools of Social Work) tarafından birlikte geliştirilen sosyal hizmet tanımı şu şekildedir (Adams vd., 2015: 33);

“Sosyal hizmet mesleği, sosyal değişim, insan ilişkilerinde sorun çözme ve güçlenmeye yardımcı olur. Bireyin iyilik halini geliştirmek için özgürleşmesini sağlamaya çalışır. Sosyal hizmet; insan davranışı ve sosyal sistemlerle ilgili kuramları geliştirerek, insanların çevreleriyle etkileşime girdiği noktalarda müdahale eder. İnsan hakları ve sosyal adalet ilkeleri sosyal hizmetin temelidir.” (IFSW, 2000)

Bu tanımlamada yardım yararlanıcıları olan müracaatçılara insan hakları ve sosyal adalet ilkeleri bağlamında yardımcı olma, iyilik hallerinin sağlanması ve bunun için de sosyal değişime katkıda bulunma, gerektiğinde müdahale etme; mesleki disiplin olarak kuram geliştirme vurguları yer alır. Mesleğin amaç ve misyonu bu şekilde ifade etmek mümkündür.

Türkiye'deki ilk sosyal çalışma sözlüğü İlhan Tomanbay tarafından 1999'da yazılmış ve sözlükte sosyal çalışma ile sosyal hizmet arasındaki farka dikkat çekilmiştir. Sosyal çalışma sözlüğünde sosyal çalışma; “Bireylerin toplumda dengeli, mutlu ve düzence istendik bir biçimde yaşayabilmelerini amaçlayan, bu yüzden bu amaca ulaşmayı önleyen, geciktiren sorunların birey, grup veya toplum boyutunda giderilmesi ya da

azaltılması yönünde yapılan düzenli, yöntemsel kimliği olan mesleksel çalışmalara verilen addır” (Tomanbay, 1999: 232) şeklinde tanımlanmış. Aynı sözlükte sosyal hizmet² tanımı şu şekildedir;

“Sanayi toplumunda özel gereksinim gruplarının bakım ve korunmalarının toplumun sorumluluğu ve görevi olduğu anlayışından hareketle kamusal, yarı kamusal ve gönüllü etkinliklerle bu tür nüfusların bakımını, korunmasını iş edinen insanların yardımsız çözemedikleri bireysel ve toplumsal sorunların çözümü için geliştirdikleri düzenli ve sürekli etkinliklere verilen ad” (Tomanbay, 1999: 237).

Sosyal hizmet; tanımında da yer aldığı üzere kişilerin yaşam standartlarını yükseltmelerine katkıda bulunup, geliştirici bir rolü bulunan disiplinlerden biridir (Duyan, 2010: 2). Sosyal hizmetin misyonu, tüm insanların potansiyellerini optimal düzeye ulaşmalarına yardım etmek, yaşamlarını zenginleştirmek, toplumsal ve bireysel fonksiyonlarını yerine getirmelerini desteklemektir. Meslek olarak sosyal hizmet daha çok problem çözümü, değişim ve gelişim odaklıdır (Tutak ve Turhan, 2017: 2). Sosyal hizmetin gelişimi, geçmişten günümüze kadar çeşitli aşamalardan geçmiştir. Sosyal hizmet ve dolayısıyla başkasına yardımın kökenleri insanlık tarihine kadar uzanır. Bu çalışma, modernizm ile birlikte bir meslek olarak ortaya çıkan sosyal hizmete odaklanmaktadır.

Kongar (1972: 4), modern sosyal hizmetin iki temel kaynaktan doğduğunu belirtir. Bunlardan ilki, kapitalist kalkınma planları sonucunda hızla sanayileşen toplumlarda ortaya çıkan toplumsal yaraları sarmak; ikincisi soyut ve felsefi bir arka planda kalan insancıl amaçlardır. Endüstri devrimi ve sanayileşme sürecinde ortaya çıkan toplumsal sorunlar, sosyal hizmet gibi bir disipline ihtiyacı ortaya çıkarmış ve bu alanda bugün anladığımız şekilde sosyal hizmetin yapılanması oluşmaya başlamıştır. Günümüze kadar geçen süreçte sosyal hizmet disiplinine özgü yaklaşımlar, kuramlar ve etik kurallar geliştirilerek dönem koşulları ve ihtiyaçları doğrultusunda revize edilmiştir (Altındağ, 2011: 6).

Sanayileşme ile birlikte eşitsizliğin giderek artması ve yaygınlaşması dışlama ve görmezden gelinme siyasetinin de artmasına sebep olmuştur. (Başer, Kalaycı Kırılıoğlu, ve Kırılıoğlu, 2017: 1014). Görmezden gelinme siyaseti de var olan ekonomik ve sosyal problemlerinin yanına yenilerini eklemiş, eşitsizlik sarmalı bireyleri, aileleri birçok alanda kuşatmıştır. Sanayileşmenin çıktılarında olan kentleşme, göç, işsizlik, yoksulluk,

---

² Sosyal çalışma ve sosyal hizmet tanımlarında belirtildiği şekilde, bu çalışmada sosyal hizmetten de sosyal çalışmadan da bahsedilecektir. Ancak kavramsal bütünlüğün sağlanması için çalışmanın tamamında “sosyal hizmet” kullanımı tercih edilmiştir

dışlanma gibi toplumsal sorunların artarak yayılması bu problemlerin çözümünde devlet otoritesini sahneye davet etmiştir. Başlangıçta değişen ihtiyaçlar gönüllüler ve dini yardım derneklerince karşılanırken, zamanla kurumsallaşma ve sistemli sosyal yardım yapılmaya ve disiplinin profesyonelleri de yetişmeye başlamıştır. Sosyal çalışma mesleği toplumsal koşullar dolayısıyla ortaya çıkmış ve toplumsal kaynakların, özellikle de ekonomik kaynakların, adaletli bir dağıtım için önlemleri ve sistemleri var etmiştir (Yolcuoğlu, 2019: 59).

İlk sosyal hizmet faaliyeti olarak gösterilebilecek faaliyet örnekleri genellikle gönüllü veya dini kuruluşlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Musevilik, Hristiyanlık ve İslamiyet yoksula, düşküne, yolda kalmışa yardım etmeyi öğütler. Bu duruma ek olarak Müslümanlar İslam dininin beş şartından olan zekât ibadeti ile malının bir kısmını yardıma ihtiyacı olanlarla paylaşması hususunda sorumlu kılınmıştır (Şeker, 2010). Sosyal hizmetin modern dönemlerde yürüttüğü işlevi dinler, geleneksel dönemlerde yerine getirmekteydi. Çeşitli dernek ve vakıflar kanalıyla toplumsal adalet ve toplumsal huzuru sağlamak adına dezavantajlı gruplara çeşitli yardımlar yapılmış. Toplumlarda papazlar, rahipler, hahamlar, imamlar gibi din adamları dezavantajlı bireylere ve gruplara yardım ile ilişkilendirilmiş ve çeşitli yardım faaliyetlerine de kanaat önderliği yapmışlardır. Din adamları ve gönüllüler yardımı ile yürütülen sosyal yardımları kurumsallaşma ve profesyonelleşme gerekliliği ile ayrı bir disiplin ve meslek haline dönüşmüş ve alanın uzmanları istihdam edilmeye başlanmıştır (Altındağ, 2011: 9)

Sosyal hizmetin modern dönemdeki ilk nüvelerini oluşturan “sosyal refah kurumları” 19. Yüzyılın ilk yıllarında kent alanlarında yaşayan insanları ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla varlık kazanmıştır (Zastrow, 2013: 2). Sanayileşme ile birlikte köyden kente göç, hızlı ve çarpık kentleşme düzensiz bir şekilde kent alanlarına akın eden nüfusun barınma, beslenme, yeni yaşantıya uyum sağlama gibi birçok yaşamsal ihtiyacı da gündeme getirmiştir (Tomanbay, 1999: 57). Bu dönemde çeşitli dernek ve kuruluşlar dönemin sosyal refah kurumlarını oluşturmuşlardır. Bu derneklerin önemli bir örneği olarak Yardım İşlerini Düzenleme Derneği (Charity Organization Society/COS) gösterilebilir. Söz konusu dernek, 1869’da İngiltere’de, 1877’de ise ABD’de faaliyetlerine başlamıştır (Tuncay ve Tekin, 2022: 91).

COS hareketi genellikle orta sınıftan bürokrat kızlarından oluşan kadınlar tarafından gönüllü faaliyetler şeklinde yürütülmüş, “dost ziyaretçiler” aileleri ziyaret ederek ihtiyaçların karşılanmasına destek olmuşlardır. Bu süreçte “yerleşim

evleri/settlement house” kurulmuş, barınma ihtiyacı olanların buralara yerleştirilmesi sağlanmıştır (Zastrow, 2013: 3). Sosyal hizmet, zengin ile yoksul arasındaki uçurumdan rahatsızlık duyan, “yüce gönüllü” orta sınıf mensubu kadınların öncülük ettiği (Akbaş, 2014: 3) bir meslek olarak ortaya çıkmıştır. Mesleğin ortaya çıkışında din kaynaklı bir gönüllülük olmasına karşın modern yaklaşımlarla birlikte sosyal hizmet, seküler bir mahiyete bürünmüştür. Mesleğin bugünkü konumuna bakıldığında da kadınların bu alanda daha fazla yer aldığı görülür. Toplumsal cinsiyet bağlamında cinslere atfedilen rollerde; kadınların merhametli, şefkatli ve yardımsever olması beklenir. Temelinde böyle bir yaklaşımı barındıran sosyal hizmet mesleğinin baskın olarak kadınlar tarafından yürütülmesi tesadüf değildir.

COS İngiltere’den, başta ABD olmak üzere İngilizce konuşulan diğer toplumlara yayılmıştır. COS, işsizlik, gecekondulaşma gibi problemler için insanların kendilerini sorumlu tutan bir yaklaşım içindeydi (Dominelli, 2015: 53). Bu miras sosyal hizmet yaklaşımını uzun süre şekillendirmiş, hizmet yararlanıcıları olan “müracaatçıları” içinde buldukları olumsuz koşulların müsebbibi sayılmışlar. Zorlu koşullarla mücadele eden müracaatçılar bu koşullarla birlikte, kendilerini suçlayan bu bakış açısıyla da mücadele etmek durumunda kalmışlardır.

İlk sosyal hizmet okulları ve profesyonel dernekler, 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır. 1890’lı yılların başında Amerika Birleşik Devletleri’nde yaşanan ekonomik kriz toplumun birçok kesimini etkilemiş, gönüllü kuruluşların yardım faaliyetleri daha geniş bir alana yayılmıştır (Acar ve Çamur Duyan, 2003: 3). 20. yüzyılın başlarında ise sosyal hizmetin kurumsallaşması hızlanmıştır. Sosyal hizmet meslek olarak bilinmesine karşın, Birinci Dünya Savaşının sonrasına kadar kapsam ve alanı oldukça sınırlı kalmıştır (Tuncay ve Tekin, 2022: 98).

1929 ekonomik bunalımı, 1935’te sosyal güvenliğin yasalarda yer alması, İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan süreç mesleğe yoğun bir ihtiyacı beraberinde getirmiştir. 1955 yılında ABD’de sosyal hizmet mesleğini temsil eden Ulusal Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği (NASW- National Association of Social Workers) kurulmuştur. Ulusal ve uluslararası alanda sosyal hizmet mesleği tanınır hale gelmiş, kamu kurumları ve sosyal hizmet alanına özgü kuruluşlar yaygınlaşmaya başlamıştır. Sosyal hizmet, farklı disiplinlerin birikiminden yararlanan, multidisipliner/interdisipliner bir yapıdadır. Psikoloji, sosyoloji, hukuk, sağlık gibi disiplinlerle sürekli etkileşim halindedir.

Sosyal hizmetin kurumsal bir mahiyete bürünmesi, sosyal refah paradigması ile doğrudan bağlantılıdır. Sosyal refahın amacı, bireylerin toplumsal, ekonomik, sağlık, boş zaman gibi ihtiyaçlarını karşılamaktır (Zastrow, 2013: 38). Sosyal refahın kurumsal sağlayıcısı olarak görülen sosyal refah devleti ve bu devlet anlayışı doğrultusunda üretilen sosyal politika kavramları birbiriyle oldukça ilişkilidir.

1.1. SOSYAL POLİTİKA: KAVRAM VE GELİŞİMİ

Bu çalışma için önemli kavramlardan biri olan sosyal politika kavramı ilk kez 19. yüzyılın ilk yarısında Wilhelm Heinrich Riehl tarafından dile getirilmiş (Işık ve Demirok, 2021: 113) ve literatüre kazandırılmıştır (Beyazıt, 2020: 2970). Sosyal politika sanayi devrimi sürecinde Batı Avrupa ülkelerinde özellikle de Almanya'da 19. Yüzyılın ortalarında işçi sınıfının sorunlarına çözüm bulmak amacıyla ortaya çıkmıştır (Güven, 1995: 10). Almanya, sosyal politika ve refah devleti uygulamalarında öncü bir rol oynamıştır. Bu dönemde, işçi sorunlarının çözülmesi ve işçi sınıfı ile burjuva sınıfı arasındaki çatışmaların azaltılması amacıyla sosyal politika önlemleri alınması gerekli hale gelmiştir.

Dar anlamıyla sosyal politika, sanayi kapitalizminin sonrasında emek- sermaye çatışmasına çözüm bulmak amacıyla ortaya çıkmıştır. Geniş anlamıyla ise, dönemin sorunlarından olan işçi sınıfının problemlerini barındıran emek sermaye çatışmasından öte tüm vatandaşların sosyal, ekonomik, barınma, sağlık gibi haklardan yararlanabilmesi için sosyal adalet ve eşitlik temelinde atılan tüm adımlardır (Koray, 1995: 29).

Sosyal refah, toplum kesimlerinin sosyal işlevselliğini artırmaya çalışır. Bu amacı da çeşitli devlet/hükümet politikaları ile gerçekleştirir. Sosyal hizmet, sosyal refah ve sosyal politikalar ortak bir amaç doğrultusunda hareket eden oluşumlardır. Sosyal hizmet teorisinin ve pratiği, refah devletinin ortaya çıkışıyla ilişkilendirilebilir. Sosyal sorunların ortaya çıkmasıyla birlikte, toplumun daha geniş kesimlerini etkileyen sorunlarla başa çıkma stratejileri geliştirilmek durumunda kalınmıştır. Bu durum yoksulluk, hastalık, işsizlik gibi sorunlarla mücadele eden kurumların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu kurumlar, toplumun refahını artırmak ve sosyal sorunlara kolektif çözümler bulmak için çalışmıştır.

Sosyal politika, başlangıçta sosyal refah ile ilişkilendirilmiş ve sosyal refahı etkileyen konu ve sorunları ele alan bir kavram olmuştur. Ancak 1930'larda refah devleti kavramının ortaya çıkmasıyla birlikte sosyal politika anlayışı farklılaşmıştır. Bu süreçten

sonra sosyal politika, sosyal refahla özdeşleştirilmiş ve toplumu etkileyen her konu ve sorunu içeren bir kavram haline gelmiştir. Ancak sosyal refah, sosyal hizmetten daha geniş bir alana hitap eder ve ondan daha kapsamlıdır (Zastrow, 2013: 42). Sosyal politikanın gelişim dönemlerinde sosyal refah ve sosyal politika birbiri yerine kullanılan kavramlar olmasının temel nedeni de refahın çoğunlukla devlet kanalından sağlanmasıdır (Başer, 2020: 7). Ancak ilerleyen süreçte sosyal refah ihtiyaçları devlet dışında sivil toplum kuruluşları gibi kanallarla da karşılanmaya başlanmıştır

Sosyal hizmet, dini ve gönüllü bir yaklaşımdan kurumsal yapılanmaya uzanan bir tarihsel seyir izlemiştir. Söz konusu tarihsel seyirde, İkinci Dünya Savaşı'nın yeri sosyal hizmet açısından ayrıcalıklı bir konumdadır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında refah devleti anlayışının yükselmesi sosyal bilim paradigmlarında yaşanan değişim ve dönüşümler mesleğin uygulanma biçimine farklı bir soluk getirmiş ve sosyal hizmet kurumlarının yapılanmasında köklü değişikliklere gidilmesine sebebiyet vermiştir. Dünya tarihini eski ve yeni olarak ikiye bölen modernizm ve onun toptan bir eleştirisi olarak tanımlanan postmodernizm sosyal hizmet yaklaşımlarını oldukça etkilemiştir. Sosyal hizmet disiplininin eleştirisinde ve uygulamaların dönüşümünde Foucault vurgusunun oldukça önemli olduğu görülmüş ve takip eden başlıkta bu vurgu, konu modernizm ve postmodernizm tartışmaları ışığında değerlendirilmiştir.

2. MODERNİZMDEN POSTMODERNİZME SOSYAL HİZMET YAKLAŞIMLARI

Sosyal politika ve refah devleti, kapitalizmin beraberinde getirdiği birtakım açmazların sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Sanayi Devrimi'yle, kırdan kente göç, işsizlik, yoksulluk gibi toplumsal sorunlar silsile halinde görünmeye başlamış, dönemin hâkim ideolojisi olan ve bireye/bireyciliğe, serbest piyasaya, hür teşebbüse oldukça değer veren liberalizm etkisi sonucunda toplumsal sınıflar arasında derin uçurumlar meydana gelmiştir.

Sanayi Devriminin yarattığı yeni dünyanın işçileri; emeklerini satarak gündelik olarak yaşayan, işverenin sunduğu çok zor koşullara razı olmak zorunda kalan, mekânsal ve mesleki değişimi çok kısıtlı olan kişilerden oluşmaktaydı. Sanayi Devrimi daha önce görülmemiş bir biçimde sosyal çözülmeye yol açmış, yoksulluk ise bu çözümlenin ekonomik boyutunu oluşturmuştur (Polanyi, 2000: 190). Genel toplamda ise ekonomik olarak görünen sorun daha çok sosyal bir sorundu ve tüm topluma da yayılmıştı.

Dönem koşulları doğrultusunda, ailelerin geçimi için hanede bir kişinin çalışmasının yetersiz kalmış böylelikle işçi sınıfı ailelerin kadın ve çocukları da kapitalist çalışma sistemine dahil olmuş/olmak zorunda kalmışlardır. Bu dönem fabrikalarda çalıştırılan çocuklar üzerine yapılan çalışmalar oldukça sarsıcıdır. Dr. Villerme'nin tekstil fabrikasında çalıştırılan çocuklar üzerine yaptığı çalışmasında, bu çocukların günde 16-17 saat çalıştırıldığı, kendilerinden fiziksel gelişimlerinin çok üzerinde iş yapmaları beklendiği, buna bağlı olarak vücutlarında çeşitli deformasyonların meydana geldiği, yeterince uyumadıkları için dikkatlerinin ve algılarının düştüğü bu sebeple de pek çok iş kazasına maruz kalmışlardır. Çocuklar için işkence niteliğinde olan çalışma koşulları, yetişkin kadın ve yetişkin erkek çalışandan daha az ücret kazanmaları, iş gücü olarak daha çok tercih edildikleri bilgileri yer almaktadır (Güven, 1995: 38). Ölüm yaşının çok genç olduğu bu vahşi çarklar bir dönemin gerçekliği olarak hatırlanmakta, bundan sonra birtakım önlemlerin de alınmasını zorunlu hale getirmiştir.

Sosyal hizmet anlayışının ortaya çıkışında Marksist ve Sosyalist düşüncenin getirisi olan sosyal hak talepleri, sendikalar da etkili olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki ideolojik kamplaşmanın ve savaşın yıkıcı etkisinin ortaya çıkardığı yoksulluğun, insanları komünist rejime yönlendirme riskinin azaltılması sosyal hizmetin ortaya çıkarıcı faktörler arasındadır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'ya ABD tarafından yapılan Marshall yardımlarının ön şartlarından biri de hükümetlerde komünist partilerin yer almamasıdır. Böyle bir ortamda doğan sosyal hizmet; kapitalizm ve hızlı sanayileşmenin yaşandığı, özellikle İngiltere ve ABD'de, açtığı yaraları devlet eliyle sarılmasını hedeflerken, toplumları komünizmden koruma misyonunu da üstlenen "modern bir kurtarıcı" bir formunda vücut bulmuştur.

Modernizmin bağrından kopup gelen sosyal hizmetin ilk dönem kuram ve uygulamalarında modernleştirici etki yoğun bir biçimde görülür. Değişen koşullar, paradigmlar ve ideolojiler nihayetinde mesleğin yaklaşım biçimleri de farklılaşmıştır. Bu farklılaşma esasen modernizm ve postmodernizm tartışması üzerinden de okunabilmektedir. Değişen paradigmlar kuram, yöntem ve perspektifleri etkilediği gibi hizmet modellerini, hizmetin sunum biçimini de etkilemiştir.

2.1. BİREY MERKEZLİ YAKLAŞIM

Modernizm, toplumları değiştiren, dönüştüren öncesi ve sonrası arasında ciddi farklar oluşturan bir ideolojidir. Modern ideoloji, makbul vatandaşı yaratma yolunda

disipline edici ve tedrisatçıdır. Mesleğin temelindeki değişim vurgusu ve modernizmin dönüştürücülüğü ile birleşmiştir. Bireylerin ve ailelerin daha iyiye ulaşmaları adına çeşitli uygulamaları yürüten sosyal hizmet, bunu bazen bireylere ve ailelere rağmen gerçekleştirmiştir. Modern sosyal hizmet uygulamaları tıpkı modernleşme gibi eşit derecede karmaşık ve belirsizdir. Tüketicilere seçme hakkı vadeder, hizmetler hakkında karar verme özgürlüğü sunar. Ancak aynı zamanda sosyal olarak uyumsuz sayılanları veya yoksulları ötekileştirir, düzenleyici ve denetleyici tedbirler yoluyla destekleyici bir rol oynamak yerine bürokratik olarak sosyal hizmet uzmanlarını yönetir (Dominelli, 2015: 56).

Modernizmle birlikte düşünsel hayatta oldukça etkin hale gelen Liberalizm, bireyciliği önemle vurgulamıştır. Ayrıca “çok çalışıp her şeyi yaparsan sonunda amacına ulaşırsın” şeklinde formüle edilen Amerikan rüyası, çalışmayı ve azmi yücelterek, başına gelenlerin müsebbibi olarak yine bireyi görmüştür. Birey odaklı bu düşünceler tortusal bakış açısını da beraberinde getirmiştir. *Tortusal bakış*, bireyin sosyal refah ihtiyaçlarını aile ve diğer toplumsal kurumlar tarafından sağlanmayarak sadece refah sistemleri tarafından sağlanmasıdır (Zastrow, 2013: 44). Bu noktada kişinin artık refah sisteminden başka dayanağı yoktur.

Tortusal bakış, bireyin yardım almasını hak olarak görmeyip, yapılan yardımı hayırseverlik olarak addeder. Alıcının belli zorunlulukları vardır ve bu zorluklar için kendisine “hediye” edilen bir hizmet vardır. Bu bakış açısı hizmet alanların/müracaatçıların sorunları kendilerinin yanlış işlevselliğinden kaynaklandığı iddia eder ve müracaatçıları *çabalayan, tembel, hazırda alıyan* bir grup olarak damgalayarak yoksulluklarının, işsizliklerinin ve içinde bulunduğu olumsuz koşulların suçlusu ilan etmiştir. Bu grup “sosyal hijyeni” bozmakla itham edilerek çeşitli kapatılmalara maruz bırakılmıştır. Modern kapatılmaların dayandığı temel Bentham’ın “panapticon”udur. Panapticon idealleştirmesinde her şeyi gözleyen, haberdar olan bir merkez ve sürekli gözlendiğinin farkında olan tedirgin ve ürkek gözlenen vardır. Panaptikon mekânsal bir mimari temelde tasavvur edilmiş, soyut bir idealin yanında somut bir gerçekliğe de işaret eder.

Bentham’ın panapticonunun mimari biçimini Foucault (2000: 295) şu şekilde tasvir eder “Çevrede halka halinde bir bina, merkezde bir kule, kulenin halkanın iç cephesine bakan geniş pencereleri var. Çevre bina hücrelere bölünmüştür, hücrelerde biri kuleninkine karşı gelen diğeri dışarı bakan ve ışığın hücreye girmesine olanak veren ikişer

penceresi vardır. Merkezi kuleye tek bir gözetmen ve her bir hücreye bir deli, bir hasta, bir mahkûm, bir işçi veya bir okul çocuğu kapatmak mümkündür”. Modern sosyal hizmet uygulamalarına bu kapatılma biçimleri yansımıştır. Sözü edilen kapatılma biçimlerinin “toplumla uyumlu olmayan kesimler”in uyumlu hale getirilmesini sağlayacak şekilde bu (dezavantajlı) kesimleri rehabilite etmek, eğitmek gibi amaçlarla modern sosyal hizmet uygulamalarına da kaynaklık ettiği söylenebilir.

Bentham (2016: 12) tasarladığı binanın çok sayıda insanın gözetim altında tutulmasına olanak vereceğini, tüm kurumlara uygulanabileceğini belirtir ve ekler “ ıslah edilemeyenlerin cezalandırılması, delilerin denetim altında tutulması, ahlaksızların ıslah edilmesi, şüphelilerin hapsedilmesi, tembellerin çalıştırılması, acizlerin bakılması, hastaların tedavi edilmesi, gönüllülerin yönlendirilmesi, yeni neslin eğitilmesi için cezaevlerin, nezarethanelerin, ıslahevlerinin, düşkûnlerevlerinin, akıl hastanelerinin, hastanelerin ve okulların amaçlarına uyarlanabileceğini” iddia eder. Gözetleme ve disipline etme siyasetinin oldukça yüksek olduğu 19. Yüzyıl, panopticonu sahip çıkmış ve onu Bentham’ın da belirttiği gibi pek çok alanda uygulamıştır. Akıl hastanesi, hapisane, ıslahane, gözetim altında eğitim kurumu ve hastaneler gibi tüm denetim mercileri burada çifte bir yaklaşıma hizmet etmektedir (Foucault, 2000: 294). Bu çifte yaklaşım ise kişinin tehlikeli-zararsız, deli- deli değil, normal- anormal kategorisinden hangisine girdiği ile ilgilidir. İlk grupta olanlar diğerlerinin refahı ve güvenliği için kapatılmalıdır. Bu kapatılma alanlarında belli bir eğitimden geçirilmeli, disipline edilmeli ve kendinden beklenen şekilde davranış kodlarını benimseyerek genel ile uyum içinde yaşamayı öğrenmeli ve normalleşmelidir.

Foucault (2000: 429) disipline dayalı normalleşmeye direnenler için yeni tür bir denetim mekanizması olarak bilgi ve iktidar temeline dayanan kurumları işaret eder. Psikolog, pedagoğ, öğretmen, sosyal hizmet çalışanını “normallik” ve “boyun eğdirme profesyonelleri” olarak niteler. Hapsedilmenin, gözetim, disipline edilme ve normalleşme olarak koşullar çerçevesinde uyarlandığı ve kurumlardan insanlara, büyük alanlardan küçük etkileşim sahalarına doğru yaygınlaştığını belirtir. Gözetim ve disipline etme mekanizmalarının süreklilik arz ettiğini de ekler (Foucault, 2000: 433).

Vatandaşların politik irade tarafından tanımlandığı ve kategorize edildiği modern devletlerde belirli kurum ve nitelikli uzmanlardan oluşmuş bir sektör ortaya çıkmıştır. Bu nitelikli uzmanlar kadrosunun amacı; toplum içindeki dilenciler, suçlular, fahişeler ve madde bağımlıları gibi “anormal” olanları eğitmek, rehabilite etmek ve uygarlaştırmaya

çalışmaktır (Akbaş, 2014: 5). Sosyal hizmet bürokrasisi, gözetleme ve disiplin sürecinde bu fiillerin uygulanacağı nüfusu yakından tanıdığı için etkin bir rol oynayamaya davet edilir. Wacquant bu durumu “*sosyal panaptikonizm*” olarak adlandırır (Wacquant, 2022: 74).

2.2. PSİKODİNAMİK YAKLAŞIM

Sosyal hizmetin ne olduğuna dair kuramlar, anlamına ilişkin söylem hakkında da bilgi verir (Payne, 2020: 20). Sosyal hizmetin ilk kurumsallaştığı dönemlerde, yaşanan problemlere birey odaklı yaklaşım hakimdi. Sorunların bireyden kaynaklandığını düşünen bu bakış açısı, çözümün de birey aracılığıyla sağlanacağına inanıyordu. 20. yüzyılın başlarında meslek yapılanmasını hızlı bir şekilde sağlayan disiplin olan sosyal hizmetin üzerinde önemle durduğu konulardan biri “uyum” dur (Duyan vd., 2008: 13). Kırdan kente göçle birlikte değer şemaları sarsıntıya uğrayan geniş bir nüfus kentli olmaya ve kentin değer ve normlarına uyumlanması yönünde çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların kaynağı da psikiyatri temelli olan *psikodinamik* yaklaşımdır.

Dönemin etkin sosyal hizmet teorisi psikodinamik teori, Freud’un psikanalitik kuramına dayanır. Bahsedilen kuram, sosyal bilimlerde oldukça geniş bir yankı bulmuştur. Kuram, bireylerin karşılaştıkları problemlerin ortaya çıkması ve çözümü konusunda duyguların ve içsel çatışmaların önemi vurgular ve sosyal hizmetin nasıl sunulacağı dair bir reçete oluşturur. Kişisel ve sosyal sorunların çözümünde psikolojik tepkilerin biçimlendirilmesi üzerinde durur. Sorunun çözümü için insanların çevrelerine uyum sağlamalarına yardımcı olarak, toplumsal düzenin desteklenmesi amaçlanır (Payne, 2020: 127). Psikodinamik kuramın etkisiyle sosyal hizmet uzmanının psikiyatrist ile benzer bir konum ve işleve yerleştirilmiştir. Yoksul veya işsiz, bir hasta gibi muamele görmüştür.

Yoksul çocuklar çocuk yetiştirme yurtlarına, yaşlılar huzurevlerine, engelliler bakımevlerine yerleştirilmiştir. Hastalık şemsiyesi altında toplanan sosyal problemlerin iyileştirilmesi için terapötik³ ilişki ön plana çıkmış bu durum da büyük resmin görülmesini engellemiştir. Bireyin temel alındığı bu yaklaşım, toplumsal sorunları birey üzerinden çözmeye çalışarak, bireyi aşan geniş bir çerçevenin ürünü olan bu sorunların

---

³ Tedaviye ait ve tedavi edici anlamına gelen kavram, sosyal hizmet uygulamalarında müracaatçının hasta, sosyal hizmet görevlisinin de doktor gibi bir fonksiyona sahip olduğu ilişki biçimini ifade etmektedir. Müracaatçının hasta olarak nitelenmesi içinde bulunduğu yapısal sorunların görünür olmasını engellemiş ve müracaatçı-sosyal hizmet görevlisi arasındaki ilişkiyi “hasta-doktor” ilişkisine benzer bir ilişkiyle sınırlandırmıştır.

kaynağını ıskalamış ve çözüm üretme konusunda çıkmaza girmiştir (Kongar, 1972: 9-10). Bu uygulamalar daha çok 1. Dünya Savaşı sonrası “dinamik benlik psikolojisi” kavramlarının yayılması ve 1930’lu yıllardaki feci buhrandan önceki dönemde görülmektedir (Friedlander, 1965: 15). Büyük buhran, 2. Dünya Savaşı, modernizmin “dünya cenneti” tasavvurunun tam tersini yaratması karşısında güçlü eleştiriler, yükselen postmodernizm tüm sosyal bilimlere etkilediği gibi sosyal hizmeti ve uygulamalarını da etkilemiştir.

2.3. EKOSİSTEM YAKLAŞIMI

Birey odaklı sosyal hizmet yaklaşımların sosyal problemleri çözmeye yeterli olmadığı görülmüş ve *ekosistem teorisi* geliştirilmiştir. Ekosistem teorisi, “çevresi içinde birey” yaklaşımı ile hareket ederek bireyleri, içinde yaşadıkları çevreleriyle birlikte ele almaktadır (Teater, 2015: 25). Bu yaklaşım bireyin ve içinde bulunduğu çevrenin bir bütün olduğu anlayışına dayanır (Duyan, 2010: 153). Ekosistem kuramının sosyal hizmete katkı sağladığı en önemli nokta ise; aileleri, toplulukları, sosyal kurumları da içeren müdahalelerle, bireyleri içeren kişilerarası müdahaleleri bütünleşmesidir (Payne, 2020: 239). Ekosistem yaklaşımının ele aldığı “çevresi içinde birey” anlayışı sosyal hizmet paradigmasında da bir değişime işaret eder. Bu süreç itibarıyla birey merkezli müdahaleler yerine bireyin de içinde olduğu sistemler (aile, mahalle, çevre, okul vb.) sorun çözümü için başvurulan referanslar olmuşlardır.

Psikodinamik yaklaşım ve diğer birey odaklı yaklaşımlar, yoksulluk, işsizlik, hastalık gibi yaşadığı sorunların sorumluluğunu insana yükleyen bakış açısı Beveridge Raporlarıyla birlikte değişmeye başlamıştır. 1942’de yayınlanan Sör William Beveridge’in yayınladığı raporlarda işsizlik, hastalık, yoksulluk, sefalet ve cehaletle mücadele etme önerileri getirilmiştir (Adams, Dominelli, Payne, 2015: 38; Beveridge, 1942). Söz konusu raporlar finans kaynaklarının azlığı veya yokluğu, sosyal güvenlik ihtiyacı, istihdam sağlayıcı modellerin azlığı, zayıf konut ve fiziksel çevre sorunu, yetersiz eğitim gibi sorunlarla mücadele için politikalara ihtiyaç olduğunu belirtirken, yaşanan problemlerin bireylerin zayıflığı ile ilgili olmayıp yapısal bir sorun olduğuna ilk kez işaret ederek, sosyal problemlerin yapıyla ilişkisini gündeme getirmiştir. Mesleğin ilk yıllarında özellikle psiko-dinamik teorinin etkisi disiplini şekillendirmiş, daha sonra sistem teorisinin etkisiyle köklü bir revizyon sürecine girilmiş ve 1960’lar ve 1970’ler boyunca sosyal bilimlerdeki gelişmelerin etkisiyle de yeni ilgiler ve perspektifler ortaya çıkmaya başlamıştır (Akbaş, 2014: 2).

İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan süreç mesleğin kendini sorgulamasına sebep olurken, değişen ihtiyaçların çözümü için farklı bir yapılanmayı da beraberinde getirmiştir. Sosyal bilimlerde paradigma değişimlerin yaşandığı bu süreç, kültür ve sosyal bilimlere doğa bilimlerindeki gibi bir nomotetik yaklaşımın eleştirisinin yapıldığı, modernizmin iddia ettiği gibi batı dışında, modernizme dair yaşanan sürecin aslında batıdaki gibi olmadığı, sosyal bilimlerin idiografik bilim kategorisinde olduğu, sosyal bilimlerdeki odağın açıklamadan anlamaya doğru kaydığı bir dönem yaşanmıştır (Gülbenikan, 2014: 41,42). Bu süreç sosyal bilimlerde hermeneutik (yorumsama) geleneği yaygınlaşmaya başlamış ve postmodernizm tartışmalarını da beraberinde getirmiştir.

Lyotard (2013: 8) postmodern tutumu, en genel ifadeyle üst anlatılara karşı inançsızlık olarak tanımlar. Modernizmin meta anlatıları kırılmış, bağlam ve anlam önem kazanmış, çeşitlilik, görelilik vurgusu gündeme gelmiştir. Çeşitli üslupların, farklı dünya görüşlerinin, hayata bakış tarzlarının varlığını kabul etmek ilkesine dayanan postmodernizm başka türlü olanı görme, yabancıyla yüz yüze gelme, onu yadırgamaktan benimsemeye kadar geçen süreçleri kapsar (Aytaç, 1995: 27). Sosyal hizmet uygulamaları da postmodern anlatılardan etkilenmiş, yapının gündeme gelmesi, bağlama odaklanması, hizmet sunan ve hizmet alan arasındaki hiyerarşik ilişki sorgulanmış ve hizmet sunumunun etkileşim ve karşılıklı diyalog şeklinde gerçekleştirilmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Modernizmin, temelde yatan birlik anlayışının yerini hakikati zaman ve mekâna yayan bir anlayış almıştır (Howe, 1994: 520). Sosyal hizmet sunumlarında her vakanın spesifik oluşu ve çözümlerin de vakaya özgü oluşu postmodern yaklaşımın getirilerinden olmuştur. Bununla birlikte mesleğin dikey düzlemden çıkarılarak yatay bir düzleme sokulması çağrıları yapılmıştır.

Pozitivizmin sorgulanması, 1960'ların devrimci ruhu, modernizm eleştirileri, postmodern yaklaşımların yaygınlaşması Batı sosyal hizmetinde; eleştirel, feminist, baskı karşıtı gibi radikal yaklaşımların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Akbaş, 2014: 13). Diğer sosyal bilimler gibi sosyal hizmet de modernizmin ürünüdür. Dünya tarihinde temel kırılmaların yaşandığı dönemde örgütlenmiş ve değişen ihtiyaçlar çerçevesinde revize edilmiştir. Bir takım teori, yaklaşım ve perspektifler 1960'dan sonra postmodern paradigma modernite ve postmodernite arasında gidiş-geliş süreçlerinden sosyal hizmetin uygulanma biçimini de etkilemiştir. 1980'ler Batı dünyasında refah devletinin yaşadığı

krize ilişkin yoğun bir tartışmaya sahne olmuş ve yaşanan bu süreç beraberinde sosyal hizmeti de yeniden tartışmaya açmıştır (Akbaş, 2014: 75-76)

Modernizmin tek gerçekçiliği, neyin iyi neyin doğru olduğuna ilişkin evrensel yaklaşımı yerini yerlerin, koşulların ve zamanın gerçekliğine bırakmıştır. Bilginin ancak kendi kültürü ve söylemi bağlamında değerlendirilebileceği görüşü yaygınlaşmıştır. Eleştirel, öz düşünümsel, merkezsiz bir zihin sunan postmodernite, modernitenin evrensel güzellik ve adalet arayışını reddetmiş, toplumsal ve pratik yapıyı derinden bozmuştur. Modernizmin temel dayanakları olan ilerleme ve düzene meydan okunmuş, bu durum yeniden biçimlenen ya da parçalanan söylemi etkilemiştir (Howe, 1994: 523). Postmodernizm sosyal hizmete çoğulculuk, katılım, güç ve uygulama kavramlarıyla önemli katkılar sunmuştur. Bu kavramlar, sosyal hizmet müdahalelerine de yansımıştır.

Dominelli (2021: 233) postmodern refahın çeşitliliğe değer vermesinin yanında, meta anlatılardan kaçınması insanları atomlara ayırarak herkesi kendisinden sorumlu kıldığı ve bireyselleştirdiği için bireysel refahı ön plana çıkardığı için eleştirir. Ona göre postmodern refah piyasanın sonsuz ve belirsiz istek ve hesap verme yükümlüğü olmayan girişimcilerin kar elde etmesine çanak tutmaktadır. Bireyleri atomize ettiği için örgütlü hareketi engellemekte, kendi refahına odaklanan bireyin karşıdakinin refahını sağlayabilmek için sorumluk almaktan vazgeçirmektedir. Makro düzeydeki problemlerle ilgilenmeyen postmodern yaklaşımlar, kişilerin kendileri çevreleyen makro yapıların oluşturduğu koşulları anlamalarına engel olmaktadır. Bu durumda kişiler kendilerinin sorumluluklarını fark edememekte ve aksiyon da alamamaktadır (Dominelli, 2021: 238, 240).

Sosyal hizmet tartışmalarına modernizm, postmodernizm bağlamında yer verilen bu bölümde özellikle baskı karşıtı uygulama üzerinde durulmuştur. Yoksulluk, eşitsizlik gibi toplumsal sorunların çözümünde önceki dönemin bireyi sorumlu tutan ve suçlayan yaklaşımına karşın bu problemlerin çözümü için toplumsal yapıya odaklanması, güç ve iktidar ilişkilerinin inşasını vurgulaması, problemlerin sınıfsal kaynaklarına değinmesi sebebiyle baskı karşıtı uygulamaların, sosyal hizmet ve sosyolojinin yaklaştığı bir alanda olduğu düşünülmüş ve bu çalışmanın problematiğiyle uyumlu görülerek detaylı olarak yer verilmiştir.

2.4. BASKI KARŞITI UYGULAMA YAKLAŞIMI

Baskı karşıtı uygulamanın önemli isimlerinden olan Dominelli (2015: 87) baskı karşıtı uygulamayı şöyle açıklar: “Baskı karşıtı uygulama, kişi merkezli bir felsefeyi, insanların yaşamları üzerindeki yapısal eşitsizliklerin istenmeyen etkilerini azaltmaya dayalı eşitlikçi değerler sistemini hem sürece hem de çıktılara odaklanan bir yöntemi ve hiyerarşinin olumsuz etkilerini azaltmak için hizmet alanları güçlendirmek amacıyla insanlar arasındaki ilişkileri yapılandırmayı içerir.” Baskı karşıtı uygulama, toplumdaki çeşitli sistemler tarafından kullanılan güç kullanımı ve “güç istismarına” odaklanır (Teater, 2015:20). Sosyal hizmet uzmanlarının önemli müdahale yöntemlerinden olan mikro (birey ve birey ile ailesi), mezzo (komşu, arkadaş, tedavi grubu) ve makro (toplum, topluluk, örgütler) düzeyleri anlatmak için kullanılır. Baskı karşıtı uygulama, sosyal hizmet yaklaşımlarından mezzo ve makro olana odaklanır (Tuncay ve Tekin, 2022: 144).

Baskı, insanları baskın ve üstte olan gruplarla, altta yer alan gruplar arasında böler ve tahakküm ilişkisine sokar (Dominelli, 2021: 22). Bu da ezen ve ezilen dikatomisini gündeme getirir. Freire, *Ezilenlerin Pedagojisi* (2023: 62) adlı kitabında ezen ezilen ilişkisini, insan ve insan dışılıktan başlayarak anlatır. Ezen karşısındaki “öteki”yi ezebilmek ve üzerinde tahakküm kurabilmek için onu insan olma bağlamından çıkarır. Etkili bir biçimde insan anlayışından çıkarılan kurban için insan haklarından bahsetmek de olanaksız hale gelir (İfe, 2017: 24). Böylece keyfi ve zalimce uygulamaların gerçekleştirilebilmesi için meşruiyet zemini hazırlanmış olur.

Judith Butler ise (2018: 24) bu durumu “yası tutulabilirlik” kavramıyla açıklar. 11 Eylül saldırılarından sonra ABD’nin Afganistan’ı işgali başlamış, pek çok kişi yaşamını yitirmiştir. Hayatını kaybeden ABD’li insanların yası tutulabilirken, Afgan vatandaşların yasının tutulmadığını ifade eder. Benzer bir durum İsrail’in Gazze’yi işgalinde de görülür. Gazze’li kadınlar, çocuklar, erkekler, yaşlılar, insan dışlaştırılıp, terörist olarak damgalanarak ve dünyanın gözü önünde türlü zalimliklere maruz kalmışlar/kalmaya devam etmektedirler.

Baskı, iktidarın zalimce ve adaletsiz bir biçimde muamelesi olarak öncelikle kişiler arası düzeyde gerçekleşir. İnsanların başkalarıyla olan eylemleri, başkalarına karşı olan tutum ve davranışları aracılığıyla baskı inşa edilir (Dominelli, 2021: 23). Baskının etkileşimli doğası gereği baskıcı ilişkilerin önceden belirlenmiş güçler olmadığı anlamı çıkar. Baskının sürekliliğinin sağlanması için gündelik hayatta ve rutinlerde yeniden

üretilmesi gerekir. Verili bir gerçeklik olmayan baskının kişiler arasında inşa edilmesi, tersi sürecin de mümkün olduğu anlamını içerir. Baskıya karşı direniş mümkündür (Dominelli, 2021: 24). Freire bu direnişin özgürleştirici pedagojik bir süreçle mümkün olduğunu savunur (Freire, 2023: 10). Özgürlüğün birey dışında bir ideal ve mit olmadığını, insanı yetkinleştirme arayışında muhakkak olması gereken bir argüman olduğunu belirterek ezilenlerin insanlıklarını yeniden kazanma mücadelesi için özgürleştirici bir pedagojiye ihtiyaç duyduğunu ekler (Freire, 2023: 65,67).

Baskı karşıtı uygulama; yoksulluk, cinsiyetçilik, ırkçılık ve engellilere yönelik ayrımcılık gibi yapısal eşitsizliklerle mücadele eden, insan ihtiyaçlarına yönelik güçlendirici müdahaleleri bilgi temelinde sağlayarak onlara yardımcı olmayı amaçlar (Dominelli, 2015: 84). Bu uygulamalar sosyal hizmetin tarihsel ilgisini ezilenler üzerine çekmiştir. Ezilenler olarak nitelenen sosyal hizmet yararlanıcıları, müracaatçıların, yaşadıkları çeşitli sorunlar sebebiyle yine kendilerinin suçlanması yaklaşımını reddeden baskı karşıtı uygulamalar müracaatçıların yaşadığı sorunların kişilerin dışında toplumsal yapılardan kaynakladığının altını çizer. Baskı karşıtı uygulamalar müracaatçıları güçlendirmek ve özgürleştirmek için sosyal hizmet müdahalelerini gerçekleştirir. Müdahaleyi gerçekleştiren sosyal hizmet uzmanına da birtakım sorumluluklar yükler.

Türkiye’de baskı karşıtı uygulamaları hayata geçirmeye çalışan sosyal hizmet uzmanları, sivil toplum örgütleri ve baskı grupları aracılığıyla yürüttükleri faaliyetler oldukça sınırlıdır. Ezilenler ile kurulan bir ortak iletişim dilinden ziyade tek taraflı iletiler aracılığıyla gerçekleşmektedir (Tuncay ve Tekin, 2022: 146). Türkiye’de baskı karşıtı geleneğin kamu sosyal hizmet uygulamalarında yaygınlaştığını söylemek oldukça güçtür.

Baskı karşıtı uygulamanın çeşitli yaklaşımları vardır. Bunlar radikal sosyal hizmet, feminist sosyal hizmet, güçlendirme temelli sosyal hizmettir⁴ (Tuncay ve Tekin, 2022: 145). Bu yaklaşımlardan baskı karşıtı uygulama dahilinde olduğu için kısaca bahsedilecektir. Sosyal hizmet kuram ve uygulamaları oldukça çeşitlilik arz eder. Ancak çalışmanın sınırları bakımından tüm kuram ve uygulamalara yer verilmeyecek, konunun ele alındığı bağlam dolayısıyla da baskı karşıtı uygulamaların yer verilecektir.

---

⁴ Baskı karşıtı sosyal hizmet uygulamaları literatürde bu çalışmada bahsedilenden daha çeşitlidir. Ancak bu çalışmanın sınırları içinde baskı karşıtı uygulamalardan radikal sosyal hizmet, feminist sosyal hizmet ve güçlendirme temelli sosyal hizmet yaklaşımlarına değinilecektir.

2.4.1. Radikal Sosyal Hizmet Yaklaşımı

Radikal yaklaşımlar, geleneksel sosyal hizmeti birey odağından ve sosyal sorunlara ilişkin bireyselleştirilmiş algılama biçiminden dolayı eleştirmiştir. İki büyük dünya savaşı ve bu iki savaşın arasında yaşanan 1929 Büyük Buhranı, birey merkezli patoloji anlayışının etkinliğini azaltmış, milyonlarca insanı derinden etkileyen ekonomik ve toplumsal sorunlar apaçık ortadayken bu bakış açısı toplumları ikna etmekte yetersiz kalmıştır. (Akbaş, 2014: 13). Bu noktada radikal sosyal hizmet yaklaşımı, toplumsal sorunların merkezine alt grupları ezen ve baskın gruplar tarafından oluşturulan kültürel varsayımları koyar (Payne, 2020: 411).

Psikodinamik yaklaşımın hâkim olduğu geleneksel sosyal hizmete bir tavır olarak ortaya çıkan radikal sosyal hizmet yaklaşımı, refah devletine ve hizmetlerin sunumundaki rolüne, meslek profesyonelleri ile müracaatçılar arasındaki ilişkinin mahiyetine yönelik sınıf analizi üzerinden sistemlerin gücünü ve kontrol ediciliğini eleştirerek sosyal hizmet uygulamasının odağına aktif politikaları koyar (Tuncay ve Tekin, 2022: 145). 1970'lerde baskının eşitsizliğine karşı Marksist vurgudan oldukça etkilenen eleştirel uygulamalar radikal kuramın 1990'larda yeniden canlanmasına sebep olmuştur. Güç, söylem, dil gibi Foucault'a çağrı yapan kavramlar üzerinden sosyal pratik ve öznellik biçimlerini ele alan kuram güç ilişkileri tarafından inşayı vurgular (Payne, 2020: 443).

2.4.2. Feminist Sosyal Hizmet Yaklaşımı

Özellik olarak ataerkil olan batılı dünyanın (Ife, 2017: 95) bir baskı merkezi olduğunu iddia eden feminist yaklaşım, modern erkek egemen bilimin kadına dair sunduğu varsayımlar ile kadınların toplumsal hayatta yaşadıklarının örtüşmediğini iddia eder (Tuncay ve Tekin, 2022: 145). Gücün insanlar arasında yine insanlar arasındaki ilişkiler yoluyla yaratıldığını ve yeniden yaratıldığını vurgulayan (Dominelli, 2021: 33; French, 1985) teori, kadın-erkek arasındaki farklılıklar ve bu farklılıkların nasıl ortaya çıktığını anlama üzerine yoğunlaşır. Sadece kadına dair ayrımcılık üzerinde durmayıp kapsayıcı ve geniş bir ideoloji sunan feminist sosyal hizmet yaklaşımının, içerisinde farklı perspektifleri barındırmasına karşın odaklandığı bazı temel konular bulunmaktadır. Bunlar; patriyarkiyi ⁵ sonlandırma, kadınları güçlendirme, çevresi içinde birey

---

⁵ Erkek otoritesine dayanan toplumsal örgütlenme biçimi; aile, din veya toplumsal yapıda erkeğin üstün konumunu vurgular.

bağlantısını görme, kadınların farkındalık düzeyini yükseltme ve toplumsal eşitsizliklerin cinsiyet ayrımı temeline dikkat çekmektir (Teater, 2015: 105).

Feminist uygulamaların baskı karşıtı olmasının yanı sıra sosyal hizmet için bir diğer önemi de sosyal hizmet çalışanlarının ve müracaatçıların çoğunun kadın olmasına ilişkindir (Payne, 2020:449). Toplumsal rol ve pozisyonların ürettiği eşitsizlikten sadece kadınların değil birçok grubun etkilendiğini belirten feminist uygulamalar özgürleştirme ve güçlendirme yaklaşımlarına sıkça kullanır. Feminist yaklaşım, yapısal bir faktör olarak ataerkilliği gündeme getirmiş “kişisel olanın aynı zamanda politik” de olacağı ilkesinden hareket eden feminist sosyal hizmet uzmanları kurbanı suçlamak yerine yapısal faktörlere odaklanmış ve özgürleşme ve sosyal değişimi hedeflemişlerdir (Akbaş, 2014: 14).

2.4.3. Güçlendirme Temelli Sosyal Hizmet Yaklaşımı

İnsanların öznel yaşantılarında; hikâye, değer, inançlar, kültürel birikimler ve öğretiler yoluyla harekete geçirdikleri güçlerinin bulunduğunu savunan (Tuncay ve Erbay, 2006: 60) güçlendirme perspektifi, kişilerin yaşadıkları problemlerle baş etme yetisinin var olduğunu iddia eder. Güçlendirme yaklaşımının temel kavramı olan sosyal adalet, baskı karşıtı uygulama ve insan hakları, hizmet alanları edilgen bir pozisyondan etkin bir pozisyona geçirerek onlara sorumluluk verir (Dominelli, 2015: 51). Güçlendirme bir kuram ve yöntem olarak değerlendirilebilir (Teater, 2015: 68). Bir kuram olarak güçlendirme, dezavantajlı grupların ihtiyaçlarını ve haklarını karşılamak için gerekli kaynaklara erişebilmeleriyle kendi yaşamları üzerinde iktidar ve kontrollerinin olabileceğini savunur. Yöntem olarak güçlendirme ise baskı karşıtı uygulamaların çoğunda karşımıza çıkar. Mevcut güçlerin kullanılmasını engelleyen sosyal ve kişisel engellerle mücadele ederek, kişilerin kendi kapasite ve özgüvenlerini artırır. İhtiyaç halinde güç takviye ederek müracaatçıları kendi hayatlarının savunuculuğunu yapmaya teşvik eder (Payne, 2020: 379).

Güçlendirme yaklaşımının savunuculuk temeli sosyal hizmet uzmanlarını müracaatçılar adına savunuculuk yapmaya davet eder. Meslek profesyonelleri, müracaatçıları eşitsiz yapı ve politikalara karşı savunarak, güçlendirmeli kendi potansiyellerini ortaya çıkarmada onlara destek olmalıdır. İktidara karşı ezilen konumunda bulunan müracaatçılardan taraf olmalıdır. Baskı karşıtı uygulamaların sosyal hizmet uzmanından beklentisi de bu yöndedir. Walker & Walker (2015: 124) sosyal hizmet uzmanlarının yoksulluk ve eşitsizliği diğer mesleklerden daha fazla bildiklerini

belirtir. Bu sebeple de sosyal adaleti sağlamak adına toplumsal eğitim ve destek için potansiyel bir temel sağlamaktadırlar. Baskı karşıtı sosyal hizmetin karakterize ettiği sosyal hizmet uzmanı, Foucault'un *spesifik entelektüel* ile benzerlik göstermektedir.

Spesifik entelektüel, burjuva toplumunda, kapitalist üretim sisteminde bu sistemin dayattığı sömürü, yoksulluğa mahkûm olmak, dışlanmış olmak, lanetli olmak, ahlaksızlıkla suçlanmış olmak gibi sorunlar karşısında entelektüel konumundan dolayı belli bir hakikati ortaya çıkarmak ve siyasi ilişkileri göz önüne sermekle vazifendirilir. İktidara karşı mücadele eder, iktidarın en görünmez ve aldatici olduğu yerde ortaya çıkar, ona zarar vermek için mücadele eder (Foucault, 2011: 29,30). İktidarın kullanımını ezilenlerin lehine çevirme pratiği, bilmenin yanında eylem ve politik duruş kategorize edilen her iki tipte de bulunmaktadır.

Bu başlıkta anlatılan sosyal hizmetin kuramsal boyutu, mesleki değişim ve gelişim ile ilgilidir. Uygulama yönü diğer sosyal bilimlerden daha fazla olan sosyal hizmetin, uygulamalarının dayanağı ise refah devletidir. Sosyal hizmet uygulamalarının geçmişten günümüze geçirdiği süreç, refah devletinin tarihsel serüveni ile oldukça ilişkilidir. Sosyal hizmete yaklaşımı belirleyen de o dönemde o ülkedeki refah devleti anlayışıdır. Bundan hareketle bir sonraki başlık refah devleti tartışmalarını tarihsel bir seyir içinde ele almaktadır.

3. LİBERALİZM ELEŞTİRİSİ: REFAH DEVLETİNİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

Karl Polanyi (2000: 194) 19. Yüzyıl sosyal tarihinin biçimlenmesini iki unsurla özetler. Bunlardan ilki ekonomik liberalizm ile sosyal korumanın derin bir kurumsal gerilime yol açarak çatışması; ikincisi ise birinciyle karşılıklı etkileşim içinde buhranın felakete yol açan sınıf mücadelesidir. Bu bölümde Polanyi'nin işaret etmiş olduğu ilk unsurun üzerinde durularak liberalizm ve onun eleştirisi içinden dünya tarihinde ortaya çıkan, refah devleti tartışmalarına ışık tutulacaktır.

Dünya tarihi ve hâkim ideolojilerden bahsederken işe liberalizmle başlamanın önemine vurgu yapan Heywood, liberalizmin endüstriyel Batı Avrupa toplumları için bir meta-ideoloji olduğunu ifade eder (Heywood, 2012: 71). Refah devleti tartışmaları da liberalizm ve beraberinde getirdiği düşünsel, siyasal, ekonomik ve sosyal iklimin sonuçlarından biridir. Refah devleti, klasik liberalizme alternatif bir kavram ve model önerisi olarak (Eser vd., 2011: 202–203) liberal iktisat kuramının içinden ve ulus devletlerde ortaya çıkmıştır (Bayraktar, 2012: 253). 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın

başlarında, piyasaların kendi kendini düzenleyen sistemlerini sürdürme çabalarına karşı genel bir tepki oluşmuştur. Bu tepki çeşitli şekillerde; "liberalizmin gerilemesi", "kolektivizmin ortaya çıkışı" ve "sosyalizmin yükselişi" olarak tanımlanmıştır (Briggs,1961: 232). Refah devleti ise liberal iktisat teoreminde, yirminci yüzyılın ikinci yarısında dönemin koşulları ve gerektirdikleri bağlamında “siyasal, ekonomik ve sosyal koşullarda, hukuk, demokrasi, iktidar, hak ve özgürlükler, eşitlik, sosyal adalet, ekonomik düzen” gibi insan yaşamı için temel alanlarda varlık göstermeye başlamıştır.

Mishra (1987: 151)’ya göre sosyal refah, insanların temel ihtiyaçlarının karşılanması için gerçekleştirilen kolektif eylemdir. Esping- Andersen (2006: 35) ise refah devletini 1930’lar ile 1960’lar arasında zuhur etmiş olan özgün bir “tarihsel yapı” olarak tanımlar. Refah devleti, tarihsel süreçteki ekonomik ve toplumsal değişimler nihayetinde ortaya çıkan ve bunlara göre şekillenen bir yönetim tarzı, devlet ve toplum arasındaki özel bir ilişki biçimidir. Bu haliyle de toplumsal sınıflar arasındaki avantaj ve dezavantajları dengelemeyi amaçlar. Devletin refah devleti sıfatıyla gerçekleştirmesi beklenen işlevlerden biri de refahın toplumsal sınıflar arasında dengeli, yaygın ve adil bir biçimde dağıtılmasını sağlamaktır (Güven, 1995: 69).

Briggs’ e göre bir "refah devleti" piyasa güçlerinin oyununu en az üç yönde değiştirmek amacıyla örgütlü gücün kasıtlı olarak (siyaset ve yönetim yoluyla) kullanıldığı yapılanmadır (Briggs, 1961: 229). Bunlardan birincisi, bireylere ve ailelere, hangi statüde olduğuna bakılmaksızın toplumdaki tüm bireylere asgari bir gelir garanti etmelidir. İkincisi, bireylerin ve ailelerin, bireysel ve aile krizlerine yol açan belirli "toplumsal olasılıklarla" (örneğin, hastalık, yaşlılık ve işsizlik) karşılaşmaları durumunda güvensizliğin kapsamını daraltmak (güvencenin kapsamını genişletmek); üçüncüsü, statü veya sınıf ayrımı yapılmaksızın tüm vatandaşlara, üzerinde anlaşmaya varılan ve mevcut en iyi standardın belirlendiği bir dizi sosyal hizmet sunulmasının sağlanmasıdır.

Refah devleti modern ulus devlette, güvenliğin sağlanması, risklerin minimize edilmesi ile birlikte bireyin vatandaş olarak en alt düzeyde de olsa korunmasını ifade eder (Kesgin, 2012:15). Bauman (1999: 68) ise refah devleti kavramını, tüm vatandaşların asgari ihtiyaçlarının karşılanmasından ziyade insana yaraşır bir yaşam sağlama sorumluluğunun da bulunduğu iddia eder. Sosyal refah devleti vatandaşlarına insan hak ve özgürlükleri bağlamında sosyal ve ekonomik açıdan yeterli bir yaşam sunan ve insan onuruna yaraşır bir yaşam için sosyal politika geliştirip uygulayan devlet biçimi olarak kabul edilir (Şeker ve Kurt, 2018: 14)

Modern ulus devletlerin bir bileşeni olarak ortaya çıkan refah devletinin kurumsal özü, birbiriyle ilişkili üç fikirde bulunur. Bunlardan birincisi, *sosyal haklar* fikridir. Ulus devlet vatandaşların çeşitli avantajlardan yararlanma hakkının olduğu belirtir. İkincisi *evrensellik* kavramıdır. Eğitim, tıbbi bakım, yaşlılık gibi temel hizmetler meslek veya statü fark etmeksizin tüm vatandaşlara açıktır. Öte yandan vergiler ve katkı payları da herkes tarafından ödenir. Genel olarak herkes bunun bedelini öder ve herkes fayda alır. Evrensellik tüm vatandaşlar arasında bir tür karşılıklılık ve eşitlik anlamına gelir; sosyal refahın esasen ülke çapında bir sosyal yardım biçimi haline geldiği karşılıklı yardımlaşmadır. Üçüncüsü, *ulusal bir asgari standart* fikrinin bulunduğudır. Sosyal refah hizmetleri, örneğin gelir (yoksulluk sınırı), tıbbi bakım ve eğitime erişim, barınma, çocuk bakımı ve benzeri gibi temel ihtiyaçları makul bir minimum standartta karşılamaya yöneliktir (Mishra, 1987: 151,152).

Sosyal refah toplum kesimlerinin sosyal işlevselliğini artırmaya çalışır. Bu amacı da çeşitli devlet/hükümet politikaları ile gerçekleştirir. Sosyal hizmet, sosyal refah ve sosyal politikalar ortak bir amaç doğrultusunda hareket eden oluşumlardır. Sosyal sorunların ortaya çıkmasıyla birlikte, toplumun daha geniş kesimlerini etkileyen sorunlarla başa çıkma stratejileri geliştirilmek durumunda kalmıştır. Bu durum yoksulluk, hastalık, işsizlik gibi sorunlarla mücadele eden kurumların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu kurumlar, toplumun refahını artırmak ve sosyal sorunlara kolektif çözümler bulmak için çalışmış ve çalışmaktadır.

Refah devleti kavramı Fransızca'dan, 1941'de İngilizceye çevrilmiş ve 1942 ve 1944 yıllarında İngiltere'de London School of Economics'in üyelerinden olan ve modern güvenlik sisteminin mimarı kabul edilen William Beveridge (Alcock, 2011:18) tarafından yayınlanan raporlarda yer almıştır. Refah devletinin oluşumu ve değişimini ortaya çıkaran olayları dört döneme ayrılarak incelenebilir. Bu dönemlerden ilki 1880 yılı öncesi dönem, ikincisi 1880-1945 yılları arası, üçüncüsü 1945-1975 yılları arası, son dönem de 1975 yılı sonrası dönemdir. Bu dört dönemin tarihsel ve sosyolojik özelliklerinden bahsedilecek olup liberalizm ile ilişkiler bağlamının da üzerinde durulacaktır.

3.1. GÖNÜLLÜ KURULUŞLAR DÖNEMİ (1880 ÖNCESİ DÖNEM)

Devlet asırlardır var olan bir sosyal olgudur (Kapani, 2010: 35). Refah devleti, modernizm ve modern ulus devletlerin bir yapılanmasıdır. 1880 öncesi dönem, sanayi toplumuna geçişle birlikte, müdahale olmaksızın piyasanın kendi kendini düzenleyeceği

yaklaşımından hareket eden liberalizm hâkim ideoloji haline gelmiştir. Polanyi (2000: 36) ise dengesini kendisi sağlayan piyasa fikrinin bir ütopya olduğunun altını çizer.

Bu dönemde politikada, devletin etkin bir rol almadığı görülür. Yaşanan problemlerin çözüm için gönüllü kuruluşlar, aileler ve yardım kurumları yoksul ve başkasının bakımına ihtiyaç duyan insanlara sosyal refah hizmetlerinin sunumu için aksiyon almışlardır. Özellikle Ortaçağ Avrupasında oldukça etkin olan kiliseler aşevleri, hasta evleri gibi gönüllü yardım faaliyeti yürüten kuruluşlar sosyal problemleri çözmek adına önemli bir rol üstlenmiştir (Bayraktar, 2012: 253).

16. yüzyıl Kapitalist Avrupa toplumlarına özgü olan “modern yoksulluk” kavramının ortaya çıktığı dönem olarak kabul edilir. Kırdan kente göçün yoğun olduğu bu dönem kent yoksullarının sayısının giderek arttığı ve yoksulluğun getirdiği belirsizlikler ve huzursuzluklar ekseninde toplumsal bir sorun haline gelmiştir. Sadece sadaka ile geçinen bir kesim oluşmuş ve bu durum toplumsal rahatsızlıkları da beraberinde getirmiştir. Buna önlem olarak İngiltere’de ilk kez 1. Elizabeth döneminde (16.yüzyılda) *Yoksulluk Yasaları* yürürlüğe girmiştir (Buğra ve Keyder, 2006: 9). Söz konusu yasaların, o zamandan bu yana uzunca bir geçmişi bulunmaktadır. (Gladstone, 2011: 42). Yoksulluk yasaları ile birlikte yoksulların “zenginlerin sadaka vererek ruhlarını rahatlatma” işlevlerinin yanı sıra “işgücü” işlevleri de gündeme gelmiştir (Buğra, 2018: 24-25). Böylelikle toplumsal tehdit oluşturan yoksulların, belli bir yere toplanarak çalıştırılması ve dilencilik, hırsızlık gibi sosyal sorunlara yol açmamaları ve bir arada tutulmaları hedeflenmiştir. 1834 Yoksullar Yasası ile yoksullar evinin dışında yaşayan, burada kalmayan veya kalmayı reddeden muhtaç kişilere yapılan yardım durdurulmuştur (Polanyi, 2000: 132).

3.2. SOSYAL SİGORTALAR DÖNEMİ (1880-1945 ARASI DÖNEM)

Refah devleti için Bismarck’ın 19. Yüzyıldaki sosyal sigortaları başlangıç alınır (Esping-Andersen, 2006: 36). Bismarck’ın 1883’te yürürlüğe giren sosyal sigorta uygulaması ilk refah devleti uygulamalarından kabul edilir. "Sosyal Sigorta Dönemi" olarak da adlandırılan bu dönemde çalışanların zorunlu olarak kaldığı sosyal sigorta kurumları yaygınlaşmış (Bayraktar, 2012: 254) ve çalışanlar sosyal sigorta kurumlarının koruması altına alınmıştır (Durdu, 2009: 42).

Burada şu ayrıma değinmekte fayda var; sosyal politikalar, refah devletleri olmaksızın da var olabilirler ki dünya tarihinde Bismarck’ın sosyal sigortalar yasası ve

İngiliz yoksulluk yasaları örneklerinde bunu görüyoruz. Ancak refah devletleri, sosyal politikalar olmadan var olamazlar (Esping-Andersen, 2006: 35). Ancak bu iki gelişme günümüz refah devleti uygulamalarından farklıdır.

1914-1918 yılları arasında gerçekleşen Birinci Dünya Savaşı dünya tarihini oldukça etkilemiştir. Birinci Dünya Savaşı Amerika'yı güçlendirmiş ancak savaşa katılan Avrupa ülkelerini geçici de olsa ciddi şekilde zayıflatmıştır. Yaşanan bu süreç paradoksal bir biçimde, uzun vadeli yapısal problemlerin yanı sıra çoğunluğun yaşam standartlarının yükseldiği, ancak işsizlik ve yoksulluğun devam ettiği ve öncesinden farklı olarak azınlıkta kalan nüfusu ilgilendiren bir problem olmuştur (Gough, 1979: 31). Bu dönem liberal politika anlayışından kopmaların yaşanmaya başladığı, devletlerin ve hükümetlerin daha çok müdahalede bulunduğu, "sınırlı devlet" ilkesinden uzaklaşarak "müdahaleci devlet" anlayışına yaklaşıldığı dönemdir. Müdahaleci devlete doğru evrilmede içinde bulunulan ekonomik ve siyasal konjonktür çok etkindir. Refah devletinin yükselişinde 1929 Büyük Buhranı önemli bir dönümdür (Rosanvallon, 1988: 533). Büyük Buhran mevcut düzenin birçok yönden yıkılmasına sebep olarak liberal kuramın yeniden yorumlanmasını gündeme getirmiştir. (Bayraktar, 2012: 254). Klasik liberal anlayışın mevcut piyasaya müdahale etmeyi göz ardı ettiği bu dönemde, piyasanın ücret ve çalışma koşulları adaletten oldukça uzak olan şekilde yaygınlaşmıştır (Eser vd., 2011: 202).

1941 yılında maden kömürü sanayisini incelemekle görevli bir Krallık komisyonunun raporu, kömür madenlerindeki korkunç düzeni açıklayarak tüm dünyayı hayrete düşürmüştür (Sabine, 2000: 111). Kadın ve çocukların çalıştırılması, zulüm derecesine varan uzun çalışma saatleri, güvenlik önlemlerinin yokluğu koşulların insan yaşantısını ne denli zorladığını gözler önüne sermiştir. Madenlerde ölümlerin artması, çocuk işçilerin uzun ve mevcut güçleri üzerinde çalıştırılması, çalışma saatlerini ve koşullarını düzenleyen birtakım yasaların çıkmasını zorunlu hale getirmiştir. Ancak yeni çıkarılmakta olan tüm yasalar, klasik liberal kuram çerçevesinde sözleşme özgürlüğünü kısıtladığı gerekçesiyle, kuramın sorgulanmasının temel sebeplerinden biri olmuştur (Sabine, 2000: 112). Modern liberallerin özgürlük kavramını İngiltere'de sosyal alanlarını kapsayacak şekilde genişletmesi refah devletinin doğmasına sebep olmuş, "büyük bir liberal" olan John Maynard Keynes ve onun gibi düşünen başka bir grup liberal, piyasanın kendi kendini düzenleyen otonom bir sistem olmadığını (Hoffman, 2020: 571) iddia ederek devlet müdahalesinin gerekliliğine işaret etmişlerdir (Şeker

ve Kurt, 2018: 14). Keynesyen dönem olarak da adlandırılan, Keynes politikalarının uygulandığı refah devleti modeli bu gelişmelerin ardından hızla yükselmiştir

1929 yılında Büyük Buhran'ın ardından Keynezyen İktisat Okulunun “Müdahaleci Devlet” anlayışı tüm dünyada önem kazanmaya başlamıştır. Keynezyen iktisat politikaları tüm dünyada 1970’li yılların sonuna değin uygulanmıştır. Bu politikanın sonucu olarak devletin ekonomideki rolü ve fonksiyonları pek çok ülkede genişlemiştir.

3.3. REFAH EVLETİNİN ALTIN ÇAĞI (1945-1975 ARASI DÖNEM)

Bu dönem refah devletinin “altın çağ” ı olarak kabul edilir (Esping-Andersen, 2006: 56). 1942 ve 1944 William Beveridge raporları refah devleti için önemli bir adımdır. Bu raporlarla birlikte sosyal hakların hayata geçirilebileceği, emeğin gerçekte de meta olmaktan çıkarılabileceği, kapitalist toplumun da dönüştürülebileceği inancı ortaya çıkmıştır (Buğra, 2018: 65). Bu rapor devleti, kişinin tüm yaşamında “beşikten mezara” (Powell&Hewitt, 1998: 5) kadar refahı için sorumluluk almaya davet etmiştir (Gough, 2003:1).

Beveridge’in *Sosyal Sigorta ve Benzer Hizmetler (1942)* adlı raporu 2. Dünya savaşı refah hizmetlerinde ayrıntılı bir planlama getirmiştir (Glasby, 2011: 461). Beveridge yaklaşımının temelinde, “işsizlik, sakat kalma, emeklilik, ailede gelir getiren kişinin ölümü” gibi insan yaşamında karşılaşılabilecek muhtemel olaylar karşısında kişilerin refah düzeylerinde ani düşüşlerin meydana gelmesini önlemek yatar (Mckay & Rowlingson, 2011: 406). Bu raporlarda önceki dönem yaklaşımıyla koşut olarak, erkeklerin çalışarak evin geçimini sağlaması beklenirken kadınlara ise “özel bir görev olarak İngiliz ırkı idealinin sürdürülmesini sağlamak” (Williams, 2011: 213) için çocuk, eş gibi diğer aile bireyleri için ev hizmeti ve bakım işlerini yürütmesi beklenmektedir (Propper, 2011: 81). Beveridge raporları insan yaşamını oldukça detaylı bir biçimde ele alarak, yaşamın pek çok döneminde ihtiyaç duyulabilecek sosyal politikaların belirlenerek, tüm vatandaşlar için kapsayıcı bir formatta hayata geçirilmesi hedeflemiştir.

Sosyal refah adına bu dönemden önce gerçekleştirilen tüm uygulamalar yoksullar veya dezavantajlı gruplara yönelik olarak gerçekleştirilirken; Beveridge Raporlarından sonra sosyal refah uygulamaları “vatandaşlık statüsü” vurgulanarak tüm insanların yararlanımına açılacak şekilde kurgulanmıştır (Buğra, 2018: 66). “Vatandaşlık” statüsü ile birlikte kamu hizmet politikalarından yararlanma “hak” mahiyetine bürünür. Refah

devleti, hak ve ödevler bağlamında toplum üyeleri arasında eşitliği sağlamayı taahhüt eder (Eser vd., 2011: 212). Bu bir anlamda sosyal sınıf sisteminin getirisi olan eşitsizliği, yurttaşlığa dayalı vurgu ile bir eşitleme girişimidir (Marshall, 2006: 19).

Bu dönemde birçok ülkede istihdamın artış gösterdiği, sosyal hakların geliştiği, çeşitlendiği ve refah devleti anlayışının kurumsal bir kimlik kazandığı dönem olmuştur (Gökbunar, vd., 2008: 158). Refah devleti uygulamalarının artışını vurgulamak amacıyla “refah dönemi” olarak da adlandırılan bu dönem, sosyal sigortalara ek ve bir önceki dönemden farklı olarak, gelirin sürekliliğinin sağlandığı ve yaşam standartlarının yükseltilmesinin amaçlandığı refah devleti kurum ve işlevlerinin geliştiği bir dönem olarak kabul edilir (Bayraktar, 2012: 255).

Keynesyen iktisat politikalarının hedefi, büyümeyi teşvik ederek tam istihdamı sağlamak için kapitalizmi “yönetmek” ve de “regüle etmek” tir (Heywood, 2012: 139). Keynes, ekonomiye ve piyasaya refah devleti harcamaları ile müdahale ederek liberal iktisat politikasının yarattığı eşitsizlikleri azaltılmasını amaçlamıştır (Eser vd., 2011: 206). Eğitim, sağlık, sosyal yardım harcamalarının önceki döneme kıyasla oldukça yükseldiği ve kişi başına düşen gelirin arttığı bir dönemdir. Yine bu dönem klasik liberal anlayışının değişime uğradığı, devletin piyasaya sosyal devlet sıfatıyla müdahale etmesi gerekliliğinin vurgusunun arttığı bir dönemdir. Devlete daha aktif, kolektif ve müdahaleci roller veren sosyal liberalizm görünür olmaya başlamıştır (Taner ve Yayla, 2018: 8). Sosyal liberal düşünce klasik liberal düşünceden farklı olarak piyasanın yol açtığı eşitsizlikleri giderilmesi veya minimize edilmesini vurgular. Özgürlük, fırsat eşitliği, adalet gibi toplumsal değerlerin mutlak eşitlik ilkesi kapsamında dağıtılması gerekliliğinden bahseder (Yaşa, 2018: 156).

Bu süreçte devletlerin eyleme geçmesi vatandaşlık hakları, eşitlik taleplerinin yanı sıra güvenlikle de ilgilidir. İki Dünya Savaşı arasındaki, ekonomik ve sosyal koşulların çok ağır olduğu kritik dönemde, "refah" önlemleri talep edilmiş ve değişen düzenleme ve yönetim koşullarıyla "parça parça", "bireye göre korkutucu bir uygunluk ve fayda karmaşıklığı" sağlanmıştır. "Demokrasi" duygusunu keskinleştiren İkinci Dünya Savaşı ise "toplama" ve "kapsamlılık" taleplerini de beraberinde getirmiştir. Belirli hizmetlerle ilgili olarak "minimalden"den "optimal"e geçişi desteklemiştir. 2. Dünya savaşı sonrasında “eşit bir toplum için” değişen toplumsal koşullar çerçevesinde sosyal hizmetin sunulma biçimi de tartışmaya açılmıştır (Briggs, 1961: 258).

3.4. NEOLİBERALİZM VE SORGULANAN REFAH DEVLETİ (1975 SONRASI DÖNEM)

1973 yılında Arap-İsrail savaşında, ABD'nin de içinde bulunduğu Batılı Devletlerin İsrail'e destek vermesi üzerine Petrol İhraç Eden Arap Ülkelerinin (OAPEC) İsrail destekçisi devletlere karşı ambargo başlatmıştır. Ambargo kısa vadede oldukça etkili olmuş, petrol kriziyle birlikte maliyetlerde yükseliş gerçekleşirken, büyüme aşağı doğru düşmüştür (Öztürk ve Saygın, 2017: 6). Petrol krizinden sonra tüm dünyada görülmeye başlayan stagflasyon, Keynesyen politikalara olan inancı da sarsmıştır. 1975 sonrasında sosyal refah devleti kriz sürecine girmiş ve refah devleti anlayışında değişikliğe gidilmiş ve neo-liberal piyasa uygulamalar giderek yaygınlaşmaya başlamıştır.

1970'lerden itibaren sosyal refah devleti ve uygulamaları görünür bir biçimde sorgulanmaya başlanmıştır. (Gül ve Sallan Gül, 2007: 1). 1970'lerde ortaya çıkan *stagflasyon (enflasyon, ekonomik durgunluk ve işsizlik) sürecini aşmada* Keynesyen iktisat politikasının yeterli olamaması, krizin nedeni olarak refah devleti harcamalarının gösterilmesi ile birlikte yeni liberal eğilimlerin ekonomi politikalarını daha çok şekillendirdiği bir dönem başlamıştır (Eser vd., 2011: 207).

Refah devletinin altın çağı otuz yıl kadar sürmüş, 1980'lerde yeni sağın⁶ yükselişiyle birlikte, üretkenliği düşürmesi, bireyleri kolaycılığa alıştırmaması, ailelerin parçalanmasına sebep olması gibi pek çok modern “kötülüğün” sebebi sayılmıştır (Kleinman, 2006: 161). İngiltere içinde büyüyen yeni sağ hareketi, çoklu etnik nüfus, aile türlerindeki değişim (tek ebeveynli aile gibi), cinsel birlikliklerin farklılaşması ve toplum içindeki “dejenerasyonlara” karşı çıkmıştır (Hay, 2011: 218). Yeni sağ, sosyal politikaların vatandaşa destek sunma işlevinin de olumsuzluğunu vurgulamıştır (Beresford, 2011: 343). Bu bağlamda sosyal refah harcamalarının toplumun tüm kesimine yayılarak alt gelir grubuna mensup sınıfla sınırlandırılmaması, aile yapılanmasında meydana gelen değişiklikler, nüfusun giderek yaşlanması, işsizliğin

---

⁶ Yeni sağ, muhafazakâr düşüncede 1945 sonrası yükselen refah devleti ile bağlantılı olarak devlet müdahalesi ve liberal sosyal değerlerin giderek yaygınlaşmasına bir karşı düşünce olarak ortaya çıkmıştır (Heywood, 2012:79). 1970'lerden sonra refah devletinin sorgulanması, sosyal çözülmeye ilişkin yükselen kaygılar ve vaadini yerine getiremeyen Keynesyen ekonominin başarısızlığı yeni sağı temellendirmiştir. İngiltere'de Thatcher, ABD'de Reagan'ın iktidara gelmesiyle devlet politikasının temel ideolojisi haline gelmiştir. Yeni sağ eleştirine göre refah devlet hizmetlerinin çeşitlenerek yaygınlaşması başarılı bir piyasa ekonomisi sürmekle örtüşmez aksine gittikçe artan toplumsal ihtiyaçlara daha fazla karşılık vermek sorunun daha da büyümesine sebep olur (Alcock, 2011: 21-22).

düşürülememesi refah devletinde değişikliklere gidilmesinin başlıca sebepleri olmuştur (Gökbunar vd., 2008: 163). Yeni sağ, kamu harcamalarına ayrılan kaynağın çok değerli olduğunu vurgularken, insanlardan kendi başlarının çarelerine bakmasını talep etmektedir (Dominelli, 2021: 12).

Serbest piyasayı canlandırma çabaları, vergi reformu, özelleştirme, sosyal devletin ilgası ve yerine bağış ekonomisinin inşası (Erdoğan, 2023: 294) gibi öncelikler doğrultusunda hareket eden neo-liberal politikanın, sunduğu kamu hizmetleri “sosyal hak” mahiyetinden çıkarılarak “yurttaş” yerini “müşteri”ye bırakmıştır. Doğrudan ödemelerin hayata geçirilmesiyle de hizmet alanların aldıkları hizmet üzerinde daha etkin olmaları ve sosyal hizmet uzmanları danışman ve kolaylaştırıcı pozisyona getirmiştir (Cree, 2015: 66).

Neo-liberal fikirler, refahın örgütlenmesi ve dağıtımında devletin etkin bir konumu olduğuna inanlara bir karşı çıkıştır (Ellison, 2011: 87). Bireyleri, devlet düzenlemesi ve baskısından azat ederken, bunu farklı bir dizi politik ve ekonomik düzenleme ile entegrasyona müsait bir biçimde yapar. Neo-liberal yurttaşlık “kişiyi kendi başının çaresine bakma” yolunda özgür kılarken, bir yandan da kendini ulusal egemenliğe feda etmesini talep eder (Brown, 2011: 47-48).

Wacquant (2022, 67) neo-liberalizmi, gelişmiş toplumların sosyal yapısındaki bulunan ve en alt katmanları oluşturanlar üzerindeki etkilerini yönetmek üzere tasarlanmış “yoksulluğun cezalandırılması” olarak tanımlar. Neo-liberal politikalar, refah devletinin geri çekilmesiyle yoksulluğu daha hissedilir hale getirirken bu grupta bulunanları polis ve hapishane gücüyle denetim altına tutmaya çalışır. Bir zamanların dayanışmanın aracı, refahı garanti alıp eşitsizlikleri azaltarak piyasanın yıkıcı etkilerine karşı koruyan Keynesçi refah devleti, rekabeti “fetiş” haline getiren bireysel sorumluluğu kutsayarak kolektif sorumluluğa yüz çeviren “kanun ve nizam”ın aşırı yükseldiği monarşilere özgü işlevlerine geri dönen “Darwinci” devlete evrilmiştir (Wacquant, 2022: 71).

Neo-liberalizmin refah harcamalarına karşı çıkmasında iki argüman ön plana çıkar. Bunlardan birincisi; serbest piyasada üretken ve girişimci şirket ve kişilerden alarak nüfusun kırılğan kesimine devlet tarafından korunma için kaydırılması, özellikle 2. Dünya savaşı sonrası dönemde ulus devletlerin “altını boşaltmaktadır”. İkincisi ise, ironik

olarak kapsamlı bir sosyal koruma hiçbir işe yaramamakla birlikte kullanıcılarını, edilgen ve “yardıma bağımlı” hale getirmektedir (Ellison, 2011: 88).

Bundan böyle haklar alınıp satılabilen bir mahiyete bürünmüş ve hizmetlere, her kesim aynı oranda erişememiş özellikle dezavantajlı grupların hizmetlere erişiminde problemler ortaya çıkmıştır. Yüzyılın son yirmi beş yılına neo-liberal politika damga vurmuş, refah devletinden istihdam devletine kayılmış, sosyal politikada “devlete bağımlılık” olumsuz bir argüman olarak sunulurken, hayatını çalışarak kazanmanın önemi vurgulanmıştır. (Buğra, 2018: 79). Refah devletine getirilen bir diğer eleştiri ise, yapılanmanın kendi istihdamını oluşturmasıdır (Yaşa, 2018: 149–150). Sosyal yardım politikasının araçları ve dağıtıcısı işlevini görececek kurum ve kuruluşlarda personelin istihdam edilmesi yoluyla refah devleti kendi istihdamını sağlamaktadır.

1980 sonra neo-liberal politikanın etkisiyle yaşanan değişimler kamu hizmetini sunumunda da değişikliğe sebep olmuş “yeni kamu yönetimi” anlayışı ortaya çıkmıştır (Kesgin, 2012: 26). Neo-liberalizm ve refah devleti tartışmalarının devletleştirme-özelleştirme ilişkisinden çıkarılarak neo-liberal yaklaşımın, refah devletine koşut olarak dayanışmacı ilişkileri geri çağırdığı ifade edilmiştir (Akbaş, 2010: 2). Akbaş’ın (2010) “yönetsellik”, Buğra’nın (2018: 78) “yönetişim” olarak ifade ettiği refah yapılanması, 1980 sonrası devletin yanında sivil toplum kuruluşlarının da sorumluluk almaya davet edilmesini ifade eder. Yönetsellik/yönetişim, devlet sermayesinin yanında iş çevresinin sağlık, eğitim, çevre gibi toplumsal konularda ortak yerel ve ulusal projeler kanalıyla refah hizmeti sunumudur (Akbaş, 2010:3; Chevannes, 2002: 168-169).

Neo-liberal politikalar doğrultusunda sınırlı devlet müdahalesi ve özgür teşebbüs fikri zemini özellikle dezavantajlı grupların aleyhine işlemiş; Esping-Andersen (2006:80)’in de belirttiği gibi eşitsizlikleri ve yoksulluğu artırmıştır. Toplumsal sınıfların sosyal ve ekonomik sermayeleri geri çekilen devlete karşılık ön plana çıkmış, sermayesi kısıtlı olan kesim sınıfın sosyal sermayesi olarak dezavantajlılığı sonraki kuşaklara aktarmıştır. Bu durum da hem şimdiyi hem de geleceği etkilemektedir. Güvencesizliğin süreklilik gösterdiği alt gelir grubunda umutsuzluk, çaresizlik, beklentisizlik ve nihayetinde de hissizlik haline gidilmektedir.

1990’lardan itibaren uygulanan refah devleti politikaları ülkeler arasında benzeşmeye başlamış, bu benzeşme “yukarı doğru” olmayıp “aşağı doğru” bir yönde seyir izlemiştir. Ulus devletlerin, serbest piyasa taleplerine uyum sağlamaktan başka

çözümleri olmadığı için harcamaları kısmada ortak hareket ettikleri aşağı doğru bir benzeşmeyi yaşamıştır. Refah devletlerini aşağı doğru iten güç sanayileşme olmayıp küreselleşme mantığıdır (Kleinman: 2006: 169). Neo-liberal politikalar, küreselleşmenin etkisiyle tüm dünyaya yayılmış, bu yayılma alt sınıfların aleyhine gerçekleşmiş ve yoksulluk olgusu tüm dünya sosyal bir sorun haline gelmiştir.

Refah devletine ilişkin baba koruyuculuğuna atfen “baba devlet”, anne şefkatine atfen “anne devlet” nitelendirmeleri yapılmaktadır. Bu çalışma bağlamında refah devleti daha çok “çocuğunu hırpaladıktan sonra onu teselli eden ebeveyn” konumundadır. Sorunun çıkışının kaynağı bizzat kendisidir ve onun uğradığı zararı da yine kendisi gidermeye çalışması, ironik ve de ikirciklidir.

Ülkelerin refah devleti yaklaşımı sosyal hizmet uygulamalarının nasıl, kimlere, ne şekilde yapılması gerektiğinin cevaplarını verir. Dolayısıyla ülkenin kabul ettiği refah devleti yaklaşımı üzerinden, sosyal hizmet uygulamalarının da mahiyeti anlaşılır. Bu çalışmada farklı ülkelerde uygulanan sosyal hizmet yaklaşımlarına değinmek yerine makro bir bakış açısıyla ülkelerin benimsediği refah rejimleri üzerinde durulacaktır.

4. REFAH REJİMLERİNİN DÜNYADAKİ SOSYAL HİZMET UYGULAMALARINA ETKİSİ

Çalışmanın bu başlığında dünyanın çeşitli yerlerinde uygulanan sosyal hizmet modellerini belirleyen refah devleti türlerinden bahsedilecektir. Konuya buradan başlanmasının sebebi refah devleti yaklaşımının, o ülke içindeki sosyal refahın nasıl ve kimlere dağıtılacağı, hangi sosyal politikaların uygulanacağı üzerinde belirgin bir etkisi olmasındandır. Bundan hareketle, arka planda bulunan ve ön planda uygulanan hizmetlerin belirleyeni olarak refah uygulamalarını anlamak hizmet uygulamalarının hangi mantalite ile yapıldığını anlamak olacaktır.

Refah hizmetine dayalı modern ulus devletlerin kullandığı sistem, eşitliği sağlamak şu dört unsura dayanır. Bunlardan ilki hizmetlerin herkese mi yoksa belirli bir kesime mi sunulacağı, ikincisi yardımların nakit mi hizmet biçiminde mi olacağı, üçüncüsü asgari yardım miktarının yüksek mi yoksa düşük mü olacağı, dördüncüsü hizmetin masraflarının nasıl karşılanacağı unsurlardır (Marshall, 2006: 31). Eşitleme amacı güden bu unsurlar erken dönemde sınırlı bir biçimde eşitliği sağlamada başarılı olmuş, bu bağlamda sadece alt sınıfta bulunan en yoksullara yardım yapılmıştır.

Sosyal refahın dağıtıcı rolü üzerine farklı sınıflandırmalar yapılmıştır (Kesgin, 2013: 35). Sosyal refah sınıflandırması, refah devletlerinin farklı yaklaşımları ve modelleri arasındaki farkları vurgulamak için kullanılmaktadır. Bu sınıflandırmalar, refah devletlerinin temel prensiplerini ve uygulamalarını belirlemeye de yardımcı olur. Harold Wilensky ve Charles Lebeaux 1958 yılında yaptıkları çalışmada refah devletlerini *kalıntı* ve *kurumsal* olarak sınıflandırmışlardır. *Kalıntı refah modeli*, refah devletinin sadece sosyal yardım ve hizmetlerin kapsamını sınırlı bir şekilde sunmasını ifade eder. Bu modelde, sosyal yardımlar genellikle yoksullar ve dezavantajlı gruplara yöneliktir. *Kurumsal refah modeli* ise geniş kapsamlı ve yaygın bir refah devletini ifade eder. Bu modelde, sosyal hizmetler ve koruma önlemleri tüm vatandaşları kapsar ve sosyal haklar temel bir prensip olarak kabul edilir (Durdu, 2009: 44).

Richard Titmuss (1974) ise refah devletlerini *kalıntı refah modeli*, *endüstriyel başarı-performans modeli* ve *kurumsal-yeniden bölüşümcü model* olarak sınıflandırmıştır. *Kalıntı refah modeli*, sosyal yardımların ve hizmetlerin sadece en dezavantajlı gruplara ve ihtiyaç sahiplerine sunulduğu bir yaklaşımı ifade eder. *Endüstriyel başarı-performans modeli*, refah devletinin sosyal hakları, sosyal güvenceyi ve refahı tüm vatandaşlar için sağladığı bir yaklaşımı temsil eder. *Kurumsal-yeniden bölüşümcü model* ise sosyal devletin toplumsal eşitsizlikleri azaltmayı hedefleyen ve gelir yeniden dağılımına odaklanan bir yaklaşımı ifade eder (Kesgin, 2013: 36-37). Bu sınıflandırmalar, farklı refah devleti modellerini ve yaklaşımlarını vurgulayarak sosyal refah alanında yapılan çalışmaları yönlendirmiştir. Her bir sınıflandırma, refah devletinin amaçları, kapsamı ve politika araçlarını farklı bir şekilde değerlendirir. Bu sınıflandırmalar, sosyal refahın nasıl yapılandırıldığına ve sosyal hizmetlerin nasıl sunulduğuna dair farklı perspektifler sunmaktadır.

Esping-Andersen'e göre refah devleti, aile ve piyasa ile birlikte sosyal riskleri kontrol eden üç kaynaktan biridir (Esping-Andersen, 2006: 34). Bunların karşılıklı bağımlık içinde ve birleşik şekilde üretilme ve paylaşılma yöntemidir (Esping-Andersen, 2006: 37). Devlet, piyasa, aile üçlemesi birbiriyle etkileşim içinde kapitalist toplumun metalaşma eğilimini sınırlandırır ve kişiye sosyal refah sağlar (Buğra ve Keyder, 2006: 13). Esping- Andersen üç tür refah rejimi modelini 1990'da yayınlanan *Three Worlds of Welfare Capitalism (Refah Kapitalizmin Üç Dünyası)* adlı eserinde ana hatlarıyla anlatır. Ortak refah rejiminde yer alan ülkeler, birbiri ile ortak noktalara ve benzer sosyal politika yaklaşımına sahiptirler (Yıldırım ve Şahin, 2019: 2529).

Esping-Andersen'in tanımladığı rejimlerden ilki, *liberal (Anglo- Sakson) veya piyasa merkezli refah rejimi*; ikincisi *muhafazakâr/Kıta Avrupası refah rejimi* ve üçüncüsü emek piyasasına katılımı özel önlemlerle artıran ve herkese evrensellik temelinde geniş kapsamlı güvence sağlayan, *demokratik İskandinav (Kuzey Avrupa) refah rejimidir* (Taşçı, 2013: 6). Titmuss'un refah rejimi sınıflandırması ile Esping-Andersen'in sınıflandırması benzerlik gösterir. Kalıntı refah devleti liberal (Anglo-Sakson) modelle, endüstriyel başarı-performans muhafazakâr (Kıta Avrupası) modeliyle, kurumsal- yeniden bölüşümcü model demokratik (İskandinav) modelle benzerlik göstermektedir. Aradaki farklılık, Titmuss'un refah devletini daha dar bir kapsamda ele alması, Esping-Andersen'in ise devlet-piyasa bağıını içerecek şekilde genişletmesidir (Özdemir, 2004: 94-95; Powel & Barriantos, 2002: 4).

Esping-Andersen (1990)'e göre, refah rejimleri arasındaki en temel farklılıklar, bu üç sosyopolitik yaklaşımın uzantısıdır. Kalıntı (residual) bir refah devleti anlayışını benimseyenler liberal görüş sahipleridir. Yani devlet, kişileri sınırlandırmamalı piyasanın da özgür ruhuna müdahale etmemelidir. Muhafazakâr görüştekiler daha çok parasal destekleme anlayışını (subsidiarity) benimsemiş, demokrat görüştekiler evrensel (universal) ve yeniden dağıtıcı (redistributive) bir refah devleti anlayışıyla hareket etmişlerdir. (Yıldırım & Şahin, 2019: 2530; Ebbinghaus ve Manow, 2004; Özdemir, 2004; Titmuss, 1974).

1990'lardan sonra refah rejimi ilgili yürütülen tartışmalar Esping-Andersen'in çalışması çerçevesinde şekillenmiştir (Gümüş, 2020: 101). Esping-Andersen ülkeleri yanlış konumlamakla eleştirilmiş bunun üzerine yeni refah rejimi sınıflandırmaları yapılmış, ancak bu çalışmaların temeli de onun sınıflandırması olmuştur. Bu çalışmada da birçok revizyona temel olan Esping-Andersen'in modeli temel alınacaktır.

4.1. LİBERAL/ANGLO SAKSON REFAH REJİMİ

Esping-Andersen'in refah rejimlerinden ilki olan liberal (Anglo-Sakson) refah rejiminde, liberalizm etkisi oldukça yoğundur. Serbest piyasa, minimal devlet ve son çare olarak devlet yardımına başvurma mantığı üzerine kuruludur. Liberal refah rejimlerin karakterize özelliklerinden birisi, kalıntı (sosyal garantilerin, kötü risklerle sınırlandırılmıştır) olmasıdır. Bu bakımdan 19.yüzyıl yoksulluk yardımı politikalarının bir mirası veya bir ürünü olarak değerlendirilebilir (Ülgen ve Arda Özalp, 2017: 637). Piyasa geçimini sağlayamayan veya bakım hizmetine ulaşamayan/satın alamayan en

muhtaç kesime yönelik önlemlerle devreye girer (Buğra, 2018: 69). Makul bir asgari yaşam standardını hedefler.

Klasik yoksulluk yasalarının devamı niteliğinde olan bu anlayış, piyasadan kaynaklanabilecek olumsuz etkilere karşı tampon oluşturmaya çalışmakta, refahın büyük oranda özel örgütlenmesine dayanmaktadır (Özdemir, 2004: 96). Yardımlar yalnızca ihtiyaç sahibi olarak tanımlanan hanelere yapılmaktadır. Bu yaklaşım tarihsel olarak 'hak eden yoksullar' (yaş, engellilik veya aile koşulları nedeniyle işgücü piyasasında yeterli bir geçim elde etmesi beklenemeyen) ile 'hak etmeyen yoksullar' arasındaki ayrıma dayanan iki kademeli bir sisteme dayanır. İşgücüne katılımı teşvik etmek amacıyla müracaatçılar, keskin bir gelir testine tabi tutulurlar ve yardım almaya hak edenlere düşük ücretler ödenir (Headey ve diğerleri, 1997: 332). Yardımlar, başlıca düşük gelir gruplarına, işçi sınıfına ve devlete bağımlı kesime yöneliktir (Ülgen ve Arda Özalp, 2017: 639).

İşsizlik yardımları, sınırlı bir süre için (örneğin altı ay) yapılır ancak daha sonra asgari yardım seviyelerine geri dönülebilir. Liberal refah devletinde, evrensel ulaşılabilirlik sınırlı olup amaç, eşitsizliği ve göreceli yoksulluğu azaltmak değil, yoksulluğu azaltmaktır (Headey vd., 1997: 332). Liberal refah rejimi, yalnızca dezavantajlı grupları himayesine alarak diğer toplumsal gruplardan ayırır (Esping-Andersen, 2006: 34). Temel amaç eşitliği sağlamak değil toplumsal risklerin önüne geçmektir. Risk dağılımında en muhtaç kesimlere yapıldığı için toplumu “biz” ve “onlar” olarak böler (Esping-Andersen, 2006: 45). Bir tarafta özel sektör aracılığıyla yeterli güvenceye sahip/güvenceyi satın alabilen “kendi kendine yeterli yurttaş”, öte yanda azınlık durumunda olan refah devletinin daimî müşterileri bulunmaktadır.

Bu model, artan eşitsizlik ve yoksulluğa yol açtığı gerekçesi ve çok sınırlı bir devlet müdahalesini barındırdığı için “gece bekçisi devlet” olarak nitelendirilmektedir (Gül ve Sallan Gül, 2007: 2). İngilizcenin hâkim olduğu Kuzey Amerika ve bir kısım Avrupa ülkelerinde görülen liberal refah rejimini uygulayan devletler ABD, Kanada, Avusturalya, İngiltere’dir (Gökbunar vd., 2008: 160).

4.2. MUHAFAZAKÂR/KITA AVRUPASI REFAH REJİMİ

Esping-Andersen’in refah rejimlerinden ikincisi olan muhafazakâr/Kıta Avrupası modeli genellikle Almanya’nın prototip olarak tanımlandığı refah rejimidir (Headey vd., 1997: 332). Bu rejim, katolik sosyal politikanın tarihsel mirası ve korporatizm ile şekillenmiştir. Geleneksel aile yapısının korunması vurgusu oldukça güçlüdür. Kilise

geleneğinin etkisini içerisinde barındıran bu rejimde muhafazakâr bir tavır ile aile ve cinsiyet konuları da ele alınır (Ülgen ve Arda Özalp, 2017: 639).

Geleneksel aile yapısının korunmasına büyük önem verilir, doğrudan veya dolaylı aile temelli bir sosyal politik yürütülür ve aile kurumu refah rejiminin merkezine oturtulur (Gümüş, 2020: 107). Kadınların genellikle çalışmayıp evde bakım işlerini üstlendiği, hane reisinin erkek olduğu, erkeğin işi ve gelirine oldukça önem atfedilerek korunduğu bir yaklaşımdır (Buğra ve Keyder, 2006: 13). Bunun sonucu olarak da kadın istihdamı ile kadınlara iş sağlamayı kolaylaştıran sosyal hizmetler çok sınırlıdır (Yıldırım ve Şahin, 2019: 2533).

Sosyal harcamalar, liberal refah rejimlerine kıyasla oldukça yüksektir. Piyasa verimliliğinden çok geçmişin mirası olan hiyerarşik düzeni koruma ve devam ettirme amaçlanır (Özdemir, 2004: 100). Kökenleri Kıta Avrupası'sı kraliyet rejiminin elitlerine dayandırılan bu modelde sosyal haklar geniştir. Yüksek seviyede sosyal harcama seviyesine sahiptir. Bu harcamaların önemli bir kısmı ise sosyal transferlere ve daha özelde de emeklilik harcamalarını kapsamaktadır (Gümüş, 2020: 107). Devlet, çeşitli sebeplerle gelir kaybına uğrayanlara yeni istihdam imkânları vermek yerine tazmin ve telafi edici politikalar uygular. Bireylerin iş piyasasına girişi ve orada kalmaya teşviki yerine, iş piyasasından çıkış ve hatta piyasaya girmemeye teşvik dikkat çekmektedir (Özdemir, 2004: 101).

Korporatist model olarak da adlandırılan bu model, riskleri statü üyeliğine göre gruplandırır. Profesyonel statü, benzer risk profiline sahip olması, dışa kapalı bir grup oluşturması, grup bütünlüğü ve kolektif eylem olanaklarını içinde barındırması sebebiyle meslekler korporatizmin en tipik ifadeleri olarak karşımıza çıkar (Esping-Andersen, 2006: 45). Yoksulluk riski altındaki kişilerin, öncelikle ait oldukları aileye, kiliseye ve diğer sosyal gruplara veya çalıştıkları şirketlere güvenmeleri beklenir. Devlet, geçimini sağlayan kişinin normal emek geliri seviyesine yakın bir düzeyde gelirin korunması ve sürekliliğini sağlanması için sosyal sigorta yasası çıkarılır. Bu gelir düzeyi liberal refah devletinde sağlanan 'makul' asgari gelirden daha yüksektir. Elbette ki amaçlardan biri, pratikte evin geçimini sağlayan asıl kişinin statüsü anlamına gelen, ailelerin mevcut sosyal statüsünü korumaktır. Hane reisi olarak tanımlanan erkeğin statüsünü korumak, ailenin statüsünü korumakla eş değerdir. Amaç açıkça yoksulluğu ve gelir eşitsizliğini azaltmak değildir (Headey vd., 1997: 333). Bu modelde, toplumun tümüne koruma

sağlayan politikalar değil, devletin ataerkil bir otoriteye sahip olduğu, toplumun uyacağı kural ve zorunlulukları ifade edilir (Gökbunar vd., 2008: 161).

Muhafazakâr yaklaşımda, devlet minimalist bir müdahaleci olarak görülür ve dağıtılan refah toplumdaki sınıflaşmayı artırır veya hiyerarşik yapının devamlılığına katkı sağlar. Bu görüş benimseyenlerce devlet, toplumu bir arada tutan ve değerlerin kuşaklar arasında aktarımını engellediği, ailenin bozulmasına yol açtığı, kilisenin, gönüllü kuruluşların ve yerel yönetimlerin gerilemesine yol açtığı iddiasıyla olumsuz bir pozisyonundadır (Özdemir, 2004: 102). Muhafazakâr refah rejimi önce Almanya’da kendisini göstermiş sonrasında Kıta Avrupası’na yayılmıştır. Esping-Andersen’e göre, bu rejimi benimseyen ülkeler, Avusturya, Fransa, Almanya ve İtalya’dır (Esping-Andersen, 2006: 45).

4.3. DEMOKRATİK/ İSKANDİNAV (KUZEY AVRUPA) REFAH REJİMİ

Esping-Andersen’in işaret ettiği refah rejimlerinden üçüncüsü sosyal demokratik model, yoksulluğu azaltan yeniden bölüşümcü bir refaha işaret eder. Bu model, daha insancıl bir refah modeli olarak tanımlanır (Ülgen ve Arda Özalp, 2017: 640). Demokratik refah rejiminde öne çıkan ilkeler; evrensellik, dayanışma ve sınıflar arası eşitliktir. Toplumsal yararların çoğu, yüksek vergi düzeyleriyle toplumsal refahın aktörü konumunda olan devlet tarafından sağlanır (Özdemir, 2004: 13). Evrensellik ilkesine bağlı olarak, toplumdaki tüm risklerin “ortak bir şemsiye altına” alınması mantığıyla hareket edilir ve toplumsal dayanışma ön plana çıkarılır (Esping-Andersen, 2006: 46).

Demokratik modelde, sosyal reformların arka planındaki itici güç sosyal demokrasidir. Sosyal demokrasi anlayışı temel seviyede eşitlik değil yüksek standartlarda eşitliğin sağlanmaya çalışıldığı bir refah devleti oluşumunu hedefler (Gümüş, 2020: 107). Sosyal haklar, devlet tarafından yoğun olarak sağlanır ve temel refah dağıtıcı devlettir. Piyasanın sağladığı özel refah düzenlemeleri marjinal seviyededir. (Yıldırım ve Şahin, 2019: 2534). Ancak piyasa-devlet ilişkisinde, ikili bir yapı yoktur. İşçi sınıfı ile orta sınıf arasında ikilik oluşturmak yerine, refah dağıtımını ile yüksek standartta bir eşitliğin sağlanmasını amaçlamaktadır. (Taşçı, 2013: 9). Demokratik modelde, muhafazakâr ve liberal modellerin aksine, toplumun tüm üyelerine haklar sağlanır ve tüm grupların sosyal hizmetlere erişimi eşit düzeydedir.

İskandinav model olarak da adlandırılan bu modelin en dikkat çekici ülkesi İsveç’tir (Özdemir, 2004: 103). Bu sebeple İsveç modeli olarak da anılır (Esping-

Andersen, 2006: 73). Norveç, Danimarka, Hollanda ve Finlandiya bu modelde yer alan diğer ülkelerdir. Demokratik model, tam istihdamı sağlar böylelikle kişiler kendi gelirlerine güvenirlere. Devletin sağladığı refah hizmetlerine ve programlarına çok daha az bağımlı olurlar (Gökbunar vd., 2008: 161). Zengin-fakir, hangi sınıf veya statüden geldiğine bakılmaksızın herkes aynı haklara ve yardımlara sahiptir (Ülgen ve Arda Özalp, 2017: 641). Bu haliyle de bir kriz durumunda öncelikle aileye başvurulup onun gücünün yetmediği yerde devreye giren bir mahiyette değildir. Evrensel yurttaş şemsiyesi altında tüm yurttaşlara sunduğu haklarla kriz durumların oluşmasını başından asgariye indirir. Bu özelliğiyle önleyici tedbirlere yaptığı yatırımlar karşılık bulmaktadır.

Esping-Andersen (2006: 74) bu modelin genişlemesinde temel belirleyenlerin emek piyasası politikaları, sosyal hizmetlerde genişleme ve cinsiyet eşitliğinin sağlanması olduğunu belirtir. Bu belirleyeler sonucunda istihdam azami ölçüye yükselmiş, kadınların statüsü erkeklerinki ile eşitlenmiş, eşitlik ve verimliliğe dayalı bir politika modeline geçilmiştir. Kadınların statülerinin eşitlenmesine yönelik, kadınlar ve erkeklerin kazançlarındaki farklar azaltılmış, doğum ve ebeveynlik izinleri için destekler oldukça cömert olmuştur. Küçük çocuklar için gündüz bakım ve kreş desteği ile birlikte İsveç ve Danimarka'da küçük çocukları olan kadınların işgücüne katılımı oldukça yükselmiştir. Kadınların çalışma yaşamına daha rahat katılmaları, kadının hak sahibi bir birey olarak görülmesi kadını, bakım hizmetlerinin ücretsiz sağlayıcısı pozisyonundan çıkarmıştır (Buğra, 2018: 69).

Sosyal demokrat rejim, evrensellik konusunda, devletin güçlü rolünden, sosyal ve ekonomik politikanın entegrasyonundan ve tam istihdamın önceliğine yaptığı vurgudan dolayı benzersizdir (O'Connor: 1993: 502). Liberal rejim, açıkça piyasaya bağlı olan devlet müdahalesiyle karakterize edilir. Gelire ve/veya gelir testine tabi programlara oldukça güçlü bir vurgu vardır. Sosyal yardımlar çok sınırlı bir kesime yapılır. Muhafazakâr refah rejiminin temel özelliği ise, hakların çeşitli sosyal sigorta programları aracılığıyla sınıf ve statüye bağlanmasıdır. Geleneksel ailenin sürdürülmesine yönelik güçlü bir bağlılık vardır ve sosyal hizmetler yalnızca ailenin başa çıkma yeteneği tükendiğinde sağlanma eğilimindedir.

Esping-Andersen'in üçlü refah rejimi tipolojisi, rejim türleri arasındaki karmaşıklığı göz ardı ettiği, aile ve diğer enformal bağların refah rejimi sunumunda önemli bir rol oynamasına karşın Güney Avrupa ülkelerini sınıflandırmaya dahil etmediği, İspanya ve İtalya gibi ülkeleri muhafazakâr modelde konumlandığı ve ABD

ile İngiltere'nin aynı kategoride yer vermesinden dolayı eleştirilmiştir. İngiltere'nin sağlık sistemi sosyal demokrat modele benzetilir (Özdemir, 2004: 110). Esping-Andersen refah devleti tartışmalarına sunduğu en önemli katkı, farklı toplumlardaki sosyal politika oluşumlarının devletin ötesinde bir alana taşıyarak aileyi de tartışmalara dahil etmesidir (Buğra ve Keyder, 2006: 13). Özellikle geleneksel yapıların korunduğu toplumlarda aile önemli bir refah sağlayıcısı konumundadır. Güney Avrupa refah modelinin dayandığı temel de ailedir.

4.4. GÜNEY AVRUPA/LATİN/AKDENİZ REFAH REJİMİ

Maurizio Ferrera (2006) Esping-Andersen'in üçlü refah sınıflaması modeline Güney Avrupa modelini ekler. Bu model coğrafi sınıflara başvurularak Güney Avrupa/Latin/Akdeniz modeli olarak nitelenir (Ferrera, 2006: 197). Ferrera; İtalya, İspanya, Yunanistan ve Portekiz'i Güney Avrupa modeline dahil eder (Ferrera, 2006: 199). Esping-Andersen ise bu ülkeleri, refah rejimleri az gelişmiş korporatizm olarak ifade eder (Buğra, 2018: 88). Ancak Ferrera bu ülkelerde korporatist özelliklerin, özellikle de sigortalama işlerinin belli bir kesime yönelik olduğunu ve bu kesimin dışında kalanların ise diğerinden daha fazla olduğunu belirtir. Güney Avrupa rejiminde yer alan ülkelerin anayasalarında, modern refah devletine yönelik güçlü vaatler bulunmakta ancak bu vaatler pek fazla hayata geçirilememektedir (Gümüş, 2020: 109).

Güney Avrupa refah rejiminin İtalya merkezdedir ve diğer ülkelere de öncülük eder. Sosyal hizmet yaklaşımında nakit desteği önemli bir rol oynar. Destekler kutuplaşmış bir yapıdadır. Sosyal koruma, işgücünün formal sektöre cömert bir biçimde sunulurken (hiper koruma) düzensiz ve kurumsal olmayan işlerde çalışanlar için (bu sektör oldukça geniştir) çok az destek sağlamaktadır (Ferrera, 2006: 202). tikelci⁷ ve klientalist⁸ bir görünümde dirler (Ferrera, 2006: 209). Ferrera (2006: 203) bu durumun kısmen az gelişmişlikten kaynaklandığına işaret eder. Gough (2006: 248) az gelişmenin ve geri kalmışlığının nedeninin bir açıklaması olarak ekonomiyi işaret eder.

Ferrera Türkiye'yi Güney Avrupa rejimine dahil etmez. Ian Gough (2006) ise büyük bir kısmının Avrupa'da bulunmamasına karşın Türkiye'yi de bu rejime dahil eder. Buğra ve Keyder de Türkiye'nin Güney Avrupa rejimindeki yerini pekiştirmeye çalışırlar

---

⁷ Evrensel kurallar yerine özgün durumların öncelikli olduğu Güney Avrupa tikelciliği, bu ülkelerde belirli aralıklarla ortaya çıkan skandallarda görüldüğü gibi doğrudan politik yolsuzluk yani özel rüşvetler karşılığında yasa dışı kayırmalar şekline bürünür (Ferrera, 2006: 209).

⁸ Refah manipülasyonu ve siyasi klientalizm herhangi bir partiye verilen oy gibi herhangi bir kamu örgütüne verilen destek karşılığında menfaatleri içerir (Ferrera, 2006: 210).

(Taşçı, 2013: 11). Güney Avrupa sosyal politikasının özellikleri şöyle sıralanır (Gough, 2006: 232);

1. Formal iş gücüne dahil olan ayrıcalıklı gruplara yüksek, nüfusun geri kalanına ise daha az ya da düzensiz yardım sağlanan ikili gelir destek sistemi. Ayrıca çalışma yaşındaki bireylere ve ailelere sunulan işsizlik ödeneği ve diğer desteklerin zayıflığına karşı emeklilik ödemelerinin oldukça cömert olması da sistemin eşitlikçi olmayan başka bir yanındır.
2. Buna karşın, sağlık hizmeti sistemleri evrenselcidir. Diğer aynı hizmetler gibi bu hizmette de uygulamalar, vaat edilenlerin çok gerisinde kalmaktadır. Özel sektör, piyasalar ve ayrıcalıklar kamu sağlık hizmetleri ile bütünleşmişlerdir. İsrar her zaman vardır ve verimlilik düşüktür.
3. Belirli kamu refah hizmetlerinin planlanması ve dağıtımında tikelcilik, klientalizm ve hatta yolsuzluk sıklıkla görülür. Weberci bürokrasi modelinin aksine siyasi destek için menfaat alışverişinde bulunan siyasi partiler baskındır.
4. Dinamik transfer harcamaları ve vergi toplamada yaşanan sıkıntılar “devletin mali krizine” yol açmıştır. Güney Avrupa ülkeleri, tüm Avrupa Topluluğu üye ülkeleri arasında kamu borçlanmasının GSYH⁹ oranının en yüksek olduğu ülkelerdir ve bu konuda diğer ülkelerle aradaki farkın gittikçe açılacağı tahmin edilmektedir.

Sosyal yardım, sabit veya evrensel bir anlamda değildir. Yetimler, göçmenler, doğal afet mağdurları, evsizler gibi grupları içeren geniş bir sosyal yardım programı vardır (Gough, 2006: 234). Sosyal yardımların seçim başarısı için manipülasyonu Güney Avrupa refah rejiminde oldukça yaygındır. Refah ve oy kullanma arasındaki ilişki yakın, doğrudan ve kişisel bir bağlamda değildir (Ferrera, 2006: 210). Kişisel oylar kişisel kazançlar için kullanılmaz, seçimle olan ilişki refah devletinin politik olarak kullanılmasına zemin hazırlar. Mingione (2006: 268) Güney Avrupa modelindeki devletlerde, devletçiliğin zayıf olduğu ve kamu kurumlarının partizan dayatmalara ve yönlendirmelere son derece açık olduğunu belirtir. Türkiye açısından meseleye bakıldığında, politik destek amacıyla, sosyal refah uygulamalarının bir “araç” olarak kullanılması ya da kullanılmak istenmesi ile karşılaşılabilir (Çetinkaya, 2012: 200).

Güney Avrupa modelinin ayırt edici özelliklerinden biri de aileye verdiği önemdir. Piyasanın sürekli değişen çelişkilerine karşılık denge mekanizmasını sağlayan kurum “güneyli aile” dir. (Ferrera, 2006: 204,205). Aile, bütün refah rejimlerinin anahtar bileşenidir (Moreno, 2006: 345). Refahın ana üreticileri (devlet, piyasa ve aile) arasındaki yasal, maddi ve örgütsel kaynakların bileşimini ifade eder. Moreno (2006: 376) Esping-Andersen’in üçlü refah devleti tipolojisinde kadınlara yeterli önemin verilmediği ve onların “göz ardı edildiğini” belirterek eleştirir. Moreno’nun vurgusu, kadınların evde

---

⁹ Gayri Safi Yurtiçi Hasıla: Bir ülke veya ilkeler tarafından belirli bir zaman diliminde üretilen ve satılan tüm nihai malların, hizmetlerin piyasa değerinin parasal bir ölçüsüdür.

bakım işlerini üstlenmesi, bu işleri ücretsiz bir şekilde yaparak bu kalemde yapılacak aile harcamalarının ciddi bir biçimde engellemesi üzerinedir. Kadınların, ücretsiz bakıcılar olarak anahtar bir rol oynadıklarını ve bu rejimin en önemli unsuru olduklarını belirtir.

“Süper kadınlar” olarak nitelediği bu kadınların hem ev hem de iş gücü piyasasında yer aldıklarını, bu yer almanın üst ve orta sınıfla sınırlı olmadığını belirtir (Moreno, 2006: 384,385). Küçük çocuğu alan kadınların ücretli emek piyasasında yer alabilmeleri için başvurdukları kişiler çoğunlukla kendi anneleri yani yine kadınlardır. Nine-anneler torunlarına ücretsiz bir şekilde bakarak kızlarının konumlarına ve dolayısıyla da onların ailelerine katkı sağlamaktadır (Moreno, 2006: 387). Mevcut politikaların yeterli dış desteği sağlamaması (doğum izni, sosyal yardım) bu rejimdeki kadınları kendi çözümlerini üretmeye itmiştir.

Moreno'nun işaret ettiği durum günümüz Türkiye'si için de geçerlidir. 2003-2018 yıllarını kapsayan veriler çerçevesinde Türkiye'de çalışan kadınların küçük çocuklarına kimin baktığına dair yapılan bir çalışmada (Uğur vd, 2023), ailelerin %12'sinin kurumsal bakımı (kreş, gündüz bakımevi) tercih ettiği, kalan çoğunlukta kilerin çocuklarının bakımının anne, anneanne ve babaanne tarafından sağlandığı tespit edilmiştir. Aradan geçen yıllarda kurum bakımının tercihinin artmış olduğu gözlenirse de çoğunluğun anne ya da büyük ebeveynlerin bakımını tercih ettiği veya etmek durumunda kaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda Moreno'nun süper kadınları Türkiye'de varlığını halen sürdürmektedir. Ancak süper kadınların bir kuşak sonrası için ne durumda olacakları tartışmaya açıktır.

Aile, Güney Avrupa modelinde sosyal refahın başlıca sağlayıcısı olmasının yanında sosyalleşmenin de önemli kaynağıdır. Bu ülkelerde yaşayan gençler, aileyi hayatlarında en önemli kurum olarak görmeye devam etmektedir (Moreno, 2006: 379). Bu ülkelerde aile dayanışmasının önemi, paradoksal bir şekilde nüfus artış hızını düşürmektedir. Bunun nedeni; devletin sunduğu çocuk bakım hizmetlerinin cömert, çocuk izinlerinin ve genç çiftlerin yararlanabildiği diğer sosyal destek mekanizmalarının kısıtlı olmasıdır. Genç neslin uzun süre aile yanında yaşamasını beraberinde getirerek ev kurmasını geciktirmektedir. (Buğra ve Keyder, 2006: 15). Uzun süre aile yanında kalma, ailenin refah düzenleyicisi konumunda olması, sosyalleşmenin aile üzerinden gerçekleşmesi izolasyon boyutunu da düşündürmektedir. Ailenin pek çok sorunu kendi dinamikleri ile çözmeye çalışması, kendi içinde bir sübvansiyon geliştirmesi, sosyal devletin fakirleştiği yerde, aileye daha çok yük binmesine sebep olmaktadır.

Güney Avrupa'daki aile içi transferler kaynak birleştirme ve gevşek bütçeleme gibi uygulamalar, ev sahipliği şekilleri, sosyal yeniden üretimin parçalı heterojenliği, aile araştırmaları için güneyli aileyi “kara kutu” yapmıştır (Moreno, 2006: 378). Mingione (2006: 263, 264). Köyden kente göçün bu refah rejiminde bulunan aileler için önemine dikkat çeker. Köylerde yaşamaya devam edenler, kentlere göç etmiş olan işçi akrabalarına rekabet ve borçlanmanın etkisini yumuşatmak için mütevazî de olsa destekler sunabiliyordu. Ancak akrabaların çoğunluğunun kent alanlarında yaşamaya başlamasıyla bu sosyal destek ya ortadan kalkmış ya da oranında ciddi düşüş yaşanmış. Bu durum kentli işçi sınıfının yoksulluğunu daha görünür kılmış, daha çok ayrımcılıklara maruz kalarak başarılı bir entegrasyon yaşanmasına engel olmuştur. Yeni yoksulluk ve dışlanma biçimleri tam da bu dönüşümün kesişiminde meydana gelir. Yalıtılmış bireyler, tek ebeveynli aileler, yalnız yaşayan yaşlılar, göçmenler ve azınlıklar, düzensiz ve gündelik işlerle yaşamlarını sürdürmeye çalışmakta, tam ve kısmi bir kamu hizmeti ağı ile korunmuyorsa desteksiz kalarak oldukça zorlanmaktadır.

Eğitim ve iletişim okur-yazarlığı gibi kanallarla sosyal içermenin sağlanamadığı durumlarda yoksulluk, toplumsal dışlanma kısır döngüsünün önemli bir nedeni olur. Uzun süre yoksul olmak, kısmi veya daha nitelikli yardım alındığında bile insanları toplumdaki koparıp ve geri dönme ihtimalleri de minimumda kalır (Mingione, 2006: 265). Yoksulluğun kısır döngüsünün içinden çıkmanın oldukça güç duruma gelmesi halinde bu döngü sonraki nesillere de aktarılmaktadır.

Güney Avrupa refah devleti modeli, Katolik kilisesinin (dinin) güçlü etkisi (Taşçı, 2013: 12; Katrougalos ve Lazaridis, 2003: 6-7) ve “güneyli aile tipi” ile ön plana çıkmaktadır. Türkiye açısından bakıldığında, dinî hayır kurumları eliyle sunulmakta olan düzensiz ve yerel yardımların mevcudiyeti dikkat çekmektedir (Gough, 2006: 247). Zira İslam'ın “zekât emri” ile “sadaka teşvikleri” sosyal politikaların uygulanmasında Türkiye için bir zemin sunmaktadır. Gerek bireysel anlamda zekât, sadaka ve diğer usullerle sosyal hizmet ve yardımların gerçekleştirilmesi, gerek sivil toplum kuruluşlarının sosyal yardım ve hizmet faaliyetlerinde “kaynak toplama” yöntemlerinin çoğunluğunun İslam inancına göre işlemesi, gerek belediyelerin ramazan ayı, kurban bayramı ve diğer İslam inancına ait anlayış ve uygulamaları dikkate alarak sosyal hizmet ve yardımlarda yeni modeller geliştirmeleri ve gerekse merkezî yönetimin ilk uygulaması İslam'dan gelen vakıf anlayışını devam ettiren uygulamalara sahip olması, İslam dininin Türkiye'deki sosyal refah alanındaki etkinliğini göstermesi bakımından anlamlıdır. Dolayısıyla dinin,

sosyal refah rejiminde etkili olması noktasında da Türkiye'nin Güney Avrupa modeli içinde sayılması makul olmaktadır.

5. SOSYAL HİZMET UYGULAMALARININ TÜRKİYE'DEKİ SERÜVENİ ve AİLE ve SOYAL HİZMETLER BAKANLIĞI

Türkiye'de sosyal hizmetin seyri, selefi olan Osmanlı devletinden miras aldığı vakıf kültüründen oldukça etkilenmiştir. Osmanlı'da güvenlik en elzem konulardan bir olmakla birlikte sorunların çözümü toplumsal vicdana bırakılmış ve bu alanlarda yerel destek hizmeti sunan vakıflar ortaya çıkmıştır. Çözüm olarak öksüz ve yetim çocukların evlat edinilmesi, özellikle kız çocuklarının “sahiplenilmesi” “besleme” kültürünü ortaya çıkarmıştır (Tuncay ve Tekin, 2022: 101).

Modern anlamda sosyal hizmet yapılanması olarak adlandırılabilir ilk faaliyet 1863 yılında Niş'te Mithat Paşa tarafından kurulan ıslahhanelerdir. Bu kuruluşlarda korunmaya ihtiyacı olan çocuklara yönelik mesleki becerilerin kazandırılmaya çalışılmıştır (Çavuşoğlu, 2010: 9). Bu kuruluşlar sonrasında yaygınlaşmış, çocuklar bir kurum altında toplanmış ve “topluma yararlı bireyler yetiştirilmek” amaçlanmıştır. 1868'de Kızılay, 1895'de Darülaceze kurulmuş, bu kurumlar çocuk, engelli, yaşlıya yönelik faaliyetler gerçekleştirmiştir (Şeker, 2009: 38). Darülaceze bünyesinde doktor, hemşire, sosyal hizmet uzmanı ve yeter sayıda yardımcı personel görev yapmış (Seyyar, 2007: 81). Birçok dezavantajlı grubun hizmet alabileceği ortak bir yapılanma olarak tasarlanmış tam bir kurum niteliğindedir ve dilencilikle mücadele etme bu kurumun temel motivasyonlarından biri olmuştur (Yolcuoğlu, 2019: 110). 23 Eylül 1932 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde “150 dilenci kamyonlara doldurularak Darülacezeye götürüldü” haberinde yer alan (Buğra, 2018: 135) dilencilerin zorla götürülmesi “sosyal hijyenin” sağlanmasının ön planda tutulduğuna bir örnektir.

Söz konusu kurumların açılması için Avrupa'daki örnekler incelenmiş, Darülaceze içinde açılan kreşlerde kimsesiz çocukların ölümlerinin en aza indirilmesi hedeflenmiş, engellilerden çalışabilecek olanları üretici faaliyetlere yönlendirilmiş, iş yapamayacak durumda olanlar bakım ve koruma altına alınmıştır (Çavuşoğlu, 2010: 18). Bu yaklaşım İngiltere'de bu dönemde yaygınlaşmaya başlayan *yerleşim evi* örneklerindeki uygulamalara benzemektedir. 2. Abdülhamid döneminde 1903 yılında kimsesiz çocukları için Darülhayr-ı Ali kurulmuş, Birinci Dünya Savaşında şehit olan şehitlerin yetim kalan çocuklarının barınma ve bakımı amacıyla 1917 yılında

Darüleytamlar kurulmuştur (Tuncay ve Tekin, 2022: 102). Darülhayr-ı Ali ve Darüleytamlar Cumhuriyet döneminde kapatılmıştır (Şeker, 2009: 38).

1908 yılında Himaye-i Etfal Cemiyeti Kırklareli'nde kurulmuştur (Çavuşoğlu, 2010: 68). Başlangıçta yerel düzeyde olan bu cemiyet Balkan savaşlarına kadar faaliyetlerini sürdürmüş, 1917 yılında İstanbul'da genel bir yapılanma şeklinde tekrar organize olmuş ancak asıl etkinliğini 1921 yılından sonra gerçekleştirmeye başlamıştır (Yolcuoğlu, 2019: 110). Kurtuluş Savaşının yaşandığı bu dönemde İstanbul'un işgali üzerine merkezi Ankara'ya taşınmış ve ulusal bir kimlik kazanmıştır (Buğra, 2018: 137).

Mustafa Kemal Atatürk'ün bizzat isteği üzerine göreve getirilen Mehmet Fuat Umay'ın başkanlığında Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin temel amacı yurdun savunmasını sağlamak için cephede savaşan babaların, cepheye cephe taşıyan annelerin arkalarında bıraktıkları yetim çocukların korunma ve bakımının sağlanmasıdır (Tuncay ve Tekin, 2022: 109). Dildeki sadeleşme hareketlerinden sonra adı 1934 yılında Çocuk Esirgeme Kurumu olarak değiştirilmiştir. (Tuncay ve Tekin, 2022: 110). Cemiyet'in kurucusu olan 21 kişiden 19'u milletvekili (diğer iki kişiden biri tüccar diğeri de bürokraside etkin bir isim) olması dönemin devletçilik politikasının da bir görünümünü sunmaktadır (Çavuşoğlu, 2010: 109). Kurumun yurt dışı bağlantısı, dönemin ihtiyaçlarına karşılık veren yeni hizmet modellerinin üretilmesini sağlamıştır (Çavuşoğlu, 2010: 110).

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, Avrupa'ya öğrenim için giden öğrencilerden oluşan bir aydın grubu oluşmuş ve bu aydın grubu Türk modernleşmesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda oldukça etkin rol oynamışlardır. Kurumsal yapılanmada bu modernleştirici¹⁰ etkinin görülmesinin yanı sıra dönemin şartları gereği çocukların korunması ihtiyacına karşılık vermek üzerine kurgulanmış, diğer dezavantajlı grupların bakım, korunma ve farklı ihtiyaçları gündeme pek fazla gelememiştir.

Türkiye'de yukarıdan aşağıya doğru gerçekleşen modernleşme pratiğinde, ilk sosyal hizmet kurumlarından sayılabilecek ıslahhaneleri kuran Mithat Paşa bu bağlamda önemli isimlerden biridir (Yolcuoğlu, 2019: 108). 1940-1954 yılları arasında faaliyet gösteren Köy Enstitüleri de yukarıdan aşağıya doğru yaklaşımının çarpıcı örneklerinden

---

¹⁰ Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet politikasıyla doğru orantılı uygulamaları hayata geçiren Himaye-i Etfal Cemiyetinde bulunan bazı uygulamalar şöyledir; süt damlaları (anne sütü alamayan çocuklara mikroplarından arındırılmış süt sağlayan yapılanma), sıhhi banyolar, kum havuzları, çocuk bahçeleri, çocuk kütüphanesi, prevantoryum (verem mikrobunu kapmış ama henüz hastalığa yakalanmamış zayıf vücutlu kimselerin vereme yakalanmasını önlemek için bakım verilen sağlık kurumu), çocuk kütüphanesi (Çavuşoğlu, 2010: 111) gibi çocuklara yönelik kuruluşlar yeni neslin modern kurumlarda yetişmesine verilen önemi gösterir.

biridir (Tuncay ve Tekin, 2022: 234). 1930'lu yıllar Türkiye'de tek parti yönetiminin konsolidasyon süreci olmuş ve bu dönemde rejimle “uyumlu” yurttaş yetiştirilmesi misyonu Cumhuriyet pedagoglarının gündeminde olmuştur (Üstel, 2011: 215). Yeni kurulan veya faaliyetlerine devam eden sosyal hizmet kurumları tedrisatçı, disipline etmeye ve topluma zarar getirmesini önlemek için gözetim altında tutmaya yöneliktir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında devletçi bir ülke olarak tanınan Türkiye, özellikle devletçi dönem olarak nitelenen tek parti döneminde, yoksullukla mücadele devletin sorumlulukları arasında yer almaz (Buğra, 2018: 98). Sosyal hizmet faaliyeti olarak nitelenebilecek etkinlikler vakıflar aracılığıyla karşılanmış vakıfların kurucuları ve yürütücüleri çoğunlukla CHP milletvekilidir. Sosyal hizmet özellikle üç vakıf (Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu, Türk Hava Kurumu) kanalından devlet elinden yürütülen faaliyetler olarak karşımıza çıkmaktadır (Buğra, 2018: 136,137). Tek parti hükümeti tarafından gönüllü girişimlere havale edilen yoksulluk görünümüleri Birkan'ın¹¹ (2022: 17) dönem gazetelerinde yayınlanan yazılardan oluşan peyzajları aracılığıyla tüm gerçekliğiyle gözler önüne serilmektedir.

Bu çırılçıplak çocuğu sokakta bırakacak mıyız?

Belediyenin Yeşildirek'teki kimsesizler yurdu sade kış günleri açılmış. Burada yersiz yurtsuz insanlara yemek verilmiyor sade bir soba yakılıyormuş. Akşam gelip sabah gitmek mecburi imiş. Ve her gelene ertesi gün için “kendine bir yer bul demek” adettenmiş. Bu yurt geceleri 60-70 kişiyi barındırıyormuş içlerinde 10-15 tane çocuk bir sürü kadında varmış. İzmit'in bir köyünden İstanbul kışının karları arasına atılmış bu yavru burada ne yapabilir? Polis kendisine baki olan böyle bir müracaatı nasıl olur da bana ait değildir diye reddeder? Ve hele memleket çocuklarına çok büyük iyilikler yaptığı muhakkak olan Çocuk Esirgeme Kurumu böyle bir vaziyet karşısında kollarını bağlayarak nizamnameden ne şekilde bahsedebilir. (Kemal Tahir, K.T. imzasıyla, Son Posta, 26 Ocak 1937).

Tek parti döneminde “köylüyü köyde tutma” yaklaşımıyla köylü yoksulluğunun önüne geçilmesi bu kesimin şehirlerde yeni yoksulluklara sebebiyet vermemesi amaçlanmıştır (Buğra, 2018: 100). Bu dönem romanlarında köylü yoksulluğu olgusu sıkça işlenmiş, köylünün yoksulluğu hastalıkla, engellilikle, duyarsız ve insan dışı bir şekilde resmedilerek ötekileştirilmiştir (Buğra. 2018: 1006). Köylüler ilerleyen dönemin “ucuz ameleleri” haline gelmişlerdir (Buğra, 2018: 116). Çocuk yoksulluğunun ve kadın yoksulluğunun oldukça yüksek olduğu bu dönem ve devam eden süreçte “fakir ama gururlu” vatandaş güzellemesi aydınların yazılarında, romanlarında ve hatta dönem

---

¹¹ Tuncay Birkan'ın “Türkiye'de Yoksulluk Peyzajları 1928-1979” adlı çalışmasında Walter Benjamin'in *Pasajlar'ına* benzer bir çalışma ile belirtilen tarihler arasında gazetelerde çıkan yoksullukla ilişkili yazılar derlenmiştir. Bu derleme dönem ruhunun anlaşılması adına oldukça önemlidir. Gazete yazarlarının çoğunluğunun dönemin romancı ve aydın kesiminden oluşması da ayrıca dikkat çekicidir. Çalışmanın bu bölümünde yer yer bu peyzajlara yer verilecektir.

filmlerinde sıkça vurgulanan olgulardan biriydi. Birkan'ın (2022: 20,21) 1939 tarihli peyzajında şöyle geçer;

Mini mini bir dram

Kılığı kıyafeti pek pejmürde bir çocuk havanın soğukluğuna rağmen yalınayak başı kabak dolanıyordu. Aynı yaşta fakat pek iyi giyinmiş bir yavru 50-55 yaşında bir kadının -öyle tahmin ettim ki mürebbiyesini yahut akrabadan fakirce bir teyzenin- elinden tutarak yürüyordu Zengin oğlan fakire acıdı ki zahir kıyafetinden yerli Hristiyan olduğu anlaşılan madama bir şey söyledi. Bu haşin yüzlü kadın çantasını açtı bir bozuk para çıkardı -yahut eski kuruşu- köpeğe ekmek atar gibi sefil oğlana fırlattı. Sokak çocuğu kaşlarını çattı. Ellerini pantolonunun delik çeplerine sokup, omuzlarını kaldırıp sırtını çevirdi. Başını hafifçe döndürerek madama istihfafla yaman bir bakış baktı. Belki acıdı muhakkak ki çok muhtaçtı. Sanırım başka türlü verilse bu bozukluğu memnuniyetle alacaktı fakat yüzünde öyle yüksek de necip bir izzetnefis ifadesi belirlemişti ki...Yürüdü gitti... Aynı anda zengin çocuğun mahcup perişanlığını teyzesinin (yahut mürebbiyesinin) şaşalmasını gördüm. Zihnim bugünlerde hep onunla meşgul olduğu için sokaklarda aynı çıplaklıkta diğer birtakım çocuklara gözüm fazla takılıyor. Tabiatıyla çoğu onun yüksek haysiyetini muhafaza edemiyorlar avuç açıyorlar. Bilhassa geceleri Sirkeci taraflarında böylelerine sık sık rastlıyorum. İçlerinde bir de minimini bir zenci var. Nesillerce Afrika'nın sıcak güneşine alışmış vücudu Boğaziçi'nden kopup gelen şimal rüzgârı ile tiril tiril titriyor. Başındaki büyük adam kasketi, yazlık ve delik deşik olan bütün ve mebusatı arasında yegâne ısıtıcı şey olduğu için ondan medet umuyor; kalın kasketi kulaklarına doğru çekiyor, çekiyor (Va-nu, Akşam, 27 Kasım 1939).

1945 öncesi Cumhuriyet Hükümetinin sosyal politikalarının iki temel özelliği vardır. Bunlardan ilki, bu politikalar aşağıdan gelen bir talep karşısında değil tepeden inme bir şekilde yapılmıştır. İkincisi, devletin bu müdahaleler karşısında herhangi bir öğretisel görüşten hareket etmediğidir (Kongar, 1972: 162). 1945 yılında İkinci Dünya Savaşı ve dünya genelinde yükselişte olan refah devleti tartışmaları Türkiye'yi de etkilemeye başlamıştır (Buğra, 2018: 157). Çok partili hayata geçmek üzere adımlar atılmış, Çalışma Bakanlığı kurulmuş ve Türkiye uluslararası arası kuruluşlara yoğun bir şekilde üye olmaya başlamıştır (Kongar, 1972: 163). Nazi Almanya'sından kaçan profesörler İstanbul Üniversitesi İktisat ve İktisadiyat Enstitüsü bünyesinde yapılan sosyal politika tartışmaları, Beveridge Raporlarının yayınlamasının ardından bu raporlarla ilgili gazetelerde yazıların çıkması, sosyal politika konusunu esaslı bir şekilde gündeme getirmiştir (Buğra, 2018: 160).

1949 yılında korunmaya muhtaç çocukların koruma ve bakımına yönelik özel bir kanun çıkarılmış, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ile Millî Eğitim Bakanlığı bu kanunun uygulanması için görevlendirilmiştir (Kesgin, 2012: 75). Sosyal politika ve beraberindeki programlar ekonomi ile doğrudan ilişkili olduğundan 1950'lere kadar Türkiye Cumhuriyeti "denk bütçe" ile süreci yürütmüş, bu tarihlerden sonra ekonomi politikte "bütçe açığı" hâkim olmaya başlamıştır (Yolcuoğlu, 2019: 115). "Bütçe açığı" mevcuttaki politikaları da etkilemiş ve sosyal hizmet uygulamalarına yeterli bütçenin

ayrılmasını engellemiştir. Birkan'ın (2022: 27) 1947 tarihli peyzajlarından birinde bu durum şöyle geçmektedir:

Yoksul çocuklar

Kim bilir kaçınıcı defa olarak yazımın üzerine bu başlığı koyuyorum. Memleketimizde himayeye muhtaç yoksul çocuklar diye gözle görülür, elle tutulur bir dava vardır. Bu dava ile zaman zaman hükümet meşgul olur; belediyeler meşgul olur; Halk Partisi işi ele alır; Çocuk Esirgeme Kurumu kendisini bu davanın içinde sayar; varlıklı vatandaşlardan kalbi yumuşak olanlar kendi başlarına harekete geçmeye kalkarlar fakat hazırlanan planlar bir türlü gerçekleşmek talihine kavuşamadığı gibi sarf edilen gayretler daima boşa gider. İşin garibi yoksul çocuklar davasının en mühim davalarımızdan biri olduğunda her teşkilat müttefiktir herkes iyi niyet sahibidir... Fakat aradan aylar hatta yıllar geçtiği halde dava bir türlü hal yolunu tutamaz; yoksul ve kimsesiz çocuklar nesiller halinde birbirini kovalayarak cemiyet içinde göz göre göre sebil olur (Şevket Rado, Akşam, 16 Temmuz 1947).

1959 yılında Sosyal Hizmetler Enstitüsü (Yolcuoğlu, 2019: 116) tüm alanlarda sosyal hizmetlere öneriler getirmek ve bu alanda eğitim vererek profesyonelleşmeyi sağlamak için kurulmuştur (Tuncay ve Tekin, 2022: 114). 1961 yılında, bugün Hacettepe Üniversitesi'nde Sosyal Hizmet Bölümü adıyla eğitimin vermeye devam eden, Sosyal Hizmetler Akademisi kurulmuştur (Kesgin, 2012: 75). Bu dönemde Türkiye'deki sosyal hizmet eğitim modelinin ABD sosyal hizmet eğitim modelinden aktarıldığını ifade eden İlhan Tomanbay o zamandan itibaren bu modelin uygulanmaya devam ettiğini eleştirel bir şekilde dile getirir (Tomanbay, 1999: 62). Zira ülkemizde sosyal hizmet eğitimi sosyal teoriyi içermemektedir. Hizmet sunumu uygulama üzerinden yürütülmektedir. Marksist, yapısalcı, post-yapısalcı, post-modern, yorumsamacı, göstergebilimsel yaklaşımların sosyal hizmet müfredatı içinde yer alması gerektiği vurgulanır (Akbaş, 2014: 23,24).

1963 yılında 225 sayılı sayılı kanunla Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı bünyesinde her türlü her türlü sosyal yardım ve hizmetleri düzenlemek için Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Müdürlük 1980 darbesine kadar çalışmalarını sürdürmüştür (Kesgin, 2012: 76). 1961 Anayasası'nın yürürlükte olduğu bu dönemde sosyal hizmet ve sosyal politika adına önemli gelişmeler yaşanmaya başlamıştır.

1961 Anayasasında sosyal haklar güçlü ifade ile koruma altına alınmıştır (Buğra, 2018: 178). Bu yıllardan sonra Türkiye'de sosyal alana ilişkin düzenlemeler hız kazanmıştır. 1961 Anayasası'nın 43. Maddesinde “çocuklar, gençler, kadınlar özel olarak korunur” ibaresi yer almıştır (Yolcuoğlu, 2019: 116). Böylelikle yoksullara ve dezavantajlı gruplara yönelik yapılan yardımlar hayırseverlik boyutundan çıkarak anayasal bir hak olarak görülmüş ve kurumsal bir mahiyete bürünmüştür. Bunun bir sonucu olarak İslam dininin vakıf gelenekleri etkisiyle yürütülegelen Türkiye'de sosyal

hizmet yaklaşımında dini bağlam dışına çıkılarak hukuki bağlam vurgulanmaya başlanmıştır (Şeker, 2019: 44).

27.05.1983 tarihli Resmî Gazete’de 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu (SHÇEK) yayınlanmıştır (Kesgin, 2012: 6). Bu kanunla muhtaç kişilere özellikle de çocuklara parasal (nakdi) yardım ve malzeme (ayni) yardım yapma yetkisi SHÇEK’e verilmiştir (Tuncay ve Tekin, 2022: 115). 2828 sayılı SHÇEK’le sosyal yardımların tek elde toplanması, dağınık halde bulunan çocuk koruma hizmetleri ve diğer sosyal hizmetlerin olabildiğince bir araya getirilmesi amaçlanmıştır (Yolcuğlu, 2019: 116). Sosyal hizmetin kurumsal yapılanmasında önemli bir adım olan SHÇEK, özellikle çocuk alanındaki işleyişte yaşanan problemlere ve eleştirilere çözüm arayışında olmuş. Ancak kanun çocuklara yönelik sosyal hizmette merkezi devletin tekçi anlayışıyla hareket ettiği ve bu alana hâkim olduğu gerekçesiyle eleştirilerinin hedefi olmuştur (Kesgin, 2012: 76).

1984 yılında koruma altındaki çocuklara aile sıcaklığında bakım sağlanmasını amaçlayan koruyucu aile hizmetine özgü ilk yönetmelik yayımlanmış; 1988 yılında ise, koruma altındaki çocukların kamu kurumlarında istihdamına olanak sağlayan 3413 sayılı Kanun yürürlüğe girmiştir. Ayrıca, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi 14 Eylül 1990 tarihinde imzalanmış, Bakanlar Kurulu'nun 09.12.1994 tarihli ve 4058 sayılı kararıyla onaylanmış ve 27.01.1995 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Sarı vd., 2021: 34; Resmi Gazete, 1995).

Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu 14.06.1986 tarihinde yürürlüğe giren 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu ile kurulmuştur (SYGM, 2023). Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları (SYDV), Bakanlığın kurulmasında sonra misyon ve vizyonu “yoksullukla mücadele alanında strateji geliştirmek, sosyal yardım yararlanıcılarını nesnel ölçütlere göre belirleyerek muhtaçlık temelinde verilen tüm sosyal yardımları tek merkezde birleştirmek, yoksulluğun nesilden nesile aktarılmasının önüne geçilerek yoksulluk zincirinin kırılması, istihdam odaklı politikalar geliştirmek, adil bir gelir dağılımını desteklemek amacıyla ihtiyaç sahibi vatandaşlarımızı ve ailelerimizi düzenli ve süreli sosyal yardımlar ile güçlendirmek” olan Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğüne bağlanmıştır. SYDV’ler kömür, giyecek, gıda gibi ayni ve şartlı sağlık, şartlı eğitim 2022 sayılı kanun kapsamında verilen engelli maaşları gibi nakdi yardım yapmaktadırlar. Hayırseverlerden alınan bağışları müracaatçılara ulaştırmayı hedefler, mütevellî heyetlerinde üç tane de

hayırsever bağışçının bulunması zorunludur (Kırlıoğlu, 2020: 77). Aile Destek Programı ile belli bir gelir seviyesinin altında kalan aileler nakdi yardımlarla desteklenmektedir.

2000’li yıllarda çocukların aile yanında desteklenmesi yaklaşımı üzerinde daha fazla durulmaya başlanmıştır. 2005 yılında yürürlüğe giren Çocuk Koruma Kanunu ile çocukların aileler yanında desteklenmesine yönelik özel tedbirler oluşturulmuştur. Bu dönem çocuk hizmetlerindeki reform sürecinin başlangıcı olmuştur. Bakanlığın çocuklara yönelik hizmetlere ilişkin politikası incelendiğinde koruyucu ve önleyici hizmetler ile aile odaklı hizmetlere öncelik verilmeye başlanmıştır (AÇSHB, 2021; AÇSHB, 2019). Çocuk alanındaki uygulamalar sürekli değişim içinde olmuş, koğuş tipi bakım hizmetinden 2006- 2010 yılları arasında ev tipi bakım modeline geçilmiştir. 2011 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı kurulmuş ve çocuk alanında benzer politikalar izlenmeye devam edilmiştir.

5.1. AİLE VE SOSYAL HİZMETLER BAKANLIĞI

2011 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın kurulması sosyal hizmetin kurumsallaşması için önemli adımlardan biridir. Sosyal hizmetler sisteminde yapılan bu değişikliğin amaçları ise, yardım hizmetlerinin yürütülmesi, sosyal politika ve buna bağlı olarak stratejilerin belirlenmesi, hizmetlerin hızlı ve kaliteli bir biçimde hedef kitlelere ulaştırılması, gönüllü, sivil toplum oluşumları ile paydaşlık kurarak iş birliği içerisinde yer almak ve nihayet aile olgusunun önemini dışa vurarak bu yapının parçalanmaması adına faaliyetler yürütmek olmuştur. Söz konusu bakanlığın ismi, 10 Temmuz 2018 tarihinde Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 21 Nisan 2021 tarihinde Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı olarak değiştirilmiştir. Türkiye’deki mevcut sosyal hizmet sistemi ile çocuk, yaşlı, engelli, özel gereksinimli gruplar gibi toplum içerisinde korunmaya ihtiyaç duyan kesimlere yönelik sosyal hizmet sunmaktadır.

Uzun süre Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü mezunu sosyal hizmet uzmanları tarafından yürütülen sosyal hizmet faaliyetleri farklı üniversitelerde açılan sosyal hizmet bölümlerinden mezunların meslek yaşamına girmesiyle genişlemiştir. Başlangıçta öğretmenler ve sosyal hizmet uzmanları aracılığıyla yürütülen sosyal hizmet faaliyetleri, sosyal bilimlerin çeşitli bölümlerinde mezunlarının da bakanlık tarafından istihdam edilmesiyle hizmet sunumu disiplinler arası bir nitelik kazanmıştır. Öğretmen ve sosyal hizmet uzmanlarının ardından psikoloji, sosyoloji, psikolojik danışman, çocuk

gelişimi, aile tüketici bilimi bölümlerinden mezunlar bakanlık tarafından istihdam edilmiş, sosyal hizmet sunumunda görevli personel “meslek elemanı” veya 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanununda geçtiği üzere “sosyal çalışma görevlisi” olarak adlandırılmıştır. Bu gelişmelerin 2010’lardan sonra yaşandığı göz önünde bulundurulduğunda oldukça yeni yapılanma olduğu görülmektedir.

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının; kadınlara, yaşlılara, çocuklara, engellilere yönelik müstakil Müdürlükleri bulunmakta ve dezavantajlı gruplara kurum ve kurum dışı hizmetlerin sunumunu gerçekleştirmektedir. Bu çalışma, Bakanlığın Sosyal Hizmet Merkezlerinde (SHM) özelde de Afyonkarahisar SHM tarafından sunulan sosyal ve ekonomik destek hizmetinden yararlanan gruplarla sınırlandırılmıştır. Sosyal ekonomik destek hizmetine geçilmeden önce SHM işleyişinden kısaca bahsedilecektir.

5.1.1. Sosyal Hizmet Merkezleri

Sosyal hizmet merkezlerinin (SHM) açılışı 9 Şubat 2013 tarihli Sosyal Hizmet Merkezi Yönetmeliği’ne dayanır. Başvuru, tespit ve izleme birimi, uygulama birimi, eğitim ve danışmanlık birimi, şehit yakınları ve gazilere hizmet birimlerinden oluşur. Burada hatırlatılması gereken nokta SHM’lerin tümü bu birimleri kapsamamakta, yerel ihtiyaçlar ve imkanlar dahilinde birimler revize edilip İl Müdürlüğü koordinesinde toplanabilmektedir. Afyonkarahisar örneğinde şehit yakınları ve gazilere yönelik işlemler birimi İl Müdürlüğü koordinesindedir. SHM’de eğitim danışmanlık, sosyal ekonomik destek, korunmaya ihtiyacı olan çocuk, engelli evde bakım, yaşlı ve huzurevi hizmetleri, kadın irtibat, doğum yardımı birimleri yer almaktadır.

2016 yılında Bakanlık “talep odaklı hizmet sunumun” yanında “arz odaklı hizmet sunumu” da gerçekleştirmeye başlamış bu bağlamda Aile Sosyal Destek Programı (ASDEP) kapsamında personel istihdamına başlamıştır. Sosyal hizmet merkezlerinde görev yapan ASDEP personeli öncelikle illerde bulunan risk bölgelerinden başlayarak haneleri ziyaret ederek, ihtiyaç duyulan hizmete yönelik çalışma ve yönlendirmeler yapar. “Kırmızı yekekliler” olarak adlandırılan ASDEP personeli deprem, sel gibi doğal afetlerde Bakanlığın “öncü kuvvetleri” olarak yer alır. Bunun yanı sıra ailelere yönelik yaptıkları hane ziyaretleri, risk tespitini de içerdiğinden ASDEP kapsamında yapılan faaliyetler önleyici hizmetler grubuna da girmektedir.

Bakanlığın önleyici hizmet grubunda yer alan başka bir hizmet de Eğitim ve Danışmanlık Birimi tarafından gerçekleştirilen eğitimlerdir. Aile Eğitim Programı (AEP),

eğitimleri aracılığıyla “sağlıklı, mutlu, müreffeh ailelerin” oluşması amaçlar. Sağlıklı ve mutlu ailelerin sayısını artırmayı hedefleyen program ailelerin sahip oldukları kaynakları en etkin şekilde kullanabilmeleri, aile yaşam evrelerini başarılı bir şekilde tamamlayabilmelerini, haklarını işlevsel bir şekilde kullanabilmeleri, aile sağlığı ve aile bütçesi konularında eğitimleri içerir (Tuncay ve Tekin, 2022: 269). Talep veya arz odaklı gerçekleşen AEP eğitimlerinin yanı sıra Evlilik Öncesi Eğitim (EÖE), Türkiye Bağımlılıkla Mücadele (TBM) alanlarında da eğitimler verilmektedir.

Bakanlığın değişme sürecinde aile vurgusunun altını çizilmesi, aileyi güçlendirme yaklaşımlarının hizmet modelleri arasında daha çok yer alması Güney Avrupa refah modeliyle Türkiye refah modelinin uyumluluğunun işaretlerinin biri olarak karşımıza çıkar. Doğum yardımı gibi tüm vatandaşlara yönelik olarak yapılan yardımlar yanında, belli bir denetim süreci sonunda belirli bir kesime yönelik yardımlar da bulunur. Sosyal ve ekonomik destek ikinci tür yardımların içine girmektedir, bir değerlendirme¹² süreci sonunca “hak eden kişilere” yönelik olarak yapılır. Piyasa veya devlete başvurmadan önce ailenin kendi içinde yaşadığı problemi, krizi¹³ çözmesi beklenmektedir. Ailenin kendi dinamikleriyle problemi çözemediği durumda Bakanlık tarafından uygun sosyal hizmet müdahalesi gerçekleştirilmektedir. Bu haliyle liberal refah yaklaşımından izler de taşımaktadır.

5.1.1.1. Sosyal ve Ekonomik Destek (SED)

3 Mart 2015 tarihinde yayınlanan Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmetleri Hakkında Yönetmelik kapsamında iş ve işlemlerini gerçekleştirir. Hizmetin amaçları; yoksulluğu önlemek, çocukların aile yanında büyümesini desteklemek, çocukların korunmaya muhtaç çocuk statüsüne düşmesini engellemektir. SED kapsamında sunulan hizmetler, çocuklara, gençlere, ailelere yatılı kuruluş bakımı yerine ekonomik ve psikososyal destek modelinin sağlandığı bir modeldir (Tuncay ve Tekin, 2022: 264)

SED hizmeti çocuk refahı alanında kurum bakımına alternatif bir hizmet sunması bakımından önemli bir hizmet modelidir. Bu modelin temel dayanağı ekonomik yoksunluktur. Ekonomik yoksunluk içinde bulunan ailelerde, ekonomik yoksunluğun

---

¹² Değerlendirme sürecinde kişilerin imzalı izinleri ile sorgulanan Sosyal Yardım Bilgi Sistemi (SOYBİS) kişilerin hakkındaki gerekli bilgi ve belgelere daha kolay ulaşımı sağlar. Kişiler üzerindeki mal varlığı, daha önce yardım alıp almadığı, sosyal güvencesinin olup olmadığı gibi çeşitli bilgilere ulaşılır.

¹³ Ailelerin yaşadığı krizler olarak; sürekli tedavi veya bakım gerektiren hastalık, boşanma, gelir getiren eşin cezaevine girmesi, taşınma (şehirden şehre veya aynı şehir içinde) gibi durumlar sıklıkla karşımıza çıkar.

beraberinde getireceği riskleri engellemek için çocukların aile yanında desteklenmesi önceliklidir. Bu desteklenme hizmeti, adından da anlaşılacağı üzere, sosyal ve ekonomik olarak iki koldan desteklenmeyi içerir. SED¹⁴ geçici ve süreli olmak üzere ailenin durumuna ve yaşadığı krize göre gerçekleştirilmektedir.

Ekonomik yoksunluk nedeniyle kurum bakımı yerine ailesi veya yakınları yanında SED ile desteklenen çocuklar belirli periyotlarla (üç ay) personel tarafından takip edilmekte ve değerlendirilmektedir. Her aile için bu periyotlar standart olmamakla birlikte daha fazla riske açık olduğu öngörülen ailelerde bu süre daha kısa aralıklara çekilmektedir (on beş gün, bir ay gibi), izleme sıklığına karar verici aile ile ilgilenen meslek elemanı, sosyal çalışma görevlisidir.

Bu denetleme ve değerlendirmeler çocukların bakım ve korunmasının istenilen düzeyde sağlanıp sağlanmadığını; aile ile çocuklara, karşılaşılan sorunların çözümünde danışmanlık sunulmasını ve çocukların gelişimlerinin takip edilmesini amaçlar (Bilgin, 2019: 3). Takip ve değerlendirmelerdeki temel amaçlardan bir diğeri ise çocukların bakımı için sağlanan ekonomik desteğin amacına uygun kullanılıp kullanılmadığını denetlemektir. Ailelere içinde buldukları duruma özgü yönlendirme ve rehberlik faaliyetleri sağlanır, bu yönüyle de içinde aile danışmanlığı barındırır. Çocukların okula devam durumu, akademik yönlendirme ve rehberlik faaliyetleriyle de eğitsel rehberliği içerir. Kapsamlı bir sosyal hizmet modeli olan SED hizmetinin sağlanması, yönetmeliğin 6. Maddesi uyarınca gerçekleştirir. Bu maddenin (ç) bendi uyarınca deprem, sel, göç gibi kriz durumlarında geçici yardım yapılmasını içerir. 6 Şubat 2023 tarihinde yaşanan ve on bir ilin etkilendiği deprem sonrasında bu bent uyarınca, depremden etkilenen ailelere yardım yapılmıştır.

Sosyal ve ekonomik destekten yararlanacaklar

MADDE 6 – (1) Sosyal ve ekonomik destek hizmetlerinden yararlanacaklar şunlardır:

- a) Haklarında bakım tedbiri kararı verilerek sosyal hizmet kuruluşlarında bakılan ve desteklendikleri takdirde ailesi veya yakınları yanına verilebilecek çocuklar.
- b) Ekonomik yoksunluk nedeniyle, desteklenmedikleri takdirde korunmaya muhtaç duruma düşecek olanlardan haklarında bakım tedbiri kararı alınmaksızın sosyal ve ekonomik destek hizmetinden yararlandırılarak ailesi veya yakınları tarafından bakılabilecek çocuklar.
- c) Bakım tedbir kararlı iken yaş sınırlarını tamamlamaları nedeniyle, sosyal hizmet kuruluşlarından veya koruyucu aile yanından ayrılanlardan iş ve meslek edinme kursuna veya

---

¹⁴ Geçici SED, yılda en fazla iki defa olmak üzere ailelere tek seferde yapılan yardımdır. Geçici SED bir kat, iki kat, üç kat şeklinde gerçekleştirilir. Kat ile kastedilen yapılan yardım miktarının kaç ile çarpıldığıdır. 2024/Ocak güncellemesinden sonra bir kat 7.228,27, iki kat 14.456,55 lira, üç kat 21.684,82 lira olmuştur.

eğitimlerine devam eden veya bir iş ve meslek sahibi olamayıp desteklenmedikleri takdirde muhtaç duruma düşecek olan gençler.

ç) Olağanüstü bir felaket, tabii afet, hastalık veya kaza geçirerek belirli bir süre kendisinin ve geçindirmekle yükümlü bulunduğu aile fertlerinin temel ihtiyaçlarını karşılayamayacak durumda olanlar ile hayati tehlike arz eden ve ameliyat gerektiren durumlarla karşılaşan veya vefat eden kişilerin çocukları.

Sosyal ve Ekonomik Destek miktarları, yardımın başlandığı çocuğun eğitim kademesine bağlı olmakla birlikte sabittir, ocak ve temmuz aylarından yardım miktarları güncellenmektedir. 2023/Temmuz güncellenmesinden sonra; Okulöncesi 2.421,53 TL, İlköğretim (1.sınıf – 8.sınıf) 3.632,30 TL, Ortaöğretim/Lise (9.sınıf- 12.sınıf) 3.874,45 TL'dir. Afyonkarahisar Sosyal Hizmet Merkezinde 2023/Aralık itibariyle 341 aile SED hizmetinden yararlanmaktadır. SED biriminde farklı kadrolarda istihdam edilen, çeşitli branşlarda 8 meslek elemanı görev yapmaktadır. Birimde görevli yedi personel ASDEP görevlisidir. ASDEP personelinin aynı zamanda saha çalışmalarını yürütme yükümlülüğü bulunmaktadır.

5.1.1.2. Korunmaya İhtiyacı Olan Çocuk (KİÇ)

3 Temmuz 2005 tarihinde yürürlüğe giren Çocuk Koruma Kanunu temel korunmaya ihtiyacı olan çocuk işlemleri için temel hukuki dayanaktır. 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu'nda korunmaya ihtiyacı olan çocuk "*bedensel, zihinsel, ahlaki, sosyal ve duygusal gelişimi ile kişisel güvenliği tehlikede olan, ihmal veya istismar edilen ya da suç mağduru çocuğu*" olarak belirtilir. Çocuğun, gelişim dönemine göre biyolojik, psikolojik ve sosyal sağlığını korunamaması, ihtiyaçlarının zamanında karşılanamaması, kötü muameleye maruz kalması sonucunda bakım ve korunma gereksiniminin ortaya çıkmasıdır (Karataş, 2020: 83). 5395 sayılı kanunun 5. Maddesi gereğince tedbirler alınır.

5. Madde şu şekildedir;

Koruyucu ve destekleyici tedbirler

Madde 5- (1) Koruyucu ve destekleyici tedbirler, çocuğun öncelikle kendi aile ortamında korunmasını sağlamaya yönelik danışmanlık, eğitim, bakım, sağlık ve barınma konularında alınacak tedbirlerdir. Bunlardan;

a) Danışmanlık tedbiri, çocuğun bakımından sorumlu olan kimselere çocuk yetiştirme konusunda; çocuklara da eğitim ve gelişimleri ile ilgili sorunlarının çözümünde yol göstermeye,

b) Eğitim tedbiri, çocuğun bir eğitim kurumuna gündüzlü veya yatılı olarak devamına; iş ve meslek edinmesi amacıyla bir meslek veya sanat edinme kursuna gitmesine veya meslek sahibi bir ustanın yanına yahut kamuya ya da özel sektöre ait işyerlerine yerleştirilmesine,

c) Bakım tedbiri, çocuğun bakımından sorumlu olan kimsenin herhangi bir nedenle görevini yerine getirememesi hâlinde, çocuğun resmî veya özel bakım yurdu ya da koruyucu aile hizmetlerinden yararlandırılması veya bu kurumlara yerleştirilmesine,

d) Sağlık tedbiri, çocuğun fiziksel ve ruhsal sağlığının korunması ve tedavisi için gerekli geçici veya sürekli tıbbî bakım ve rehabilitasyonuna, bağımlılık yapan maddeleri kullananların tedavilerinin yapılmasına,

e) Barınma tedbiri, barınma yeri olmayan çocuklu kimselere veya hayatı tehlikede olan hamile kadınlara uygun barınma yeri sağlamaya, Yönelik tedbirdir.

Tedbirler öncelikle çocukların ailesinin yanında koruma ve bakımının sağlanmasına yöneliktir. Bunun mümkün olmadığı durumlarda ve ihmal, istismar durumlarında çocuklar kuruluş bakımına alınır. Kuruluş bakım hizmetlerinde çocuk evleri ve çocuk evleri siteleri yoluyla ev tipi kuruluş modeline ağırlık verilir, bu evlerin altı veya sekiz kişilik çocuklardan oluşur. Korunma ihtiyacı olan veya suça sürüklenen çocuklar hakkında uygun hizmet modeli belirleninceye kadar Çocuk Koruma İlk Müdahale ve Değerlendirme Birimleri ile hizmet verilmektedir (ÇHGM, 2019). Çocuk evleri, çocuk evleri sitesi, ihtisaslaşmış çocuk evleri sitesi, koruyucu aile, evlat edinme hizmetlerinden çocuk için en uygun olanı belirlenir ve o modele yönlendirilir.

5.1.1.3. Engelli Evde Bakım Hizmetleri

26.05.2023 tarih ve 32202 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren Evde Bakım Yardımı Yönetmeliği kapsamında işlemler yapılır. Engelli evde bakım hizmeti, engelli bireylerin toplumsal yaşamın tüm alanlarına katılımlarının sağlanması ile içinde yaşadıkları sosyal ve fiziksel çevreden koparılmadan bakım ihtiyaçlarının ailelerinin yanında karşılanması amacıyla yürütülen bir destektir. Engelli bireylerin evde bakım yardımından yararlanabilmesi için iki şart bulunur. Bunlardan ilki, haneye giren tüm gelirler toplamı esas alınmak suretiyle hane içinde kişi başına düşen ortalama aylık gelir tutarının asgari ücretin aylık net tutarının 2/3’ ünden daha az olduğunun tespit edilmesi (Yönetmeliğin 2.maddesi). İkincisi, 18 yaşından büyükler için düzenlenen engelli sağlık kurulu raporunda “ağır engelli” veya “tam bağımlı”, 18 yaşından küçükler için düzenlenen engelli sağlık kurulu raporunda ise “ağır engelli” veya “Çok ileri düzeyde özel gereksinimi vardır”, “Belirgin özel gereksinimi vardır” ve “Özel koşul gereksinimi var” ifadelerinden birinin yer alması gerekmektedir. (Yönetmeliğin 4.maddesinin 1.fikrası) Yukarıdaki şartları taşıyanlar hakkında, bakım hizmetleri değerlendirme heyetince yapılan değerlendirme sonucunda engelli bireyin başkasının yardımı olmadan hayatını devam ettiremeyecek şekilde bakıma ihtiyacı olduğunun tespit edilmesi (Yönetmeliğin 8.maddesi) halinde engelli birey evde bakım yardımından yararlanmaya başlamaktadır.

SED hizmetinde olduğu rakamlar Ocak ve temmuz ayında güncellenmektedir. Ödeme asgari ücret temelinde olduğu için asgari ücrete yapılan zamlar ücreti doğrudan etkilemektedir. 2023/Aralık itibariyle kişi başı düşen sınır 3.666,90 TL, ödenen miktar da 7.601, 55 TL'dir.

5.1.1.4. Yaşlı Bakım Hizmetleri

21.02.2001 tarih ve 24325 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren Huzurevleri ile Huzurevi Yaşlı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezleri Yönetmeliği kapsamında iş ve işlemleri yürütür. Bu bağlamda yaşlı, 60 yaş ve üzerindeki sosyal ve/veya ekonomik yönden yoksunluk içinde olup, korunmaya, bakıma ve yardıma muhtaç olan kişi olarak nitelenir (Yönetmeliğin 4.maddesi c bendi)

Huzurevleri, 60 yaş ve üzerindeki yaşlı kişileri huzurlu bir ortamda korunma ve bakımının sağlanarak sosyal ve psikolojik gereksinimlerini karşılamak amacıyla kurulan yatılı sosyal hizmet kuruluşlardır. Bu kuruluşlar, kişilerin yaşamlarını sağlık, huzur ve güven içinde sürdürmeleri amacıyla, kendi kendilerini idare edebilecek şekilde rehabilitasyonlarının sağlandığı, tedavisi mümkün olmayanların ise sürekli olarak özel bakım altına alındığı yatılı sosyal hizmet kuruluşlarıdır (Yönetmeliğin 4.maddesi e bendi) Yaşlı bakım ve rehabilitasyon merkezleri ise doğuştan veya sonradan her hangi bir hastalık ya da kaza sonucu kalıcı veya geçici olarak bedensel ve zihinsel yeteneklerini değişik derecelerde yitiren yaşlıların, mevcut fonksiyon kapasitelerinin belirlenerek tedavi edilmesi, geriye kalan güç ve yeteneklerinin geliştirilerek fiziksel, psikolojik sosyal ve ekonomik yönden var olan kapasitelerinin desteklenmesi ve günlük yaşamda bağımsız duruma gelmelerine yönelik çalışma ve yardımların tümünü, (Yönetmeliğin 4.maddesi h bendi). Sosyal inceleme raporu dayanak alınarak; kanunen bakmakla yükümlü kimsesi olmayan, sosyal güvenlik kuruluşlarından emekli, dul ve yetim aylığı almayan, yapılacak araştırmalar sonucunda adına kayıtlı menkul ve gayrimenkulü bulunmadığı ya da adına kayıtlı gayrimenkulü olup da, sağladığı gelire yaşamını sürdüremeyeceğinin saptanması sonucunda yoksulluk belgesi düzenlenen yaşlılar ile kanunen bakmakla yükümlü kimsesi olup da, yükümlülerin ekonomik gücünün yeterli olmadığı saptanan yaşlılar ücretsiz, ekonomik gücü yeterli olup da, sosyal yoksunluk içinde bulunan yaşlılar ise ücretli olarak kabul edilir. (Yönetmeliğin 62.maddesi).

Mevcut çalışma dezavantajlılık ve dezavantajlı gruplarda dezavantajlılığın nasıl yeniden üretildiğine üzerine odaklanmaktadır. Dezavantajlılık ve dezavantajlı olarak

nitelenen gruplar ulus devletlerde sosyal refah devletinin sorumluluğundadır. Refah devleti ve uygulamaları bu gruplardan sorumlu olan tek mercii olmamakla birlikte günümüz toplumsal yaşamında bu grupların toplumla bütünleşmesini sağlayabilecek en önemli mercidir. Toplumsal eşitlik ve adaleti sağlama iddiasında olan refah devleti, çeşitli sosyal politikalarla bunu gerçekleştirmeye çalışır. Çalışmanın bu bölümünde sosyal hizmet yapılanması, refah devletinin tarihsel gelişimi ve çeşitli refah rejimleri anlatılarak Türkiye'nin bu tartışmalar içerisinde konumunun üzerinde durulmuştur. Refah rejimi, sosyal hizmet yapılanmasını belirleyerek sosyal politikaların da seyrini belirlemektedir. İlk bölümü oluşturan kavramsal çerçeveyi oluşturan dezavantajlılık, dezavantajlı gruplar ve dezavantajlılığın yeniden üretimi ile bu bölümü oluşturan refah devleti, sosyal hizmet yapılanmasıyla yakın bir ilişki içindedir. Dezavantajlı gruplara yönelik sosyal politika ve sosyal hizmet modellerine kaynak olarak refah devletini ve ülkenin içinde bulunduğu refah rejimini işaret etmek mümkündür. Bir ve ikinci bölümde gerçekleştirilen ve literatüre dayalı tartışmanın ardından sonraki bölüm çalışmanın özgün yönü olan araştırmaya ayrılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOSYAL HİZMET ALAN DEZAVANTAJLI GRUPLARA YÖNELİK BİR SAHA ÇALIŞMASI: AFYONKARAHİSAR ÖRNEĞİ

1. ARAŞTIRMA TASARIMI

1.1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Sosyal hizmet, birey ile üyesi olduğu grup ya da toplum arasında eşitsiz durumdan kaynaklanan sorunların öncelikle tespit edilmesi, daha sonra bertaraf edilmesi ve sorunların birey üzerinde bıraktığı olumsuzlukların etkisinin önlenmesini hedeflemektedir. Bununla birlikte kişisel ve toplumsal doyumu sağlamayı, sosyal ilişkilerin verimliliğini artırmayı, bireyin çevresi ile ilişkisini güçlendirmeyi, kişinin bağımsızlığını kazanmasına destek olarak özgürleşmesini amaçlamaktadır. Bu amaçlara ulaşabilmek için bireyin ve ailenin yaşadığı probleme özgü çeşitli sosyal hizmet müdahalelerinde bulunmaktadır. Bu müdahaleler, kişilerin/ailelerin genel iyilik halinin yeniden sağlanabilmesi, ekonomik ve sosyal bağımsızlıklarına ulaşabilmeleri için belirli sürelerde sunulmaktadır. Bu durumda birey veya grubun, sunulan hizmet sürecinde eşitsiz durumundan sıyrılması, kurtulması, bağımsızlığına ulaşabilmesi, sosyo-ekonomik ve biyo-psikolojik bütünlüğe ulaşabilmesi beklenmekte ve bunun için de çeşitli mekanizmalarla desteklenmektedir.

Ancak süreç içerisinde bu beklentinin aksine sosyal yardımlara muhtaçlık süreleri takvimsel anlamda giderek uzamakta, ihtiyaç duyulan sosyal yardımların niteliği de çeşitlenmektedir. Bu durumda birey veya gruplar bağımsızlaşarak kendilerine yeterli hale gelememekte; konumlarında herhangi bir iyileşme olmamaktadır ve tabakalaşma sisteminde de daha üst bir gruba dahil olamamaktadır. Bununla birlikte bahsedilen gruplarda oluşan belirli bir kültür bulunmaktadır ve bu kültür sonraki kuşaklara aktarılmaktadır. Bu çalışmanın amacı, dezavantajlı gruplarda sosyal yardım alma ile oluşan kültürün yeniden üretimini tespit etmek; yeniden üretimin gerçekleşmesine kaynaklık eden unsurları belirlemek ve yeniden üretime kaynaklık eden yapısal ve bireysel dinamikleri saptamaktır. Yeniden üretilen kültürün kişilerde nasıl karşılık bulduğunu anlamakta çalışmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışma; dezavantajlılığın yeniden üretiminde yapı ve fail ilişkisinin önemine dikkat çekerek, Bourdieu'nun kavramlarından olan habitus, kültürel ve sosyal sermaye kavramları üzerine temellendirilmiştir.

Dezavantajlılık yoksulluk ile ilişkili bir kavramdır. Ancak yoksulluk ile ilişkili olmasına rağmen, tek sebebin yoksulluk olmadığı dezavantajlılık tartışmaları her geçen gün farklı bir grubun dezavantajlı olarak tanımlanmasını beraberinde getirmektedir. Bu çalışma dezavantajlılık halinin sadece ekonomik sermayeye dayalı olmadığı, kültürel ve sosyal sermayenin de dezavantajlılık halinin yeniden üretiminde oldukça etkin olduğu görüşünden yola çıkmaktadır. Öncelikle dezavantajlı olarak nitelenen gruplarının tanımları ve sınırları literatürde taranmış ve bu çalışma özelinde çalışma grubuyla uyumlu olduğu düşünülen özgün bir dezavantajlılık tanımı geliştirilmiştir. Bu tanım doğrultusunda dezavantajlılığın “hayatını idame ettirmede kendisi dışında bir desteğe ihtiyaç duyma ve çeşitli kamu ve özel, zorunlu ve gönüllü kuruluşlar tarafından aynı ve nakdi yardımlardan faydalanma” durumları bulunmaktadır. Tanım gereği, destek ihtiyacı ve yardım alma pratiğinin bir sonraki nesilde de tecrübe edilme durumunun kavramsallaştırılması için “dezavantajlılığın yeniden üretimi” kavramı geliştirilmiştir.

Dezavantajlılık sorunsalı kapsamında yapılan çalışmaların ilk nüvelerinde kapitalist düşünce ile doğrudan ilişkili olarak yoksulu suçlama ve ekonomizm eğilimi hakimdir. 1960’lardan itibaren yapısalcılık, post yapısalcılık, postmodernizm tartışmaları ve eleştirileri ile birlikte dezavantajlılığın özelden de yoksulluğun kapitalist süreçlerin ürünü olduğu vurgulanarak devlet yapılanması ve refah devleti paradigmasının da yoksulluğu ve dezavantajlılığı beslediği görüşü yayılmaya başlamıştır. Yoksulluğa ilişkin literatür de yoksulluğun kaynağı olarak yoksulu sorumlu tutan ve toplumsal yapı ve refah yaklaşımlarını sorumlu tutan iki ana hat üzerinden günümüze gelmiştir. Bu çalışmanın özgünlüğü ise dezavantajlılık halinin yapı ve fail arasında üretildiği vurgusudur. Dezavantajlılığın yeniden üretimi, refah devleti paradigmaları, sosyal devlet anlayışı ve bunların Türkiye’deki kurumsal karşılığı olan Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nın yanı sıra bizzat failin yani müracaatçıların da sürece katılımıyla gerçekleşmektedir. Refah devleti anlayışı, sosyal hizmet yaklaşımı, sunulan yardımlar yapısal faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yapı karşısında müracaatçılar da özne olarak bu gerçekliğin içinde konumlanmaktadır.

Üzerine çokça tartışılan ve kapsamlı bir literatüre konu olan “yoksullar”; istisnai çalışmalar dışında yaygın bir yaklaşımla yoksulluk çalışmalarının nesnesi olarak konumlandırılmıştır. Nesne olarak konumlanma ise genelde dezavantajlılık özelden de yoksulluk tartışmalarının insani bağlamdan kopmasına sebebiyet vermiştir (Konuk ve Bayram, 2009: 23). Bu çalışmalarda yoksullar ve dezavantajlı bireyler; özne, fail ya da

eyleyen olmaktan ziyade edilgen ve pasif bir durumda resmedilmiştir. Bu noktada bu çalışmanın başka bir özgünlüğü de sosyal hizmetlerden yararlanan dezavantajlı bireyleri uzaklaştırıldıkları insanı bağlama taşıyarak, özne oluşlarına ve eyleyici fail konumlarına dikkat çekmesidir. Uzun yıllardır haklarında yapılan tartışmalar dünyada nadiren dinlenen insanlardan (Merriam, 2018: 6) olan bu gruba mikrofonu uzatmak, yaşantılarını, dünyayı algılama biçimlerini, hayatlarını inşa ederken başvurdukları referanslarını, kültürel eğilimlerini, yatkınlıklarını, düşüncelerini, gelecek beklentilerini ve en temel insanı bileşenlerden olan ancak pek gündeme gelmeyen duygularını anlamayı amaçladığı için çalışmanın özgün ve önemli olduğu düşünülmektedir. Karşılıklı ve diyaloga dayalı olarak gerçekleşen bu anlama süreci, yeniden üretimin kaynaklarını saptamayla da eş zamanlı olarak gerçekleşmiştir.

Dezavantajlı gruplara yönelik yapılan çalışmalar çoğunlukla belirgin bir disiplinin sınırlarında icra edilmiş, bu durum çok yönlü ve birçok bileşeni içinde barındıran dezavantajlılık sorunsalının bazı yönlerinin eksik kalmasına sebep olmuştur. Sosyal hizmet, sosyoloji ve sosyal politikanın birikimi üzerine inşa edilen bu çalışma psikolojiden de referansları barındırmaktadır. Bu yönüyle çalışma, disiplinler arası bir çalışmadır. Bu durum farklı disiplinlerin literatürüne dair bilgi sahibi olmayı gerekli kılarak iş yükü ve kısıtlı zamanın yönetiminde birtakım zorlukları beraberinde getirirken çalışmayı çeşitlendirmiş, geniş bir perspektife taşımış ve bu haliyle de daha önce yapılan çalışmalardan da farklılaştırmıştır.

Max Weber'e dayandırılan ve sosyolojinin anlama ve yorumlamaya dönük patikasını oluşturan sosyal bilim anlayışı, bireyleri toplumun ve toplumsal yapıların belirlediği pozitivist yaklaşımı reddetmektedir. Aynı zamanda bireylerin edilgen varlıklar olmadığı aksine aktif özneler, eyleyiciler ve nihayetinde kendi kararlarını verebilecek iradeye sahip olan failer olduğunu vurgulamaktadır. Dezavantajlılığı yeniden üreten kaynakları anlamaya yönelik olarak yürütülen bu çalışmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Dezavantajlı grupların gündelik hayat pratiklerini, sosyal yardımlara bakış açılarını, devlet ve politika ile kurdukları ilişki, toplumsal konumları ile ilgili düşüncelerini ve gelecek beklentilerini anlamak ve keşfetmek amaçlanmaktadır. Çeşitli dezavantajlılık biçimlerine sahip olan katılımcıların yaşamış olduğu dezavantajlılık tecrübesinin bizatihi kendilerinde oluşturduğu anlam üzerinden kendi öznellikleri ve yapının kişide oluşturduğu algıyı görebilme üzerine kurgulanmıştır. Dezavantajlılığın yeniden üretimine kaynaklık eden faktörlerin anlaşılması için neden, nasıl, niçin soruları

sorularak çeşitli yöntem ve tekniklerle kişilerin öznel tecrübeleri, hayatı algılama biçimleri, yardım almaya ve dezavantajlı konumlarına yükledikleri anlam katılımcının perspektifinden okunmaya çalışılmıştır.

1.2. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Çalışmanın temel problemini; yaşamını idame ettirmede çeşitli yardımlara ihtiyaç duyan ve Afyonkarahisar Sosyal Hizmet Merkezi aracılığıyla sosyal ve ekonomik destek (SED) hizmetinden faydalanan dezavantajlı grupların bir sonraki nesilde de dezavantajlılık konumlarının devam etmesi ve yardım alma pratiğinin sonraki kuşağa da aktarılması oluşturmaktadır. Dezavantajlılığın yeniden üretimi temelinde inşa edilen bu araştırmanın diğer alt araştırma başlıkları da şöyledir;

- Afyonkarahisar Sosyal Hizmet Merkezi aracılığıyla SED hizmetiyle desteklenen dezavantajlı gruplarda, süreç içerisinde neden bir iyileşme görülmemektedir?
- Desteğin sunumu, miktarı, süreci ve özelliklerinin dezavantajlılığın yeniden üretimiyle nasıl bir ilişki içindedir?
- SED alan ailelerin yapılan bu yardıma bakışları nasıldır?
- İki nesildir çeşitli yardımlarla desteklenen bu grupların kültürel ve sosyal sermayelerinin dezavantajlılık konumunun sürdürülmesinde etkisi var mıdır?
- Dezavantajlılık döngüsünün kırılması için neye/nelere ihtiyaç vardır?

1.3. ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLILIKLARI

Araştırmanın;

- Çalışma 2023 yılında 18 yaş üzeri bireylerle gerçekleştirilmesi,
- Çalışma, Afyonkarahisar Aile ve Sosyal Hizmetleri İl Müdürlüğü'nden SED alanlarla sınırlı olması,
- Çalışma iki kuşaktır sosyal hizmetlerden özelde de SED hizmetinden faydalanan bireylerle gerçekleşmiştir. SED hizmeti 2015 yılından itibaren bu isimle sunulmaya başlamış, öncesinde aynı nakdi yardım veya müracaatçıların niteliğiyle “çocuk parası” adıyla yapılmıştır. Bu durum ilk kuşağın çoğunluğunda ikinci kuşaktaki karşılığıyla SED'in olmaması hizmetin dezavantajlılığın yeniden üretime etkisinin ölçülmesinde kısıtlılıkları beraberinde getirmesi,

• Araştırmacının aynı zamanda Afyonkarahisar Sosyal Hizmet Merkezi'nde çalışan bir personel¹⁵ olmasından dolayı görüşmecilerin yardımın kesilmesi ve sosyal hizmet müdahalesi gerektiren çeşitli durumların ortaya çıkması (çocukların kurum bakımına alınması gibi) gibi muhtemel durumlardan tedirginlik duymaları şeklinde sınırlılıkları bulunmaktadır.

1.4. ARAŞTIRMACININ KONUMU VE ETİK

Nitel araştırmayı tercih eden araştırmacılar; verileri katılımcıların içinde buldukları fiziksel ve sosyal çevreden elde etmektedir. Detaylı bilgiye bizzat insanlarla konuşarak, etkileşim içinde ve katılımcıların doğal ortamlarında, kişilerin eylemlerini gözlemleyerek ulaşılmaktadır (Creswell, 2017: 185). Bu tür araştırmalarda araştırmacı, veri toplama ve analizinde başlıca bir araçtır (Merriam, 2018: 15). Araştırmacı ve katılımcının yoğun etkileşim içinde olmaları, araştırmacının süreçte başlıca araç olması, katılımcının konumu ile ilgili bir takım etik problemleri de beraberinde getirmektedir.

Nitel araştırma yöntemi kullanılarak yürütülen bu çalışmada araştırmacı aynı zamanda Afyonkarahisar Sosyal Hizmet Merkezi Müdürlüğü'nde çalışan bir personeldir. Sosyal ve ekonomik destek, korunmaya ihtiyacı olan çocuk, şehit yakınları ve gazilere yönelik işlemler, engelli evde bakım birimlerinde çalışmış olan araştırmacı, yaklaşık bir buçuk yıldır eğitim ve danışmanlık biriminde görev yapmaktadır. Araştırmacının saha personeli olarak yedi buçuk yıldır çalışıyor olması araştırma sürecine de rehberlik etmiştir. Mesleki tecrübe; mülakat sürecini yürütme, birçok duygunun gün yüzüne çıktığı görüşmelerde katılımcıya eşlik etme gibi durumlarını desteklemiştir. Araştırmacının yaklaşık üç yıl sosyal ve ekonomik destek biriminde çalışmış olması ise sosyal ve ekonomik destek alan bireylerden oluşan katılımcıların tanınmasında ve araştırmaya dahil edilmesinde oldukça etkili olmuştur. Araştırmacının Sosyal Hizmet Merkezi çalışanı olması; mevcut durumda SED biriminde çalışan personel ile mesai arkadaşı olması gibi durumlar araştırma ve katılımcılar üzerinde çeşitli istişarelerde bulunmaya fırsat tanımış ve katılımcılara ulaşmayı da kolaylaştırmıştır.

Araştırmacının Sosyal Hizmet Merkezi personeli olması aynı zamanda bir takım etik problemleri de beraberinde getirmiştir. Bunlardan ilki, dezavantajlı gruplardan olan katılımcıların bilgi sağlayıcılığında yapılan bu çalışmada, çalışma grubu ile araştırmacı arasında oluşabilecek hiyerarşik ilişkinin getireceği etik sorunlardır. Hiyerarşik ilişkinin

---

¹⁵ Aile Sosyal Destek Programı (ASDEP) Personeli/ Sosyolog.

önüne geçebilmek için bu çalışmanın kurumla ilgisinin olmadığı, bağımsız bir araştırma olduğu sürecin başında anlatılmış, bu durum görüşme esnasında ihtiyaç hallerinde tekrar hatırlatılmıştır. Bilgi sağlayıcıların katılımcıların kendileri olduğu vurgulanarak ortak dil kullanımı ve yerel söyleyişlerle soruların daha detaylı analizi için özen gösterilmiş ve katılımcıların rahat hissedebilecekleri atmosfer oluşturulmaya çalışılmıştır. Görüşmenin gerçekleşeceği ortamın hiyerarşik ilişki oluşturabileceği düşüncesinden hareketle görüşme yapılacak mekân seçimi katılımcılara bırakılmıştır.

Etik problemlerden biri olan mahremiyet hakkının (Neuman, 2017: 651) korunması için görüşmelerin gizli olduğu anlatılmış, paylaşılan bilgilerin kurumla, aileden sorumlu meslek elemanı veya farklı kurum ve kişilerce paylaşmayacağı belirtilerek bu duruma hassasiyetle riayet edilmiştir. Araştırmacının Sosyal Hizmet Merkezi personeli (devlet çalışanı) olması aynı zamanda “güven kaynağı olan devletin bir temsilcisi” olarak karşılık bulmuş ve katılımcıların aile geçmişlerini, toplumsal yaşamda karşılaştıkları çeşitli problemleri, yardım ile ilgili düşüncelerini, istismar gibi zorlayıcı tecrübelerini de anlatabildikleri güven ilişkisinin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Araştırma için katılımcılarla yapılan görüşmeler oldukça yoğun bir duygu ikliminde gerçekleştirilmiştir. Bazı görüşmeler zorlayıcı duyguların da etkisiyle ağlamalarla bölünmüştür, fakat oldukça insani ve doğal olan bu durumda katılımcının ritmine uygun olarak hareket edilmesi sağlanmıştır. Salt araştırmacı nesnelliği ile hareket edilmeyip, katılımcının duygusuna eşlik edilerek görüşmenin devamı etmesi veya sonlandırılması katılımcıya bırakılmıştır. Araştırmanın nesnelliğinin ve etik açıdan gerekliliklerinin sağlanması açısından gerektiğinde bazı görüşmeler ertelenmiş veya bazılarında kısa molalar verilerek araştırma süreci sağlıklı bir şekilde yürütülmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın karşılaştığı bir diğer etik problemi de sosyal ve ekonomik desteği sonlandırılan katılımcıların yardımın tekrar bağlanması noktasında yardım alanlardan farklı bir yardım daha yapılmasına yönelik taleplerde bulunması olmuştur. Çeşitli yardım taleplerinin önüne geçmek için görüşmenin başında yapılan çalışmanın sosyal ve ekonomik desteğin devam etmesi ya da durdurulması ile ilişkili olmadığı ve sadece araştırma kapsamında düşüncelerine ihtiyaç duyulduğu detaylı bir şekilde izah edilmiştir. Bazı katılımcıların bu yönde ısrarlı talepleri karşısında çalışmanın yardım verme amaçlı olarak yapılmadığı görüşme boyunca birçok kez vurgulanmıştır.

Etik problemlerinin önlenmesi noktasında araştırmacının görev ve sorumlulukları dışında katılımcıların davranış ve tutumları da oldukça önemlidir. Bunun yanı sıra araştırmacı etik açıdan doğabilecek problemlerin önüne geçebilmek adına etik kurul kararı alabilmektedir. Bu nedenle etik açıdan doğacak sorunların önlenmesinin bir yöntemi de yarı yapılandırılmış görüşme sorularının üniversitenin ilgili etik kuruluna incelenmesi için sunulmasıdır (Alkan Aykaç, 2023: 63) denilebilir. Afyon Kocatepe Üniversitesi bünyesinde yürütölen bu tez çalışması için hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu ile Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne yapılan başvuru, etik kurul tarafından onaylanmıştır. Çalışma için etik kurul raporunun yanı sıra bakanlık izni de alınmıştır. En az iki kuşaktır sosyal ve ekonomik destek hizmetinden yararlanan çalışma grubu ile görüşme yapılabilmesi için onaylanan etik kurul formu, araştırma sorularını içeren yarı yapılandırılmış görüşme formu ve araştırmanın amacını belirten dilekçe ile Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'ndan Afyonkarahisar Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü aracılığıyla araştırma izni istenmiştir. Araştırma soruları; Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı birimlerinden olan Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Eğitim ve Yayın Daire Başkanlıkları tarafından onaylanmış ve araştırmaya izin verilmiştir.

Nitel araştırmalarda görüşmelerin gizliliği için sıklıkla kullanılan rumuzlandırma ilkesi gereği görüşmecilerin isimleri metinde rumuzlandırılmış ve bu bilgiler tez danışmanı dahil kimse ile paylaşılmamıştır. Böylelikle görüşmeci kimliklerinin gizli kalması sağlanmıştır (Sığrı, 2021: 295). Görüşmelerin başlangıcında katılımcılar araştırmacının kimliği, araştırmanın amacı, araştırma sonucunun nasıl yayınlanacağı hakkında bilgilendirilmiş ve hazırlanan yazılı onam formu görüşmecilere sunulmuştur. Katılımcılara verilen bu formla kişisel verilerinin ihlal edilmesi durumunda araştırmacının bundan hukuki olarak sorumlu olacağı özellikle anlatılmış ve hukuki anlamda kendilerini güvende hissetmeleri sağlanmıştır. Katılımcıların bir kısmı formu imzalamış, bir kısmı ise imzalamaktan kaçınmıştır.

1.5. ARAşTIRMANIN YÖNTEMİ

Tanımları itibariyle içerisinde birçok teknik barındıran nitel araştırmanın bu nedenle tanımlanması oldukça güçtür. En genel anlamıyla nitel araştırma; araştırmacının, insan deneyimini derinlemesine görüşme, odak grup görüşmesi, gözlem, içerik analizi gibi spesifik araştırma yöntemlerini kullanarak detaylı bir şekilde incelemesini sağlayan bir araştırma yaklaşımıdır. Ancak nitel araştırma sadece nitel yöntemlerin

uygulanmasından çok daha fazlasıdır. Nitel araştırmanın belki de kendine özgü en temel özelliklerinden biri; konuyu katılımcının perspektifinden tanımlanmasına, davranışa, olaylara ve nesnelere yüklediği anlamın ve değerlendirmenin katılımcının kendi bakış açısından anlaşılmasına zemin hazırlamasıdır. Örneğin, hastalığın ya da engelliliğin deneyimini hastalığı ya da engelliliği deneyimlemiş kişinin gözünden anlamak çok daha zengin ve çeşitli veriler sunabilmektedir.

Yorumlayıcı sosyal bilim anlayışının ilk isimlerinden olan Max Weber; olguların “kendilerini anlatmadıklarını” belirtmekte, toplumsal dünyanın bir “kültür” olarak ancak küçük bir parçasının araştırmacılar tarafından betimlenebileceğinin de altını çizmektedir (Beart,2010: 62,66). Pozitivist yaklaşımın iddia ettiği gibi olgular; nesnel, verili ve hazır formda değildir, onlar araştırmacının algılayışı, ele alış biçimi ve yorumlayışı ile anlam kazanmaktadır. Yorumsal/nitel araştırma; olayları, insanların davranışlarına yükledikleri anlamları ve dış dünyayı keşfederek anlamayı hedeflemektedir (Della Porta & Keating, 2015: 46). “Pozitif bilimlerin genellemeye özgü nicel araştırma yönteminden farklı olarak nitel araştırma, insana özgü bireysel özelliklerin farklı ve derin doğasına odaklanır” (Sığırı, 2019: 369). Nitel araştırma, nicel verilerin aksine sosyal ve kültürel verileri toplamak, analiz etmek ve de yorumlamak için kullanılmaktadır. Bu yaklaşım genellikle derinlemesine anlayış, bağlamın anlaşılması ve bireylerin, grupların veya fenomenlerin deneyimlerini anlama amacını taşımaktadır. Nitel araştırmanın deneyime odaklanan bu yönü dolayısıyla bu çalışmanın yöntemi olarak seçilmesinde etkili olmuştur. Çünkü bu çalışma sosyal yardım alan dezavantajlı grupların yardım alma deneyiminin çok farklı yönlerini anlama ve değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır. Bireylerin gündelik yaşamlarını nasıl biçimlendirdiklerini, onu nasıl anlamlandırdıklarını keşfetmeyi amaçlaması gibi nedenlerle bu çalışma nitel araştırmayı önemli ve gerekli kılmıştır (Berg & Lune, 2017: 16). Nitel araştırmacılar; sosyal, ekonomik, kültürel ya da fiziksel koşulların insan davranışlarını ve deneyimlerini nasıl şekillendirdiğini anlamak için insanları kendi doğal çevrelerinde incelemektedir. Bu yüzden nitel araştırma, çalışılan konu üzerindeki bağlamsal etkilerin anlaşılmasına ve benimsenmesine de olanak tanımaktadır. Denzin ve Lincoln (2008); nitel araştırmanın dünyaya doğal ve yorumlayıcı bir yaklaşım kattığını ifade etmektedirler. Yani nitel araştırmacılar “bir şeye” kattıkları anlam açısından “bu şeyi” kendi doğal ortamında anlamaya çalışan ya da olguyu yorumlayan kişilerdir.

1.5.1. Çalışma Grubunun (Örneklemin) Belirlenmesi

Bu çalışmada; amaçlı örnekleme, maksimum çeşitlilik örnekleme ve kartopu örnekleme teknikleri kullanılmıştır. Nitel araştırmalarda, çalışma grubunun araştırma sorularını en iyi anlayacak katılımcılardan seçilmesi amaçlanmaktadır (Creswell, 2017: 189). Dezavantajlılığın yeniden üretiminin nasıl gerçekleştiğinin anlaşılmasının, onun sebeplerinin ve etkilerinin keşfedilmesinin amaçlandığı bu araştırmada, çalışma grubunun (örneklemin) belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca amaçlı örneklemin bir türü olan kartopu örnekleme de çalışma grubunu belirlemek için kullanılan örnekleme türlerinden biridir. Bu örnekleme türünde ulaşılan bir katılımcıdan hareketle diğer katılımcılara da ulaşılması amaçlanmaktadır. Çalışmada katılımcıların farklı özelliklerde olmasının sağlanması için maksimum çeşitleme örnekleme de kullanılmıştır.

Çalışma grubunda yer alan bütün katılımcılar Afyonkarahisar Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü tarafından sunulan sosyal ve ekonomik destek hizmetinden yararlanmış kişilerden oluşmaktadır. Katılımcıların bazıları sosyal ve ekonomik desteklerini almaya devam ederken, kişinin eşinin cezaevinden çıkması, iş bulması gibi durumlar sonucunda bazı katılımcıların ise aldıkları sosyal ve ekonomik destek durdurulmuştur.

Tablo 1’de katılımcıların bazı demografik özellikleri yer almaktadır. Kadın veya erkek olmasına göre “K” veya “E” harfi ile etiketlenen rumuzlarda “K” ve “E” harfinin yanına görüşmeye dair sıra sayısı ve katılımcının yaşı eklenmiştir. Örneğin, 21 yaşında kadın bir katılımcı için K8(21) rumuzu, 37 yaşındaki erkek katılımcı için E2(37) kullanılmıştır. Tablo 1 incelendiğinde bu çalışma grubunun büyük çoğunluğunun herhangi bir mesleği olmayan, en çok ortaokul düzeyine kadar eğitime devam etmiş ve kadınlardan oluştuğu görülmektedir. Yaş ortalamasının 30 olduğu grupta katılımcıların yaşları 21-45 arasında değişmektedir. Katılımcıların sadece 4’ü lise düzeyinde eğitim veren bir okuldan mezun olmuştur.

Çalışma grubundaki kadın katılımcıların tamamı annedir ve en az 1, en fazla 6 çocuk sahibidir. Maksimum çeşitlilik örnekleme ile araştırma için dezavantajlılığın farklı biçimlerini tecrübe eden katılımcılar seçilmeye çalışılmıştır. Bunu sağlayabilmek için dezavantajlılığın bir biçimi olan engelli bireylerle de görüşülmüş ve çalışma grubuna dahil edilmiştir. Katılımcılardan 3’ü sosyal ve ekonomik destek alan engelli grubundadır.

Etnik kökenleri çoğunluktan farklı katılımcılar da çalışma grubunda yer almaktadır. 21 katılımcıdan 7'si roman vatandaşıdır. Tamamının Afyonkarahisar'da yaşayan katılımcıların, 2'si hariç diğerleri Afyonkarahisarlıdır. Katılımcılardan 16 kişi Afyonkarahisar merkezde yaşarken, 5 kişi Afyonkarahisar'ın ilçe veya köylerinde hayatını sürdürmektedir. Çalışma grubundaki katılımcıların temel belirleyici özelliği en az iki kuşaktır sosyal yardımlardan faydalananıyor olmalarıdır. En az iki kuşaktır yardım almakla birlikte üç kuşaktır yardım alan 1 katılımcı da bulunmaktadır.

Tablo 1. Çalışma Grubunun Demografik Verileri

Rumuz	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	Medeni Durumu	Mesleği
E1(36)	Erkek	36	İlkokul	Evli	Var
K8(21)	Kadın	21	İlkokul	Evli	Ev Hanımı
E2(37)	Erkek	37	İlkokul	Evli	Yok
K15(23)	Kadın	23	İlkokul	Evli	Yok
K17(28)	Kadın	28	İlkokul	Evli	Yok
K11(33)	Kadın	33	Lise	Evli	Ev Hanımı
K14(34)	Kadın	34	Lise	Boşanmış	Var
K16(31)	Kadın	31	Lise	Boşanmış	Var
K18(23)	Kadın	23	Lise	Evli	Yok
E3(33)	Erkek	33	Okur Yazar Değil	Evli	Yok
K2(22)	Kadın	22	Ortaokul	Evli	Ev Hanımı
K4(29)	Kadın	29	Ortaokul	Evli	Yok
K5(32)	Kadın	32	Ortaokul	Boşanmış	Yok
K6(30)	Kadın	30	Ortaokul	Boşanmış	Yok
K9(31)	Kadın	31	Ortaokul	Evli	Yok
K10(24)	Kadın	24	Ortaokul	Evli	Var
K12(28)	Kadın	28	Ortaokul	Boşanmış	Var
K13(31)	Kadın	31	Ortaokul	Boşanmış	Ev Hanımı
K1(45)	Kadın	45	Okur-Yazar	Boşanmış	Yok
K3(35)	Kadın	35	Okur-Yazar	Boşanmış	Yok
K7(37)	Kadın	37	Okur-Yazar	Evli	Var

1.5.2. Veri Toplama Araçları ve Süreci

Dezavantajlılığın yeniden üretiminin kaynaklarının sosyal yardım alan bireylerin deneyimlerinden hareketle anlamayı ve belirlemeyi amaçlayan bu araştırmada veri toplama tekniklerinden gözlem, derinlemesine mülakat ve literatür taraması teknikleri

kullanılmıştır. Derinlemesine mülakat için yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formunda demografik sorular, sosyal yardımlarla ilişkili sorular, aile ile ilişkili sorular, iş ve mesleğe ilişkin sorular, sağlık ile ilgili sorular, gündelik hayata katılım, yaşam alanı, ev donanımına ilişkin sorular olmak üzere altı farklı kategoride sorular yer almaktadır. Yarı yapılandırılmış görüşme formu daha sonra uzman görüşlerine sunulmuş ve uzmanların geri bildirimleri üzerine gerekli düzeltmeler yapılarak pilot görüşme için kullanılmıştır. Çalışma grubundaki katılımcılarla görüşmeye başlanmadan önce 3 pilot görüşme gerçekleştirilmiş, bu görüşmelerin ardından sorulara anlamayı derinleştirmeye yönelik sondaj soruları eklenmiş ve soru formu son haline getirilmiştir.

Katılımcılarla çocuğunlukla iki görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerden biri; onları tanımaya ve çalışmanın temel kriteri olan iki kuşaktır yardım alma pratiğini sağlayıp sağlamadıklarını belirlemeye yönelik yapılan bir ön görüşmedir. Ön görüşmeden başka bir tarihte ve ön görüşmede planlanan yer ve saatte, süresi 45 dakika ila 127 dakika arasında değişen ikinci ve nihai görüşme yapılmıştır. Görüşmelere başlamadan önce katılımcıların tümüne çalışmanın gizliliği hakkında bilgilendirme yapılmış, araştırmaya katılıp katılmamakta veya yarıda bırakmakta özgür oldukları hatırlatılarak görüşme onam formu imzalatılmıştır.

Araştırmanın yürütüldüğü Afyonkarahisar Sosyal Hizmet Merkezi'nde 2023/Aralık itibarıyla yardım almaya devam eden 379 aile bulunmaktadır. 379 ailenin yaklaşık olarak 60'ı¹⁶ ikinci kuşakta da sosyal ve ekonomik destek almaya devam etmektedir. Bu sayılar oranlandığında Afyonkarahisar Sosyal Hizmet Merkezi'nde sosyal ve ekonomik destek alma pratiğinin ikinci kuşakta da sürdürme eğiliminin %15 civarında

---

¹⁶ Sosyal ve Ekonomik Destek (SED) 2015 tarihinden bu adla ve bu şekilde (nakit transferi ile yönlendirme/rehberlik) yürütülmektedir. Daha öncesinde bu yardım aynı ve nakdi yardım adı altında gerçekleştirilmiş, aynı ve nakdi yardımın yapılma biçimi ise günümüz SED hizmetinden farklı bir biçimdedir. Yiyecek, giyecek, kırtasiye malzemeleri gibi ihtiyaçlar Sosyal Hizmet kuruluşlarında görevli personel tarafından temin edilip, ailenin adresine bırakılır veya aile ihtiyaçlarını alması için İl Müdürlüklerine davet edilirdi. 2012 yılında Yönetim Bilgi Sistemine (YBS) geçilmesiyle sosyal yardım ödemeleri nakit olarak yapılmaya başlanmış ve kişilerin ibraz ettikleri banka ibanlarına yardımlar yatırılmıştır. 2022 yılında Aile Bilgi Sistemine (ABS) geçilmiş, sosyal yardımlar kişilerin kimlik numaralarına Bakanlık tarafından ödenmeye başlamıştır, kullanılan güncel sistem ABS'dir. YBS'ye geçmeden önceki (2012 öncesi) yapılan aynı ve nakdi yardımların kayıtları manuel olarak tutulduğundan bu dönemde yardımdan yararlanan bireylerin sayılarına net olarak ulaşılamamıştır. Sistem desteğinin sağlanmadığı durumlarda en az iki kuşaktır sosyal ve ekonomik destekten yararlananları belirlemek için SED biriminde uzun yıllardır çalışan meslek elemanları ile görüşülmüş, ailelerin kuruluştaki bulunan fiziki dosyaları incelenmiş ve de ailelerin bizzat kendilerine başvurulmuş ve ortalama olarak 60 civarında en az iki kuşaktır SED hizmetinden yararlanan ailenin bulunduğu anlaşılmıştır.

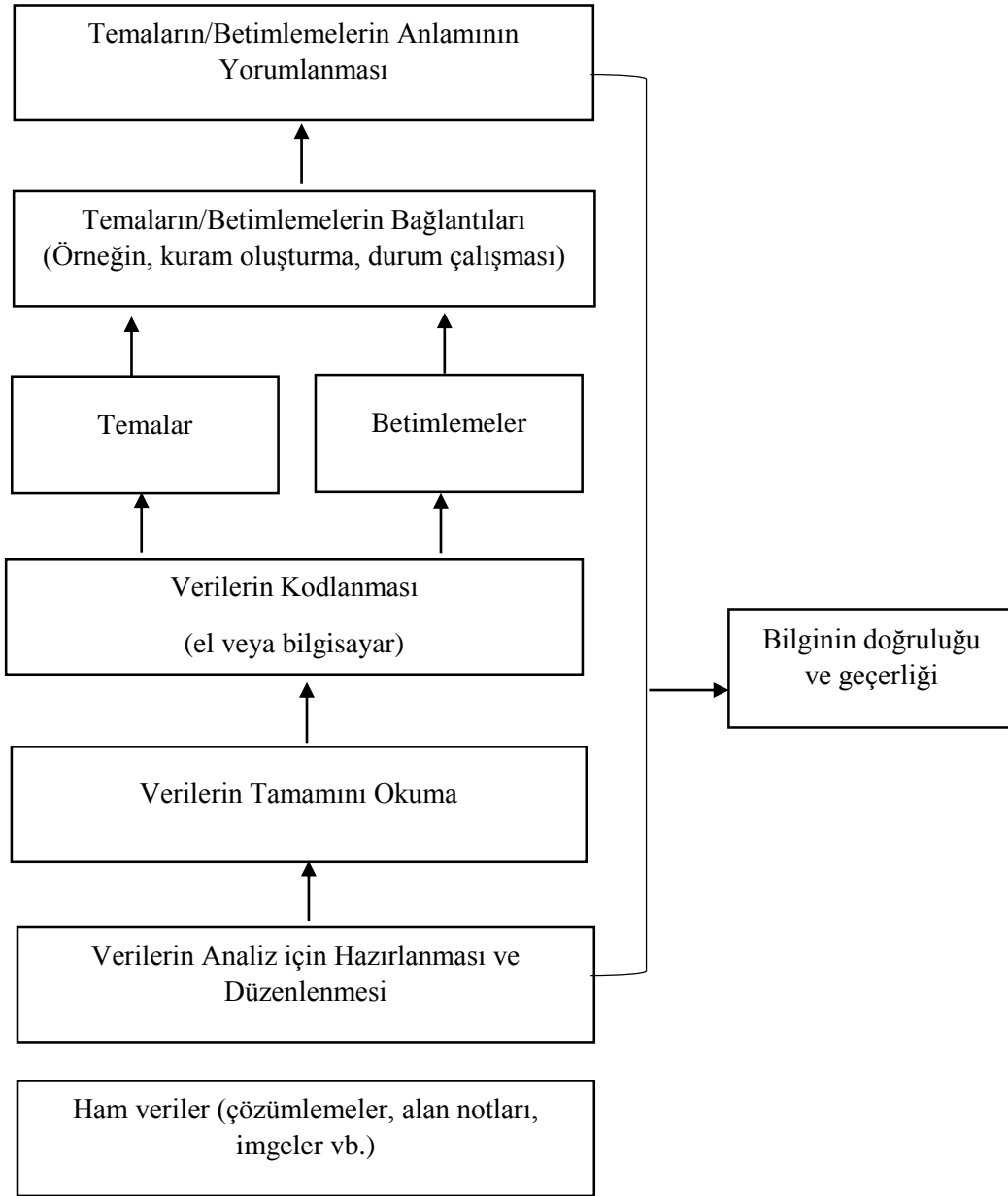
olduğunu söylemek mümkündür. Bu veriler; il merkezi, merkez köyleri ve dört ilçeyi kapsamaktadır.

1.5.3. Verilerin Analizi

Creswell; nitel araştırmalarda veri analiz sürecinin yedi adımdan oluştuğunu ifade etmektedir. Bu süreci de bir tablo ile göstermektedir (Bknz: Tablo2). Creswell'in tablosuna bakıldığında veri analizinin ham verilerden başlayarak bu verilerden oluşturulan temaların doğrulanmasına kadar sürdüğü anlaşılmaktadır. Bu çalışmada da verilerin analizi, ilk verilerin elde edilmeye başlanmasından itibaren başlamıştır. Zira verilerin toplanması ve analizi tüm çalışma boyunca devam eden bir süreçtir (Merriam, 2018: 164).

Çalışma grubundaki 21 katılımcı ile yapılan görüşmelerden elde edilen notların 372 sayfalık ham hali, sonrasında defalarca okunmuş ve bu görüşmeler nitel veri analiz programı Maxqda Analytics Pro 2020 programına yüklenerek kodlamaya geçilmiştir. Çalışmada katılımcıların kendi ifadelerinden oluşan kodlar/n-vivo kodlar olduğu gibi araştırmacının sahadan topladığı verilerden oluşturan kodlar da kullanılmıştır. Araştırmada kullanılacak kodlamalar üç şekilde yapılabilir. Bunlardan birincisi, katılımcılardan elde edilen verilerden hareketle yapılacak kodlamalar; ikincisi, veri toplamaya başlamadan önce belirlenmiş kodlamalar; üçüncüsü ise sonradan ortaya çıkan ya da daha önceden belirlenmiş kodlamaların harmanlanması ile ortaya çıkacak kodlamalardır (Creswell, 2017: 199). Çalışma içerisinde özellikle birinci ve ikinci bölümde literatürden elde edilen verilen kullanılması ve metin içinde gösteriminde Citavi6 Bilgi Organizasyon ve Atıf programı kullanılmıştır.

Tablo 2. Nitel Araştırmalarda Veri Analizi

Kaynak: Creswell, 2017: 197.

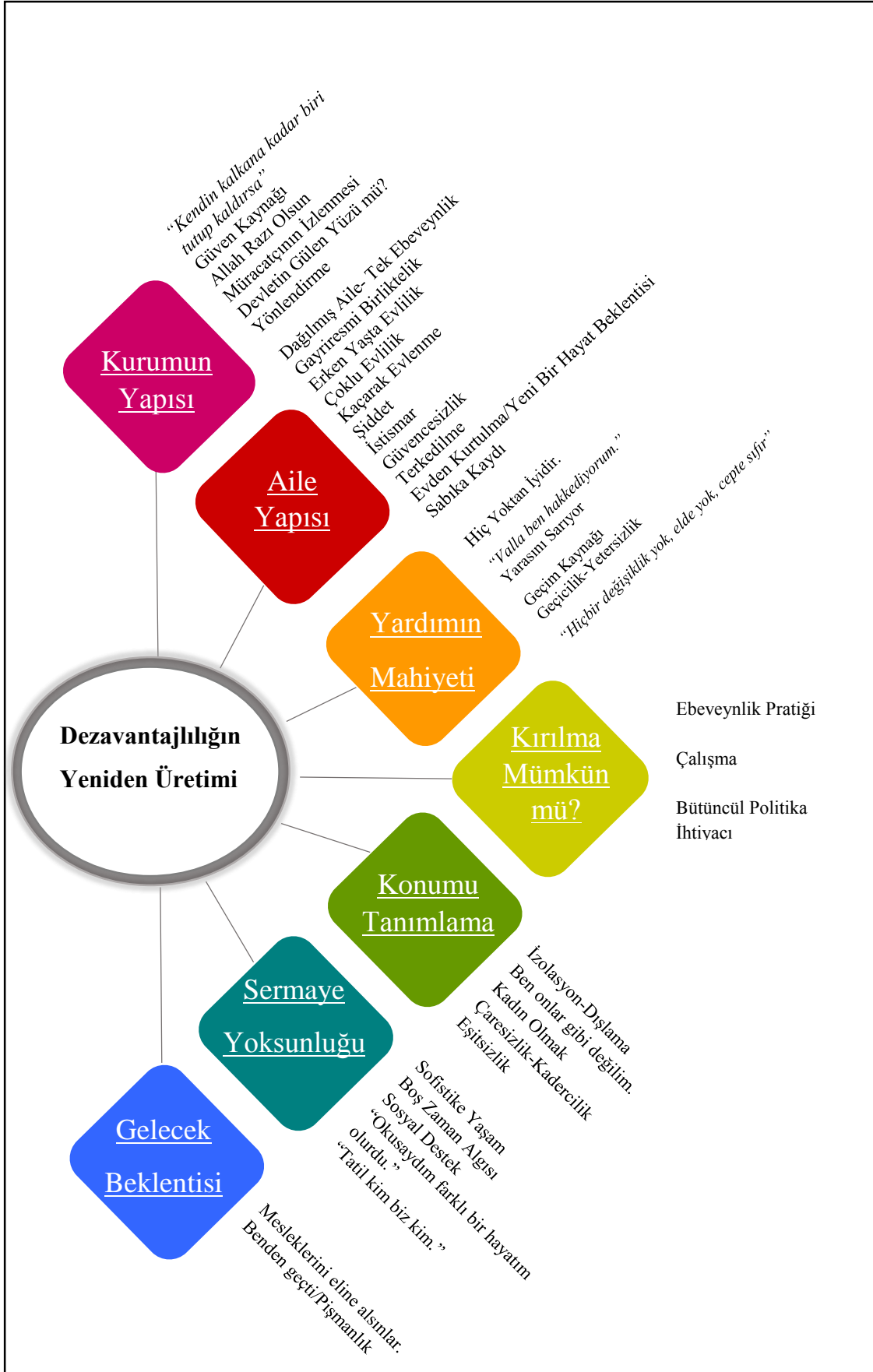
Bu çalışmadaki verilerin analizinde betimsel analiz ve içerik analizi kullanılmıştır. Betimsel analiz; çalışma grubunda yer alan katılımcılarla yapılan görüşmeler/gözlemler neticesinde katılımcıların görüşlerini çarpıcı biçimde yansıtmak amacıyla doğrudan onların ifadelerini kullanmak anlamına gelmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 224). Bu durum aynı zamanda çalışmanın güvenilirliğini de arttıran unsurlardan biridir. İçerik analizi ise görüşme belgelerinin, metinlerin ya da dokümanların içeriklerinin nesnel şekilde analize tabi tutulmasıdır (Metin ve Ünal, 2022: 275). Metinlerin içeriğinden oluşturulan kodlar, kategorileri, kategoriler ise temayı oluşturmaktadır.

Saha çalışmasından elde edilen verilerin Maxqda nitel veri analiz programında içerik analizi yöntemi ile analiz edilmesinin ardından oluşan kodlardan 7 farklı kategoriye ulaşılmıştır. Bu kategoriler ise bir ana tema (fenomen) etrafında şekillenerek temel fenomene işaret etmektedir. Her kategorinin altında ise farklı sayılarda kodlar yer almaktadır. Elde edilen kodlar çalışmanın temel kavramlarına da atıfta bulunmaktadır. Elde edilen kod, kategori ve tema örüntüsü Tablo 3'te gösterilmektedir.

1.5.4. İnanılrlık, Aktarılabirlik, Teyit Edilebilirlik ve Tutarlılık

Bilimsel araştırmaların temel ilkesi olarak bilinen geçerlilik ve güvenilirlik ilkeleri esasen nicel araştırmaların bir özelliğine işaret etmektedir. Nitel araştırmaların doğasına uygun olarak bu araştırma biçiminde bu iki ilke yerini inanılrlık, aktarılabirlik, teyit edilebilirlik ve tutarlılığa bırakmaktadır. Nitel araştırmalarda, “iç geçerlilik” yerine “inandırıcılık”, “dış geçerlik (ya da genelleme)” yerine “aktarılabirlik”, “iç güvenilirlik” yerine “tutarlılık” ve “dış güvenilirlik (ya da tekrar edilebilirlik)” yerine “teyit edilebilirlik” kavramları kullanılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 264). Bu çalışmada inanırılığın sağlanabilmesi için katılımcılarla uzun süreli görüşmeler yapılmış ve ayrıca veri toplama tekniklerinde çeşitlilik esas alınmıştır. Veri çeşitliliğini sağlayabilmek için veri toplama tekniklerinden katılımlı-katılımsız gözlem ve derinlemesine mülakat teknikleri kullanılmıştır. Sahadan toplanan veriler başka bir uzman tarafından incelenmiş böylelikle veri toplama ve analiz süreçlerine farklı bir bakışın eleştirel yaklaşımı amaçlanmıştır. Bu süreçte uzmanın verdiği geri bildirimler de analiz sürecinde dikkate alınmıştır. Verilerin analizinde ve bulguların yazımında n-vivo kodlar da kullanılarak çalışmanın inandırıcılık ilkesi sağlanmaya çalışılmıştır. Nitel araştırmalar için önemli bir diğeri ilke olan tutarlılık ilkesinin bu araştırmada sağlanabilmesi için ise veri toplama ve analiz sürecinin bütün aşamaları titizlikle incelenmiş ve yine bir uzman tarafından tutarlılık testine tabi tutulmuştur. Katı bir nesnelliliğin olmadığı nitel araştırmalarda nesnelliliğin mümkün olduğunca sağlanabilmesinin önemli yollarından biri “teyit edilebilirlik”tir. Araştırmanın aktarılabirliğinin sağlanması için de sahadan elde edilen veriler (dokümanlar, gözlem notları gibi) 5 yıl boyunca saklanacaktır.

Tablo 3. Verilerden Elde Edilen Tema, Kategori ve Kodlara İlişkin Tablo

2. ARAŞTIRMA BULGULARI VE YORUMLAR

Nitel araştırma perspektifine dayanan bu çalışmanın verileri Maxqda Pro 2020 analiz programında analiz edilmiş, akabinde bir tema, yedi kategori ve kategorilerin altında o kategoriye ilişkin kodlar belirlenmiştir. Çalışmanın tema ve kategorileri şu şekildedir;

Tema: Dezavantajlılığın Yeniden Üretimi

Kategoriler: Kurumun Yapısı, Ailenin Yapısı, Yardımın Mahiyeti, Konumu Tanımlama, Sermaye Yoksunluğu, Gelecek Beklentisi, Kırılma Mümkün mü?

2.1. “KURUMUN YAPISI” KATEGORİSİNE İLİŞKİN BULGULAR

Dezavantajlı gruplar yaşamlarını idame ettirmek için çeşitli desteklere ihtiyaç duymaktadırlar. Bu ihtiyaçların karşılanması ise modern dönemlerde refah devletinin sorumluluğundadır. Refah devleti geri çekildiğinde bu gruplar özelinde “kimse yok mu?” sorusuna cevap gerçekten kimsenin olmadığıdır (Akbaş, 2014: 65). Devletin refah dağıtıcısı sıfatıyla sağladığı destekler olmaksızın katılımcıların hayatını devam ettirmesi oldukça zordur. Bu yüzden de devlet, bu gruplar için temel bir güven kaynağıdır. Devlet, dezavantajlı grupların gözünde koruyucu bir “ebeveyn” gibidir. Beklenmedik bir fırtına çıktığında sığınılacak bir limandır. Katılımcılar için koruyucu kollayıcı olan devlet gerçekte de böyle midir? Katılımcıların işaret ettiği problemlerin kaynağı neo-liberal dönemin refah devleti anlayışıdır. Bu anlayış kategori altındaki kodlara da yansımıştır. “Kendin kalkana kadar biri seni tutup kaldırsa”, güven kaynağı, Allah razı olsun, müracaatçının izlenmesi, devletin gülen yüzü mü?, yönlendirme, Bakanlığın her dezavantajlı gruba yardım vermesi kategorinin kodlarını oluşturmaktadır.

Tablo 4. Kurumun Yapısı Kategorisine Ait Kod Örüntüsü ve Frekansları

 <p><u>Kurumun</u> <u>Yapısı</u></p>	<ul style="list-style-type: none"> - “Kendin kalkana kadar biri tutup kaldırsa”(1) -Güven Kaynağı (10) -Allah Razı Olsun (11) -Müracaatçının İzlenmesi (20) -Devletin Gülen Yüzü mü? (24) -Yönlendirme (19)
---	--

“*Kendin kalkana kadar biri seni tutup kaldırca*” bu kategorideki kodlardan biridir. K3(35) rumuzlu katılımcının ifadesinden hareketle kategorinin ruhunu çarpıcı bir şekilde yansıttığı için nvivo koda dönüştürülmüştür. Sosyal yardımların, katılımcılar cihetinde ne denli öneme sahip olduğu ve nasıl bir yer kapladığını K3(35) “*çok iyi bir şey olmaz mı, insanın mesela yani hiç olmadığı bir zamanda, yani bir destek vermesi, insanın düştüğü zaman şuradan düşüyorsun. Kendin kalkana kadar biri senin kolundan tutup kaldırca o daha senin işini kolaylaştırıyor.*” şeklinde ifade etmiştir. Devlet, devletin kurumları, devletin personeli de çoğu zaman dezavantajlı gruplar için bir güven kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Katılımcıların ifadelerinden oluşturulan *güven kaynağı* bu kategorinin ikinci kodudur. Dezavantajlı gruplar için barınma olanağı sunan kadın konuk evleri, kurumların önemli bir örneğidir. K7(37) kadın konukevinde kaldığı dönemi ve kurumun kendisine nasıl bir güvence sağladığını şu şekilde anlatmıştır;

“*...daha güvendesin hiç kimse gelip sana orada hiçbir şey yapamaz. Böyle sanki dersin oranın etrafını 1.000 kişi sarmış gibi öyle bir kendini güvence altında hissediyorum. Mesela ben orada kaldığımda hiç korkum olmazdı. Ooo ne rahat! diyordum. Vallahi burası daha iyiymiş diyordum. Annenden babandan daha iyiymiş diyordum çünkü niye güvence altında hissediyordun yani oraya kim gelirse gelsin seni o karşıdaki bir insana teslim etmiyorlardı.*”

Bir başka katılımcı olan K13(31) ise boşanma sürecinde devletten aldığı yardımların boşanma sürecinde hayati bir güven kaynağı oluşunu “*Allah razı olsun çünkü ortalıkta kalmıştım, boşanmıştım ev yoktu. Birisi de dedi. Sen git de devlete başvur böyle böyle, yardım durumum var en azından ev tutarsın 3-5 kuruş onlar verir çocuklarına bakarsın dediler. Ben de onun şeyiyle geldim. O zamandan bu zamana.*” İhtiyaç durumunun kronik olduğu dezavantajlı gruplarda kriz durumları diğer gruplara kıyasla daha zorlayıcıdır. Bu süreçlerde sosyal hizmetler daha farklı ve çeşitli destek sistemleri ile dezavantajlı grupların durumlarını stabil hale getirmeye çalışmaktadır.

K7(37), K13(31)’in devleti güven kaynağı olarak görmelerinin aksine bazı katılımcılar devletin bu olanaklarından yararlanma konusunda çekimser olduklarını belirtmiştir. Bu çekincelerin başında ise çocuğunun alınması kaygısı bulunmaktadır. K14(34) “*Bir öğretmen vardı evine temizlikçi gittiğim hiç destek almıyor musun SED (Sosyal ve Ekonomik Destek) var dedi. Hatta ilk başvurduğumda çok korkmuşum çocuğumu falan almazlar değil mi diye sordum. Yok almazlar dediler. Aksine evde seni denetliyorlar, yardımcı oluyorlar deyince o şekilde...*” ifade ederken kurum bakımında

bir süre kalan ve yaşadığı birçok yoksunluğa rağmen yardıma başvurmayışını K10(24) ise *“Bu zamana kadar devletten 1 TL almadım. Yardım alabileceğimi biliyordum. Ne gerek var dedim yani devlete başvurduk mu çocuğumu alırlar diye korkuyordum”* şeklinde bu çekincesini ifade etmiştir.

Katılımcılar için devlet ve kurumlarına karşı güven çalışma hayatında da kendini göstermektedir. Özel sektör onlar için iş güvencesizliği anlamına gelmekte iken devlet kurumları ise bu güvencesizlik karşısında düzenli ve sürekli iş sağlayıcı olarak konumlanmaktadır. Bu durumu K16(31); *“Şimdi eşinden ayrıldın üç çocuk sana bakıyor. Yükleri masrafları çok ağır çalışsan olmuyor, çalışmasan da olmuyor yani iki türlü de olmuyor. Nasıl yapacağız bilmiyorum. Tek duam devlet işlerinde kuradan çıkayım başka şey istemem”* diye ifade ederken; fiziksel engelli olan E1(36) gelecek planlarının devlette çalışmaya bağlı olduğunu vurgulamıştır. *“Gelecek planın olması için ilk önce devlet dairesinde ya da özel bir şirkette masa başında çalışıp bir birikim yapmam lazım.”*

Devlet, çalışma grubundaki bireylerin gözünde aşkın bir formdadır. Koruyucu bir ebeveyn olmasının yanı sıra şükran duyulan ve müteşekkir olunan bir mercidir. Bu haliyle Türk devlet anlayışının klasik bir yansıması olan bu bakış, çalışma grubuna ilişkin belirgin bir kodu da oluşturmaktadır: *“Allah razı olsun.”* Katılımcılar tarafından sosyal refah devleti bağlamından çıkan devlet, minnet duyulan bir ebeveyn olarak görülmektedir. K2(22) *“Allah bin kere razı olsun yine devletimizden”*; K10(24) *“Bu zamandan sonra devlet bana bir sene destek çıktı. Allah razı olsun”*; K16(31) *“Bu yardımdan yararlanan tek ben değilim. Benim gibi binlerce milyonlarca insanlar var. Devletimiz gene bundan yana elimizden tutuyor”* şeklindeki ifadeler bir anlamda ebeveynin cömert bir yardımı gibi görülmektedir. Yani katılımcılar için *“Allah razı olsun”* devlet iyi ki vardır ifadesini de kullanmışlardır. Yapılan yardımının yaşantısını sürdürmek için yeterli olup olmadığı sorusuna katılımcı K13(31) *“Valla ben şükrettim buna bile çok sevindim. Yani bu kadar bile çok iyi bir şey benim için. Banim hayatta yüksekte gözüm yok bu bile yeterli Allah razı olsun. Çünkü çalışmadığın halde bilmem ne bileyim, bir yerim olmadığı halde kimse kimseye bu devirde vermiyor. Bu yardım sayesinde ben ayakta durdum”* şeklinde verdiği cevaptan mütevekkil biri olduğu çıkarımı yapılabilen katılımcının, verilen ücreti yetersiz olduğunu düşünse de devletin çalışmadan yani karşılıksız verdiğini vurgulamaktadır. Devletin, refah devleti vasfı gereği yaptığı yardımlar, esasında yararlanıcılarda bir tür hayırseverlik olarak karşılanmaktadır. Neo-liberal politika, sosyal hakların yerine bir tür devlet hayırseverliği mantığı ile hareket

etmektedir ve devlet vatandaşa hakkı olduğu için değil de bir lütufta bulunuyor gibi hizmet sunmaktadır. Bu kod esasında bu bakış açısının dezavantajlı gruplarda ne kadar yerleşmiş olduğunun da bir kanıtıdır.

Sosyal hizmetler tarafından yapılan sosyal ve ekonomik destek hizmeti aileye bağlandıktan sonra belli periyotlarda yardımdan yararlananlar hanelerinde ziyaret edilir, bu ziyaretler izleme olarak adlandırılır. İzlemelerde yapılan yardımın çocuk yararına kullanılıp kullanılmadığı, ailenin durumunda bir değişiklik olup olmadığı, ailenin başka bir desteğe ihtiyaç duyup duymadığı durumları incelenir. Müracaatçıların hanede bulunmadığı durumlarda kişilerle telefon aracılığıyla iletişime geçilir. “Müracaatçının izlenmesi” kodunda bu izleme hakkında katılımcıların görüşlerine yer verilmiştir. Katılımcı K6(30) “*İşte aylık için. Ayda bir kâğıt kürek. 2,3 ayda. Bazen uzun süreli 6 ay filan oluyor*” rutin izlemeyi bu şekilde yorumluyor. Katılımcılardan bazıları rutin izlemelerin çok katı olduğunu belirtti. K4(32);

“O zamanlar daha yardım almıyordum buradan sadece tek seferlik yardım alıyordum. Tek seferlik zaten hemen bir kere oluyordu sonraki sene bir daha başvuruyorsun çok uğraştırıyorlar. Aslında benim nasıl bir yaşantım olduğunu benim nasıl olduğumu biliyorlar. Bu kadar uğraştırmalarına anlam veremiyorum (...) Neymiş her gittiklerinde annem evdeymiş, olabilir annem benim sonuçta. Aynı evde kalmıyoruz ki bazen benim çarşıda işlerim oluyor bir yere gidecek oluyorum annemi çağırıyorum çocukların başına. Evet doğru okulda çalışırken annem bakıyordu. Eğer çalışıyor olsam gelirim buraya ben çalışıyorum benim maaşımı kesin derim. Okulda bir dönem çalışıp iş bittikten sonra buraya geldim tekrar başvuru yaptım işimi çok zorladılar aşırı derecede.”

SED ailelere süreli olarak yapılan bir yardım olmasına karşın yararlanıcılardan bazıları bu yardımı “maaş” olarak görmektedir. Yardım yapıldığı süreçte aileler İŞKUR kaydına ve kendilerine uygun iş bulmaları yönünde teşvik edilmektedir. İş bulan müracaatçılar birkaç ay daha desteklendikten sonra yardımın amacına ulaşması sebebiyle sonlandırılmaktadır. İş bulmada oldukça güçlükler yaşayan bu grubun bazen de sigortasız işlerde çalışarak yardımın kesilmemesi için kuruma çalıştığını belirtmediği, sakladığı veya yalan söylediği karşılaşılan durumlar arasındadır. Sorumlu personel, izlemeler sonucunda müracaatçının belirtmediği bir durumu tespit ettiğinde yardımı sonlandırılmaktadır.

“İşte bu en son (personelin adını söylüyor) hanımı şikâyet ettim çünkü ben ona söyledim, giderken seni şikâyet edeceğim dedim. Çünkü neden gel dedim bak nasıl yaşıyorlar yine zor dönemimize denk geldi, öyle işte dediğim gibi her şeye yetmiyor. Geldi baktı. Hatta dedim ki diğer gelenler her şeye bakmıştı eşyalara falan, yaptığım harcamaların fişlerini biriktiriyordum ne aldım ne verdim bakarlar diye. Dedim ki dolaba falan bakmak zorundasın çocuklar ne yiyor ne içiyor. (Personelin adını söylüyor) hanımda o bizim alanımıza girmiyor dedi. Nasıl alanınıza girmiyor neye bakıyorsunuz o zaman dedim. Yani benimle konuşup direkt yazıp geçiyordu olmaz dedim. Bakın çekin, yine uygun değilse bu şekilde sunun. Uygun değilse yine tamam dedim. Sizi şikâyet ederim dedim tamam ben yine dolaba bakayım dedi. Dolapta hiçbir şey yoktu. Kirayı ödeyememiştım öyle birikmişti. Hatta ev sahibine dedim ki ödeyemediğim ayların kiralarını, isim soy isim telefon adres bilgilerini yazıp imzalayıp bana verinde ben de sosyal yardım aldığım kuruma vereceğim dedim. Ev sahibim tamam dedi evrağı aldım ondan. Bunu da vermeme rağmen yardımı kesmiş ben kaybettim belgeyi demiş. Ben şikâyet ettikten sonra benim de haberim yoktu bizim muhtar da gitmiş. Siz burada ne iş yapıyorsunuz, niye duruyorsunuz böyle bir durumda yardımı nasıl kesersiniz? Orada bir tartışma çıkarmış. Hatta benim bundan haberim yoktu” düşüncelerini bu şekilde ifade eden K12(28), izlemelerin prosedür gereği yapıldığını vurgulamıştır. SED hizmetinde aile ile ilgili temel bilgiler, ilk inceleme yararlanıcılara sorulan sorular ve resmi evrak taramaları sonucunda edinilmektedir. İzlemeler ise süreç içinde yaşanan gelişmelere yöneliktir. K12(28) her izlemede kendisine temel soruların sorulduğunu, çocukların veya ailenin güncel durumu hakkında çalışma yapılamadığını belirterek meslek elemanını bu izlemeler sebebiyle eleştirmiştir. Liberal refah modelinin karakteristik özellikleri arasında işgücüne katılımı teşvik etmek amacıyla müracaatçıların, keskin bir gelir testine tabi tutulması bulunmaktadır. Yardımlar yalnızca en yoksul ve en dezavantajlı kesim içindir. Aşırı izlemeler ve prosedürel sürecin detaylı işlemesi durumunda iyileşme olan ailelerin yardımlarının durdurulması ile sonuçlanmaktadır. Mevcut çalışmada katılımcılar yardımların durdurulması kaygısını sıklıkla yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından bakanlıkta görev yapan personelin “devletin gülen yüzü” olduğu ve bu sığata uygun davranışlar içinde bulunması gerekliliğı her fırsatta vurgulanmaktadır. Bu vurgulama ceberrut, aksi ve korkulan devlet imajını görevli personel aracılıyla değiştirmeye yöneliktir. Müracaatçı-sorumlu personel ilişkisi “devletin gülen yüzü mü?” kodunda irdelenmiştir. Ailenizden sorumlu meslek

elemanının size yaklaşımı nasıl sorusuna katılımcıların cevapları iki zıt kutupta toplanmaktadır.

Katılımcılardan K4(29) ailelerinden sorumlu meslek elemanı için “*Adamın ayağına taş değmesin Yarabbim o adam bize öyle bir iyi davranıyor ki*”; K7(37) “*Nedense (personelin adını söylüyor) ablayı sevinçli bir haber paylaşmak istediğim kişi olarak görürüm*” örneklerinde görüleceği üzere personel ve yardımdan yararlanan katılımcılar arasında olumlu bir iletişim dili gelişmiş, personelin yaklaşımı yakın ve içten görülmüş, devletin gülen yüzü olarak karşılık bulmuştur. Bu örneklerin aksine katılımcı K18(23) “*İlk önce bu sosyal yardım şeylerinde çalışanlar dinlemesini öğrenmeli, çok üstünkörü geçiştiriyorlar. Nasıl geçiştiriyorlar dersin ya halini arz ediyor insan. Doğruyu söyleyen var söylemeyen de var herkese inansınlar demiyorum ama sonuçta siz o parayı verirken devlet onu bağlarken gidip yaşantısını görüyor, ne şekil olduğunu görüyor.*” Aldığı yardım sonlandırılırken durumunu anlattığını ancak personelin gerekli özeni göstermediği ve kendisini dinlemediğini ifade etmiştir. K11(33) de “*Beni ön yargılaması hiç hoşuma gitmedi açıkçası insan düşmeyince anlamazmış... Allah da kimseyi düşürmesin hani ben tiktok olayını ispatlamama rağmen beni kalkıp da çocuğumu alırım gözüyle bakıp da benim çocuğumu anneden ayırdın da çok mu mutlu olacaksın bir araştırsın ön yargılı olmadan önce*” kızının tiktokta video yayınlamasından sonra personel tarafından çocuğunun alınabileceğine dair uyarılmış ve bu durum karşısında yukarıda yer alan tepkiyi dile getirmiştir. Çalışma boyunca farklı kategorilerde de görülen çocukların devlet tarafından alınması çekincesinin kaynaklarından biri de personel tarafından bu ifadelerin kullanılıyor olmasıdır. K16(31) “*Ama gelen kişinin anlayışlı olmasını isterdim. Çünkü düşmez kalkmaz bir Allah. Herkesin empati kurarak ben de bu kişinin yerinde olabilirdim düşüncesiyle yaklaşmasını isterdim*” şeklinde ailesinden sorumlu personelin bakış açısından hoşnutsuzluğunu dile getirmiştir. K18(23), K11(33), K16(31) personelin yaklaşımından açıkça rahatsızdır. Kendilerine daha empatik, anlayışlı ve özenli davranılması beklenmektedirler. İlişkilerin yüz yüze ve yoğun olduğu sosyal hizmetlerin insan kanalıyla yürütülmesi, hizmet sunumunda yukarıdaki iki zıt kutupta bulunan cevapları beraberinde getirmiştir. İnsan etkileşiminde gerçekleşen hizmet sunumu personelin bakış açısı, müracaatçıya yaklaşımı, dünya görüşü ve hatta görüşme sırasında içinde bulunduğu duygu durumundan oldukça etkilenmektedir.

Kategorinin bir diğer kodu olan “Yönlendirme” kodunda, ailenin içinde bulunduğu duruma özgü sorumlu meslek elemanı tarafından yapılan yönlendirmelere yer

verilmiştir. SED hizmetinden yararlanan ailelerin, kömür, gıda, ev eşyası, kıyafet gibi farklı yardımların yapıldığı kanallara yönlendirilme ihtiyaçları bulunmaktadır. Zorlu yaşam koşulları içinde bulunan dezavantajlı grubun profesyonel psikolojik desteğe de sıklıkla ihtiyacı gündeme gelmektedir. Yönlendirme kodunda Devletin gülen yüzü mü? kodundakine benzer bir sonuç karşımıza çıkmış, katılımcılar olumlu ve olumsuz olmak üzere iki kutupta kümelenen cevaplar vermişlerdir. Ailenize yönlendirme yapılıyor mu sorusuna E2(37) “*Tabi ablacım yapıyorlar yerine göre...Şimdi şöyle söyleyeyim, bize diyorlar ki mesela Rasime Hanım yardım yapcak diyorlar ama Rasime hanımın yanına gitme gücümüz yok, gücümüz olsa hani belki onların dediği gibi olacak ama bizim oraya gitme şansımız yok. O yüzden de gidemiyoruz*” ifadeleriyle yönlendirmenin yapıldığını ancak lojistik engeller sebebiyle yapılan yardıma ulaşmada sıkıntı yaşadıklarını belirtmiştir. K9(31) “*Tabi diyorlar işte çocukla ilgili bir psikolog, pedagog oluyor onlar da böyle böyle davranın diyorlar bu şekilde yol izliyoruz. SED yardımı aldıktan sonra vakıfa git dediler gittim sonra ordan da destek bağlandı.*” İfadeleriyle SED hizmetinden sonra Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı’na yönlendirildiğini böylece de aile destek yardımından yararlandığını belirtmiştir. Yukarıda belirtilenlerin aksine K12(28) “*Geliyorlar yaz çiz annemin hastalığı, evde kaç kişi kalıyorsunuz. Çocukların kıyafetlerine bakan yok dolapta ne var ne yeniliyor ne içiliyor bakan yok çocuklarla iletişim kuran yok. Oğlum (oğlunun adını söylüyor) iletişimi ile ilgili uyarı yapmıştım. Aslında çocuklar ile iletişim kurabilirlerdi çocuklar yalan söylemez(...) Hayatımdaki problemleri halletsem kurumdan alacak paraya ihtiyacım olmaz hayatımı düzene koyarım*” yönlendirmenin yetersiz olduğunu bu şekilde aktarmıştır. K12(28) annesi ve iki çocuğu ile yaşadığını, annesinin kanser tedavisi gördüğünü, evin bütün sorumluluğunun kendisinde olduğunu ve oldukça zorlandığını görüşme sırasında belirtmiş ve daha önce kendisiyle pek detaylı görüşülmediğini de dile getirmiştir. Sosyal ve ekonomik destek, aileyi ekonomik olarak desteklemenin yanında yönlendirme, güçlendirme, rehberlik etme amaçlarını da barındıran bir model olmasına karşın ekonomik desteğin ön planda, sosyal boyutu gölgede kaldığı bir biçime dönüşmüştür.

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı çeşitli dezavantajlı grupları farklı kanallarla sosyal devlet olmanın gereği olarak desteklemektedir. “Bakanlığın her dezavantajlı gruba yardım vermesi” kodunda katılımcılara bu konudaki düşünceleri sorulmuştur. “Bakanlığın her dezavantajlı gruba yardım vermesi yaşantısını kolaylaştırır mı?” sorusu yapılan yardımlar bireylerin kişisel üretkenlikleri engeller mi, kolay ve verili olan

çabalamayı gölgeler mi yanıtlarını öğrenmek için sorulmuştur. K11(33) bu soruya “Kolaylaştırıyor valla hocam o kadar güzel faaliyetler veriyorsunuz ki bazen diyorum ki Türkiye çok gelişti” aynı soruya K5(32) “Tabi ki kolaylaştırır...bir kısmı hak bir kısmı değil, hak olanı da olmayanı da var” ifadeleriyle karşılık vermiş ve aynı katılımcı müracaatçının izlenmesi kodunda yer alan aşırı incelemenin varlığından şikâyet etmiş “ya şimdi çok incelenmesi gereken bir şey. Ben o kadar uğraşıyorum üstümde hiçbir şey olmamasına rağmen bakanlığa kadar gidiyorum. Ama bazı insanların her şeyi var üstüne bir de bu yardımı alıyor” diyerek başka kişilerin kendisi kadar incelenmediğinden şikâyet etmiştir.

Devletin her şeyi yaptığını vatandaşını gözettiğini ancak bazı kişilerin bunu istismar ettiğini belirten K13(31) “Devlet çok şey ama bazı insanlar çok nankör, devlet bunları araştırıp vermemesi daha iyi” şeklindeki ifadeleriyle devletin her dezavantajlı gruba yardım vermesine eleştirel yaklaşmıştır. Katılımcıların neredeyse tümü yardım yapılırken başvuranın daha detaylı araştırılmasına dikkat çekerek “hak eden” ve “hak etmeyen”¹⁷ ayrımının yapılması görüşündedir.

Kurumun yapısı, kategorisi ve altında bulunan kodlardan hareketle belirli bir yaşam biçimine sahip olan dezavantajlı gruplarda yeniden üretimin ilk sağlayıcısının ve kaynağının, kurumun yapısı olduğunu ortaya çıkmıştır. Devlete aşırı güven, devlete aşkın bir misyon yüklenmesi, devletin koruyucu bir ebeveyn gibi her koşulda kendilerini kurtaracağı inancını geliştirmiştir. Bu inanç “Allah razı olsun”, “güven kaynağı” kodlarında oldukça belirgindir. Sosyal yardımlarının sunulmasında personel oldukça etkin bir rol oynamaktadır. “Devletin gülen yüzü mü?”, “müracaatçının izlenmesi” ve “yönlendirme” kodlarında personel ve yardım alan katılımcıların ilişkisi mercek altına tutulmuş, katılımcılar olumlu ve olumsuz olmak üzere iki zıt kutupta konumlanmıştır. Yardım yapılırken aşırı inceleme, bürokratik süreç, evrak işlemleri müracaatçıları yordduğu katılımcıların ifadelerinden anlaşılmaktadır. Mevzuat, prosedürel süreç, müracaatçının izlenme süresi devletin belirlediği kriterlerdir.

2.2. “AİLE YAPISI” KATEGORİSİNE İLİŞKİN BULGULAR

Çalışmanın bulgularına göre, dezavantajlı gruplarda yeniden üretimi sağlayan faktörlerden bir diğeri aile yapısıdır. Çalışma grubunda yer alan ailelerin belirli

---

¹⁷ Hak eden yoksul ve hak etmeyen yoksul tartışması yoksulluk tartışmalarının en kadim olanlarından biridir. Tartışma farklı bir kodda detaylandırılacaktır.

karakteristik özellikleri tespit edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre bu özellikler kök ailede ve/veya çekirdek ailede ya da bizzat katılımcının kendisinde var olabilir. Bu kategorinin sonuçları, ailelerin bu özelliklerinin bir sonraki kuşağa aktarılmasıyla dezavantajlılık döngüsünün devam ettiğini ortaya çıkarmaktadır. Kök ve çekirdek aile ayrımı yapılmaksızın çalışma grubundaki ailelerde saptanan özelliklerin de kod haline getirildiği kategori; dağılmış aile-tek ebeveynlik, gayri resmi birliktelik, erken yaşta evlilik, çoklu evlilik, kaçarak evlenme, şiddet, istismar, güvencesizlik, terkedilme, sabıka kaydı, evden kurtulma- yeni bir hayat beklentisi kodlarından oluşmaktadır.

Tablo 5. Aile Yapısı Kategorisine Ait Kod Örüntüsü ve Frekansları

	<ul style="list-style-type: none"> -Dağılmış Aile- Tek Ebeveynlik (7) -Gayriresmi Birliktelik (6) -Erken Yaşta Evlilik (11) -Çoklu Evlilik (8) -Kaçarak Evlenme (13) -Şiddet (14) -İstismar (3) -Güvencesizlik (14) -Terkedilme (4) -Evden Kurtulma/Yeni Bir Hayat Beklentisi (13) -Sabıka Kaydı (17)
--	--

Kategorinin ilk kodu olan dağılmış aile- tek ebeveynlik kodudur. Dezavantajlı konumda bulunan aile yapısının belirgin bir özelliği dağılmış aile yapısında olmasıdır. Boşanmanın yanı sıra eşleri cezaevinde olan kadınların oluşturduğu tek ebeveynli aileler bu araştırmanın çalışma grubunda yoğunluktadır. Boşanmanın oldukça yaygın olduğu günümüz toplumsal yaşamında tek ebeveynli ailelerin tümünün burada bahsedilen anlamda dezavantajlı olduğunu söylemek oldukça güçtür. Ancak katılımcılar tek ebeveyn olmanın yanı sıra bir dizi daha başka dezavantajlı konuma işaret eden kişisel dezavantajlılık içindedirler. Katılımcıların bir üst kuşağına baktığımızda da dağılmış aile yapısı dikkat çekmektedir. K2(22) “Ailemden hiç biri ile görüşmüyorum annemle babam ayrı”; K2(28) “Ben küçükken ayrıldılar zaten”; K15(23) “annemle babam ayrı” gibi ifadelerle dağılmış ailelerde büyüyen bu katılımcılar hayata dezavantajlı bir konumda başlamışlardır. Aileleri kendileri için itici bir güç, teşvik edici bir kaynak olmanın tam

tersidir. K14(34) ailesinden bir destek alamayışını ve yalnızlığını “12 senedir kendi çabamla bir yere varmaya çalışıyorum.” diye ifade etmiştir.

Kategorinin ikinci kodu olan “Gayri resmi birliktelik” kodunda, resmi nikah dışında evlenme biçimleri yer almaktadır. Dini nikah da bu duruma bir örnektir. Gayri resmi evlilik nedenleri, resmi evlenme yaşı olan on sekiz yaşın altında olma veya cezaevine girme gibi durumlarla ilişkili olabilmektedir. Katılımcılardan eşinin cezası olduğu için resmi nikah kıyamadıklarını K7(37) “2010 yılında beraberdik, cezası olduğu için resmi nikah yapamıyorduk bu nedenle 2013 yılında resmi nikah kıyıldı” şeklinde ifade etmiştir. K10 (24) ise “Ben hiç evlenmedim ki, küçükken başı bozuk böyle insanlarla birlikte oldum, dolaştım.” ifadesiyle nikahsız birlikteliğin sebeplerini vurgulamaktadır. Görüşme sırasında 6. çocuğuna hamile olan K13(31) mevcut durumu ile ilgili “Boşandığım halde 2, 3 defa birleşmemiz oldu nikahsız bir şekilde, hiç nikah kıymadık imam nikahı kıyıldımı onu da hatırlamıyorum çocuktum zaten” ifadelerini kullanmıştır. Gayri resmi birliktelikler evlilikten doğan yasal haklardan kadınları mahrum etmektedir. Resmi birliktelik devam ederken yaşanan gayri resmi birlikteliklerde çocuğun dünyaya gelmesi halinde soy bağı ile ilgili problemler yaşanmaktadır. Mahkemelerde kayyım veya bilirkişi olarak görevlendirilen sosyal hizmetlerde çalışan personelin en sık katıldığı davalardan biri “soy bağının reddi” davasıdır.

“Daha erken yaşta ergin olsa bile on sekiz yaşını doldurmamış kişi çocuktur” (ÇKK, 3.madde a bendi). Erken yaşta evlilik on sekiz yaşın altında yani çocuk yaşta gerçekleştirilen evliliklerdir. Katılımcılardan 11’nin erken yaşta evlendiği araştırma bulguları arasındadır. Erken yaşta evlenen katılımcılardan biri olan K11(33) ilk evliliği için “15’i bitirmiştım” ifadesini kullanmıştır. K16(31) ise kendisinin ilk evliliğini 16 yaşında kaçarak yaptığını ifade ederken kardeşlerinin de “onlarda 16-17 yaşlarında evlendi”ğini belirtmiştir. K15(23) ilk evliliğini resmi nikah olmaksızın gerçekleştirdiğini sonrasında resmi nikahın kıyıldığını şöyle ifade etmiştir; “15 yaşında evlendim. Hemen hamile kaldım, hamile kalınca mahkeme kararıyla oldu.” K8(21) ise ilk evliliğini yaptığında “17 yaşındaydım ailem imza attı öyle evlendim”, ifadeleriyle kazai rüşt (yargısal erginlik) davasıyla 18 yaşını doldurmadan ergin kılınarak evlenmiş olduğunu belirtmiştir.

Aile yapısı kategorisinde bulunan “çoklu evlilik” kodu, birden fazla kişiyle aynı anda birliktelik ve boşanma sonrasında aynı ya da başka biriyle farklı bir birliktelik anlamlarını içermektedir. Katılımcıların kök ailelerinde veya kendilerinde çoklu evlilik

durumunun mevcut olduğu tespit edilmiştir. Babası annesi ile resmi olarak evliyken babasının başka biriyle gayri resmi birlikteliğinin olmasını ve akabinde yaşadıkları olayları K7(37); *“Antalya’da (şehir değiştirilmiştir) babam bizi bırakmıştı yani başka eşi vardı. Onunla imam nikahlıydı ondan da bir tane çocuğu vardı ona da annem baktı. O kadın bıraktı gitti çocuğu. Ondan sonra babam tekrar bize geldi.”* şeklinde ifade etmiştir ve ayrıca babasının gayri resmi birlikteliğinden doğan çocukla birlikte büyüdüklerini ve görüştiklerini de eklemiştir. Gayri resmi evlilik kodunda da yer alan ve eşiyle boşandıktan sonra birkaç kez bir araya geldiklerini ifade eden K13(31) bu evliliğin ikinci evliliği olduğunu, çocuklarının da *“İlkten bir tane kızım var, ikincisinden de beş oluyor bu karnımdakiyle beraber”* şeklinde belirtmiştir.

Kategorinin bir diğer kodu “kaçarak evlenme” dir. Katılımcılardan 11’inin kaçarak evlendiği ortaya çıkmıştır. Katılımcılardan K6(30) erken yaşta ve kaçarak evlendiğini *“16 yaşında evlendim, küçüktüm ben işte. Kandırdı çocuk kaçtım”*; K2 (22) ise *“15 yaşında kaçtım ben abla, savcıya çıktı bir de biz”* şeklinde ifade etmişlerdir. Örneklerde de görüldüğü üzere kaçarak evlenmenin daha erken yaşlarda gerçekleştiği ayrıca saptanmıştır.

Katılımcıların kök ailesinde ve kendi ailesinde yoğun bir şekilde var olan “şiddet”, kategorinin bir diğer kodunu oluşturmaktadır. İnsan onurunu çiğneyen, benliğin bütünlüğüne karşı bir tehdit oluşturan şiddetin fiziksel, duygusal, ekonomik, cinsel çeşitlerinin tümü farklı katılımcıların tecrübe ettiği çarpıcı bir durum olarak tespit edilmiştir. Kök ailesinde tanık olduğu şiddeti K3(35) *“babam içtiğinde başka bir insan oluyordu, çok değişik yani böyle ikinci versiyona geçiyordu, babam gidiyordu, yerine başka bir adam geliyordu. Annemi döverdi yani çok aşırı döverdi”* şeklinde ifade ederken eşinden şiddet gördüğü esnada kızının buna tanık olduğunu ve yaşadığı stres sonucunda saçkıran olduğunu *“Kızım ‘anneanne yetiş babam annemi öldürüyor’ dedi beni o kurtardı. Benim çocuğuma bunları yaşattı işte. Saçları böyle böyle (iki elinin baş ve işaret parmaklarını birleştirerek bir halka yapıyor) açıldı, doktora götürdüm iyileşti. 40.000 kere maşallah yavruma. Bir de onu gözünün önünde yaptı. Ayağım kırıldığında da kızım vardı yanımda. Anne ben seni camdan tutacaktım ama tutamadım diyor. Benim çocuğum çok şeyler yaşadı”* cümlelerini gözyaşları içinde ifade etmiştir. E3(35) Eşinin kendisini bıçakladığını, ikinci katın penceresinden attığını ve vücudunda çeşitli kırıkların oluştuğunu, evlilik içi cinsel istismara maruz kaldığını belirtmiştir. Katılımcılardan K7(37) babasının annesine, kendisine ve kız kardeşlerine fiziksel şiddet uyguladığını,

abilerinin kendisine ve kız kardeşlerine şiddet uyguladığını ancak abilerinin babasının annesine şiddet uygulamasına engel olduklarını şu şekilde ifade etmiştir;

“Bizim yanımızda döverdi misal biz babamın önüne geçmek isterdik baba yapma diye yalvarmak isterdik. Bu sefer bizi de döverdi. O yüzden karışmıyorduk, korkuyorduk ondan izliyorduk sadece. Büyük abim işten geldiği zaman ona söylüyorduk babam annemi dövdi diye o misal babama karşılık veriyordu, ‘sen kimsin benim annemi döversin’ diye ya da işte bir şey olduğu zaman hemen amcama koşardık amca işte babam annemi dövüyor koş derdik. Misal bizi o kadar şey (şiddetli) dövmemiştir ama annemi çok döverdi yani her gün dayak yediğini biliyorum yani her gün dayak yediğini hatırlıyorum. Annem merdiven temizliğindeki ilk parası ile mermer bir sehpa almıştı annemin hoşuna gitmiş aldırılmış eve getirtmişti babam o mermeri annemin kafasında kırdı. Yani sen onu benden habersiz niye almışsın diye?” bu örnekte hane içinde bir şiddet sarmalının bulunduğu görülmekte, şiddet çocukluktan itibaren tanık olunan veya doğrudan maruz kalınan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Katılımcılar şiddeti anlatırken alkolle ilişki kurmuş, alkol kullanımında şiddetin ortaya çıktığını veya şiddetin dozunun arttığına dikkat çekmişlerdir.

Araştırma bulgularına göre dezavantajlı konumda bulunan ailelerin yapısında var olduğu saptanan bir diğer durum istismardır. Bundan hareketle “istismar” kategorinin bir diğer kodunu oluşturmakta ve özelde cinsel istismar maruziyetine odaklanmaktadır. Cinsel istismar, maruz kalanların fiziksel, mental, psikolojik ve sosyal problemler yaşamasına sebebiyet veren, benlik bütünlüğünü birçok açıdan tehdit eden bireysel olduğu kadar toplumsal da bir sorundur. Araştırma bulguları cinsel istismarın aile içinde veya yakın çevreden kişiler tarafından gerçekleştiğine işaret etmektedir. Katılımcılardan yakın akrabasının cinsel istismarına maruz kalan K16(31) “13 yaşında (akrabanın yakınlığını söylüyor) tarafından tecavüze uğradım. İlk oğlum bu tecavüz sonucu dünyaya geldi. Benim soyadımı aldı, karşı tarafla hiçbir alakası yok, babasını tanımıyor, görmedi” şeklinde ifade etmiş ve “13 yaşında kucağıma çocuk verildi emzir diye, ben çocuktum daha (ağlıyor)” ifadelerini aktarmıştır. K16(31) yaşadığı istismar sonrasında kurum bakımına alındığını ve istismarı uygulayan kişinin cezaevine girdiğini belirtmiştir. Yaşadığı bu olumsuz tecrübenin bütün hayatını etkilediğini, halen antidepresan kullandığını ve uyku bozukluklarının olduğunu ifade etmiştir. Katılımcılardan K7(37) ise yaşadığı aile içi cinsel istismar sonucu hamile kaldığını, ailesine durumu anlattığını fakat istismarın birincil akraba tarafından uygulandığı için aile tarafından gizlendiğini, olayın

ortaya çıkmasını engellemek için de bebeğinin aldırılmadığını (kürtaj yapılmadığını) “Yaşımı hatırlamıyorum, yaşım küçük olduğu için ablamlar doktora götürelim çocuğu aldıralım demişlerdi. Ben aileme anlatmıştım bunu ablam şey demişti yaş küçük olduğu için hani suç mu oluyormuş yani bebeğin babası kim falan diyeceklermiş hastanede o yüzden yaşım küçük olduğu için çocuğu aldırıyorlarmış.” şeklinde ifade etmiştir. K7(37) ailesinin tutumu üzerine evden kaçtığını, yaşadığı ildeki kadın konuk evine yerleştiğini ve bebeği burada dünyaya getirdiğini, sonra ailesinin yanına bebekle birlikte döndüğünü, bunun üzerine bebeğin kendisinden alınarak bir akraba yanına yerleştirildiğini gözyaşları içinde anlatmıştır. K7(37) istismarı gerçekleştiren kişinin aile tarafından korunduğunu, olayın yargıya intikal etmesine rağmen suçlunun hiç ceza almadığını ve yakın zamanda vefat ettiğini belirtmiştir. Fakat suçlunun vefatına kadar korku içinde ve sürekli şehir değiştirerek yaşadığını, geceleri uyurken ışığı açık bıraktığını da eklemiştir. Çocukluk çağında cinsel istismara maruz kalan kişilerin hayatlarının yetişkinlik döneminde de çeşitli sağlık sorunları yaşadığı, istismarın yetişkin yaşantısında da başta fiziksel, bilişsel, sosyal ve psikolojik olmak üzere pek çok olumsuz etkisinin olduğu bilinmektedir. Bu etkilerin yetişkinlik döneminde olan katılımcılarda da bulunduğu tespit edilmiştir.

Doğası gereği insanlar doğdukları andan itibaren sürekli bir güvenlik arayışındadır. Yaşamın devamı için çok temel bir kaynak olan güven veya güvenlik ihtiyacı, kişinin geleceğe bakışını doğrudan etkilemektedir. Bunun tersi duruma işaret eden güvencesizlik ise sürekli bir kaygı durumunu, umutsuzluğu ve karamsarlığı beslemektedir. Modern dönemlerin en önemli güvencelerinden biri sürekli ve düzenli iştir ve bu işten elde edilen gelirdir. Ancak katılımcıların tümü iş güvencesinden yoksun ve işsiz olduklarını aktarmıştır. Çalışan katılımcı sayısı az olmakla birlikte daha çok düzensiz/gündelik işlerde çalışmaktadır. İş güvencelerinin olmaması ise yaşamlarını oldukça etkilemektedir. Kategorinin bir diğer kodu olan “güvencesizlik” “Sürelilik olarak yapılan bu yardım sonlandığında ne yaparsınız?” “Diğer insanlarla eşit bir geleceğe sahip olduğunuzu düşünüyor musunuz?” sorularına verilen cevaplardan hareketle oluşturulmuştur. Katılımcılardan K8(21) “Hayır eşit bir geleceğim yok, hiçbir güveneceğim yok. Eşimin sabit mesleği olsa bir işi olsa kendimi daha güvende hissedirim. Ama onun da yok, çıkınca (eşinin cezaevinden çıkmasını kastediyor) işsiz kalacak” ifadeleriyle eşinin sabikasından dolayı iş bulmakta zorlandığını, sabit bir iş ve geliri olmadığı için güvencesiz olduğunu belirtmiştir. Başka bir güvencesizlik türüne işaret

eden K15(23) erken yaşta evlendiğini, eşinden boşandığını ve sonra tekrar evlendiklerini şu şekilde anlatmıştır; “*İşte anne baba ayrı olunca hala da kalamıyorsun dayıda da. Güvencesizlik, eşim de çalışmıyor ama en azından çocuklarımla güvende olduğumu hissediyorum.*” Katılımcı anne babasının ayrı olduğu için kendisinin boşandığı dönemde çocuklarıyla birlikte ailesinde ve yakın akrabalarında kalamadığını ve bir başka güvencesinin olmadığı için de eşiyile tekrar evlendiğini, eşinin yanında hissettiği asgari güvenle “kötünün iyisini” seçmek zorunda kaldığını, farklı bir alternatifinin olmadığını belirtmiştir. Katılımcıların sosyal hizmetlerden aldıkları yardım asgari de olsa onlar için bir güvencedir. Bu durumu K12(28) “*İşte kendi hayatım yok. Şu an ne yapabilirim, yapabileceğim bir şey yok. Arkanda duran yok, hiç kimse yok, aldığım yardım dışında hiçbir şey yok*” ifadeleriyle sosyal yardımın kendileri için güvence olduğunu belirtmiştir. Sosyal destekleri ve kültürel sermayeleri oldukça kısıtlı olan dezavantajlı grupların güvencesizliği ise sosyal yardımlarla az da olsa giderilmektedir.

Aile yapısı kategorisine ilişkin bir diğer kod “terkedilme” dir. Terkedilme, dezavantajlı grupların aile yapısında tespit edilen olgulardan biridir. Ebeveyn-çocuk arasındaki bağlanma stillerini inceleyen kuramlar, ebeveynlerin sergiledikleri ikircikli tutumların erken çocukluktan itibaren kişilerde terkedilme korkusuna yol açtığına işaret etmektedir. Bu kodda bahsedilen terkedilmenin korku gibi duygusal boyutunun yanı sıra fiziksel bir gerçekliği de bulunmaktadır. Katılımcılardan K10(24) “*Annem ben kırklyken bırakıp gitmiş beni ...Sosyal Hizmetler gelmiş bakmış ki biz perişan haldeyiz. Babam çocuklarımı seviyorum bırakmayacağı diyor. Sosyal hizmetlerde tamam çocuklarını bırakmayacaksan sana yardım bağlayalım, çocuklarına iyi bak çocukların başında dur çocuklara çok iyi bak diyor.*” cümleleriyle annesini hiç tanımadığını ve annesi tarafından bebekken terkedildiğini bu şekilde ifade etmiştir. Katılımcılardan E1(36) ise engelli olması sebebiyle ailesinin kendisinden utandığını, ebeveynleri tarafından hiç kabul ve sevgi görmediğini, çocukken yaşadığı ilçeden başka bir ilçeye engellilere yönelik daha fazla ve çeşitli yardım yapıldığı gerekçesiyle gönderildiğini ve ailesinin bundan sonra kendisini hiç arayıp sormadığını, gönderildiği ilçede yaşlıların da bulunduğu belediyeye ait bir bakım evinde büyüdüğünü ifade etmiştir. “Bu durum size nasıl hissettirdi?” sorusu sorulan aynı katılımcı, “*Hiç aramadılar bile nasıl hissettirdi. Onu ifade edemem hocam. Ya üzüntü vardı belli bir zaman sonra artık o aileyi unutamıyorsun (ailesinin kendisini terk etmesini kastediyor)*” şeklinde belirtmiştir. Kendi aileleri tarafından terk edilen katılımcıların ebeveyn olduktan sonra çocuklarının bakım ve sorumluluğunu üstlenmede

oldukça hassas oldukları, koşulları zorlu olmasına karşın çocuklarını yanlarında tutma motivasyonlarının yüksek olduğu araştırmada tespit edilen bir başka önemli bulgudur.

Ailenin bir arada yaşadığı form olan ev, sıcak ve kapsayıcı yuva olmanın yanında kendinden uzaklaşılacak, kişide kaçıp kurtulma isteği uyandıracak “kötücül bir mekân” da olabilmektedir. Ev algısı, ailenin mahiyetine göre kişide yankı uyandırabilmektedir. Araştırma bulgularına göre katılımcıların ev algısının ikinci seçenekte olduğu gibi tespit edilmiş ve buna istinaden “evden kurtulma- yeni bir hayat beklentisi” kodu oluşturulmuştur. Katılımcılardan K8(21) 17 yaşında evlendiğini söylemesi üzerine “Evlenmenizde ailenizin etkisi oldu mu?” sorusu sorulmuş “*Evleneyim de biraz rahatlayayım diye bir düşünce oluştu. Çok sıkıyorlardı yani başıma bir iş gelmesinden korkuyorlardı.*” şeklinde cevap vermiştir. Bunun yanı sıra evlenmeyi evden uzaklaşmak, baskıdan kurtulmak için bir yol olarak görmüştür. K12(28) ise evde maruz kaldığı muameleyi “*Mesela bir insanın abisi saat dokuz buçuk-on defol git diyebilir mi? Mesela ben o saatte çıksam dışarıyı kimse sesini çıkarmıyor, git diyordu bana zaten mesela böyle bir şey vardı evde*” şeklinde ifade etmiştir. Aynı katılımcı uzun saatler çalıştığını, birikim yaptığını, bütün birikimini ailesinin ihtiyaçları için kullandığını ancak diğer aile bireylerinin aile bütçesine hiç katkı sunmadığını ve bu durumun onu öfkelenirerek ani bir şekilde evlilik kararı vermesine sebep olduğunu “*Birden bir karar verdim (...) Bu insanı ben daha önceden biliyordum evlilik hayatının olmayacağını öyle bir karakterdi, görüyordum aslında ben onları. Ama bir kere ağzımdan çıktı; tamam gelin isteyin diye geldiler istediler*” ifadeleriyle aktarmıştır. Evliliği evden kurtulma ve yeni bir hayat için çözüm olarak gören K12(28) evlilik yaşamının da olumsuz gittiğini “*yağmurdan kaçarken doluya tutuldum*” ifadeleriyle dile getirmiştir ve “*ben mesela şu an yine kaçacak yer arıyorum*” diyerek içinde bulunduğu zorlu koşullardan kurtulma istediğini dile getirmiştir. Katılımcılar evden kurtulmak ve yeni bir hayat kurmak için evliliği evden bir çıkış bileti olarak görmektedir. Ancak evlilik yaşamlarında da birçok farklı zorluklarla karşılaştıklarını ve bundan kurtulmak için de ya boşanıp yeni bir evlilik yaptıklarını ya da eski eşleriyle tekrar bir araya geldiklerini aktarmıştır. Fakat katılımcıların başvurduğu bu gibi çözümlerin de istedikleri sonuçları doğurmadığı çalışma bulgularında saptanmıştır.

Neo-liberal serbest politikana nedeniyle artan işsizlik, güvencesiz ve sigortasız herhangi bir işte çalışma mecburiyeti gibi durumlar kolluk güçlerine ihtiyacı da beraberinde getirmiştir. Dezavantajlı gruplarda yoğun bir şekilde tespit edilen güvencesizlik, beraberinde suça karışmayı ve suçun bu grupta yaygınlaşmasını da

getirmiştir. Araştırma sonuçlarına göre katılımcılardan 13'ünün kök ailesi, kendisi veya kendi ailesinde suç öyküsünün bulunduğu belirlenmiştir. Suç ile ilişkinin irdelendiği “sabıka kaydı” kodu kategorinin son kodudur. Kendisinin ve eşinin sabıka kaydı bulunduğunu ifade eden K9(31) suça kaynaklık eden fiillerinin “*polise mukavemet, yaralama, silahlı yaralama, uyuşturucudan girdi bir kere*” olduğunu belirtmiştir. Sosyal hizmetlerin çocuk kuruluşlarında belirli bir süre kalarak reşit olarak ayrılan bireyler, eğitim durumlarına uygun olarak kamu kurum ve kuruluşlarına memur olarak istihdam edilmektedir. Katılımcı K9(31) de kurum bakımında kalmış ve memuriyet hakkını elde etmiştir. Ancak katılımcının sabıka kaydının olması sebebiyle ataması yapılmamış ve bu haktan yararlanamamıştır. Katılımcı bu haktan yararlanabilmek için hukuki yola başvurduğunu ve sürecin devam ettiğini belirtmiştir. Katılımcılardan E2(37) babasının ve kendisinin sabıka kaydının bulunduğunu “*Babamın da var benim de var abla*” şeklinde ifade etmiştir. Fiziksel engelli olan E2(37) “*Ablacım şöyle söyleyeyim biriyle kavga ettim ben de bir şey yapmadım (engeli sebebiyle). Ben de benzin döküp adamın evini yaktım. 90 gün yattım kundaklamadan*” diyerek kavga esnasında veremediği tepkiyi evi kundaklayarak vermeye çalıştığını belirtmiştir.

Çoğunluğu kadın olan katılımcıların ev dışında hayatta kalabilmeleri için yeterli ekonomik, sosyal ve kültürel sermayeleri bulunmamaktadır. Evlilik, temelde sermaye yoksunluğu sebebiyle başvurdukları bir çözümdür. Aile yapısında tespit edilen bulguların tümü birbirini beslemektedir. Dağılmış bir ailede büyüyen katılımcıda ortaya çıkması muhtemel sonuç evden kurtulma isteği ve yeni bir hayat beklentisi olmuştur. Bu durum, kaçarak ve erken yaşta evlenmeyi beraberinde getirmektedir. Dezavantajlı gruplardan oluşan katılımcıların ailelerinin belirgin bir özelliği de şiddet ile ilişkili olmalarıdır. Şiddet beraberinde suçu, suç mahkumiyeti getirmektedir. Gelir getiren kişinin çoğunlukla erkek olduğu ailelerde, erkeğin cezaevine girmesi kadın için tek ebeveynliği ve hanenin bütün sorumluluğunu almayı beraberinde getirmektedir. Aile yapısındaki bütün kodlar birbiriyle oldukça ilişkilidir ve ailelerin tümünde bu iççelik tespit edilmiştir. Dağılmış aile, tek ebeveynlik, gayri resmi birliktelik, evden kurtulma isteği, erken yaşta evlilik, kaçarak evlenme, şiddet, istismar, güvencesizlik durumlarını aileler peşi sıra tecrübe etmektedir. Bir durum başka bir duruma sebep olmakta ve aileler bu problemlerin döngüsünde savrulmaktadır. Dezavantajlılığı etkileyen bütün bu durumlar yeniden üretimin de dinamiklerinin bir kısmını oluşturmaktadır.

2.3. “YARDIMIN MAHİYETİ” KATEGORİSİNE İLİŞKİN BULGULAR

Sosyal Hizmet Merkezleri aracılığıyla sunulan Sosyal ve Ekonomik Destek (SED); ailelere çocuk adına yapılan bir yardım türüdür. Adından da anlaşılacağı üzere yardımın sosyal ve ekonomik olmak üzere iki boyutu mevcuttur. Nakit yardım, her ay belirli bir zaman diliminde müracaatçıların banka hesaplarına yatırılmaktadır. Bu süreç yardımın ekonomik boyutunu oluşturmaktadır. Devletin yapısı kategorisindeki “müracaatçının izlenmesi” kodunda da bahsedilen yapılan yardımın çocuk yararına kullanılıp kullanmadığı, ailenin başka bir desteğe ihtiyaç duyup duymadığını tespit etmek için belli periyotlarda görevli personel tarafından izlemeler yapılmaktadır. Bu izlemeleri de kapsayan şekilde aileye çeşitli yönlendirme ve rehberlik yapılarak ailenin güçlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bunun yanı sıra kriz durumlarında yapılan çeşitli yardımlarla da ailelerin standart yaşam döngüsüne ulaşmaları sağlanmaktadır. Bu süreç, yardımın sosyal boyutunu oluşturmaktadır. Danışmanlık, rehberlik, yönlendirme gibi boyutları bulunan sosyal ve ekonomik desteğin bu boyutları, çeşitli sebeplerle arka planda kalmakta, dolayısıyla ekonomik boyutu ön plana çıkmaktadır.

Tablo 6. Yardımın Mahiyeti Kategorisine Ait Kod Örüntüsü ve Frekansları

 <p><u>Yardımın</u> <u>Mahiyeti</u></p>	<ul style="list-style-type: none"> -Hiç Yoktan İyidir (8) -“Valla ben hakkediyorum.”(16) -Yarasını Sarıyor (9) -Geçim Kaynağı (3) -Geçicilik-Yetersizlik (10) -“Hiçbir değişiklik yok, elde yok, cepte sıfır”
--	--

Ailelere yapılan nakit transferleri, adına yardım yapılan çocuğun öğrenim durumuna göre değişmektedir. 2023/Temmuz’dan ¹⁸ itibaren; okulöncesi dönemde bulunan çocuk adına 2421,53 TL, ilköğretim çağındaki çocuk adına (1.sınıf – 8.sınıf) 3632,30 TL, ortaöğretim/lise çağındaki çocuk adına (9.sınıf- 12.sınıf) 3874,45 TL ödeme yapılmaktadır. Katılımcıların tümü sosyal ve ekonomik destek hizmetinin dışında çeşitli kurum ve kuruluşlardan farklı yardımlar almaktadır. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma

¹⁸ Temmuz ve ocak aylarında güncellenen yardım miktarları 2024/ocak ayında yardım miktarları değişmiştir. Güncellemeden sonraki yardım miktarları; okul öncesi dönem için 3.614,14 TL; 1-8 sınıfa devam eden çocuklar için 5421,21 TL, 9-12 sınıfa devam eden çocuklar için 5.782,62 TL dir. Ancak görüşmeler bu tarihten önce gerçekleştirildiği için miktar olarak önceki rakamlar baz alınmıştır.

Vakfi (SYDV) tarafından sunulan Aile Destek ödemesi katılımcıların tümünün yararlandığı başka bir yardımdır. Yardımın miktarı çocuk sayısı, kira duruma göre farklılık göstermekle beraber 1300-2200 TL arasında değişmektedir. Katılımcılardan bazıları SYDV tarafından sunulan ve iki ayda bir ödenen şartlı sağlık ve şartlı eğitim (200'er TL) transferlerinden de yararlanmaktadır. Katılımcıların çoğunun gelirlerinin tümü sosyal yardımlardan oluşturmaktadır. Katılımcıların hanelerine aylık ortalama 5000-9000 arasında sosyal yardımlardan oluşan gelir girmektedir. Bunun dışında düzensiz ve gündelik işlerden elde ettikleri/edebildikleri gelirler bazı katılımcılar için mevcuttur ancak bu kazanç miktarı oldukça belirsizdir¹⁹. 2023/Kasım ayında dört kişilik bir aile için yoksulluk sınırını 45.686 TL, açlık sınırı ise 14.025 lira olarak hesaplanmıştır. Katılımcıların yaşamlarını idame ettirmeye çalıştıkları gelir miktarı açlık sınırının da oldukça altındadır.

Araştırma bulguları, dezavantajlılık döngüsünü besleyen kaynaklardan birinin de yapılan yardım olduğuna işaret etmiştir. Bu tespit dolayısıyla yardımın mahiyeti kategorisi geliştirilmiştir. Kategorinin kodlarını; “hiç yoktan iyidir”, “valla ben hak ediyorum”, “yarasını sarıyor”, “geçim kaynağı”, “geçicilik-yetersizlik”, “hiçbir değişiklik yok yani yanlış anlamayın elde yok cepte yok” oluşturmaktadır

Kategorinin ilk kodu olan “hiç yoktan iyidir”, katılımcıların çoğunluğu tarafından yardım miktarı ile ilgili düşünceleri sorulduğunda verilen cevaptır. Yapılan yardımlar yaşantınızı sürdürmek için yeterli mi sorusuna eşi cezaevinde bulunan ve üç çocuğunun bakımını tek başına sağlayan K2(22);

“Eşime bakıyorum (cezaevindeki eşinin giderleri için para gönderiyor) evimin kirası, elektriğim, suyum, çocuklarımla yiyeceği kıyafeti, her şeyi benim üstüme. Şöyle yetiremiyorum abla nasıl yetiremiyorum yani 1300 sadece benim kiram. Aile desteğini (SYDV tarafından yapılan yardım) çektim mi 1.300 sadece kiramı veriyorum. Çocuğumun bezi sadece 100 tl BİM'e girdiğim zaman 600 700 tl param gidiyor Alışveriş yapmaya öbür parayı da çek di mi iyi kötü dolabımı dolduruyorum abla evimin ihtiyacı neyse onları alıyorum çocuklarımla ihtiyacı neyse onları alıyorum. Öyle eşime yatırıyorum öyle yani. Normalde yetmez abla Allah bin kere razı olsun yine devletimizden, hiç yoktan iyidir

---

¹⁹ Katılımcılardan bazıları ek gelirlerini söylemekten özellikle kaçınmıştır. Ek gelirler süresiz ve düzensizdir. Katılımcılar nazarında bu gelirler, gelir kaynağı olarak sayılmamakta, bu yüzden gelire ilişkin rakam verilmemektedir. Araştırmacının Sosyal Hizmet Merkezi'nde çalışan personel olması katılımcılarda farklı bir gelirin olması durumunda yardımın araştırmacı tarafından sonlandırılabilceği endişesine sebep olduğu ve bu sebeple de gelire ilişkin bir rakam vermedikleri düşünülmektedir.

abla.” cümleleriyle yaşamsal giderlerinin tümünü yapılan yardımlarla karşılamaya çalıştığını ifade etmiştir. Katılımcılardan K16(31) yardımlar ile ilgili düşüncesi sorulduğunda “*Aslında yetersiz ama binlerce şükür. Hiç yoktan iyidir olmayabilirdi, vermek zorunda değil kimse*” yanıtını vermiştir. Verilen cevap kurumun yapısı kategorisinde bulunan “Allah razı olsun” koduna da gönderme yapmaktadır. Aynı katılımcıya sorulan “yardım almaya başlamadan öncesiyle şimdiki durumunuz arasında bir fark mı” sorusuna “*Hiçbir fark yok, ihtiyacını karşılıyor ama iyileştirecek bir meblağ değil*” yanıtını vermiştir. Aynı soruya katılımcılardan K1(45) “*Çok da fark yok. Bundan önce de düşük yaşıyorduk, şimdi de düşük yaşıyoruz. 3600 ne ki kötülemek için söylemiyorum*” ifadelerini kullanmıştır. Katılımcıların durumunda yardımın hiç olmaması durumunun daha kötü olabileceği için miktar olarak yetersiz olsa da yardım yapılmasının olumlu bir karşılık bulduğu tespit edilmiştir.

Liberal iktisat anlayışının sonuçlarından biri olan hak eden- hak etmeyen yoksul karşıtlığı bu koda tüm çıplaklığı ile tespit edilmiştir. Kaynakların sınırlı oluşunun ve yardımın yalnızca en yoksul kesime sağlanması durumunun katılımcılar arasında yardımı hak edip etmeme rekabetine dönüştüğü belirlenmiştir. Katılımcılardan 11’i, yardımın kendilerinin hakkı olduğu görüşündedir. Yardımın mahiyeti kategorisinin ikinci kodu olan “Valla ben hak ediyorum” katılımcı K5(32) nin çarpıcı ifadelerinden hareketle koda dönüştürülmüştür. Sosyal hizmet merkezi aracılığıyla aldığı SED durdurulduğunda yardımın devam etmesi için Ankara’ya, Bakanlık ile görüşmeye giden katılımcı K5(32)’ye sorulan “Bakanlığın her dezavantajlı gruba yardım vermesi hayatlarını kolaylaştırıyor mu zorlaştırıyor mu” sorusuna “*Tabi kolaylaştırır*” yanıtını vermiş ve ek olarak bazı insanların pek çok olanağının bulunmasına rağmen yine de yardım aldığını, kendisinin hiçbir şeyi olmamasına rağmen yardım alma konusunda uğraştırıldığını belirtmiştir. Bunun üzerine kendisine sorulan “sizce bu neden kaynaklanır “sorusuna “*Referansla yani, bir tanıdığın olması başka olmaması başka şimdi öyle yapıyorlar açık ve net söylüyorum (...) Valla ben hak ediyorum. Şöyle hak ediyorum. Dediğim gibi hiçbir gelirim yok. Sadece devletten aldığım yardımlar, gelirler var. Gıda mı bile belediyeden ve Isparta (şehir değiştirilmiştir) vakıflar genel müdürlüğünden alıyorum*” şeklinde yanıt vermiştir. Yardımların yapılırken referansı olanlarla olmayanların birbirinden ayrıldığını, kendisinin referansı olmadığından hak ettiği yardımı alabilmek için uzun uğraşlar verdiğini, yardımın durdurulması halinde yine aynı uğraşlara katlanacağını da eklemiştir.

Aynı soruya katılımcılardan K2(22) yapmış olduğu sosyal ve ekonomik destek hizmeti başvurusu için “*Ret geldi abla bana. Normalde benim öyle bir ihtiyacım vardı ki eşim o zamanlar yeni çıkmıştı (cezaevinden) bilmiyorum abla bana neden verilmedi? Haksızlığa uğradım abla haksızlığa uğradım*” ifadelerini kullanmıştır. Yardım başvurusu olumsuz değerlendirilen katılımcı; haksızlığa uğradığını, aslında yardımı hak ettiğini ancak alamadığı için mağdur olduğunu da vurgulamıştır. Katılımcılardan K1(45) aynı soruya “*Kolaylaştırır ama çalışmak daha güzel yardımı muhtaç olanlar alsın, hak edenler yani zor durumda olanlar. Yardım biz gibi garibanların hakkı*” cevabını vermiştir. Kendisinin çalışacak durumda olmadığını belirten K1(45) çalışamadığı için yardımı hak ettiğini, çalışabilecek durumda olanların çalışması gerektiğine ve bu kişilere yardım yapılmaması gerekliliğine işaret etmiştir.

Katılımcılardan fiziksel engelli olan K4(29) ve kendisi gibi fiziksel engelli olan eşi E2(37), engelli olmaları sebebiyle yardımı hak ettiklerini ifade etmişlerdir. K4(29) Devletin göçmenlere özelde de Suriyelilere yardım yaptığını ve onlara yardım yapılmasının kısıtlı ekonomik paydan kendilerine düşeni azalttığını “*Gitsinler gardeşim onlara vereceğini bana bir miktar daha fazla ver daha iyi yaşayayım. Benim 2 tane kardeşim var vatani beklemeye gitti kardeşim niye sen onları içermize koydun da onlara vereceğini bize ver kız ablam. Görüyorum da yardım kurumlarının önünde Suriyeliler Afganlar dolu yav. Allah Allah lan kardeşim sapasağlam insanlara niye veriyorsun ya*” ifadeleriyle dile getirmiştir. Katılımcı E2(37) ‘*Suriyelilerin senden benden fazla, Suriyeli senden bile fazla, yanlış anlama bizi bırak senden bile fazla abla ya herkesten bile fazla*’ ifadeleriyle, eşinin söylemlerini desteklerken kurguladığı öncelik ve yaşam şartları hiyerarşisinde kendilerini en altta, araştırmacıyı ortada, Suriyelileri en üstte konumlandırmıştır. Karı- koca olan katılımcılar fiziksel engellerinin de getirdiği dezavantaj sebebiyle aktif çalışma yaşamına dahil olamamaktadır. Katılımcı eşler SYDV’den 2022 sayılı kanun kapsamında ayrı ayrı engelli maaşı almakta, çocukları adına sosyal ve ekonomik destek almakta, yine çocukları adına SYDV’den şartlı sağlık ve şartlı eğitim yardımı almaktadır. Kendileri gibi dezavantajlı konumda olan göçmenleri ben ve öteki ilişkisinde değerlendiren çift; kendilerinin bu yardıma haklarının olduğunu düşünürken, öteki olarak konumlandıkları göçmenlerin kaynağı böldüğünü ve kendilerinin daha iyi yaşamasının önünde engel olduğunu vb. gerekçeler ileri sürerek onlara yardım yapılmaması ve hatta ülkeden gönderilmesi gerektiği düşüncesindedirler.

Yardımanın mahiyeti kategorisinde yer alan bir diğer kod, “yarasını sarıyor” kodudur. Dezavantajlı gruplar içerisinde yer alan ve çeşitli “yara”larla hayatlarına devam etmeye çalışan katılımcılar, aldıkları yardımın yaralarını sardığını ve iyileştirici etkisi olduğunu belirlenmiştir. Katılımcılardan K3(35) “yapılan yardımlar sizin hayatınızı iyileştirdi mi? Ne düşünüyorsunuz” sorusuna “*İyileştirdi ve çok aşırı bir anlamda bana çok büyük desteği vardı mesela. Hiç olmasa insan mesela bir umudu olmuyor ama az bir şey bile olsa mesela insanın çok yarasını sarıyor, tüpünü değiştiriyorsun, yağına, tuzuna, biliyorsun ki bir gelirin var*” cevabını vermiştir. Yaşadığı bir kriz anında sosyal ve ekonomik desteğin kendisine bağlandığını belirtmesi üzerine yine aynı katılımcıya “Yardım kriz anınızı geçirmenize destek oldu mu?” sorusu sorulmuş ve katılımcı “*Tabii oldu. Böyle sevincimden deli oldum. Parayı aldığımda hemen markete gittim. Çocuklarıma alışveriş yaptım*” cevabını vermiştir. Dolayısıyla katılımcı, kendisine yapılan bu yardımların hem kendi yarasına iyileştirici bir etkide bulunduğunu hem de kendisine güven sağladığını belirtmiştir denilebilir. Katılımcı K10(24) e sorulan “Yardım almadan önceki halinle şu an ki halin arasında bir fark mı var mı” sorusunu “*Ya o anda devlet bana para bağladı, çocuğu anasınıfına başlattım. Çocuğum anasınıfını bitirdi, birinci sınıfa geçti. Sağolsun bak kaç sene sonra devletin bir faydası dokundu*” şeklinde yanıtlamıştır. Daha önce yardım alma koşullarını sağlamasına rağmen yardım başvurusu yapmayan katılımcı, yardım almaya başladıktan sonra yardımların, yaşamları noktasında destek sağladığını belirtmiştir. Sosyal ve ekonomik desteğin katılımcıların yaşantısı üzerinde iyileştirici, fayda sağlayıcı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Kategorinin bir diğer kodu “geçim kaynağı” dır. Çocuklar adına kullanılması için ebeveynlere sağlanan sosyal ve ekonomik destek hizmetinin temel amaçlarından biri çocukların yoksulluk sebebiyle korunmaya ihtiyaç duyan çocuk statüsüne gelmelerini engellemektir. Çocukların aile yanında yaşam hakkını destekleyerek onların olumlu bir aile atmosferinde büyümesine katkı sağlamak amaçlanmaktadır. Yapılan yardım geçim kaynağı veya maaş değildir. Ancak araştırma bulguları, sosyal ve ekonomik desteğin katılımcıların gözünde bir geçim kaynağı olduğuna işaret etmektedir. Hanesine giren gelirin tamamı sosyal yardımlardan oluşan K4(29);

“*Bizim toplam gelirimiz aşağı yukarı 8.000 lira...Bir asgari ücret 11 buçuk bin lira olmuş. Yılbaşından sonra diyor 17 TL olacak diye bizim gelirimiz asgari ücretin altında çok düşük. Bize de asgari ücret verseler idari olalım diyeceğiz ama idare olamıyoruz ki. Bir domates olmuş 15 TL. (pazarda yaşadığı bir olayı anlatıyor) Kaç para*

kardeşim domates dedim. Abla sen alamazsın dedi. Niye alamayacakmışım kardeşim bir söyle alırım belki. Yok abla sen alamazsın dedi. Yav kardeşim bir söyle ne oldu alırım belki kaç paraymış dedim 100 TL'ye mi veriyorsun dedim. 15 TL abla dedi. Hakikaten ağabeyim ben alamazmışım dedim. Alamadan da döndüm.” ifadeleriyle yaşadığı bir örneği de anlatarak aylık gelirlerinin düşük oluşuna ve hayat pahalılığına dikkat çekmek istemiştir. Katılımcılardan E1(36) ise “Sosyal ekonomik destek ve engelli maaşı biraz daha yüksek olabilir çünkü ev kirası, günlük yaptığımız alışverişler olsun geçinemiyorum yetmiyor hatta şöyle söyleyeyim, geçen ay ki kira ile beraber şu an da 9000 liraya yakın kira parası var” şeklinde ifade etmiştir. Sürekli gelir sağlayacak düzenli bir işte çalışma ihtimallerinin diğer katılımcılardan daha düşük olduğu engelli katılımcılarda, yardımların maaş veya geçim kaynağı olarak görülmesi tespit edilen bir diğer önemli bulgudur. Sosyal ve ekonomik destekler; ailelere çocuklarının ihtiyaçlarının karşılanması için sağlanmasına rağmen başka gelir ve geçim kaynakları olmadığından birçok aile, bütün yaşamsal ihtiyaçlarını bu yardımla (yanında başka kurumlardan alınan yardımlarla) sağlamaya çalışmaktadır. Yardımın geçim kaynağı olarak görülmesi ise ailelerin ihtiyaçlarının karşılanmamasıyla sonuçlanmaktadır. Bir yardım olarak değil de geçim kaynağı olarak algılanması nedeniyle de yapılan yardım miktarı, düşük olarak değerlendirilmektedir.

Yardımanın mahiyeti kategorisinin bir diğer kodu “geçicilik-yetersizlik” tir. Süreli olarak yapılan sosyal yardımlar, ailelere kısa bir süreliğine güvence sağlamaktadır. “Geçim kaynağı” kodunda da yer aldığı gibi yardımların miktarı, ailelerin ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalabilmektedir. Katılımcılardan K3(35); “benim önümde imkân çıksa, bana deseler ki sana şu imkânı sunuyoruz, burada sen daha iyi şartlar altında geçimini sağlayacaksın ben onu seçerim yardımı seçmem. Çünkü bu geçici, senin kendi kazandığın gibi olmuyor hiçbir zaman” şeklinde ifade etmiştir. Katılımcı, farklı bir alternatifi olmadığı için geçici olsa da yardımı aldığını ancak bu yardımların kendi kazançları gibi düzenli ve sürekli olmadığını vurgulamıştır. K12(28) ise yardım aldığı için kendisini “güvende hissettiğini” belirtirken, aynı zamanda “ama yardım sonsuza kadar devam etmeyecek çocuklar on sekiz yaşına gelene kadar belki o kadar bile sürmeyecek, ondan sonra ne olacak ki tek başıma kalacağım, yalnızım” şeklinde ifade ederek yardımın geçici süreli olarak kendisine yapıldığını, yardım durdurulduğunda güvencesiz kalacağını da altını çizmiştir. Aynı katılımcı, yardım miktarı ile ilgili olarak “2060 TL neye yetecek. Mesela şimdi girdiler (çocukları) burger süt, soğuk çay aldılar

65 TL para verdim, paranın değeri hiç sıfır kalmadı hiçbir Őey” Őeklinde dūŐuncelerini belirtmiŐtir. AlmıŐ olduğu sosyal ve ekonomik destek durdurulduktan sonra temel ihtiyaçlarını karŐılamakta dahi çok zorlandığını belirten katılımcı K18(23); “ocuęuma bez alamadım. Bir tane bezi akŐama kadar kullanıp idare etmeye çalıŐıyordum. Arada havalandırılıyordum, yıkıyordum geri bağlıyordum aynı bezi çünkü muhtatım” ifadelerini kullanmıŐtır. Mevcut ekonomi piyasasında dezavantajlı gruplar, yaŐamlarını idame ettirmede oldukça zorlanmaktadır. Kiraların kat kat artması, market etiketlerindeki fiyatların her geçen yükselmesi gibi durumlar, çok sınırlı bir gelikle yaŐamaya çalıŐan bu grubun dezavantajlılık halini de pekiŐtirmektedir.

AraŐtırma sorularından olan “Yardım almaya baŐlamadan önceki durumunuzla Őimdiki durumunuz arasında fark var mı” sorusuna katılımcı E2(37) nin vermiŐ olduęu “hiçbir deęiŐiklik yok abla yani elde yok cepte sıfır” cevabı nvivo koda dnűŐtűrűlműŐ. Bu; çarpıcı cevap kategorinin içerięini de bűyűk oranda özetlemektedir. Sosyal ve ekonomik destekler, gerçekte bir yardım mahiyetinde olmasına raęmen bir gelir kaynaęı olarak grűldűęűnde veya dűŐűnűldűęűnde yaŐamı idame ettirmede oldukça yetersiz kalmaktadır. Katılımcılar farklı kurum ve kuruluŐlardan çeŐitli yardımlar almaktadır ancak o yardımlar da oldukça dűŐűk miktarlardadır. BaŐka kanallardan yapılan yardımlar da katılımcıların yaŐamlarında çok bűyűk bir fark yaratmamaktadır ve “gűnű kurtarma”larını saęlamaktadır. AraŐtırmada ele alınan sosyal ve ekonomik desteęin miktarı ve de bir gelir kaynaęı olarak grűlmesi, dezavantajlılıęın yeniden űretimini saęlayan kaynaklardan biri olarak karŐımıza çıkmaktadır.

2.4. “KONUMU TANIMLAMA” KATEGORİSİNE İLİŞKİN BULGULAR

Statű; kiŐinin kendisi dıŐındaki kiŐilerce konumlandırıldığı yer olarak tanımlanmaktadır. KiŐiler, diğerlerinin yanı sıra kendilerini de toplumsal tabakalaŐma piramidinde belirli bir yere konumlandırmaktadır. Dezavantajlı gruplarla yapılan bu çalıŐmanın bir diğer bulgusu da bu grupta bulunan bireylerin kendilerini, diğerleri ile kurdukları iliŐkide belirli bir yere konumlandırmıŐ olmalarıdır. Katılımcıların kendilerini konumlandırması sosyal yaŐamın birçok alanı ile birlikte eğitim, iŐ yaŐamı gibi alanları kapsamaktadır. Katılımcıların kendilerini konumlandırdıkları statű, damgalanmanın ielleŐmesi ve kabulűyle gerçekleŐmektedir. Katılımcıların kendilerini konumlandırmaları ben ve öteki iliŐkisinde gerçekleŐmekte ve kendilerini toplumda diğerlerinden daha aŐaęı bir statűde görmektedirler. Katılımcıların konumlarına dair kabul; birtakım duygular aracılıyla da tanımlanmaktadır. İstisnai olarak katılımcılar, kök

aileleriyle karşılaştırıldıklarında kendilerini daha üst bir konuma yerleştirmektedir. Katılımcıların ötekiler tarafından belirlenen statüleri kabul etmeleri ve içselleştirmeleri, dezavantajlılık döngüsünün yeniden üretilmesine de kaynaklık eden unsurlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Katılımcıların kendilik algıları ve diğerleri ile kurdukları ilişki biçimine yönelik olan konumu tanımlama kategorisi, “izolasyon-dışlanma”, “ben onlar gibi değilim”, “kadın olmak”, “çaresizlik- kadercilik”, “eşitsizlik” kodlarından oluşmaktadır.

Tablo 7. Konumu Tanımlama Kategorisine Ait Kod Örüntüsü ve Frekansları

	<ul style="list-style-type: none"> -İzolasyon-Dışlama (15) -Ben onlar gibi değilim (13) -Kadın Olmak (10) -Çaresizlik-Kadercilik (23) -Eşitsizlik (24)
--	---

İzolasyon-dışlanma konumu; tanımlama kategorisinin ilk kodudur. İzolasyon ile dezavantajlı gruplarda yer alan katılımcıların kendilerini başka insanlardan, gruplardan, oluşumlardan ve nihayetinde toplumun çoğunluğundan adeta bir pleksi levha ile ayırması kastedilmektedir. Başka bir ifadeyle kişinin kendisi adına kendi kendisini diğerlerinden soyutlamasıdır. Dışlanma ise katılımcıların başkaları tarafından maruz kaldıkları muameleye işaret etmektedir. “Sosyal hayatınızdaki ilişkilerde uyumsuzluk yaşadığınızı düşünüyor musunuz” sorusunu roman katılımcı K1(45); “*Zararsızım ama milletimiz ırk ayrımı yapıyor, çoğu insanımızda böyle yapıyor*” ifadeleriyle roman olması sebebiyle toplumun çoğunluğu tarafından dışlandığını ve ayrımcılığa maruz kaldığını da belirtmiştir. “Dahil olduğunuz bir etkinlik, iş ya da grup var mı, arkadaşlarınızla vakit geçirir misiniz” sorusuna katılımcılardan K8(21); “*Hiçbir arkadaşım yok*” diye belirterek, çocuklarının küçük olduğunu, genelde evinde çocuklarıyla birlikte vakit geçirdiğini ve pek dışarı çıkmadığını ifade etmiştir. Evin büyük çocuğu olduğunu belirten katılımcı K14(34); ailesiyle ilgili olağan ve beklenmedik sorunlarda ilk kendisinin arandığını; bu durumun bazen çok yıpratıcı bir hale geldiğini ve bir şeyler yaparken zorlandığını “*Yaparım gocunmam ama bazen de çok yorucu geliyor. Artık çok yoruluyor insan inan. İçimden bazen diyorum ki kalkmayayım sürekli yatayım, gitmeyeyim hiçbir yere evden*

çıkamayım” ifadeleriyle aktarmıştır. Bu nedenlerden dolayı da zorlu yaşam koşullarından uzaklaşmak istediğini de belirtmiştir.

Dezavantajlı grupların dışlanmaya maruz kalmaları veya kendilerini izole etmeleri, çok sınırlı bir mikro çevrede kalmalarına sebep olmaktadır. Bu sınırlı mikro çevre, birçok problemi ve zorlanmayı da barındırmaktadır. Öyle ki bu çevre adeta bir sorunlar yumağı gibi görülmektedir. Katılımcılar dışlanma ve izolasyon sebebiyle bu dar çevrede sıkışık kalmakta ve kendilerine hareket alanı bulamamaktadır. Katılımcıların dar bir ortamda sıkışarak farklı çevrelerin beraberinde getireceği alternatif çözümlerden de yoksun kaldıkları, çalışmanın bulguları arasındadır.

Kategorinin ikinci kodu olan “ben onlar gibi değilim” kodunda, katılımcılarının ebeveynleri ve diğerleriyle karşılaşmalarında kendini daha üst bir konumda tanımladıkları durumların tespiti yer almaktadır. Katılımcıların çoğunluğu ebeveynlik tarzlarının kendi uygulanan ebeveynlik biçiminden daha iyi olduğu görüşündedir. “Çocuklarınızın duygusal ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanıyor musunuz” sorusuna katılımcı K3(35); *“Onları oturturun karşıma onlara sarılırım, öperim. Kendim yokmuşum gibi hissettirmiyorum. Çünkü biz anne sevgisi görmedik. Nasıl görmedik? Annemin yüzünü görmedik ki sabah gidiyordu, gece geliyordu ama benim çocuklarım onu yaşasın istemiyorum”* cevabını vermiştir. Annesi tarafından bebekken terkedilen katılımcı K10(24), bir yolculuğu esnasında bir annenin kucağında mevsimine uygun giydirilmemiş ve bezi dolmuş bir bebek gördüğünü ve bebek için çok üzülüğünü şöyle ifade etmiştir;

“Ben öyle çocuk gördüm mü dayanamam çünkü kendim ben çocuklarıma çok düşkünüm. Başka çocuğa da düşkünüm dayanamam ben. Niye dayanamam? Okula giderken annem yoktu. Kendi eşyalarımı ütüleyen yoktu. Ben çocuklarımla eşyalarına özen gösteririm. Benim beslenme çantam yoktu, suluğum yoktu, hiçbir şey yoktu. Çocuklarımla her şeyi olacak. Çocuğum suluğunu kırmış bir daha aldım, kırmış bir daha aldım. Neden biliyor musun? Herkesin suluğuna bakardım. Benim yaşadıklarımı yaşamayacaklar.” Annesini tanımadan büyüyen ve çocukken fiziksel ve duygusal ihtiyaçları karşılanmamış olan katılımcının, çocuklarının ihtiyaçlarını karşılama noktasında çok duyarlı olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcılardan K11(33) ise kendisini, yardım alan başka ebeveynlerle karşılaştırarak şöyle ifade ediyor;

“Kendim kişisel ihtiyaçlarımı almadım (yardım parası ile) şu suymuş bu suymuş sırf bunlara harcadım (çocuğunun ihtiyaçlarına harcadığını belirtiyor). Boğazıma bir gram sokmadım çünkü bu onlara (çocuklara) verilmiş bir para. Başkası ne yapıyor hocam parayı alayım bir yiyim, gezeyim, tozayım bunu görüyorum. Bu sana verilmemiş senin hakkın değil.”

Araştırma bulgularına göre katılımcılar için genelde ebeveynlik özelde de annelik, yaşamlarının odak noktasıdır. Katılımcılar kendi ebeveynlerinden ve çevrelerindeki başka ebeveynlerden daha iyi bir ebeveynlik pratiği sergilediklerini sıkça vurgulamışlardır. Annelikte kendilerini diğerlerinden ayırmakta ve kendilerini diğerlerinden daha üst bir konumda tanımlamaktadırlar.

Kadın olmak, kişinin dezavantajlı olarak konumlanması sağlayan ilk faktörlerden biri olmasına rağmen kadınlığın, tüm kadınlar için dezavantaj getirdiğini söylemek güçtür. Bunun yanı sıra bütün kadınlar aynı dezavantajlara sahip değildir. 21 katılımcıdan oluşan çalışma grubunun 18’i kadın olan bu araştırmada, kadınların çeşitli dezavantajlılıkları tespit edilmiştir. Çalışma grubundaki kadın katılımcıların kendi ifadelerinden toplumsal bağlam içinde cinsiyetleri sebebiyle dezavantajlı oldukları tespit edilmiştir. Kadınlar sosyal yaşamın pek çok alanında çeşitli sebeplerle kısıtlanmakta ve engellenmektedir. Yaşadığı köyden pek çıkmadığını ifade eden K6(30)’a köyden çıkmamasının nedeni sorulduğunda bunu, ailesinin kız çocuklarına değer vermediğini belirten şu ifadeleriyle dile getirmiştir: *“Kız çocuklarını önemsemiyorlardı. Açıkçası tüm ilgi erkek çocuğuna veriliyordu. O yüzden de biz evde oturuyorduk (kız kardeşleriyle birlikte) kendileri gezip tozuyorlardı.”* Bu örnekte cinsiyet ayrımcılığı ile evlat ayrımcılığının iç içe geçtiği ve kadınların doğdukları andan itibaren ilk olarak kendi aileleri tarafından dezavantajlı konuma itildikleri görülmektedir. Kadınlar, sosyal hayata katılımında da erkek kardeşleriyle eşit olanaklara sahip değillerdir. Katılımcılardan K7(37) eğitim hakkından mahrum bırakılmasını *“Babam bizi okutmadı bizim o tarafta doğu tarafında kız çocukları okumaz derler”* şeklinde ifade etmiştir. Kendisinin ilkokul ikinci sınıfta okulu bırakmak zorunda kaldığını, eğitime devamının engellendiğini belirten aynı katılımcı çok erken yaşta çalışmaya başladığını *“Babam bizi okutmadı. Yani öyle okutmadı, kız çocuğu okumaz dedi ama kız çocuğunu çalıştırdı.”* ifadeleriyle belirtmiş ve cinsiyetinin ailesi tarafından araçsal bir şekilde kullanıldığını vurgulamıştır.

Araştırmada, kız çocuğuna sahip olan kadın katılımcıların kadın olmaya dair yukarıda bahsedilenden daha farklı endişelerinin olduğu tespit edilmiştir. Bir kızı olan boşanmış ve tek ebeveyn olan katılımcı K14(34) tekrar evlenmeyi düşünmediğini;

“Düşünmüyorum mesela diyorlar ki neden evlenmiyorsun. Çünkü benim bir kız evladım var. Çünkü çok gördüm ben Rasime Hanım okuldan mesela kızımın arkadaş çevresinde evlenen de oldu annesiyle arkadaş olduk. Kadın erkek çocuğu sahibi 9 yaşında çocuğa taciz ettiğini söyledi, ben daha çok korkmaya başladım. Çünkü benim kız çocuğum var uyuduğunu düşünebilirim belki ağır uyudum o gün bilemem ben çocuğuma ne yapacaklarını diye” şeklinde ifade etmiştir. Benzer bir kaygı, kendi ailesinde kız çocuk olduğu için ayrımcılığa maruz kaldığı yukarıda belirtilen katılımcı K6(30)'da da görülmektedir. Katılımcı *“Ben çocuğumu kimseye emanet edemiyorum. Bir de kız çocuğu olduğu için. Bazen çocuklara bir şey yapıyorlar, tecavüz ediyorlar. O yüzden kimseye emanet etmiyorum ben”* ifadeleriyle endişesini belirtmiştir. Kız çocuğu olan katılımcılar; çocuklarının taciz, tecavüz, istismar durumlarından çocuklarını özellikle korumak istemektedir. Bu durum, katılımcıların yeni bir evlilik yapmalarını, çocuklarını başkalarına emanet etmelerini, uzun süre çocuklarını yalnız bırakmalarını sınırlandırmaktadır. Düzenli bir işe girerek çalışma planı ve isteği olan katılımcı K16(31) boşanmış olduğu için daha önce çalıştığı yerde sözlü tacize maruz kaldığını belirterek *“Dul kadınlar iş bulma konusunda çok sıkıntı yaşıyor. Yok yani iş. Çalışıyorsun ama çalıştırmıyorlar özellikle özel sektörde”* ifadeleriyle de yaşadığı problemleri anlatmış, kendisi gibi boşanmış kadınlar için özel sektörün güvensizliğini de vurgulayarak bu durumun önüne geçilmesi için kamuda kendilerine daha geniş istihdam alanlarının oluşturulması gerekliliğini de eklemiştir. Kadın olmanın çocukluk dönemlerinden itibaren eğitim hakkı, sosyal yaşama katılım, kaynaklara erişim, iş hayatında aktif olma gibi konularda katılımcıları dezavantajlı kıldığı tespit edilmiştir. Kadın olmanın yanı sıra kadın katılımcılar yoksulluk, engellilik, tek ebeveynlik, eski hükümlülük gibi çeşitli dezavantajları da bulunmaktadır. Bu haliyle kesişimsel dezavantajlılığa sahip oldukları söylenebilir.

Dezavantajlılığın toplumsal tabakalaşma sisteminde birtakım duygularla birlikte konumlandığı da araştırma bulgularından biridir. Çalışmada çaresizlik, yetersizlik, umutsuzluk, pişmanlık gibi duygular, katılımcıların sıkça deneyimlediği duygular olmuştur. Ekonomik, sosyal, kültürel yoksunluğun katılımcılarda çaresizlik, umutsuzluk, yetersizlik, pişmanlık duygularını da uyandırdığı tespit edilmiştir. Bu ise katılımcıların

kadere bir bakış açısıyla karar vermelerine sebep olmaktadır. Kategorinin başka bir kodu olan “çaresizlik-kaderecilik” kodunda katılımcıların sıkça tecrübe ettikleri bu duygu durumları yer almaktadır. Bu duyguların ortaya çıkmasının çok çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Sosyal ve ekonomik desteğin ailelere süreli olarak yapıldığı hatırlatılmış ve “yardımın durdurulması halinde nasıl hissedersiniz” sorusuna katılımcı K11(33); “Üzülürüm. Çünkü sizin de çocuğunuz vardır muhtemelen. Çocuğunuzun bir şey görüp de isteyemediği nasıl zorunuza gider. Bunu yapamıyorum, nasıl annem ben diye sorgulamaya başlıyoruz” cevabını vermiş. Katılımcı yardımın kesilmesinden dolayı çocuğunun istediğini alamadığında hissettiği çaresizlik ve yetersizlik duygularını belirtmiştir. Aynı katılımcı düzenli bir işi ve sabit geliri olmadığı için de “Eksikli gibi hissettiriyor. Yani elim var tutuyor ayağım var tutuyor ama çalışmamak zor” ifadelerini kullanmıştır. Çalışmama, düzenli bir gelirin olmaması, yapılan sosyal yardıma mecbur olma gibi durumlar, katılımcıların çaresizlik ve yetersizlik duygularını da açığa çıkarmaktadır.

Katılımcı K3(35) “Pikniğe gider misiniz” sorusuna “Pahalı bir kola 40 lira ama yani çocukları mahrum bırakmamak için arada sırada imkânımız oldu mu gideriz, toplanırız ailecek. Ailecek gidiyoruz” cevabını vermiş ve kendileri için masraflı bir aktivite olduğunu belirtmiştir. Almış olduğu sosyal ve ekonomik destek bir süre durdurulan katılımcı K12(28)’ye “bu sürede ne yaptınız, nasıl geçindiniz,” sorusu sorulmuş ve katılımcı “Bir şey yapamadım süt alacağım süt alamadım bez alacağım bez alamadığım günler oldu. Abimin umru olmadı o zaman yine iyiydi (maddi durumu) vermedi.” cevabını vermiştir. Katılımcılar çaresizlik ve yetersizliği en yoğun olarak çocukları ile ilgili durumlarda tecrübe etmektedirler. Oldukça kısıtlı bir ekonomik kaynağa sahip olan katılımcıların gündelik hayatta kendileri için yapmak isteyip de yapamadıkları durumlardan ziyade çocuklarının istek ve ihtiyaçlarını karşılayamadıklarında çaresiz ve yetersiz hissettikleri tespit edilmiştir. Aynı katılımcı K12(28) çocuklarının, babasıyla yaşamak istediğini bu yüzden de çocuklarının babasıyla olan gayri resmi ilişkisine devam etmek zorunda kalabileceğini kadere bir bakış açısıyla şöyle ifade etmiştir; “Hiçbir yönden, hiçbir tarafı yok böyle konuşup sohbet edebileceğim biri bile değil (çocuklarının babası için söylüyor) ailesinin içine girince daha iyi anlamış oldum. Ya çocuklarla birlikte oraya gidip o hayatı çekeceğim çünkü (çocuğunun adını söylüyor) bunu çok istiyor oraya alışı. Hayvanlar falan olduğu için hayvana düşkünler.”

Araştırma bulgularının keskin bir şekilde işaret ettiği eşitsizlik, çeşitli biçimleriyle katılımcıların hayatlarının pek çok alanına sirayet eden sosyal bir gerçekliktir. Katılımcılardan 16'sı çeşitli eşitsizlik biçimlerinin öznesi olduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların yoğun bir şekilde mutabık olduğu kod bu haliyle araştırmanın dikkat çekici bir parçasını oluşturmaktadır.

Katılımcıların tecrübe ettiği eşitsizlik biçimleri köyde yaşayan- kentte yaşayan, ebeveyn tarafından ilgi gören- görmeyen, düğün yapan- yapmayan, ekonomik durumu iyi olan- olmayan, engelli olan-olmayan, referansı olan-olmayan, sabıkalı olan-olmayan, eğitime devam eden-etmeyen, eşleri makbul olan- olmayan şeklindeki ayrımlarda çeşitlenmektedir. Katılımcılardan K15(23);

“Annemin beni sevdiğini, okşadığı mesela ben okula giderken saçlarımı taradığını hiç hatırlamam. Olsa zaten hatırlarım öyle bir şey yok. İhtiyaçlarımız da durum kötüydü zaten alınmazdı. Ben 5'e kadar kardeşim 6'ya kadar gittik (okula devam etme). Mesela okulda geziye gidilirdi, para götürülecek olurdu ona gidemezdik. Yani herkesten geri idik, her yönden eşit değildik.”

Katılımcı, eğitim, fiziksel ve duygusal ihtiyaçlar ve ekonomik kaynaklara erişim noktasındaki eşitsizliğini bu şekilde ifade etmiştir. Katılımcılardan K16(31) “Diğer insanlarla eşit şartlarda doğduğunuzu düşünüyor musunuz” sorusuna “*Kimse kimseyle eşit değil. Bakınca en çok sanırım yaşlılarımla eşit değilim. Çünkü herkes yuvasındayken ben kadın başıma cebelleşmek zorundayım. Evlilikten korktuğum için evlenemiyorum, kız çocuklarım var bir erkeğe asla güvenemem*” cevabını vermiştir. Katılımcı tek ebeveyn olarak, evli olan akranlarından daha çok mücadele ettiğini, kadın olduğu için eşitsiz bir pozisyonda olduğunu ve kadın olmak kodunda da bahsedildiği gibi kız çocuğu olduğu için yeni bir evlilik yapamadığını vurgulamıştır. Ayrıca çeşitli eşitsizlik biçimlerini tecrübe ettiği belirtmiştir. Fiziksel engelli olan ve bu sebeple de ağır işlerde çalışamayan E1(36) “Diğer insanlarla eşit bir geleceğe sahip olduğunuzu düşünüyor musunuz?” sorusuna “*Yok düşünmüyorum. Böyle bir geleceğe sahip olduğu düşünmem için benim bir inşaat ustası ile aynı yerde çalışmam demek. Ya da bir mobilyacıda çalışıp bu masayı onunla beraber yüklenmem demek*” cevabını vererek; fiziksel engeli sebebiyle engelli olmayan bireylerle aynı işi yapamayacağını ve onlarla eşit konumda olmadığını vurgulamıştır. Katılımcıların büyük bir çoğunluğu çeşitli sebeplerle kendilerinin diğerleriyle eşit olmadığını belirtmiştir. Katılımcıların, öteki olmayı kanıksadıkları ve bu yüzden de kendilerini daha alt statülerde konumlandıkları tespit edilmiştir.

2.5.“SERMAYE YOKSUNLUĞU” KATEGORİSİNE İLİŞKİN BULGULAR

Toplumlarda ekonomik sermaye gibi kültürel sermayede sınırlıdır. Kültürel sermayenin dağılımında üst sınıflara düşen pay daha yüksek iken alt sınıflara düşen pay daha azdır. Bu durum, dezavantajlı gruplarla yapılan bu çalışma da tespit edilmiştir. Katılımcılara yöneltilen “Boş zamanlarınızda neler yapıyorsunuz?”, “Sinemaya gidiyor musunuz?” “Tiyatroya gidiyor musunuz?”, “Tatile gidiyor musunuz?” sorularına verilen cevaplar üzerine oluşturulan kategoride, katılımcıların kültürel, sosyal, sanatsal faaliyetlerinin çok kısıtlı olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların hayat kurguları genellikle temel hayati gereksinimlerini karşılamak üzerinedir ve çoğunluğunun kitap okuma veya satın alma, sinemaya gitme, tiyatroya gitme, seyahat etme gibi kültürel tüketimleri bulunmamaktadır. 18 kadın katılımcının olduğu araştırmada, kadın katılımcıların tamamı annedir ve anneliğin getirdiği sorumlulukları çoğu zaman tek başlarına üstlenmektedirler. Katılımcılara yöneltilen “Çocuklarınızın bakım ve sorumluluğunu kimlerle paylaşıyorsunuz?” sorusuna katılımcıların çoğunluğu, çocuklarının bakım ve sorumluluğunun tümünü kendisinin karşıladığını ifade ederek yanıtlamıştır. Katılımcılara sorulan “Çalışırsanız çocuğunuzun/çocuklarınızın bakımı ile ilgili nasıl bir yol izlersiniz?” sorusuna cevapları genellikle çocuklarına bakacak birinin olmadığı için çalışamadıkları veya çalışmayı düşünemedikleri şeklinde olmuştur. Katılımcıların cevaplarından hareketle sosyal desteklerinin olmadığı veya oldukça kısıtlı olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 8. Sermaye Yoksunluğu Kategorisine Ait Kod Örüntüsü ve Frekansları

	-Sofistike Yaşam (10)
	-Boş Zaman Algısı (18)
	-Sosyal Destek (21)
	-“Okusaydım farklı bir hayatım olurdu.” (4)
	-“Tatil kim biz kim.” (1)

Sermaye yoksunluğu kategorisinin kodları; “sofistike yaşam”²⁰, “boş zaman algısı”, “sosyal destek”, “okusaydım farklı bir hayatım olurdu”, “tatil kim biz kim”

²⁰ Temel ihtiyaçlar ve asgari geçim ihtiyaçları yaklaşımının yoksullara sofistike bir yaşam hakkı tanımayışının eleştirisi için ‘sofistike yaşam’ kavramı koda dönüştürülmüştür. Detaylı bilgi için

şeklindedir. Kodlardan “okusaydım farklı bir hayatım olurdu” ve “tatil kim biz kim” katılımcıların mevcut durumlarını tanımladığı dikkat çekici ifadelere istinaden nvivo koda dönüştürülmüştür.

Kategorinin ilk kodu sofistike yaşam kodudur. Temel geçim kaynakları aldıkları yardımlar olan katılımcılar için yardım miktarlarının yetersizliği yaşamı idame ettirmelerinde yeterli desteği sağlayamamaktadır. Oldukça kısıtlı bir ekonomik kaynağa sahip olan katılımcılar, zorlu koşullarda yaşamlarını sürdürebilmek için ilk olarak hayatlarından ‘lüksü’ çıkarmışlar ve buna sosyal hayat ve boş zaman da dahildir. Katılımcılar nazarında en temel lüks tüketim ürünü sigaradır. 10 katılımcı halen sigara kullandığını belirtmiştir. Sigara kullanan 10 katılımcıdan 4’ü günde bir paketten fazla sigara tükettiğini ve bunun kendileri için maliyetli olduğunu belirterek tütün sarfını eklemiştir. Katılımcılardan E2(37) ise artık alkol tüketmediğini “*Valla ara sıra alırdım abla da şimdi almıyorum, bira artık çok pahalı.*” ifadeleriyle belirtmiştir. Katılımcı K14(34) üç ay önce sigarayı bıraktığını “*Maddiyat için bıraktım. Mecburdum çünkü yetiştiremiyordum, ev kiram arttı, elektrik çok bir şey geliyor*” şeklinde belirtmiştir. Katılımcılar ekonomik kaygılar sebebiyle yaşamlarında “lüks” sayılabilecek bazı şeylerden vazgeçmişlerdir.

Katılımcılardan K16(31) almış olduğu sosyal ve ekonomik desteğin izlenmesi için gelen personelin evdeki eşyalar karşısında şaşırıldığı, yardım alan bir haneye göre daha yüksek düzeyde bir fiziki donanımına sahip olduğunu belirtmiştir. Personelin tutumuna ilişkin katılımcı, tepkisini “*Evime aldığım mesela koltuğum şudur, budur ben zamanında çalışırken onları yaptım ki bugün almadım, dün almadım. 7-8 senelik eşyalarım benim Yardım almadan önceki eşyalarım ki çocuklarıma güzel bir ortam sunmuşum, yurda vermemişim. Tam tersi beni onurlandırmak yerine birkaç sorusu daha vardı (rahatsız eden)*” şeklinde ifade etmiştir. Düşük gelir grubunda bulunan hanelerde çoğunlukla eşyalar birbirinden uyumsuzdur. Katılımcının evinde bulunan koltuk takımı bu çoğunluğun aksinedir. İzlemeye gelen personelin de dikkatini çeken durum katılımcı da bir rahatsızlık duygusu uyandırmıştır. Aynı katılımcı görünüşüyle ilgili olarak benzer bir muameleye maruz kaldığını “*Ben buraya da böyle geldim makyajımı, ojemi sürerek geldim. Herkes hakkı varsa alsın (görünümü sebebiyle yardımı hak etmediğini*

---

bkz: Konuk, O.& Bayram, A.K. (2009) “İnsansızlaştırılmış Yoksulluk: Yoksulluk, Bilim ve Etik”, *Civilacademy* 5(1).

düşünenlere karşı söylüyor). Görünümümle ilgili ya şimdi ben bunu giydim. Yüzüm güzelse ve bana yakışıyorsa bu benim problemim değil, hani saçım sarıysa benim ablam kuaför zaten ben hiçbir zaman kuaföre de para vermedim” şeklinde ifade etmiş, saçlarını boyamak için para harcamadığını, eşyalarını daha önce çalıştığı dönemlerde aldığını açıklama gereği hissetmiştir. İlgili katılımcıların kurum personeli üzerinden örneklendirdiği durum esasen toplumun genelinin bakış açısını ifade etmektedir. Dezavantajlı bireylere asgari yaşam giderleri olan gıda, giyecek, içecek, barınma ve çocuklarının eğitimleri dışında olan herhangi bir tüketim pratiğinin hak görülmemektedir.

Kategorinin ikinci kodu “boş zaman algısı”dır. Kod, katılımcılara sorulan “boş zamanlarınızda neler yaparsınız” soruna verilen cevaplardan oluşmaktadır. Katılımcıların çoğunluğu bu soruya, ev işi veya yemek yapmak şeklinde cevap vermiştir. Katılımcılardan K3(35) bu soruya; “*Kendime iş çıkartırım. Sürekli mesela evde çocukların dolabını boşaltırım, katlar geri koyarım. Evimi, camımı, penceremi silerim mesela*” cevabını vermiştir. K16(31) ise bu soru için “*Ev temizliği benim hobim.*” ifadelerini kullanmıştır. Katılımcılardan K7(37) ise sürekli tuvalet ve banyo temizlediğini “*Genellikle tuvalet banyo temizliği ile uğraşırım. Böyle şey oluyor, rahatsız oluyorum. Kızımda lavaboya girse eşim de sanki dersin lavabo pislik içinde gibi geliyor. Her girip çıktıklarında temizlerim*” ifadeleriyle belirtmiştir. İfadelerinden katılımcıda temizliğin bir takıntı haline geldiği görülmektedir. Ekonomik ve kültürel sermayenin kısıtlılığı katılımcıların bir hobi edinmesine engel olduğu için yaşamları genelde ev içiyle sınırlı olmuştur. Katılımcılardan K14(34) “*Eskiden çok okurdum kitabı da evlendim evleneli o kitabı hiç elime alamadım. Temizlik yaparım*” ifadelerini kullanmıştır. Katılımcı, evliliğin getirdiği sorumluklar dolayısıyla, dinlenebileceği, kendine zaman ayırabileceği, bir etkinliğe katılabileceği sınırlı vakitlerini, temizlik yaparak geçirdiğini ve evlenmeden önce kitap okumak için ayırdığı vakti de yine evlendikten sonra temizlik ile geçirdiğini belirtmiştir. “Dahil olduğunuz bir etkinlik, iş ya da gruplar var mı sorusuna” iki çocuk sahibi ve ikinci çocuğu yeni dünyaya gelmiş olan katılımcılardan K18(23); “*Yok o da sosyal yaşam sıfır ben de. Bu da çok boşlukta hissettiriyor. Karamsarlık, hayattan bıkkınlık daha bütün kötü ne varda onları hissediyorum. Bununla ilgili destek almayı çok düşünüyorum ama imkanlar el vermiyor*” cevabını vermiştir. Çeşitli dezavantajlılık biçimlerini deneyimleyen katılımcıların kendilerine ait bir boş zaman algılarının olmadığı görülmektedir. Yaşamlarının bütün sorumluluklarını tek başlarına omuzlayan çoğunluğu kadın ve tek ebeveyn olan katılımcılar, sermaye yetersizliği sebebiyle de esasen yaşamsal

bir zorunluluk olan temizliğin bir hobi haline geldiği ve ev ile sınırlanan bir sosyal hayatı deneyimlemektedirler.

Sermaye yoksunluğu kategorisinin bir diğer kodu “sosyal destek” tir. Bu kodda belirtilen sosyal destek; katılımcıların yararlandıkları sosyal ve ekonomik destek yardımından farklıdır. Sosyal destek; aile, akraba, arkadaş, komşu gibi yakın çevrenin gündelik yaşamın olağan döngüsü içinde veya kriz zamanlarında sunulan bir destektir. Sosyal desteğin bu kod için anlamı; çocuğun okuldan alınması/bırakılması, doğum sonrası anneye ve bebeğe bakım için destek, yemek yapıp getirmek, kişinin yapması gereken bir işi onun için yapmak ya da kolaylaştırmaktır. Sosyal destek aynı zamanda kişilerin hayata katılımını da teşvik etmektedir. Çocuk bakımında veya ev işlerinde başka birinin destek olması kişiye alan açmaktadır ve gündelik hayatın karmaşasında mola vermesine imkân tanımaktadır. Molalar da yapılan işteki verimliliği artırmaktadır. Katılımcılardan K4(29)’e yöneltilen “Çocuklarınızın bakım ve sorumluluğunuzu kimlerle paylaşıyorsunuz” sorusuna “*Kendim baktım. Lohusalıkta valla gülüm kaynanam vardı da hiç destek olmadı*” yanıtını vermiştir. Aynı soruya başka bir katılımcı olan K16(31) ise

“Lohusa iken bana bakım verildi mi? Hayır. Kendim bakmak zorundaydım. Boşandığım eşim bekardı. Benim oğlum olduğunu sonradan öğrendiler. Boşandığım eşim söyleme demişti. Öyle olunca (öğrendiklerinde) istenmeyen gelin oldum olmuştum. Kendi annemler de pazarcılık yapıyorlar, annem babamla birlikte gidiyor. Annemin vakti yoktu. Ablamların kendi çocukları vardı benimle ilgilenecek kimse yoktu” cevabını vermiştir. K4(29) ve K16(31); sosyal desteklerinin kısıtlı olduğunu ve kadınlar için başkasının bakımına ihtiyaç duyulan hassas ve kırılğan bir dönem olan lohusallıkta dahi destek alamadıklarını belirtmişlerdir. Katılımcılardan K15(23) ise “Çalışmayı düşünüyor musunuz” sorusuna “*Düşünmüyorum. Aslında çok düşünüyorum böyle de bakacak kimse yok annem de kayınvalidem de destek olmaz.*” yanıtını vermiştir. Sosyal yardımlarla yaşamlarını idame ettiren katılımcılar, sosyal yardımların yetersizliğinin farkında oldukları için çalışmak istediklerini ancak çocuklarının bakımını sağlayacak bir yakınları olmadığı veya var olan yakınların da çocuğa bakmak istememesi sebebiyle çalışamadıklarını ifade etmişlerdir. Sosyal destek; katılımcıların iş yaşamına girmelerini teşvik eden ve destekleyen bir mahiyettedir. Yeterli sosyal desteği olmayan katılımcılarda dezavantajlılık döngüsünün kırılmadığı tespit edilmiştir.

Kategorinin bir diğer kodu olan “okusaydım farklı bir hayatım olurdu” katılımcılardan K2(22)’nin ifadelerinden hareketle nvivo koda dönüştürülmüştür.

Okuyamadığı için pişmanlık duyduğunu belirten katılımcıya “Okusaydın nasıl bir hayatın olurdu” sorusu sorulmuş ve katılımcı “*Daha farklı bir hayatım olurdu. Ben en çok ana sınıfı öğretmeni olmak istedim, o da işte yani durumlar el vermedi abla her şeyim böyle karma karışık olunca uğraşanım olmadı ilgilenenim olmadı.*” cevabını vermiştir. Ekonomik, kültürel, sosyal sermayeleri oldukça kısıtlı olan katılımcıların mevcut yaşamlarından başka bir yaşama geçebilmelerinin yegâne yolu eğitimidir. Ancak katılımcıların çeşitli sebeplerden eğitime devam edemedikleri görülmüştür. Sosyal hizmetler çatısı altında kurum bakımında büyüyen K9(31); kurumdaki öğretmenler tarafından eğitime devam etmesi için teşvik edildiğini, desteklendiğini ancak kendisinin okula devam etmediğini ifade etmiştir. “*Çok uğraştılar (okula devam etmesi için) ama ben onların uğraşmalarına rağmen sürekli kaçtım. Okusaydım iyi olurmuş yani*” ifadelerini kullanmıştır.” K9(31) örneğinde de görüldüğü gibi dezavantajlı bireylerde sadece ekonomik kaynaklara sahip olmak eğitime devam edebilmek için yeterli olmamaktadır.

Kategorinin son kodu olan “tatil kim biz kim” katılımcı K18(23) un ifadelerinden hareketle oluşturulmuş nvivo koddur. Katılımcıya yöneltilen “Tatile gidiyor musunuz” sorusu üzerine “*Tatil kim biz kim nasıl gidelim. Sinema ve tiyatrunun adını duyduk daha gidemedik*” yanıtı alınmıştır. Bu ifadeler kategorinin ruhunu etkili bir biçimde yansıtmaktadır.

Araştırma sonuçlarına göre 12 katılımcının sinemaya hiç gitmediği, 4 katılımcının sinemaya bir kez gittiği, 1 katılımcının 2 kez gittiği, 2 katılımcının da ikiden fazla kez sinemaya gittiği tespit edilmiştir. “Hangi tür filmleri seversiniz” sorusunda katılımcıların çoğunluğu komedi filmlerini, özellikle de Kemal Sunal filmlerini sevdiklerini aktarmıştır. Çalışmada katılımcıların film izleme pratiklerinin genellikle televizyonla sınırlı olduğu görülmüştür. Televizyonda filmlerden çok dizilere yer verildiği için de katılımcılar daha çok dizi izleme eğilimindedirler.

Araştırma bulgularına göre 13 katılımcı tiyatroya hiç gitmemiş, 1 kişi bir defa, 1 kişi iki defa, 3 kişi de ikiden fazla defa sinemaya gitmiştir. Katılımcıların tatile gitmeye ilişkin verileri, 10 kişinin tatile hiç gitmediği, 8 kişinin bir kez gittiği, 1 kişinin de ikiden fazla kez gittiği yönündedir.

Araştırma bulgularına göre bir katılımcı dışında katılımcıların tümünde sosyal medya üyeliğinin bulunduğu tespit edilmiştir. Sosyal medya kullanmayan katılımcı 45

yaşında olan K1(45)'tir. Katılımcılardan 11'nin sosyal medya kanallarından facebook, 9'unun tiktok, 6'sının instagram üyeliğinin bulunduğu saptanmıştır. Tüm dünyanın yakın bir zamanda tecrübe ettiği pandemi sürecinde uzaktan eğitime geçilmesiyle birlikte katılımcılar, çocuklarının eğitime katılımını sağlamak için evlerine internet bağlattıkları veya telefonlarına internet paketi satın aldıklarını ifade etmişlerdir.

Ekonomik, kültürel ve sosyal sermayeye ilişkin elde edilen verilerden hareketle insanlığın ortak kültürel birikiminden katılımcılara, çok sınırlı bir pay düştüğü tespit edilmiştir. Ekonomik sermaye gibi kültürel sermayeyi de üst sınıflar domine etmekte, alt sınıflarda konumlananlara herhangi bir hobi, beğeni, zevk hakkı tanınmamaktadır. Sınıfına, grubuna ve nihayetinde kendisine tanınan alanın az da olsa dışına çıkmak isteyenlere de gerekli müdahaleler yapılarak bu kişiler alanına geri gönderilmektedir.

2.6.“GELECEK BEKLENTİSİ KATEGORİSİNE İLİŞKİN İLİŞKİN BULGULAR

Çalışma grubunda yer alan dezavantajlı bireyler, ailelerinde var olan çeşitli dezavantajlılık biçimlerini miras alarak kendi hayatlarında da deneyimlemektedirler. Yardım alma döngüsünü devam ettiren bu failerin yaşamlarının gelecekte nasıl olacağı bugün yaptıkları ile değişecek veya olduğu haliyle devam edecektir. Bu haliyle gelecekte ne bekledikleri bugün yapacaklarını da belirlemektedir. Katılımcıların gelecek beklentileri genellikle çocukları üzerine olmuştur. Dolayısıyla kendi yaşamları adına gelecekte fazla bir beklentilerinin olmadığı belirlenmiştir. Katılımcı K2(22)'nin söylemlerinden hareketle oluşturulan “Mesleklerini ellerine alsınlar” kodu ile “benden geçti” kodu, bu kategorinin kodlarını oluşturmaktadır.

Tablo 9. Gelecek Beklentisi Kategorisine Ait Kod Örüntüsü ve Frekansları

	-Mesleklerini eline alsınlar (12) -Benden geçti/Pişmanlık (5)
---	--

Kategorinin ilk kodu “Mesleklerini ellerine alsınlar” kodudur. Katılımcı K2(22)'ye yöneltilen “Çocuklarınız için gelecek planınız var mı?” sorusu için “Allah izin verirse okutcam çocuklarımı abla. Yani iyi kötü ellerine mesleklerini alsın bana yeter hani ben okuyamadım, onlar okusun, çokta pişmanım okuyamadığım için” cevabı

alınmıştır. Katılımcılarının çocuklarının gelecekları için eğitimi önemsedikleri, onları okutmak için istekli oldukları görülmüştür. İçinde bulunduğu koşulları da hesaba katarak konuşan katılımcı K16(31);

“Hepsini (3 çocuğunun tümünü kastediyor) en güzel yerlerde görmek istiyorum. Büyüsün bana baksınlar diye bir beklentim yok asla. Çocuklarıma her zaman şunu söylerim; benim size verebileceğim hiçbir şey yok. O yüzden okuyun kendi paranızı kazanın. Benim onlara verebileceğim tek şey sevgi. Ne ev bırakabilirim ne araba ne de evlenecekleri zaman bir düğün yapabilirim.”

Katılımcı, çocuklarının manevi ihtiyaçlarını karşılayabileceği ancak geleceğe yönelik maddi ihtiyaçlarını karşılayamayacağını bu şekilde belirtmiştir. Katılımcıların tamamı çocuklarının eğitime devam etmesini istediklerini ve ancak çocuklarının eğitim ile birlikte elde edecekleri meslekleri aracılığıyla “kendilerini kurtarabileceklerini” belirtmişlerdir. Kendilerinin yapamadığını çocukları yapsın istemektedirler. Katılımcı K14(34) “Umarım iyi bir çocuk yetiştiririm. Okusun adam olsun isterim ben okumadım” şeklindeki ifadesi, okumanın ‘adam olma’ yla toplumda bir yerinin, konumunun ve değerinin olmasıyla da eş değer olduğu görülmektedir. K12(28) ise çocuklarını gelecekte nasıl görmek istediğiyle ilgili olarak “Okusunlar, benim gibi olmasın hata yapmasınlar. Düzenli bir gelirleri olsun orada burada çalışmalarını istemem... kendilerini yetiştirsinler, sağa sola minnet etmesinler” ifadelerini kullanmıştır. Katılımcıların nazarında K12(28) örneğinde de görüldüğu gibi okumak; meslek edinmeyi, meslek edinme düzenli bir işi ve geliri, düzenli bir iş ve gelir de kendi kendilerine yeterliliği getirecektir. Çocuklarının bir meslek edinmesini isteyen katılımcıların bazıları bu şekilde gelecekte çocuklarının kendilerine bakmalarını umdukları belirtmiştir. Özellikle engelli katılımcıların bu yönde dileklerinin olduğu tespit edilmiştir. Fiziksel engelli olan katılımcı K4(29); “Ayşem (isim değiştirilmiştir) ah okusa bir. Her zaman der anne ben doktor olacağım diye. Babası mesela karnım ağrıyor dediğinde. ‘Doktor geldi doktor geldi’ der (kızı). Her zaman derim Allah’ım okusunlar başlarını kurtarsınlar, bize baksınlar” şeklinde ifade etmiş bunun üzerine eşi E2(37)’ye “Büyüdüklerinde size baksın ister misiniz” sorusu sorulmuştur. Katılımcı; “Okusunlar büyüdüğlerinde bize baksınlar, en çok istediğimiz şey bizim.” Güvenceden ve sosyal destekten yoksun olan engelli katılımcılar, kişişimsel dezavantajlılığı tecrübe etmektedir. İki çocukları bulunan K4(29) ve E2(37) çifti, birbirlerine destek olsunlar diye iki çocuk dünyaya getirdiklerini daha fazla çocuklarının olmaması için de kalıcı olarak önlem aldıklarını (tüplerin bağlanması)

belirtmişlerdir. Daha fazla çocuklarının olması halinde, çocuklarına “geleceklerini veremeyeceklerini” ifade etmişlerdir. Bazı dezavantajlı ailelerde çocuk; var olmayan ekonomik, kültürel, sosyal sermayenin yerine ikame edilen bir tür sermaye ve güvencedir.

Katılımcılarının eğitime devam eden çocuklarının tamamı devlet okullarına gitmektedir. Eğitim için ücretlendirme bulunmayan devlet okullarında, müfredata ilişkin temel kaynaklar da öğrencilere ücretsiz olarak sağlanmaktadır. Ancak okul öncesi dönemde materyal ve sınava hazırlık sınıflarında da ekstra kaynak için belirli bir bütçe gerekmektedir. Bu bütçeyi sağlamak ve ekstra giderleri karşılamakta zorlanan katılımcıların çocukları eğitime etkin katılım ve devam etme de akranlarıyla eşitsiz bir konumdadır.

Kategorinin ikinci kodu “benden geçti” kodudur. Çocuklarının gelecekleriyle ilgili umutlu olan katılımcıların kendi yaşamları için umutlu olmadıkları belirlenmiştir. Katılımcı K1(45) yardımlardan üç kuşaktır yararlanan tek katılımcıdır. Kendisi büyürken kök ailesinde yardım alınmış, çocuklarını büyütürken sosyal ve ekonomik destek hizmetinden yararlanmış, çocuklarının cezaevine girmesi sonrasında torunlarını büyütürken de sosyal ve ekonomik destek hizmetini almaya devam etmiştir. Gelecek planı ile ilgili düşüncelerinin neler olduğu sorulan katılımcı “*İyi bir şey yapmak için paran olsun. Çocuklar kendini kurtarsın ben zaten 45 yaşındayım, içimde de 90 yaşındayım*” cevabı vermiştir. Katılımcının yaşamında, üç kuşaktır yardım almasına karşın herhangi bir iyileşmenin görülmediği gibi kendisine dair bir gelecek beklentisinin olmadığı, yorulduğu, hayattan bezdiği ve yaşının getirdiklerinden daha fazla yıprandığı görülmektedir. Katılımcılardan K14(34)’e yöneltilen “Diğerleriyle eşit bir geleceğe sahip misiniz?” sorusuna “*Değiliz zaten yok yani hani şöyle yok, çalışırsam eşit bir değere belki ulaşabilirim. En azından kendi ayaklarımın üstünde durabilirim. Kızıma bir gelecek veririm. Kendimi geçtim artık.*” yanıtını vermiştir. Katılımcılar için gelecek bilinmez, öngörülemez ve de diğerlerinin geleceğinden daha karanlıktır. Geleceğe dair yapabilecekleri tek şeyin çocuklarını okutmak ve meslek sahibi olmalarını desteklemek olduğu tespit edilmiştir. Dezavantajlı gruplar için gelecek çok daha bilinmezdir. Sosyal refah sisteminin dolayısıyla da yapının kendilerine dayattığı “günü kurtarma” pratiğine odaklı olmaları, geleceğe dair bir plan yapmalarına da mâni olmaktadır.

2.7. KIRILMA MÜMKÜN MÜ? KATEGORİSİNE İLİŞKİN BULGULAR

Çocukluktan itibaren kök ailelerinde çeşitli dezavantajlılık biçimlerini deneyimleyerek çeşitli sosyal yardımlardan faydalanan katılımcıların yetişkinlik yaşantılarında da sosyal yardıma ihtiyaç duydukları tespit edilmiştir. İki kuşaktır yaşamlarını büyük oranda sosyal yardımlar aracılığıyla idame ettiren katılımcıların dezavantajlılık döngüsü içinde oldukları tespit edilmiştir. Kurumun yapısı ve yardımın mahiyeti kategorilerinde tespit edilen yapı ile aile yapısının konumu tanımlama, sermaye yoksunluğu kategorilerinde tespit edilen fail ilişkisinde yeniden üretildiği saptanmıştır. İkinci kuşakta yeniden üretilen dezavantajlılığın, kırılmasının mümkün olup olmadığı araştırmanın tartışmalarından birisidir.

Araştırma bulgularına göre dezavantajlılığın yeniden üretiminde kırılmanın mümkün olup olmadığına ilişkin olarak oluşturulan bu kategori, “ebeveynlik pratiği”, “çalışma”, “bütüncül politika ihtiyacı” kodlarından oluşmaktadır. Katılımcıların ortak fikir ve beyanları üzerine geliştirilen kodlar dezavantajlılığın yeniden üretimini kırmaya dönük tespitleri de içermektedir.

Tablo 10. Kırılma Mümkün mü? Kategorisine Ait Kod Örüntüsü ve Frekansları

	-Ebeveynlik Pratiği (12)
	-Çalışma (6)
	-Bütüncül Politika İhtiyacı (16)

Kırılma Mümkün Mü? Kategorisinin ilk kodu “ebeveynlik pratiği” dir. Katılımcıların çocuklarına iyi bir ebeveynlik sunma çabasında oldukları görülmektedir. Kısıtlı imkânları doğrultusunda çocuklarına maddi ve manevi bakımı vermeye çabaladıkları görülmektedir. Bu bağlamda katılımcılardan K14(34); “*Borçlarım bittikten sonra yatak odası aldım çocuğa. Arkadaşlarının evinde gördükçe çok istiyordu. En sonunda anlaştık biriyle 7.500 lira taksitle onu ödedim şimdi. Bazen ara ara kursa gönderiyorum matematik dersleri biraz zayıf.*” olduğunu belirtmiştir. Katılımcının çocuğunun istek ve ihtiyaçlarına karşı duyarlı olduğu ve bu istek ve ihtiyaçlarını karşılamak için çabaladığı görülmektedir. Görüşmelerde katılımcılar, kendi çocuklukları ile ilgili sorularda yaşadıkları çeşitli yoksunluk biçimlerini hatırladıkları için

duygulanmış ve gözleri dolmuştur. Katılımcılar, çocukken tecrübe ettikleri yoksunluk biçimlerini, kendi çocuklarının yaşamalarını engellemek istemektedir. Kendi çocuklarının iyi oluş hallerini artırabilmek için özverilerde de bulunmaktadır. Bu özverilerin başında da çocuklarının her türlü fiziksel ihtiyacını karşılamak, onlara sevdikleri yemekler yapmak ve beslenmelerini desteklemek bulunmaktadır.

Afyonkarahisar'ın yerel kültüründe yemekler özellikle de hamur işleri oldukça geniş bir yer tutmaktadır. Haşhaş tüketiminin yoğun olduğu şehirde, yerel nitelikteki hamur işleri olan katmer ve bükme tüketimi oldukça yaygındır. Yapımı zahmetli olan katmer ile bükme daha çok kahvaltılarda ve Ramazan ayında sahurda yerel halk tarafından tercih edilmektedir. Araştırmanın katılımcıları iki kuşaktır sosyal yardım alan ailelerin ikinci kuşağında yer alan kişilerdir, katılımcıların anne-babalarına işaret eden kuşak ise üst kuşaktır. Üst kuşakta, ebeveynler çocuklarını büyütürken, sevgi ve sefkat gösterme biçimi olarak çocuklarına sevdikleri yemekleri yaparak onları fiziksel olarak beslemenin yanında duygusal olarak da beslemektedir ve bunu çoğu kez bilinçli olarak da yapmamaktadır. Bu durum ebeveynlerin çocukları ile ilgilenme ve de onlara bakım verme biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Afyonkarahisar'da kültürel bir gelenek olarak annelerin, çocuklarına yerel ve hazırlanması zahmetli olan yiyeceklerden olan bükme ve katmer yapmak ise çocuklarının fiziksel ihtiyaçlarını karşılamının yanı sıra onlarla sevgi, şefkat, ilgi ve bakım verme pratiği olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, çocuğun temel ihtiyaçlarından olan sevilme gibi bir duygusal ihtiyacın beslenme gibi fiziksel bir ihtiyaç aracılığıyla da karşılanması anlamına gelebilmektedir. Katılımcıların kuşağı olan ikinci kuşakta ise bükme ve katmer yapmayı bilmek ve bu bilgiyi fiile dökmek pek yaygın değildir. Ancak katılımcılardan K12(28) “Çocuklarınız için hangi yemekleri pişirirsiniz?” sorusuna kendinden emin bir şekilde “*Hamur işinin her türlüünü yaparım, kek, kurabiye, bazlama, katmer, ekmek bile yaparım*” cevabını vermiştir. Hamur işi yapma araçsallığında sevgi, şefkat, ilgi ve bakım verme pratiğinin katılımcıların kuşağında da örneklerine rastlandığı görülmüştür.

Çalışma, dezavantajlılığı yeniden üretiminin kırılmasında başka bir argüman olarak karşımıza çıkmaktadır. Katılımcıların çoğunluğu çalışmak istediğini ancak kendilerine uygun işler bulmakta zorlandıklarını ifade etmiştir. Kısıtlı kültürel sermayeye sahip olan katılımcılar gündelik, süreksiz ve güvencesiz işlerde çalışmaktadırlar. Katılımcı K16(31) kendisine yönlendirilen “Farklı bir yardıma ihtiyaç duyuyor musunuz” sorusuna “*Sadece söyleyeceğim iş imkânı sunulmasıdır. Kurumlara (kamu kurumlarına)*

kura ile personel alınıyor ya listeye yardım alan kişiler de eklensin ya da bu kişilere öncelik tanınsın” cevabını vererek yardım almak yerine çalışmak için sosyal yardım alan dezavantajlı bireylere öncelik tanınması istediğini belirtmiştir. Katılımcı K10(24); gündelik ev veya iş yeri temizliğine gittiğini ancak bu işlere de ancak çağrıldığı zaman gittiğini belirtmiştir. Katılımcı *“Devlet bana isterse yardım bağlamasın, beni devlet işini soksun. Bana yardım etsin (iş bulma konusunda)”* söyleyerek devletin kendisine sosyal yardım vermesinden ziyade kendisini kamu kurumlarında istihdam etmesini istediğini belirtmiştir. *“Çalışmayı düşünüyor musunuz sorusuna”* engelli katılımcı E1(36) ise *“Olursa olur, yani masa başında olursa ancak çalışırım”* cevabını vermiştir. Dezavantajlılığın yeniden üretiminin kırılmasına yönelik olarak başka bir umut olan çalışma, yine yeniden sermaye yoksunluğu bariyerine takılmaktadır ve ifadelerinden anlaşılacağı üzere katılımcılar, iş bulmak için devlet tarafından dezavantajlı bireylere tanınan pozitif ayrımcılığa ihtiyaç duyduklarını aktarmıştır.

Birden çok dezavantajlılık biçimine işaret eden kesşimsel dezavantajlılığı tecrübe eden katılımcılar, toplumsal hayatta yaşadıkları eşitsiz konumlarının değişmesi için kamu ve sivil oluşumların ortaklığında bütüncül politikalara ihtiyaç duymaktadır. Katılımcılardan K10(24) çocuğu için Sosyal Hizmet Merkezi tarafından Çocuk Koruma Kanunu kapsamında sağlık tedbiri istediğini, sağlık tedbirinin Afyonkarahisar Devlet Hastanesi’nde görevli personel tarafından uygulandığını, Çobanlar (İlçe değiştirilmiştir) ilçesinin köylerinden birinde yaşadığı için şehir merkezine gidip gelmenin maddi olarak kendisini zorladığını;

“Afyonkarahisar Devlet Hastanesi biliyorsunuz kendiniz geldiniz (buraya) uzak. Uzak olduğu için 3 tane de çocuğum var. Bana çok kötü oluyordum. Yazın 2 aydan 2 aya yaptılar (Yazın sağlık tedbiri kapsamındaki görüşmelere 2 ayda bir gitmiş). Ama kışın aydan aya yapıyorlar. Ben anlamadım gidiyoruz ya devletin bize sunduğu imkândan gerçekten faydalanmak isterim. Psikologdan çocuğumun faydalanmasını isterim. Psikologun benim çocuğuma hiçbir şekilde faydası yok. Nasıl yok? Ben gidiyorum, oturuyorum, kullanıyor musun ilaçları? Evet kullanıyorum. Bir aksilik var mı yok. Ahmet (isim değiştirilmiştir) nasılsın iyiyim tamam. 2 ay sonra görüşürüz. O kadar yolu 5 dakika. Allah kuran çarpsın ki 5 dakika için gidiyorum. Zoruma gidiyor. Benim çocuğumda da bir şey yok. Niye ben 5 dakika için o kadar parayı kendi cebimden vereyim. Devlet bu şeyi kendi kendine çıkardıysa imkanımı da sağlasın, ben gideyim dimi. Ben neden çocuğumun yemeğini, masrafını, rızkını yollara harcam?” şeklinde ifade

etmiştir. Dolayısıyla çocuğu için sağlık tedbiri sunulurken katılımcının yolculuk için bir bütçe ayırıp ayıramayacağı değerlendirilmemiştir. Katılımcılardan K9(31)e yöneltilen “Yardımlar nasıl yapılırsa daha iyi olur sizce” sorusuna “*Kiranın artırılması (kira yardımı) hani ailelere göre atıyorum bebek vardır. Bebeğin ne ihtiyacı vardır. Atıyorum mama bezdir, okuyan çocuğun ne ihtiyacı vardır kitap defter, kalem, kitabı okul veriyor bunların hani biraz daha artırılması diyelim*” cevabını vermiştir.” cevabını vermiştir. Ailelerin ihtiyaçları değişkenlik gösterebildiği için yardımların ailelerin içinde bulunduğu özgül durumlar göz önünde bulundurularak yapılması gerektiği düşünölmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Dezavantajlılığın karşıtı esasen avantajlılıktır. Gündelik hayatta ise avantajlılık, avantajlı olma durumu bir şeye normalin üzerinde ve fazlasında sahip olmak durumunu ifade etmektedir. Ancak dezavantajlılar için avantaj; bir şeyin en az normal seviyesine sahip olmak anlamına gelmektedir. En temelde dezavantajlılar, avantajlılarda bulunanlara sahip değildir. Dezavantajlıların sahip olmadıklarının listesi; kaynaklara erişim, ırk, cinsiyet, sosyal yaşama katılım, yaşam şansı, bedensel- ruhsal eşitsizlik, istihdam, toplumsal destek şeklinde uzayıp gitmekte ve bu durum eşitsizliklere neden olabilmektedir. Bu ilişki toplumsal, bireysel ve yapısal biçimde inşa edilmektedir ve aynı zamanda habitusun oluşumu ve devam etmesini de sağlamaktadır.

Bourdieu' nun temel kavramlarından biri olan habitus, nesne-özne ikilisinin birbirini inşasını vurgulamaktadır. Habitus, bir gruba özgü olan bağlantısal özelliklerin bir bütün olarak ortak bir hayat tarzında insanları, mekânları ve pratikleri de kapsayan tercihler dizisinin kaynağı ve de birleştirici kökenidir. Yatkınlıklar ve eğilimler dizisi olan habitus, belli bir alan içinde bir hareketliliğin olmadığı durumda failerin zihinlerinde ve bedenlerinde yeniden üretilmektedir. Dezavantajlı bireylerde ise habitus, dezavantajlılık pratiklerinin sürekli olarak tekrar edilmesiyle oluşmaktadır. Sosyal yardım alan dezavantajlı gruplar; kök ailelerinde sosyal yardım alma pratiğinin bulunduğu kısıtlı ekonomik, sosyal ve kültürel sermayeye sahip olan bireylerden oluşmaktadır. Çeşitli dezavantajları bulunan grubun tümünde bulunan dezavantaj ise yoksulluk ve buna bağlı olarak da sosyal yardım alma pratiğidir.

Bu çalışmanın ilk bölümünde çeşitli dezavantajlılık ve yoksulluk biçimlerinden bahsedildi. Araştırma sonuçlarında sosyal yardım alan dezavantajlı grupların, yoksulluğu ve de dezavantajlılığı objektif bir biçimde deneyimledikleri görülmüştür. Yaşanılan dezavantajlılık, subjektif bir tarafı olmayan, bireyin yorumuna bırakılamayacak ölçüde katı bir nesnelliktedir. Tüketimin ve katılımın oldukça sınırlı olduğu bu grup asgari standartların da altında bir yaşam biçimi sürdürmektedir. Dezavantajlılığın oldukça nesnel bir biçimde karşımıza çıktığı bu grup çeşitli yoksunluklarla karşılaşmakta, yaşanan yoksunluk sadece ekonomik kaynaklardan yoksunluk değildir. Sosyal yardım alan dezavantajlı gruplar, aynı zamanda sosyal ve kültürel kaynaklardan da yoksundurlar. Farklı yoksunluklara, pek çok alanda oldukça sınırlı sermayesi sahip olan dezavantajlı grupların içinde buldukları döngüyü kırabilecek tek unsurun ekonomik destek olmadığı araştırmanın dikkat çeken ilk bulgularından biridir. Sosyal yardım alan dezavantajlı

gruplar için, dezavantajlılık bir paket program gibidir ve içerisinde dezavantajlılıklarını besleyecek birçok unsur yer almaktadır. Böylesi çeşitli sosyal sorunların yalnızca bir kanaldan çözülemeyeceği gibi bu grubun dezavantajlılıklarını yalnızca ekonomik kaynaklara erişimde yaşanan güçlük olarak değerlendirmek eksik ve de yanıltıcı olacaktır.

Araştırma bulgularına göre dezavantajlılığı yeniden üreten kaynakların başında “kurumun yapısı” gelmektedir. Bu çalışmada kullanılan kurum nitelemesi, daha çok yapıya dikkat çekmektedir. İnsanlık tarihinin geçişlerinden biri olan Sanayi Devrimi sonrasındaki süreçte; kırdan kente göç, işsizlik, yoksulluk gibi toplumsal sorunlar silsile halinde görünmeye başlanmıştır. Yine dönemin hâkim ideolojisi olan ve bireye/bireyciliğe, serbest piyasaya, hür teşebbüse oldukça değer veren liberalizm etkisi sonucunda toplumsal sınıflar arasında derin uçurumlar meydana gelmiştir. Alt sınıflarda, Marksist ve sosyalist düşüncenin beraberinde getirdiği sosyal hak talepleri, sendikalaşma gibi faaliyetleri ile İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan ideolojik kutuplaşmanın ve savaşın yıkıcı etkisinin ortaya çıkardığı yoksulluğun insanları komünist rejime yönlendirme riskinin önüne geçmek için “modern bir kurtarıcı” misyonu ile sosyal hizmet ortaya çıkarılmıştır. Sosyal hizmet; modern ulus devlet yapılanmasının bir vechesi ve sonuçlarından olan refah devleti anlayışının yürütücüsüdür. Türkiye’de dezavantajlı gruplara çeşitli hizmetleri sunan ve toplumsal refah için çeşitli politikalar üretmekle sorumlu olan kurum Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’dır. Araştırmada elde edilen “kurumun yapısı” bulgusunda görüldüğü üzere devlet; Türkiye’de uygulayıcısı olan Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı katılımcılarının yaşadığı sorunların hem kaynağı hem de çözümü olarak karşımıza çıkmaktadır. Neo-liberal refah devleti, bir tür hayırseverlik anlayışı ile hareket etmektedir. Bulgularda elde edilen “Allah razı olsun” kodu devlet hayırseverliğinin bir karşılığı olarak ortaya çıkmaktadır. Devletin katılımcılar için bir güven kaynağı olduğuna işaret eden araştırma bulgusu paternalist (baba devlet) devlet anlayışının bir tezahürü olarak değerlendirilebilir. Devletin, dezavantajlı grupların gözünde koruyucu bir ebeveyn gibi konumlanması, “baba devlet” anlayışı, sosyal yardımlar sunulurken “sosyal hak” kapsamında çıkarılarak “hayırseverlik” mantığıyla hareket edilmesi, araştırma bulgularına göre dezavantajlılığı yeniden üreten kaynaklardan biridir. Araştırmada, siyasal katılımının çoğunlukla oy verme pratiği ile sınırlı olduğu tespit edilen sosyal yardımlardan faydalanan dezavantajlı gruplar tarafından devletin bir ebeveyn olarak algılanması, devlet ve dezavantajlı gruplar arasındaki politik ilişkiyi de

beslemektedir. Rıza imalatına dayalı bu politik ilişki ise dezavantajlılığın yeniden üretiminin kırılmasına sebep olabilecek çeşitli sosyal politika hamlelerinin de önünü tıkamaktadır.

Tarihi daha eskiye dayansa da 2011 yılında kurulan Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı görece yeni bir bakanlık olarak kurumsallaşmasını tamamlayamamıştır. Kapatılan kurumların yerine açılan yeni kurumlar, sistemin oturmasını engellemiş ve hizmetlerin sunumundaki netliği zedelemiştir. Bürokrasideki karmaşıklık, meslek elemanlarının hizmet sunumunda problemler yaşamasına sebebiyet vermektedir. Postmodernizmin Türkiye'deki sosyal hizmet yaklaşımına etkisi kuramsal boyutu teğet geçmiş ancak kuruluş modellerine yansımıştır. Türkiye'de özellikle sosyal hizmet geleneğinin; makbul vatandaşı çekirdekten yetiştirme arzusu sonucunda çocuk odağında geliştiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Örneğin kuruluşlar önceleri koğuş tipinde iken günümüzde ev tipine dönüştürülmüştür. Kapatılma mekânları olarak da nitelenen yetiştirme yurtlarından ev tipi yapılmaya geçiş, bir paradigma değişiminin oluştuğuna işaret etmektedir. Bakanlığın kurulmasıyla birlikte aile vurgusu, aile yanında destek hizmetlerinin çeşitlenmesi ve öncelikli uygulanan modeller arasında aile destek hizmetlerinin yer alması gibi noktalar, Türkiye refah rejiminin Güney Avrupa refah rejimiyle uyumlu olduğunun altını çizmektedir. Güçlü aile vurgusu, sosyal yardımlardan yararlanmadan önce, problemleri aile içinde çözümü teşvik eden bu refah rejimi, aile yapısının sorunların çözümüne katkı sağlayacak niteliğe sahip olmadığı gruplarda, aile ve yakın çevreden karşılanması beklenen yeterli sosyal desteğin sağlanamaması olarak karşılık bulmaktadır. Bu durum da dezavantajlılığı oluşturan niteliklerin yeniden üretilmesine ve yoksulluğu bir döngü içine girmesine sebebiyet vermiştir.

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın sahadaki tüm hizmetleri Sosyal Hizmet Merkezileri tarafından yürütülmektedir. Sosyal Hizmet Merkezleri'nde görev yapan meslek profesyonelleri sosyal çalışmacı, psikolog, sosyolog, psikolojik danışman, aile tüketici bilimcisi ve çocuk gelişimcilerden oluşmakta ve hizmet sunumu bu profesyoneller tarafından gerçekleştirilmektedir. Araştırma sonuçlarında kurumun temsilcisi olan personelin tutumları, katılımcılar tarafından pozitif yaklaşım ve negatif yaklaşım olarak iki zıt kutupta tasvir edilmektedir. Afyonkarahisar Sosyal Hizmet Merkezi; sosyal ve ekonomik destek biriminde görevli personelin her birinin 40'ın üzerinde dosyası yani sorumlu olduğu aile bulunmaktadır. Bunun yanı sıra personel her ay yaklaşık 10 yeni başvurunun sosyal incelemesini yapmakta, sayıları binleri bulan e-devlet üzerinden

yapılan sosyal ve ekonomik destek başvurulara cevap verilmektedirler. ASDEP (Aile ve Sosyal Destek Programı) kapsamında personel, hane ziyaretleri afet ve acil durumlarda psikososyal destek sağlamaları amacıyla kurum ve valilik tarafından çeşitli şekillerde de görevlendirilmektedirler. Yoğun bir iş akışının olmasını, farklı iş tanımlarının bulunması, meslek elemanlarının iş yükünün fazlalığı sebepleriyle izlemelerin beklenen düzeyde gerçekleşmesini engellemektedir. Sosyal yardım alan dezavantajlı gruplardaki bireylerle yapılan görüşmelerde katılımcıların yoğun bir anlatma ihtiyacının bulunduğu görülmüştür. Bu nedenle bazı görüşmeler uzun sürmüştür. SED kapsamındaki izleme ve danışmanlığın düzenli yürütülebilmesi, müracaatçıya ayrılan zamanın artırılması için daha az dosya sayısı ile müracaatçılarında beklentilerini karşılayacak daha nitelikli çalışmalar yapılmasına olanak sağlayacağı düşünülmektedir. Hizmet sunumunda bulunan prosedürel ve bürokratik sürecin gözden geçirilerek azaltılması da hizmetin kalitesinin artıracak faktörlerden biridir. Ayrıca ikincil travma ihtimalleri diğer meslek gruplarına kıyasla daha fazla olan sosyal çalışma görevlilerinin, süpervizyonluk gibi sistemlerle desteklenmelerinin sürecin olumlu seyrine katkı sunacağı düşünülmektedir.

Türkiye’de, dünyada karşımıza çıktığı boyutta eleştirel sosyal hizmet kültürünün yeterince geliştiğini söylemek güçtür. Dolayısıyla Türkiye’de modernleştirici sosyal hizmetin değiştirme ve dönüştürme ilkesi halen varlığını göstermektedir. Daha güçsüz olanın yararına işlemesi gereken sosyal hizmetin fark yaratma ve iyileştirme misyonlarını bulunmaktadır. Bu misyonlara ek olarak 1960 sonrası gelişen eleştirel sosyal yaklaşımlardan olan baskı karşıtı uygulama; yoksulluk, cinsiyetçilik, ırkçılık ve engellilere yönelik ayrımcılık gibi yapısal eşitsizliklerle mücadele eden, insan ihtiyaçlarına yönelik güçlendirici müdahalelerde bulunan bir yaklaşımdır. Baskı karşıtı uygulama, yoksulluğun bireyin bir kusuru olduğunu reddetmektedir ve eşitsizliklerin kaynağı olarak yapıyı işaret etmektedir. Ancak Türkiye’deki sosyal hizmet müfredatında ve sosyal hizmet yaklaşımlarında baskı karşıtı uygulamaların gelişmediği görülmektedir. Bu durum ise yapının ürettiği eşitsizliklerin yeterince görünür olmasını engellemektedir.

Türkiye’deki mevcut sosyal hizmet yaklaşımlarının insanların biyo, psiko-sosyal iyiliğini sağlama misyonunu da ne kadar yerine getirdiği de tartışmalıdır. Yardımlar, “devlet baba”nın iyiliğinin nişanesi olarak görülmenin karşısında her şeyin hak olduğu ve çabasızlığın hâkim olduğu iki uç arasında gidip gelmektedir. Uygulamalar mikro ve mezzo (daha çok mikro) seviyede olup, müracaatçı problemleri olarak ele alınmaktadır. Makro alan ile ilgili herhangi bir iyileştirmeye gidilmediği ve yapının sorunsallaşmadığı

bu alandaki problemlerin görülmediği/görmezden gelindiği dikkat çekmektedir. Bu bağlamda dezavantajlılığın döngüsünün kırılabilmesi için yalnızca müracaatçı problemlerine odaklanılmadığı, yoksulluk, sosyal eşitsizlik ve sosyal adalet gibi yapısal problemlere yönelik olarak yürütülecek sosyal politikalara ihtiyaç duyulmaktadır. Ailenin önemli bir kurum olarak ele alındığı Türkiye’de, aile yanında destek hizmetlerinin artırılması ve aileye güçlendirmeye yönelik olarak yapılacak makro bakış açısındaki sosyal hizmet uygulamalarının sosyal sorunları önleyici bir formda olacağı düşünülmektedir.

Araştırma bulguları dezavantajlılığın yeniden üretiminin kaynaklarından biri olarak aileyi işaret etmektedir. Aile yapısı kategorisinde ortaya çıkan veriler, dezavantajlı gruplarda yer alan ailelerin belli karakteristiğinin olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada yer alan aileler; kök aile ve çekirdek aile ayrımı yapılmaksızın dağılmış aile, gayri resmi birliktelik, erken yaşta evlilik, çoklu evlilik, kaçarak evlenme, şiddet, istismar, terkedilme ve hükümlülük durumlarını tecrübe eden kişilerden oluşmaktadır. Ailelerin karakteristiğini belirleyen bu özellikler; “sınıf altı” olarak nitelenen grubun özelliklerine oldukça yakındır. Murray’ın sınıf altı olarak tanımladığı grup; uzun süredir işsiz olan, emek piyasasına katılamayan, kanunsuz işlerde çalışan, suçlu, eğitimsiz, eşinden ayrılmış ve çocuklu aileleri, uyuşturucu kullananları, işsizleri, genç yaşta anne olup yardım bağımlısı olarak yaşayan anneleri, yasadışı göçmenleri kapsamaktadır. Murray’ın işaret ettiği “sınıf altı” özelliklerinin çalışma grubundaki ailelerle uyumlu olduğu görülmüştür.

Her sınıfa tekabül eden ve o sınıfın temel dinamiklerini oluşturan bir habitus bulunmaktadır. Sosyal yardım alan dezavantajlı grupların habitusunda var olan yardım alma pratiği de kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Yardıma başvurma durumu, ailelerin nazarında son çare olmayıp tek çare olarak algılanmaktadır. Bu ise içinde buldukları koşullarda yardım almak dışında bir eylemde bulunmayı, çözüm aramayı, sorumluluk almayı, nedenler üzerinde düşünmeyi engellemektedir. Katılımcılardan eşi hükümlü olan ve eşinin toplamda otuz yedi yıl cezası bulunan K2(22); eşinin cezaevinde olduğu süre boyunca sosyal ve ekonomik desteğin devam etmesini umduğunu, sonrası için de “eşim çıktıktan sonra bana bakar” görüşünde olduğunu aktarmıştır. Katılımcının, üç on yıldan fazla bir sürede eşini bekleyecek olmasının temel güvencesi, almış olduğu sosyal yardımdır. Devletin sunduğu yardımlar, yararlanıcılar tarafından çeşitli şekillerde istismar da edilmektedir. Örneğin, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı’ndan evinin tadilatı için yardım talebinde bulunan ve bu talebi reddedilen müracaatçı (araştırmanın

katılımcılarından değil) yardımı alabilmek için evini yaktığı bilinmektedir. Bu örneklerle birlikte katılımcılardan bazılarında, yardımla kurulan ilişkinin araçsal (içinde bulunduğu durumdan çıkabilmesi için süreli sağlanan destek) değil amaçsal (yardım almaya devam etme ve maaş gibi görme) olduğu tespit edilmiştir.

Toplumsal tabakalaşma içerisinde sınıf altı bir konuma işaret sosyal yardım alan dezavantajlı grupların aile yapısından kaynaklanan dezavantajlılıklarına yönelik daha çeşitli politikalara ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Sosyal yardım alan dezavantajlı grupların daha uzun süre eğitim sistemi için kalabilmelerinin desteklenmesi, erken yaşta gerçekleştirilen evliliklerin de azalmasına sebep olacak unsurlardan biridir. Evliliğin geciktirilmesi, ebeveyn olma yaşının yükselmesi, aile planlamasına dair yapılan politikaların yaygınlaşmasının da sınıf altı aile yapılarında dezavantajlılığın yeniden üretilmesinin şiddetini azaltılacağı düşünülmektedir.

Hayırsever devlet anlayışı algısının başka bir göstergesi de yardımın miktarıdır. Katılımcıların yararlandıkları yardım miktarları, okulöncesi dönemde bulunan çocuk adına 2421,53 TL, ilköğretim çağındaki çocuk adına (1.sınıf – 8.sınıf) 3632,30 TL, ortaöğretim/lise çağındaki çocuk adına (9.sınıf- 12.sınıf) 3874,45 TL şeklindedir. (Rakamlar görüşme yapılan döneme aittir. Ocak ayında yardım miktarları güncellenmiştir). Asgari koşullarda yaşayamaya imkân sağlayabilmeye atif yapan asgari ücret ise 11.402 TL'dir. 2023/Kasım ayında dört kişilik bir aile için yoksulluk sınırı 45.686 TL, açlık sınırı ise 14.025 lira olarak hesaplanmıştır. Sayısal veriler doğrultusunda yardım miktarının asgari ücretin yaklaşık olarak üçte birine karşılık geldiği görülmektedir. Katılımcıların yararlandıkları sosyal ve ekonomik destek yardımı hakikatte de yalnızca bir yardımdır. Bu nedenle yaşamın sürdürülmesine yetmeyecek ancak sınırlı da olsa bir ihtiyacı karşılamaktadır. Sosyal yardım miktarlarının düşüklüğü yoksulluk seviyelerini de artırmaktadır. Düşük sosyal transferler yoksulluk çıkmazını besleyerek bir kısır döngü yaratmaktadır. Yardım miktarının, dezavantajlılığın yeniden üretimini sağlayan sebeplerden biri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Sosyal ve ekonomik destek hizmeti kapsamında sunulan ekonomik yardımın miktarının da değerlendirildiği “yardımın mahiyeti” kategorisindeki bulgular, dezavantajlılığın yeniden üretimine ilişkin yardımın miktarına öncelikle dikkati çekmektedir. Sadece en yoksul ve en kötü durumdakilerin yardımı hak ettiği anlayışına dayanan liberal refah devleti anlayışı çerçevesinde gelişen hak eden yoksul hak etmeyen yoksul tartışmalarının katılımcılarda da karşılık bulduğu tespit edilmiştir. Katılımcılar,

kendilerinin yardımları hak ettiklerini ancak hak etmeyen ötekilere yardımların yapılmaması gerektiğini vurgulamıştır. Katılımcılar için hak etmeyen ötekiler arasında ise çalıştığı halde bunu kurumdan gizleyenler, yardımı çocukları için kullanmayanlar ve göçmenler yer almaktadır. Katılımcılar en keskin hak etmeyen kişi/kişiler olarak da göçmenleri işaret etmişlerdir.

Katılımcılara sunulan sosyal yardım miktarının düşük olması, onları farklı gelir kaynakları bulmaya itmektedir. Çeşitli dezavantajlılık biçimlerini tecrübe sosyal yardım alan dezavantajlı gruplarda yer alan bireylerin, kendilerine uygun iş bulmakta zorlandıkları belirtilmiştir. Çoğunlukla meslekleri olmayan, yeterli kültürel sermayeleri bulunmayan, fiziksel engel ve hastalık gibi kısıtlılıkları bulunan katılımcıların durumları, gündelik işlerde geçici olarak çalışma ile hiç çalışmama arasında gidip gelmektedir. Çoğunluğu kadın olan katılımcıların, mesai saatlerindeyken çocuklarının bakımını sağlayacak bir yakını olmaması, çalışmama nedenleri arasındadır. Tüm bu sebepler, dezavantajlı konumda bulunan katılımcılara yönelik devlet kontrolünde kamu ve özel sektör tarafından daha fazla iş alanı oluşturmasını veya yardımın miktarının artırılmasını gerekli kılmaktadır. “Hiç yoktan iyi” olarak yapılan yardım yalnızca günü kurtarmaya yetmekte ve dezavantajlılığın döngüsünün kırılmasına dair anlamı bir katkı sunamamaktadır.

Dezavantajlı bireyler, sahip olduğu veya olmadığı özellikler bakımından damgalanarak çeşitli dışlanma biçimlerine maruz kalabilmektedir. Damgalanmış birey, kusurlu bir toplumsal kimliği olduğunu zorunlu veya gönüllü olarak kabul etmektedir. Bu kabulle birlikte ilişkide bulunduğu kişiler tarafından saygı görme ve dikkate alınma beklentisi de oluşmaktadır. Toplumsal sahnede saygı görme ve dikkate alınma beklentisi karşılık bulmayan dezavantajlı birey; sahnenin dışına çıkarak kendini izole edebilmektedir. Kök ailesinde çeşitli dezavantajlılık biçimlerini deneyimleyen bu deneyimler doğrultusunda habitusları şekillenen ve toplumsal dışlanmaya ve izolasyon sonucunda toplumun kenarına itilen dezavantajlı gruplarda, kaçınılmaz son olarak dezavantajlılık yeniden üretilmektedir. Dezavantajlılığın yeniden üretiminin nedenleri, kaynakları ve yeniden üretimin nasıl gerçekleştiğini tespit etmeyi amaçlayan bu araştırmanın saha çalışmasından elde edilen bulgular; yapıya, aileye, bireye ve dezavantajlı grupların habitusuna ilişkin birçok veriyi ortaya çıkarmıştır.

Eşitsiz ilişkilerin bir görünümü olarak karşımıza çıkan dezavantajlılık aynı zamanda toplumsal bir statüdür. Kişilerin içinde buldukları koşullardan daha çok

diğerlerinin algısına ilişkin olan statü; belirli bir “yaşam biçiminin” ifade etmektedir. Belirli bir yaşam biçimine sahip olan dezavantajlı gruplar toplumsal tabakalaşma piramidinin alt katmanlarında yer almakta ve daha düşük statülerde konumlandırılmaktadır. Araştırma bulguları içerisinde sosyal yardım alan dezavantajlı grupların tabakalaşma sisteminde daha aşağılarda bulunan bu konumlarını kabullenip içselleştirdikleri de yer almaktadır. Bu kabul, daha çok birtakım duygular aracılığıyla tanımlanmaktadır. Çeşitli yoksunluk halleri içinde bulunan dezavantajlı grupların toplumsal yaşamda diğerleriyle eşit olmadıklarının farkında ve kabulünde olduğu çaresizlik, yetersizlik, pişmanlık duygularını yoğun bir biçimde hissettikleri görülmüştür. Bununla ilişkilili olarak da çeşitli dışlanma biçimlerine maruz kaldıkları veya kendilerini toplumun genelinden izole ettikleri tespit edilmiştir. Dışlanma ve izolasyon süreçlerinin işlemeyle, bu grupları kısıtlı bir sosyal çevrede yaşamlarını sürdürdükleri görülmektedir. Gelişmek insanlar arasında olmak demektir. İnsanlar arasında olmayı engelleyen dışlanma ve izolasyon dezavantajlı gruplardaki kişilerin sosyal ve kültürel gelişmelerinin önündeki engellerden biridir.

Çoğunluğu kadın olan katılımcılar, kadın olmanın yanında tek ebeveynlik, engellilik, işsizlik, yoksulluk gibi farklı dezavantajlılık biçimlerini de deneyimlemektedirler. Farklı dezavantajların aynı kişide bulunması kesişimsel dezavantajlılığa işaret etmektedir. Kesişimsel dezavantajlılık; farklı dezavantajlılıkları sebebiyle çeşitli mekanizmaların baskısı altında olan bireylerin problemlerinin bu baskı araçlarının toplamıyla değil, kesiştikleri alanda çözülebileceğini belirtmektedir ve çözüm için yapının önemini vurgulamaktadır. Özellikle kadın katılımcıların dezavantajlılığı kesişimsel boyuttur. Farklı dezavantajlılıkların kesişmesi ise çözüm için bütüncül politika ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Bu politikaların başında da kadınların iş hayatına girşlerini kolaylaştırma ve iş hayatına devam etmelerinin önünü açmaya yönelik politikalar gelmektedir.

Araştırma bulgularında dezavantajlı grupların, ekonomik sermayenin yanı sıra sosyal ve kültürel sermayeden de de yoksun oldukları “sermaye yoksunluğu” kategorisinde ortaya çıkmıştır. İnsanlığın ortak kültürel mirasına erişimleri oldukça kısıtlı olan katılımcıları bir hobi edinemedikleri, sinema, tiyatro, seyahat gibi tüketimlerinin bulunmadıkları, tatil deneyimlerinin olmadıkları tespit edilmiştir. Kendileri eğitime devam edememiş katılımcıların, çocuklarını okutma motivasyonları bulunmakla birlikte çeşitli engelle karşılaştıkları görülmüştür.

Bu araştırmanın üzerine temellendirildiği sosyal yardım olan sosyal ve ekonomik destek hizmeti koruyucu ve önleyici hizmetlerden biridir. SED hizmeti kapsamında danışmanlık, izleme, yönlendirme gibi destekleyici unsurları bulundurmaktadır. Ancak sosyal ve ekonomik destek hizmetinde ekonomik daha ön plandadır. Bu hizmetin işlevinin ve önleyiciliğinin artırılması için sosyal boyutunun geliştirilerek, aileler problemlerine özgü desteklenmelidir. Sosyal ve ekonomik destek sürelerinin yerel koşullar da göz önünde bulundurularak belirlenmesi, yardım miktarının çocuk sayısı, ailenin koşullarına göre belirlenmesi ve en az asgari ücret düzeyine yükseltilmesi gereklilik arz etmektedir. Ayrıca sosyal ve ekonomik yardımlardan yararlanacak kişilerin meslek edinme, ebeveynlik, aile içi roller, çocuk bakım ve gözetimi, dijital okur yazarlık gibi konularda eğitimlerle desteklenmelidir. Sosyal ve ekonomik destekten faydalanırken iş bulan bireylerin yardımının hemen sonlandırılmaması, kişinin yeni işinde uyumunun izlenerek bir süre daha yardıma devam ederek ailenin desteklenmesi oldukça önemlidir.

Afyonkarahisar ilinde gerçekleştirilen bu çalışmada, sosyal yardım alan dezavantajlı gruplardaki bireylerden şehir merkezinde yaşayanların farklı mahallelerde yaşadıkları görülmüştür. Şehrin belli bir bölgesine yerleşerek keskin sınırların bulunduğu gettolaşma ve şehrin belli bir yerinde yaşayan sakinlerince tecrübe edilen kronik yoksulluğun bulunmadığı tespit edilmiştir. Araştırmanın bir diğer bulgusu ise farklı mahallerde yaşayan dezavantajlı bireylerin, dezavantajlılığı aynı oranda tecrübe etmediğidir. Mahalle muhtarı ve mahalle sakinlerinin dezavantajlı gruplara yaklaşım ve destekleyiciliğinin dezavantajlılığının şiddetini azaltan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dezavantajlılığın yeniden üretimine dair yapılan bu çalışmada kurumun yapısı, yardımın mahiyeti bulgularının işaret ettiği yapısal sorunlarla; miras aldıkları aile yapısı, konumu tanımlama ve sermaye yoksunluğunun işaret ettiği bireysel özelliklerinin etkileşimiyle dezavantajlılık yapı ve fail inşasında yeniden üretilmektedir. Yapı nesnel bir gerçeklik olarak faili etkilerken de fail de eylemleriyle inşa sürecini devam ettirmektedir. Dezavantajlılığın yeniden üretiminin kırılmasına yönelik olarak araştırma bulgularında katılımcıların kendi önerileri doğrultusunda “kırılma mümkün mü?” dair öneriler bulunmaktadır. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar; herkese yönelik genel ve toptancı politikaların, dezavantajlı grupların yaşamlarında pek fazla bir katkı sunmadığını göstermektedir. Birbirinden farklı aile geçmişine, sağlık durumuna, öz niteliklere ve dezavantajlılık biçimlerine sahip olan dezavantajlı gruplar için kendi durumlarına özgü

modern ve mikro politikaların geliştirilmesine ihtiyaç vardır. Araştırma verilerinden elde edilenlere göre sosyal yardım alan dezavantajlı gruplarda dezavantajlılığı yeniden üreten kaynakları oldukça çeşitlidir. Kırılmanın mümkün olması için de yerel ve ulusal tüm paydaşların katılımıyla geliştirilen bütüncül politikalara ihtiyaç bulunmaktadır

KAYNAKÇA

- Abay, A. R. (2020). Yaşlılar. İçinde; *Dezavantajlı Gruplar ve Sosyal Hizmetler*, Ed: M. Serdar, (ss. 187-231). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Acar, H. ve Çamur Duyan, G. (2003). Dünyada Sosyal Hizmet Mesleğinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 14(1),1-19.
- Adams, R., Dominelli, L. & Payne M. (2015). Eleştirel Bir Sosyal Hizmet Anlayışına Doğru. İçinde; *Sosyal Hizmet Temel Alanlar ve Eleştirel Yaklaşımlar*, Der: R. Adams, L. Dominelli ve M. Payne, (Çev: S. Yağcıoğlu), (ss.33-41). Ankara: Nika Yayınevi
- Afyonoğlu, M.F. (2020). Sosyal Çalışmada Kesişimsellik, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(2), 699-725.
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, *Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı 2016-2020*, ASPB Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.
- Akbaş, E., ve Topçuoğlu R. E. (2009). Modern Çocukluk Paradigmasının Oluşumu, *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 20(1).
- Akbaş, E. (2010). *Berlin'de Yaşayan Türk Toplumunu Arasındali Dayanışma İlişkileri ve Sosyal Hizmetin Sivil Oluşumu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Akbaş, E. (2014). *Sosyal Çalışmada Çağdaş Eleştirel Perspektifler*. Ankara: SABEV (Sosyal Hizmetler Araştırma, Belgeleme, Eğitim Vakfı).
- Akgün, R. (2020). Dezavantajlı/Risk Altındaki Gruplar: Kadınlar. İçinde *Sosyal Hizmette Dezavantajlı/Risk Altındaki Gruplar*, (Ed: H. Doğan), (ss.55-83), Ankara: Nika Yayınları
- Aksan, G. (2012). Yoksulluk ve Yoksulluk Kültürünün Toplumsal Görünümleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (27), 9–19.
- Aktay, Y. (2016). Pierre Bourdieu ve Bir Maxwell Cini Olarak Okul. İçinde; *Ocak ve Zanaat Pierre Bourdieu Derlemesi* (4.baskı), Der: G. Çeğin, E. Göker, A. Arlı ve Ü. Tatlıcan, (ss. 473-499). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Alcock, P. (2011). Sosyal Politikanın Konusu. İçinde; *Sosyal Politika Kuramlar ve Uygulamalar*, Der: P. Alcock, M. May ve K. Rowlingson, (Çev: B. Yıldırım), (ss.15-24). Ankara: Siyasal Kitabevi
- Alkan Aykaç, S. (2023). *Uluslararası ve Geçici Koruma Altındaki Yabancıların Uyum Stratejilerine İlişkin Nitel Bir Araştırma: Afyonkarahisar İli Örneği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar,
- Alptekin, D. (2011). Gerontoloji Ekseninde Yaşlılık Sürecinin Sosyo- Ekonomik Boyutları. *Yardım ve Dayanışma Dergisi*, 2(3), 7–15.
- Altındağ, Ö. (2011). Sosyal Hizmetin Doğası ve Amaçları, *Sosyal Hizmet Dergisi*, 6-19. <https://doi.org/10.2307/j.ctt46nrzt.12>
- Altındağ, Ö. (2019). Yoksulluk Üzerine Bir Değerlendirme. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 19(1), 81–114.
- Altıok, B. Ve Artan, T. (2020). Dezavantajlı/Risk Altındaki Gruplar: Yaşlılar İçinde *Sosyal Hizmette Dezavantajlı/Risk Altındaki Gruplar*, (Ed: H. Doğan), (ss.85-108), Ankara: Nika Yayınları
- Arendt, H. (2021). Örgütlü Suç ve Evrensel Sorumluluk. *Cogito Dergisi*, Yurttaşlık Ne Alemde, S. 102, (Çev: A. Kuset), s.88-9.
- Aries, P. (1962). *Centuries of Childhood*. Toward a Sociology of Education.
- Aron, R. (2017). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, (Çev: K. Alemdar), İstanbul: Kırmızı Yayınları.

- Arslan, A. Ve Sağlam E. B. (2022) LGBT+ Bireylerin Dezavantajlı Konumu ve Dezavantajlılığın Araçsallığı. İçinde *Dezavantajlı Grupların Sosyolojisi Eşitsizlikler, Riskler ve Çözümler*, (Der: A. Demir), (ss 273-304). Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Arun, Ö. (2022). İnce Zevkler-Olağan Beğeniler: Çağdaş Türkiye’de Kültürel Eşitsizliğin Yansıması, *Cogito Pierre Bourdieu Sayısı*, 76.
- Arun, Ö. (2022). İnce Zevkler-Olağan Beğeniler: Çağdaş Türkiye’de Kültürel Eşitsizliğin Yansımaları. *Cogito Dergisi*, Pierre Bourdieu Özel S. 76 Bahar 2014, (üçüncü baskı), s.167-191.
- Atkinson, A.B. (2018). *Eşitsizlik Ne yapılabilir?*, (Çev: Ö. Limanlı ve E. Kaya), Ankara: Efil Yayınları.
- Atmaca, T. (2018). Eğitimde Eşitlik Yanılsaması: Türkiye’de Eğitimde Eşitsizliklerin Yeniden Üretimi. İçinde; *Türkiye’de Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik*, 2. Cilt, Ed: L. Sunar, (ss.215-253). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık
- Aydın, K. (2015). Yapısal İşlevselci Teori ve Toplumsal Tabakalaşma. *Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(8), 213–239.
- Aydın, K. (2018). Max Weber, Eşitsizlik ve Toplumsal Tabakalaşma. *Journal of Economy Culture and Society*, 245–267.
- Aytaç, G. (1995). *Edebiyat Yazıları* (Üçüncü Baskı). Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Bal, H.(2004). *Çocuk Suçluluğu, Kavramlar, Kuramlar, Saha Çalışmaları*, Isparta: Fakülte Kitabevi
- Baltacı, A. (2019). Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 368-388.
- Baş, T., ve Akturan, U. (2017). *Sosyal Bilimlerde Bilgisayar Destekli Nitel Araştırma Yöntemleri: Örnek Uygulamalı-Adım Adım Vaka Analizi* (3. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Başer, D. (2020). Sosyal Hizmet Bağlamında Sosyal Politika. İçinde; *Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet*, Ed: D. Başer, (ss. 1-28). Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık.
- Başer, D., Kalaycı Kırlioğlu, H. İ., ve Kırlioğlu, M. (2017). Sosyal Hizmet ve Bauman: Sosyal Adelet. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 1007–1020.
- Bauman, Z. (1999). *Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksulluk*, (Çev: Ü. Öktem), İstanbul: Sarmal Yayınları.
- Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117(3), 497–529
- Bayraktar Karahan, F. (2016). İnsan ve İnanç Bağlamında Dezavantajlı Gruplara Yönelik Uygulamalar. İçinde *Dezavantajlı Gruplar ve Psiko-Sosyal ve Manevi Bakım*, (Ed: İ. Çapcıoğlu ve F.Z. Belen), (ss.169-186), Ankara: Grafiker Yayınları,
- Bayraktar, C. (2012). Keynes ve Refah Devleti. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 247–261.
- Beart, Patrick. (2010). *Sosyal Bilimler Felsefesi -Pragmatizme Doğru-*, (Çev: Ü. Tatlıcan), İstanbul: Küre Yayınları.
- Bentham, J. (2016). *Panoptikon: Gözün İktidarı* (Çev: B. Çoban ve Z. Özarıslan). İstanbul: Su Yayınevi.
- Beresford, P. (2011). Refahtan Yararlananlar ve Sosyal Politikalar. İçinde; *Sosyal Politika Kuramlar ve Uygulamalar*, Der: P. Alcock, M. May ve K. Rowlingson, (Çev: O. C. Taştan), (ss.343-353). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Berg, B. L., & Lune, H. (2017). *Qualitative Research Methods For The Social Sciences* (Ninth edition). *Books a la carte*. Boston: Pearson.
- Berger, P., & Luckmann, T. (2008). *Gerçekliğin Sosyal İnşası* (Çev: V. S. Öğütle). İstanbul: Bayrak Matbaacılık.

- Beyazıt, E. (2020). Sosyal Politika, Yoksulluk ve Kent Yoksulluğu. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(30), 2966–2993.
- Bildirici, Z. (2011). *Avrupa Birliği'nde Yoksullukla Mücadele ve Türkiye'nin Uyum Sürecindeki Yeni Uygulamalar*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bilen, M., ve Şan, M. K. (2006). Yoksulluk Kültürü ve Türkiye'de Yoksulluk Sorunu. *Sivil Toplum*, 4(13), 167–178.
- Bilgiç, D. (2020). *Dünya'da ve Türkiye'de Yoksulluk: Türkiye'de Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardımların ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Etkileri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.
- Bilton, T., Bonnet, K.& Jones, P. (2009). *Sosyoloji*, (Çev: B. Özçelik), Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Bingöl, O. (2014). Toplumsal Cinsiyet Olgusu ve Türkiye'de Kadınlık. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(3), 108–114. <https://doi.org/10.18493/kmusekad.36760>
- Birkan, T. (2022). Türkiye'den Yoksulluk Peyzajları (1928-1979): Bir Kolaj. *Cogito Dergisi*, Yoksulluk, S. 105-106, s.7-44.
- Bottomore, T.B. & Marshall, T.H. (2000). *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*, (Çev: A. Kaya), İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Bottomore, T. (1975). Toplumsal Tabakalaşma (M. Tezcan, Trans.). *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 8(1), 247–267.
- Bourdieu, P. & Wacquant, L. (2012). *Düşünümsel Bir Antropoloji için Cevaplar* (Çev: N. Ökten). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bourdieu, P. (2015a). *Ayırım "Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi"* (Çev: D. F. Şannan ve A. G. Berkkurt). Ankara: Heretik Basın Yayın.
- Bourdieu, P. (2022). *Dünyanın Sefaleti* (Çev: L. Ünsaldı, A. Sümer, H. Mescioğlu, Ö. İlyas, L. Tutalar, B. Öztürk, et all). Ankara: Heretik Basın Yayın
- Bourdieu, P. & Passeron, J.C. (2022). *Varisler, Öğrenciler ve Kültür*, (Çev: L. Ünsaldı ve A. Sümer), Ankara: Heretik Yayınları.
- Bourdieu, P.; Passeron, J.C.(2019). Yeniden Üretim, Eğitim Sistemine İlişkin Bir Teorinin İlkeleri, (Çev: L. Ünsaldı, A. Sümer, Ö. Akkaya), Ankara: Heretik Yayınları
- Bourdieu, P. (2015b). *Pratik Nedenler*, (Çev: H. Uğur Tanrıöver), İstanbul: Hil Yayınları.
- Bourdieu, P. (2016). Vive La Crisel: Sosyal Bilimde Heterodoksi İçin. İçinde; *Ocak ve Zanaat Pierre Bourdieu Derlemesi* (Dördüncü Baskı). Der: G. Çeğin, E. Göker, A. Arlı ve Ü. Tatlıcan, (ss. 33-49). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boyd, D. & Bee, H. (2009). *Çocuk Gelişim Psikolojisi*,(Çev: O. Gündüz), İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Briggs, A. (1961). The Welfare State in Historical Perspective. *European Journal of Sociology*, 2(2), 221–258.
- Brown, W. (2021). Fedakâr/Kurban Yurttaşlık: Neo-liberalizm, İnsan Sermayesi ve Kemer Sıkma Politikası. *Cogito Dergisi*, Yurttaşlık Ne Alemde, S. 102, (Çev: E. Ayhan), s.45-7
- Buğra, A. (2018). *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye' de Sosyal Politika*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Buğra, A. ve Keyder, Ç. (2006). Önsöz. İçinde *Sosyal Politika Yazıları*, (Der: A. Buğra ve Ç. Keyder), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Burcu Sağlam, E. ve Eker, H. (2020). Engellilik ve Sosyal Organizasyon İlişkisi Üzerinden Dezavantajlılık ve İnşası. İçinde *Dezavantajlılar ve Dezavantajlılık Sosyolojisi*, (Ed: F. Arık ve L. Taş), (ss.85-116), Ankara: Nobel Yayınları.

- Burcu, E. (2015). Türkiye’de Yeni Bir Alan Engellilik Sosyolojisi ve Gelişimi, *İstanbul Journal Of Sociological Studies*, 0(52).
- Burcu, E. (2011). Türkiye'deki Engelli Bireylere İlişkin Kültürel Tanımlamalar: Ankara Örneği. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 28(1), 37–54.
- Burningham, K., & Thrush, D. (2003). Experiencing Environmental Inequality: The Everyday Concerns of Disadvantaged Groups, *Housing Studies*, 18(4), 517–536.
- Butler, J. (2018). *Kırılğan Hayat: Yasın ve Şiddetin Gücü* (Çev. Başak Ertür.), Metis Yayınları, İstanbul.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2017). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (23. baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Caillods, F. (1998). Some Basic Issues. *International İnstitute for Educational Planing/UNESCO*, 15–32. <https://doi.org/10.4324/9781315049809-6>
- Calhoun, C. (2016). Bourdieu Sosyolojisinin Anahatları. İçinde; *Ocak ve Zanaat Pierre Bourdieu Derlemesi* (Dördüncü Baskı). Der: G. Çeğin, E. Göker, A. Arlı ve Ü. Tatlıcan, (ss. 77-129). İstanbul: İletişim Yayınları
- Canan, S.(2020). *Değişen Be(y)nim*, İstanbul: Tuti Kitap.
- Canatan, A. (Ed.) (2015). *Yaşlılar ve Toplum: Yetişkinlik ve Yaşlılık Gelişimi ve Psikolojisi*. İstanbul: Açılım Kitap. <https://doi.org/10.14527/9786052415023.09>
- Collins, B.H. (1989). The Social Construction of Black Feminist Thought, *Common Grounds and Crossroads: Race, Ethnicity, and Class in Women's Lives (Summer, 1989)*, 14(4) 745-773.
- Coser, L. (2015). *Sosyolojik Düşüncenin Ustaları*, (Çev: H. Hülür, S. Toker, İ. Mazman), Ankara: Deki Yayınları.
- Cree, V. E. (2015). Sosyal Hizmetin Değişen Yapısı. İçinde; *Sosyal Hizmet Temel Alanlar ve Eleştirel Yaklaşımlar*, Der: R. Adams, L. Dominell ve M. Payne, (Çev: Ç. Öngen), (ss.59-66). Ankara: Nika Yayınevi
- Crenshaw, K. (1991). Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color. *Standford Law Review*, 43(6), 1241–1299
- Creswell, J. W. (2017). *Araştırma Deseni: Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları* (Selçuk Beşir, Trans.) (3. Baskı). Ankara.
- Crompton, R.(2020). Toplumsal Sınıf. İçinde *Sosyoloji Sözlüğü* (Ed: B. Turner), (Çev: P. Ünsal), (ss. 918-927).
- Çakır, M. (2020). Geç Modern Çağda Dezavantajlılık: Genç Bireylerin Dezavantajlı Konumları Üzerine Bir Değerlendirme. İçinde; *Dezavantajlılar ve Dezavantajlılık Sosyolojisi*, Ed: F. Arık ve L. Taş, (ss.263-301). Ankara: Nobel Yayıncılık
- Çapcıoğlu, İ. ve Çapcıoğlu, F. (2016). Psiko-Sosyal Destek ve Manevi Bakım Uygulamaları: Budapeşte Örneği. İçinde *Dezavantajlı Gruplar ve Psiko-Sosyal ve Manevi Bakım*, (Ed: İ. Çapcıoğlu ve F.Z. Belen), (ss.37-70), Ankara: Grafiker Yayınları.
- Çavuşoğlu, T. (2010). *Sosyal Hizmetler Tarihinde Kilometre Taşlar*. Ankara: Kadın ve Sosyal Hizmetler Vakfı.
- Çeğin, G. ve Ünsaldı, L. (2022). Bourdieu'nün Şerhleri Üzerinden "Temsiliyet Simyası". *Cogito Dergisi*, Pierre Bourdieu Özel S. 76 Bahar 2014, (Üçüncü Baskı), s.89-105
- Çelebi, N. (2004). *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*. Ankara: Anı Yayıncılık
- Çelebi, N. (2022). Dezavantajlılık ve Sosyoloji. İçinde; *Dezavantajlı Grupların Sosyolojisi Eşitsizlikler, Riskler ve Çözümler*, Ed: A. Demir, (ss.1-10). Çanakkale: Paradigma Akademi
- Çetin, B. I. (2007). Sanayi Devrimi'nden 21. Yüzyıla Batı Dünyasında Engellilik. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 7(1), 91–121.

- Çocuk Koruma Kanunu. (2005). Resmî Gazete Tarihi: 15.07.2005 Resmî Gazete Sayısı: 25876.
- Davis, K. & Moore, W. E. (1967). Some Principles of Stratification. In Bendix & Lisper (Eds.), *Class, Status and Power* (pp. 242-249). London: Routledge & Kegan Paul.
- Deacon, B. (2006). Küreselleşme ve Sosyal Politika: Hakkaniyetli Bir Refaha Tehdit. İçinde; *Sosyal Politika Yazıları*, Der. A. Buğra-Ç. Keyder, (Çev: B. Yakut Çakar ve U.B. Balaban), (ss.101-158). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Della Porta, D., & Keating, M. (Eds.) (2015). *Sosyal Bilimlerde Yaklaşımlar ve Metodolojiler: Çoğulcu Bir Perspektif* (Sabri Gürses, Trans.). Küre Yayınları.
- Demir, A. (2022). Önsöz. İçinde *Dezavantajlı Grupların Sosyolojisi Eşitsizlikler, Riskler ve Çözümler*, (Ed: A. Demir), Çanakkale: Paradigma Yayınları.
- Denzin, Norman K., Lincoln Yvonna S. (Ed.) (2011). *Introduction: The Discipline and Practice of Qualitative Research*. The Sage Handbook of Qualitative Research (4.th ed.). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Derioğlu Ergun, A.(2017). Türkiye’de Yoksulluk ve Dezavantajlılık Halleri: Yaşlı Kadın Olmak Üzerine Bir Okuma, *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 11(24), 17-36.
- Doğan, H. (2020). *Sosyal Hizmette Dezavantajlı/Risk Altındaki Gruplar II*. Ed: H. Doğan Ankara: Nika Yayınevi.
- Doğruel, F. (2022). Beden, Birey ve Toplum Kesişiminde Engelli Bireylerin Erişilebilirlik Deneyim: Gaziantep Örneği. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 25(2), 299–317. <https://doi.org/10.18490/sosars.1111387>
- Dominelli L. (2015). Baskı Karşısı Uygulama: Yirmibirinci Yüzyılın Zorlukları. İçinde; *Sosyal Hizmet Temel Alanlar ve Eleştirel Yaklaşımlar*, Der: R. Adams, L. Dominell ve M. Payne, (Çev: S. Yağcıoğlu), (ss.83-95). Ankara: Nika Yayınevi.
- Dominelli, L. (2015). Sosyal Hizmeti Yeniden Konumlandırmak. İçinde; *Sosyal Hizmet Temel Alanlar ve Eleştirel Yaklaşımlar*, Der: R. Adams, L. Dominell ve M. Payne, (Çev: S. Yağcıoğlu), (ss.45-55). Ankara: Nika Yayınevi.
- Dominelli, L.(2021). *Baskı Karşısı Sosyal Çalışma, Teori ve Pratik*, (Çev. Ed: Ö. Cankurtaran), Ankara: Nika Yayınları.
- Dönmez, İ. ve Zengin, P. (2020). Dezavantajlı/Risk Altındaki Gruplar: Çocuklar. İçinde *Sosyal Hizmette Dezavantajlı/Risk Altındaki Gruplar*, (Ed: H. Doğan), (ss.23-54), Ankara: Nika Yayınları.
- Durdu, Z. (2009). Modern Devletin Dönüşümde Bir Ara Dönem: Sosyal Refah Devleti. *Muğla Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (22), 37–50.
- Duyan, V., Sayar, Ö. Ve Özbulut, M. (2008). *Sosyal Hizmeti Tanımak ve Anlamak*, Ankara: Öncü Basımevi.
- Duyan, V. (2010). *Sosyal Hizmet: Temelleri, Yaklaşımları, Müdahale Yöntemleri*. Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği.
- Edgell, S. (1998). *Sınıf* (Didem Özyiğit, Trans.). Ankara: Dost Yayınları.
- Ellison, N. (2011). Neo-Liberalizm. İçinde; *Sosyal Politika Kuramlar ve Uygulamalar*, Der: P. Alcock, M. May ve K. Rowlingson, (Çev: B. Yıldırım), (ss.87-97). Ankara: Siyasal Kitabev
- Emirbayer, M. (2022). Charles Tilly ve Pierre Bourdieu. *Cogito Dergisi*, Pierre Bourdieu Özel S. 76 Bahar 2014, (Üçüncü Baskı), 43-74.
- Erdem, T. (2003). Yoksulluk Kimin Sorunudur? *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 14(49), 130–155.
- Erdoğan, U. (2023). Liberalizm, Neo-liberalizm ve Türkiye’de 12 Eylül Askeri Darbesi Sonrası Dönüşüm. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 286–304.

- Erdurak, Y. (2022). Dezavantajlı Grupların Toplumla Bütünleşmesinde Sosyal Sermaye ve Sosyal Hizmet Yaklaşımı. İçinde *Sosyal Hizmet Çalışmaları-3*, (Ed. F. Kahraman Güloğlu), (ss.13-48), Ankara: Ekin Yayınevi.
- Ergun, C. ve Gül, H. (2019). Kamu Politikası Perspektifinden Kentsel Dönüşüm Süreçlerinin Bir Çözümlemesi. İçinde *Türkiye’de Sosyal Politika ve Dezavantajlı Gruplar*, (Ed. A. Dericioğulları Ergun, M.K. Namal, M. Koçancı), (ss.285-310), İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Ergun, A. D., Namal, M. K., ve Koçancı, M. (Eds.) (2019). *Türkiye’de Sosyal Politika ve Dezavantajlı Gruplar*. İstanbul: Kırmızı Yayınlar
- Erikli, S. (2016). Genç Yoksulluğun Temel Belirleyicileri: Eğitim ve Düzgün İş. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 283-302.
- Erkoç, B. ve Danış, M.Z. (2020). Dezavantajlı/Risk Altındaki Gruplar: Yoksullar. İçinde *Sosyal Hizmette Dezavantajlı/Risk Altındaki Gruplar*, (Ed: H. Doğan), (ss.139-164), Ankara: Nika Yayınları.
- Eser, H. B., Memişoğlu, D., ve Özdamar, G. (2011). Sosyal Siyasetin Üretilme Sürecinde Refah Devletiden Neo- Liberal Devlete Geçiş: Devletin Kamu Hizmeti Sunma İşlevinin Değişimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(2), 201-217.
- Esping-Andersen, G. (2006). Altınçağ Sonrası? Küresel Bir Ekonomide Refah Devleti İkilemleri. İçinde; *Sosyal Politika Yazıları*. Der: A. Buğra ve Ç. Keyder (Çev: B. Yakut Çakar ve U.B. Balaban), (ss.55-100). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Esping-Andersen, G. (2006). Toplumsal Riskler ve Refah Devletleri. İçinde; *Sosyal Politika Yazıları*. Der: A. Buğra ve Ç. Keyder (Çev: B. Yakut Çakar ve U.B. Balaban), (ss.33-54). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Evans, M. (2020). Toplumsal Cinsiyet. İçinde *Sosyoloji Sözlüğü* (Ed: B. Turner), (Çev: P. Ergenekon), (ss.890-896).
- Ferrara, M. (2006). Sosyal Avrupa’da "Güney Avrupa Refah Modeli" İçinde; *Sosyal Politika Yazıları*. Der: A. Buğra ve Ç. Keyder (Çev: B. Yakut Çakar ve U.B. Balaban) (ss. 195-229). İstanbul: İletişim Yayınları
- Field, J.(2008). *Sosyal Sermaye*, (Çev: B. Bilgen ve B. Şen), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Foucault, M. (2000). *Hapishanenin Doğuşu*, (Çev: M. A. Kılıçbay), İstanbul: İmge Kitabevi.
- Foucault, M. (2011). *Entelektüelin Siyasi İşlevi*, (Haz: Ferda Keskin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Freire, P. (2023). *Ezilenlerin Pedagojisi*, (Çev: D.Hattatoğlu ve E. Özbek), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Friandler, W.A. (1965). *Sosyal Hizmetin Kavram ve Metodları*, (Çev: E.Besin), Ankara: Kardeş Matbaası.
- Fuat, G. (2012). Eşitsizlik ve Toplumsal Tabakalaşma Üzerinden Vatandaşlık Üzerine Sosyolojik Bir Analiz. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67(1), 81–109.
- Gasset, O. (2011). *İnsan ve “Herkes”*, (Çev: N.G. Işık), İstanbul: Metis Yayınları.
- Geçgin, E. (2022). Dezavantajlılık Döngüsünde Gezici Mevsimlik Tarım İşçiliği. İçinde; *Dezavantajlı Grupların Sosyolojisi Eşitsizlikler, Riskler ve Çözümler*, Ed: A. Demir, ss.379-401. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Gencer, İ. (2019). *Dünya’da ve Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele Politikaları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Genç, Y. (2015). Engellilerin Sosyal Sorunları ve Beklentileri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*. (35/2), 65–92.

- Genç, Y., ve Çöpoğlu, M. (Eds.) (2020). *Yoksullar: Dezavantajlı Gruplar ve Sosyal Hizmet*. Ankara.
- Geyik, O. (2020). Türkiye'de Dezavantajlı Gruplara Yönelik Yapılan Mali Yardımlar Üzerine Bir İnceleme. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 20(1), 52–66.
- Giddens, A. & Sutton, P. W. (2018). *Sosyolojide Temel Kavramlar*, (Çev: A. Esgin), Ankara: Phoenix Yayınları.
- Giddens, A. (1999). *İleri Toplumların Sınıf Yapısı: Marksist Yaklaşımın Eleştirisi* (Ömer Baldık, Trans.). İstanbul: Birey Yayınları.
- Giddens, A. (2005). *Sosyoloji*. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Gladstone, D. (2011). Tarih ve Sosyal Politika. İçinde; *Sosyal Politika Kuramlar ve Uygulamalar*, Der: P. Alcock, M. May ve K. Rowlingson, (Çev: B. Yıldırım), (ss.35-43). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Glasby, J. (2011). Sosyal Bakım. İçinde; *Sosyal Politika Kuramlar ve Uygulamalar*, Der: P. Alcock, M. May ve K. Rowlingson, (Çev: O. Tezgel), (ss. 461-467). Ankara: Siyasal Kitabevi
- Goffman, E. (2014). *Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar* (L. Ünsaldı & S. N. Ağırnaslı, Trans.). Ankara: Heretik Yayıncılık. <https://doi.org/10.1093/obo/9780199756841-0154>
- Gough, I. (2006). Güney Avrupa'da Sosyal Yardım. (231-260) Sosyal Politika Yazıları. A. Buğra-Ç. Keyder (der). (B. Yakut Çakar-U.B. Balaban Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gough, I. (2021). Evrensel Temel Hizmetler: Kuramsal ve Ahlaki Bir Çerçeve. *Cogito Dergisi, Yurttaşlık Ne Alemde*, S. 102, (Çev. T.Z. E. Şen), s.193-207
- Gough, I. (1979). *The Political Economy Of The Welfare State. Critical texts in social work and the welfare state*. London, s.l.: Palgrave Macmillan UK.
- Göçoğlu, V. (2015). Dezavantajlı Gruplar Üzerinde Yapılan Bir Kamu Politikası Sonlandırmasının Analizi: Eski Hükümlülülerin Özel Sektördeki İstihdam Zorunluluğunun Kaldırılması. *JISR (Journal of International Social Research)*, 8(36), 846–863.
- Gökbunar, R., Özdemir, H., ve Uğur, A. (2008). Küreselleşme Kıskaçındaki Refah Devletinde Sosyal Refah Harcamaları. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9(2), 158–173.
- Göker, E. (2016). Ekonomik İndirgemeci mi Dediniz? İçinde; *Ocak ve Zanaat Pierre Bourdieu Derlemesi* (4.baskı), Der: G. Çeğin, E. Göker, A. Arlı ve Ü. Tatlıcan, (ss. 277-302). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Göregenli, M. (Ed.) (2012). *Önyargı ve Ayrımcılığı Azaltmak: Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Görgün Baran, A. (2020). Türkiye'de Yaşlanmanın Kadımlaşması ve Yaşanan Dezavantajlar. İçinde; *Dezavantajlılar ve Dezavantajlılık Sosyolojisi*, Ed: F. Arık ve L. Taş, (ss.51-83). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Görgün Baran, A.(2020). Türkiye'de Yaşlanmanın Kadımlaşması ve Yaşanan Dezavantajlar, İçinde *Dezavantajlılar ve Dezavantajlılık Sosyolojisi*, (Ed: F. Arık ve L. Taş), (ss.51-79), Ankara: Nobel Yayınları.
- Guest, G., MacQueen, K., & Namey, E. (Eds.) (2012). *Applied Thematic Analysis*. 2455 Teller Road, Thousand Oaks California 91320 United States: SAGE Publications, Inc.
- Guillen, A. M.--Matsaganis, M. (2006). 'Sosyal Damping' Hipotezini Güney Avrupa'da Snamak: Son Yirmi Yılda Yunanistan ve İspanya'daki Refah Politikaları. (287-331) Sosyal Politika Yazıları. A. Buğra-Ç. Keyder (der). (B. Yakut Çakar-U.B. Balaban Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları

- Gül, H. ve Sallan Gül, S. (2008), Yoksulluk ve Yoksulluk Kültürü Tartışmaları. Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları içinde Der.: N. Oktik, 57-96. İzmir: Yakın Kitabevi Yayınları.
- Gül, H., ve Sallan Gül, S. (2007). Sosyal Devletten Çalışma Refahına Geçişte Sosyal Haklar ve Yoksullar. *Amme İdaresi Dergisi*, 40(3), 1–30.
- Gülbenkian Komisyonu (2014) *Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor*, (Çev. Şirin Tekeli), Metis Yayınları: İstanbul.
- Gümüş, İ. (2020). Esping-Andersen ve Refah Rejimi Tartışmaları: Teorik Bir Değerlendirme. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 3(1), 101–117.
- Gündüz, G. S. (2007). *Sosyal İçerme Politikalarının Uygulanmasında Kamu İstihdam Kurumlarının Rolü* (Uzmanlık Tezi). Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Güneş, F. (2020). Yoksullar ve Yoksulluk. İçinde *Dezavantajlılar ve Dezavantajlılık Sosyolojisi*, (Ed: F. Arık ve L. Taş), (ss.161-192), Ankara: Nobel Yayınları.
- Güneş, F. (2016). Yoksulluk Söyleminin Toplumsal Cinsiyet Açısından Yoksunluğu. *SAV Katkı*. (3), 6–17
- Güngör, M. (2017). Bir Kimlik İnşası Olarak Ulus Devlet Yurttaşlığı ve Yurttaşlık Kavramının Dönüşümü. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(2), 438–464.
- Gürdal, A. D. (2013). Sosyolojinin İhmal Edilen Kategorisi Çocuklar Üzerinden Çocukluk Sosyolojisine ve Sosyolojiye Bakmak, “İş, Güç” Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 15(4), 1-26.
- Güven, S. (1995). *Sosyal Politikanın Temelleri*. Bursa: Ezgi Kitapevi.
- Hansen, S. & Rapley, M. (2020). Grup(lar). İçinde *Sosyoloji Sözlüğü*, (Ed: B. Turner), (Çev: İ. Dünder), (ss. 386-388)
- Havighurst, R. J. (1964). Who are the Socially Disadvantaged?, *The Journal of Negro Education*, 34(1), 39–46.
- Hay, C. (2011). Sosyal Politika ve Ekonomi Politikası. P. Alcock, M. May ve K. Rowlingson (Ed.), *Sosyal Politika: Kuramlar ve Uygulamalar içinde* (s. 201-212). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Headey, B., Goodin, E. R., & Muffles, R. Dirven, H. (1997). Welfare over Time: Three Worlds of Welfare Capitalism in Panel Perspective, *17(3)*, 329 – 359.
- Heywood, A. (2012) *Siyaset*, (Çev: B.B. Özipek), Ankara: Adres Yayınları.
- Howe, D. (1994). Modernity, Postmodernity and Social Work, *The British Journal of Social Work*, 24(5), 513-532.
- Ife, J. (2017). *İnsan Hakları ve Sosyal Hizmet*, (Çev: A .Değirmenci vd.), Ankara: Nika Yayınevi.
- Işık, O. ve Pınarcıoğlu M. (2001). *Nöbetleşe Yoksulluk: Gecekondulaşma ve Kent Yoksulları Sultanbeyli Örneği*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Işık, M., ve Demirok, K. (2021). Sosyal Politika Kapsamında Kamu Kuruluşları Tarafından Bir Dezavantajlı Grup Olarak Engellilere Yönelik Verilen Hizmetlerin Etkinliği Isparta İli Örneği. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 4(1), 111–135.
- İçli T. (2009). *Çocuk, Suç ve Sokak*. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Yayın No:142, Ankara.
- İdemen, B. (2008). *Sosyal Köken Habitus ve Eğitim: Pierre Bourdieu'nün Yeniden-Üretim Kuramı*. (419-444) "Türkiye'de Gençlik Çalışması ve Politikaları". N. Yentürk-Y. Kurtaran-G. Nematlı (der.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- İnal, K. (2014). *Çocuk ve Demokrasi*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İnce, M. (2017). Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik. *Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, 19(1), 297–319.

- Jordan, B. (2015). Sosyal Hizmetin değerini Doğrulamak. İçinde; *Sosyal Hizmet Temel Alanlar ve Eleştirel Yaklaşımlar*, Der: R. Adams, L. Dominell ve M. Payne, ev: G. Topçu), (ss.101-105). Ankara: Nika Yayınevi
- Kahraman Güloğlu, F. (2020). Dezavantajlı Grup(lar) Kavramı Üzerine Tartışmalar ve Dezavantajlılığa Bütüncül Bir Bakış. In M. Serdar (Ed.), *Dezavantajlı Gruplar ve Sosyal Hizmet* (pp. 9–40). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kahraman Güloğlu, F. (Ed.) (2022). *Sosyal Hizmette oklu Ayrımcılıklarla Mücadele İçin Kesışimsel Yaklaşım*. Sosyal Hizmet alışmaları 3. Bursa: Ekin.
- Kapani, M.(2010). *Politika Bilimine Giriş*, İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Karakaş, M. (2006). Yeni Yoksulluk Bağlamında Sosyal Kimlik ve Tüketimde Eşitsizlik. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakultesi Dergisi*, 7(2), 1–16.
- Karakaş, M. (2020). *Modernlik küreselleşme ve Türkiye'nin Kimlikler evreni* (İkinci Baskı). *Siyaset: Vol. 9*. Vefa, İstanbul: Küre Yayınları.
- Karataş, Z. (2020). Çocuklar. İçinde; *Dezavantajlı Gruplar ve Sosyal Hizmetler*, Ed: M. Serdar, (ss.71-111). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Karataş, Z.(2020). Çocuklar. İçinde *Dezavantajlı Gruplar ve Sosyal Hizmet*, Ed (M. Serdar), (ss. 71-112), Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kasapoğlu, A. (2022). Azınlık Gruplar Hakkında İlişkisel Sosyolojik Bir Değerlendirme. İçinde; *Dezavantajlı Grupların Sosyolojisi Eşitsizlikler, Riskler ve ozmler*, Ed: A. Demir, (ss.313-332). anakkale: Paradigma Akademi.
- Kentel, F., Köker, L., Uçum, M., & Genç, . (2012). *Yeni Anayasa Sürecini İzleme Raporu: TESEV Demokratikleşme Programı*, İstanbul.
- Kentel, F., Köker, L., Uçum, M., ve Genç, . (2012). *Yeni Anayasa Sürecini İzleme Raporu: TESEV Demokratikleşme Programı*. İstanbul
- Kesen, F. N. (2020). Aile ve Sosyal Politika. İçinde; *Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet*, Ed: D. Başer, (ss. 29-54). Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık.
- Kesgin, B. (2012). *Kamu Sorumluluğunda Sosyal Hizmet*, İstanbul: Açılım Kitap.
- Kırlıoğlu, M. (2020). Gelir, Yoksulluk ve Sosyal Politika. İçinde; *Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet*, Ed: D. Başer, (ss. 1-28). Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık
- Kleinman, M. (2006). Kriz mi? Ne Krizi? Avrupa Refah Devletlerinde Süreklilik ve Değişim. (159-193) Sosyal Politika Yazıları.A. Buğra-. Keyder (der). (B. Yakut akar-U.B. Balaban ev.) İstanbul: İletifim Yayınları.
- Koçancı, M. (2019). Dezavantajlılık, Dezavantajlı ‘Gruplar’ ve Gri Bölge. İçinde *Türkiye’de Sosyal Politika ve Dezavantajlı Gruplar*, (Ed. A. Dericioğulları Ergun, M.K. Namal, M. Koçancı), (ss.15-36), İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Kolat, S. (2009). *Avrupa Birliği Sosyal Politikası çerçevesinde zrllere Yönelik Ayrımcılıkla Mücadele ve Türkiye’deki Yansımaları* (Uzmanlık Tezi). Başbakanlık zrller İdaresi Başkanlığı, Ankara.
- Kongar, E. (1972). *Sosyal alışmaya Giriş*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Konuk, O., ve Bayram, A. K. (2009). İnsansızlaştırılmış Yoksulluk: Yoksulluk, Bilim ve Etik. *Civilacademy*, 5(1), 15–26.
- Koray, M. (1995). *Sosyal Politika*, Ankara: İmge Yayınları.
- Köse, B. (2009). *Küreselleşen Dünyada Yoksulluk Olgusu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Köse, B. (2009). *Küreselleşen Dünyada Yoksulluk Olgusu* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Köseoğlu, M. ve zada Nazım, A. (2020). Dezavantajlılar ve Dezavantajlılık Sosyolojisi Bakımından Eski Hükümlüler. İçinde; *Dezavantajlılar ve Dezavantajlılık Sosyolojisi*, Ed: F. Arık ve L. Taş, (ss.233-252). Ankara: Nobel Yayıncılık

- Küçükali, A. Ve Özmen, K. (2020). Dezavantajlı/Risk Altındaki Gruplara Yönelik Sosyal Hizmetler. İçinde *Sosyal Hizmette Dezavantajlı/Risk Altındaki Gruplar*, (Ed: H. Doğan), (ss.9-22), Ankara: Nika Yayınları.
- Küçükali, A. (2014). Engellilere Uygulanan Sosyal Politikaların Değerlendirilmesi: Atatürk Üniversitesi Örneği. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 59 – 86.
- Küçükali, A. (2015). Engellilere Uygulanan Sosyal Yardımlar. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(35). 100 – 115.
- Künüroğlu, F., Acar, B. ve Dönmez, U.B. (2021). Kesişimsel Ayrımcılık: Tanım, Kapsam ve Kesişimsellik Perspektifinden Göç Araştırmaları, *Nesne Dergisi* 9(22), 1013-1026.
- Lewis, O. (1965). *İşte Hayat*, (Çev: V. Çelikbaş), İstanbul: E Yayınları.
- Lister, R.(2020). Yoksulluk. İçinde *Sosyoloji Sözlüğü*, (Ed: B. Turner), (Çev: P. Ünsal), (ss. 989-992).
- Lyotard, J. F. (2013). *Postmodern Durum*, (Çev:İ.Birkan), Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Marka Doğu Marmara Kalkınma Ajansı (Aralık, 2011). *Dilovası'nda Dezavantajlı Grupların İstihdam Potansiyelinin Artırılması: Araştırma Sonuç Raporu*.
- Marshall, G. (2003). *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev: O. Akınhay ve D. Kömürcü), İstanbul: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Marshall, T.T. (2006). *Yurttaşlık ve Sosyal Sınıf*. (19-32) Sosyal Politika Yazıları.A. Buğra-Ç. Keyder (der). (B. Yakut Çakar-U.B. Balaban Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marx, K. & Engels, F. (2008). *Komünist Manifesto*, (Çev: İ. Erman), Ankara: İlkeriş Yayınları.
- Mavili Aktaş, A. (2006). *Aile İçi Şiddet Kadının ve Çocuğun Korunması*, İstanbul: Elma Yayınları.
- Mayer, S. E. (2003). What is a "Disadvantaged Group?". Retrieved from <https://studylib.net/doc/8720705/what-is-a-%E2%80%9Cdisadvantaged-group%3F%E2%80%9D>
- Mckay, S. ve Rowlingson K. (2011). Gelir Desteği ve Sosyal Güvenlik. İçinde; *Sosyal Politika Kuramlar ve Uygulamalar*, Der: P. Alcock, M. May ve K. Rowlingson, (Çev: O. Tezgel), (ss. 401-411). Ankara: Siyasal Kitabevi
- Meder, M. (2008). Sokak Çocuklarının Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Özellikler Açısından İncelenmesi: Ankara Sakarya Caddesi Örneği. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*. (8), 201–218.
- Merriam, S. B. (2018). *Nitel Araştırma: Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber* (Selahattin Turan Çev. Ed., Trans.). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Meşe, İ. (2014). Engelliği Açıklayan Sosyal Model Nedir? *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*. (33), 79–92.
- Metin, O. ve Ünal, Ş. (2022). İçerik Analizi Tekniği: İletişim Bilimlerinde ve Sosyolojide Doktora Tezlerinin Kullanımı, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 273-294.
- Mills, W. C. (1964). Toplumsal Tabakalaşma Sosyolojisi, (Çev: Ö. Ozankaya), *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 19(3).
- Mingione, E. (2006). Güney Avrupa Refah Modeli ve Yoksulluk ve Sosyal Dışlanmaya Karşı Mücadele. (261-287) Sosyal Politika Yazıları. A. Buğra-Ç. Keyder (der). (B. Yakut Çakar-U.B. Balaban Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mishra, R. (1987). Social Welfare: National and International Dimensions. *International Social Work*, 30, 151–158.
- Montgomery, H. (2021). *Hoş Geldin İlk İki Yaşın Sihri*, (Çev: A. Öztürk), İstanbul: Domingo Yayınları.

- Moore, W.E. (2010). İşlevselcilik. İçinde *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, (Haz: M.Tunçay ve A. Uğur), (Çev: Ş. Tekeli), İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Moreno, L.(2006). “Süper Kadınlar” ve Akdeniz Refahı, İçinde *Sosyal Politika Yazıları*, (Der: A. Buğra ve Ç. Keyder), (ss. 375-397), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Murray, C. A. (1996). Charles Murray and the underclass: the developing debate. London :IEA Health and Welfare Unit in association with the Sunday Times.
- Neuman, W. L. (2017). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar* (Sedef Özge, Trans.) (9nd ed., Vol. 1). İstanbul: Yayın Odası Yayınları.
- O’Connor, J.S. (1993). Gender, Class and Citizenship in the Comparative Analysis of Welfare State Regimes: Theoretical and Methodological Issues, *The British Journal of Sociology*, 44(3), 501- 518.
- Oktar, M. N. (2020). Engelliler. İçinde; *Dezavantajlı Gruplar ve Sosyal Hizmetler*, Ed: M. Serdar, (ss. 149-210). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Oktik, N. (2008). Yoksulluk Olgusuna Kavramsal ve Kuramsal Yaklaşımlar. İçinde; *Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları*, Der: N. Oktik, (ss.21-57). İzmir: Yakın Kitabevi.
- Onur, B. (2005). *Türkiye’de Çocukluğun Tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Ökten Gülsoy, N.(2012). Cezayir Deneyiminin Pierre Bourdieu’nün Sosyolojik Tahayyülüne Etkileri: Bilimsel Bir Habitusun Doğuşu, *İstanbul University Journal of Sociology*. 3(25), 1-30.
- Özbaş, M. (2018). Dezavantajlı Sosyolojik Tabakalarda Zorunlu Eğitim Sürecini Etkileyen Değişkenler. *Kastamonu Education Journal*, 26(4), 1143–1154.
- Özdoğan, F. (2010). Yoksulluk Kültürü Yaklaşımı Üzerine Bir Değerlendirme. *Yardım ve Dayanışma Dergisi*, 1(1), 97–115.
- Özer, Y. E., ve Çolak, M. (2015). Yoksulluk, Dezavantajlı Grup ve Suç İlişkisine Yönelik Bir Alan Araştırması: İzmir Kadın Sığınma Evleri. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29(3), 479–491
- Öztan, G. G. (2011). *Türkiye’de Çocukluğun Politik İnşası*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Pakulski, J. (2020). Sosyal Statü. İçinde *Sosyoloji Sözlüğü*, (Ed: B. Turner), (Çev: İ. Dünder), (ss. 821-823).
- Payne, M. (2020). *Modern Sosyal Hizmet Kuramı*, (Çev. K. Karataş), Ankara: Nika Yayınları.
- Plutarkos (2010). *Lykurgos’un Hayatı*, (Çev: Sebahattin Eyüboğlu), İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Polanyi, K. (2000). *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri* (Ayşe Buğra, Trans.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pollini, G. (2005). Elements of a Theory of Place Attachment and Socio-Territorial Belonging. *International Review of Sociology*, 15(3), 497–515.
- Porta Della, D. & Keating, M. (2015). *Sosyal Bilimlerde Yaklaşımlar ve Metodolojiler- Çoğul Bir Yaklaşım Doğru*, (Çev: S. Gürses), İstanbul: Küre Yayınları.
- Postman, N.(1995). *Çocukluğu Yokluğu*, (Çev: K. İnal), İstanbul: İmge Yayınları.
- Powell, M., & Hewitt, M. (1998). The End of the Welfare State? *Social Policy Adm (Social Policy & Administration)*, 32(1), 1–13. <https://doi.org/10.1111/1467-9515.00082>
- Ritzer, G., & Stepnisky, J. (2019). *Sosyoloji Kuramları* (Himmat Hülür, Trans.) (10.th ed.). Ankara: De Ki Basım Yayın.
- Rosanvallon, P. (1988). Beyond The Welfare State. *Politics & Society*, 16(4), 533–543. <https://doi.org/10.1177/003232928801600408>
- Sabine, G. (2000). *Yakınçağ Siyasi Düşünceler Tarihi*, (Çev: Ö. Ozankaya), İstanbul: Cem Yayınları.

- Sağlam, E.B. ve Eker, H. (2020). Engellilik ve Sosyal Organizasyon İlişkisi Üzerinden Dezavantajlılık ve İnşası. İçinde; *Dezavantajlılar ve Dezavantajlılık Sosyolojisi*, Ed: F. Arık ve L. Taş, (ss.85-116). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Sallan Gül, S. ve Dericioğlu Ergun, A.(2020). Kadın Olmak Dezavantajlı Olmak Mıdır?: Türkiye Örneğinde Toplumsal Cinsiyet ve Dezavantajlılık Sorunsalı. İçinde *Dezavantajlılar ve Dezavantajlılık Sosyolojisi*, (Ed: F. Arık ve L. Taş), (ss.117-160), Ankara: Nobel Yayınları.
- Sallan Gül, S.(2019). Türkiye’de Kadınlara Yönelik Kamu Politikalarında Fırsat Eşitliğinden Muhafazakar Cinsiyet Adaletine. İçinde *Türkiye’de Sosyal Politika ve Dezavantajlı Gruplar*, (Ed. A. Dericioğulları Ergun, M.K. Namal, M. Koçancı), (ss.37-64), İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Sallan Gül, S. (2015). Türkiye’de Yoksulluğun Kadınsılaşması. *Amme İdaresi Dergisi*, 38(1), 25–45.
- Sallan Gül, S., ve Gümüsoğlu, F. (2017). Türkiye’de Dezavantajlı Gruplar Üzerine Yazmak, Konuşmak. *Toplum ve Demokrasi*, 11(24), 1–7
- Samav Cantürk, F.D.(2019). Engelli Olmanın Dezavantajlılığı ve Damgalanma Deneyimleri. İçinde *Türkiye’de Sosyal Politika ve Dezavantajlı Gruplar*, (Ed. A. Dericioğulları Ergun, M.K. Namal, M. Koçancı), (ss.267-284), İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Samav Cantürk, D. (2017). Ötelenmiş Hayatlar: Engelliye Bakan Kadın Olmak. *Toplum ve Demokrasi*, 11(24), 127–139
- Sanandaji, N.(2020). Refah Devleti ve Sorumluluğun Erozyonu. İçinde *Bireye Karşı Devlet, Bireysel İrade ve Devletçilik*, (Ed. T. Palmer), (Çev: A.Kurt), İstanbul: Liberus Yayınları.
- Sapancalı, F. (2001). Yeni Dünya Düzeni ve Küresel Yoksulluk. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 115–140.
- Savcı Köroğlu, İ. (2022). Yeni Yoksulluk Türleri ve Sosyal Dışlanma. *19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 100–116. <https://doi.org/10.52835/19maysbd.1011941>
- Sawhill, I. V. (2003). The Behavioral Aspects of Poverty. *Public Interest*, 153, 79–86
- Semerci, P. (2018). *Ayrımcılık Bağlamında Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, (Ed. K. Çayır & M. Ayan.), Eğitim Çalışmaları: 2. Ayrımcılık: Çok boyutlu yaklaşımlar, ss. 189–198, 3. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Sen, A. & Foster, J. (1997), *On Economic Inequality*, Clarendon Press, Oxford.
- Serdar, M., Kahraman Güloğlu, F., Solmaz, U., Genç, Y., Özmen, N., Çöpoğlu, M., vd. (2020). *Dezavantajlı Gruplar ve Sosyal Hizmet*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Seyyar, A. (2007). *Sosyal Hizmetlerde Bakım Terimleri (Ansiklopedik Sözlük)*. Ankara: Şefkatli Eller Yayınları.
- Sheafor, B. W., & Horejsi, C. J. (2014). *Sosyal Hizmet Uygulaması Temel Teknikler ve İlkeler*. (A. Bilgen, B. Kaynarkaya, D. Gülmez, D. B. Çiftçi, S. E. Türközü, F. Çoban, et al., Çev.) Ankara: Nika Yayınevi
- Sıgı, Ü. (2021). *Nitel Araştırma Yöntemleri* (2. Baskı). İstanbul: Beta Yayınevi.
- Sım, B. (2020). Yurttaşlık. İçinde *Sosyoloji Sözlüğü*, (Ed: B. Turner), (Çev: İ. Dündar), (ss 998-1002).
- Simmel, G. (2021). Yabancı. İçinde *Yabancı Bir İlişki Biçimi Olarak Ötekilik*, (Der: L. Ünsaldı), Ankara: Heretik Yayınları.
- Sosyal Hizmetler Kanunu, Kanun Numarası 2828, Yayınlandığı Resmi Gazete Tarihi 27.05.1983, Sayı 18059.
- Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmetleri Hakkında Yönetmelik, Yayınlandığı Resmi Gazete Tarihi 03.03.2015, Sayı 29284

- Standing, G. (2006). Sosyal Güvenlik Ağları Çılgınlığı: Temel Gelir Avrupa'da Neden Gereklidir? (333-373) Sosyal Politika Yazıları. A. Buğra-Ç. Keyder (der). (B. Yakut Çakar-U.B. Balaban Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları
- Stroebe, K., Barreto, M., & Ellemers, N. (2010). Experiencing Discrimination: How Members of Disadvantaged Groups Can Be Helped to Cope with Discrimination. *Social Issues and Policy Review*, 4(1), 181–213. <https://doi.org/10.1111/j.1751-2409.2010.01021>.
- Sunar, L. (2012). Weber'in İktisat Sosyolojisi: Uygarlığı Anlamanın Anahtarı Olarak İktisadi Zihniyet, *İstanbul Journal Of Sociological Studies* (45), 19-42.
- Sunar, L., ve Güneş, Ü. (2020). Sosyoekonomik Eşitsizlikler ve Tabakalaşma Araştırmalarının Gelişimi; Bibliyometrik Bir Analiz. *İnsan ve Toplum*, 10(4), 505 – 555.
- Sunar, L., ve Güvendi, M. A. (2020). "Ortadaki Fili" Görmek: Dünyada ve Türkiye'de Sosyoekonomik Eşitsizliklerin Tezahürleri. *Journal of Humanity and Society (İnsan & Toplum)*, 10(4), 1–40. <https://doi.org/10.12658/M0615>
- Şeker, A. (2009). *101 Soruda Sosyal Çalışma ve Sosyal Hizmetler*. Ankara: Sabev Yayınları.
- Şeker, A. (2011). *Soyal Hizmetlerde Etik Sosyal Bilimlerde Bir Uygulama Alan Kılavuzu*. Ankara: Sabev Yayınları.
- Şeker, A., ve Kurt, G. (2018). Bir Sosyal Politika Alanı Olarak Yaşlılık ve Sosyal Hizmet Alanı. *Nüfusbilim Dergisi*, 40, 7–30.
- Şenol, D. ve Taş, S. (2020). Dezavantajlı Çocuk. İçinde; *Dezavantajlılar ve Dezavantajlılık Sosyolojisi*, Ed: F. Arık ve L. Taş, (ss.193-231). Ankara: Nobel Yayıncılık
- Şiriner Öner, M. (2017). Çalışma Yaşamında Mekansal Esneklik ve Sakatlar. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 7(1), 32–44.
- Tan, M. (1993). *Çocukluk: Dün ve Bugün. Toplumsal Tarihte Çocuk*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Taner, A. ve Yayla, A. (2018). Liberteryen Teoride Özgürlüğün ve Siyasetin Sınırları. *Liberal Düşünce Dergisi*, 23(91-92), 7-52.
- Taş, L. ve Arık, F. (2020). Dezavantajlı Gruplar ve Dezavantajlılığa İlişkin Sosyolojik Bir Çerçeve. İçinde *Dezavantajlılar ve Dezavantajlılık Sosyolojisi*, (Ed: F. Arık ve L. Taş), (ss.7-48), Ankara: Nobel Yayınları.
- Taş, L. ve Arık, F. (2020). Dezavantajlı Gurplar ve Dezavantajlılığa İlişkin Sosyolojik Bir Çerçeve. İçinde; *Dezavantajlılar ve Dezavantajlılık Sosyolojisi*, Ed: F. Arık ve L. Taş, ss.7-50. Ankara: Nobel Yayıncılık
- Taşçı, F. (2013). Refah Devleti Modelleri İçinde Türkiye'nin Pozisyonu "Yaşlı" Algısı Üzerinden Değerlendirmeler. *İnsan ve Toplum*, 3(5), 5–35.
- Teater, B. (2015). *Sosyal Hizmet Kuram ve Yöntemleri, Uygulama İçin Bir Giriş*, (Çev:A. Karatay), Ankara: Nika Yayınları.
- Tekindal, M., ve Uğuz Arsu, Ş. Nitel Araştırma Yöntemi olarak Fenomenolojik Yaklaşımın Kapsamı ve Sürecine Yönelik Bir Derleme. *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 20(1), 153-182.
- Tomanbay, İ. (1999). *Sosyal Çalışma Sözlüğü*, Ankara: Selvi Yayınevi.
- Tomanbay, İ. (1999). *Sosyal Çalışmayı Yapılandırmak, Kavramlar, Oluşum, Nitelik ve Uygulama*, Ankara: SABEV Yayınları No:7, Sosyal Çalışma Dizisi: 5.
- Townsend, P. (1979). *Poverty in the United Kingdom*. Allen Lane and Penguin Books.
- Tuncay, T., ve Tekin, H. H. (2022). *Sosyal Hizmet Mesleğinin ABC' si Temel Kavramlar, Sosyal Sorunlar, Çalışma Alanları, Müdahale Ölçekleri*. Ankara: Nika Yayınevi

- Turgut, A.Ş.(2020). Dezavantajlılar/Risk Altındaki Gruplar: Engelliler. İçinde *Sosyal Hizmette Dezavantajlı/Risk Altındaki Gruplar*, (Ed: H. Doğan), (ss.109-138), Ankara: Nika Yayınları.
- Turhan, A. (2017). Sosyal Hizmetlere Bir Bakış. *Journal of Anatolian Education Research*, 1, 1–9.
- Turner, B. S.(2000). *Statü*, (Çev: K.İnal), Ankara: Doruk Yayınları.
- Turner, B.S. (1997), *Eşitlik*, (Çev: B. S. Şener), Ankara: Dost Kitabevi.
- Turner, B. S. (1997). *Eşitlik* (Bahadır Sina Şener, Trans.) (Birinci Baskı). Ankara: Dost Yayınları.
- Tutak, B. ve Turhan, A. (2017). Sosyal hizmetlere bir bakış. *Journal of Anatolian Education Research*, 1, 1–9.
- Tutak, B., ve Turhan, A. (2017). Sosyal Hizmetlere Bir Bakış. *Journal of Anatolian Education Research*, 1, 1–9.
- TÜİK (2021). *İstatistiklerle Çocuk*, Yayımlanma tarihi: 20 Nisan 2022, sayı: 45633.
- Türkdoğan, O. (1974), *Yoksulluk Kültürü*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No:336, Erzurum.
- Uğur, Z.B., Yıldız, E. Ve Yüksel Doğan, R. (2023). Türkiye’de Çalışan Kadınların Çocuklarına Kim Bakıyor, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 23(28), 93-128.
- Ülgen, G. ve Arda Özalp, L. F. (2017). Bir Refah Devleti Analizi: Ekonomik ve Sosyal Sonuçlar. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 5(2), 219-243.
- Ülkücan Özateşerler, G. (2017). Toplumsal Tabaklaşma ve Eleştirel Kültür Çalışmalarının Kesişim Noktası. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 21(1),129–144.
- Ünal, A. Z. (2004). *Sosyal Tabakalaşma Bağlamında Pierre Bourdieu' nün Kültürel Sermaye Kavramı* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Üstel, F. (2011). “*Makbul Vatandaş*”ın Peşinde 2. *Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, İstanbul: İletişim Yayınları
- Wacquant, L. (2016). Pierre Bourdieu: Hayatı, Eserleri ve Entelektüel Gelişimi. İçinde; *Ocak ve Zanaat Pierre Bourdieu Derlemesi* (4.baskı), Der: G. Çeğin, E. Göker, A. Arlı ve Ü. Tatlıcan, (ss. 53-76). İstanbul: İletişim Yayınları
- Wacquant, L. (2022). Yoksulluğun Cezalandırılışı ve Neo-liberalizmin Yükselişi. *Cogito Dergisi*, Yoksulluk, 105-106, (Çev: Ç. Öztürk), s.67-78.
- Walker, C. & Walker, A. (2015). Sosyal Politika, Yoksulluk ve Sosyal Hizmet. İçinde; *Sosyal Hizmet Temel Alanlar ve Eleştirel Yaklaşımlar*, Der: R. Adams, L. Dominell ve M. Payne, (Çev: M. Sever), (ss.111-122). Ankara: Nika Yayınevi.
- Wallece, R., & Wolf, A. (2012). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları* (R. A. Leyle Elburuz, Trans.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Weber, M. (2008). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, (Çev: Z. Gürata), İstanbul: Ayraç Yayınları.
- Weber, M. (2019). *Sosyoloji Yazıları*, (Haz: H.H. Gerth ve C.W. Mills), (Çev: T. Parla), İstanbul: Metis Yayınları.
- Whitehead, M. (2001). Eşitlik ve Sağlık: Kavram ve İlkeler. *Türk Tabipler Birliği Yayınları*.
- Williams, F. (2011). Kültür ve Milliyet. İçinde; *Sosyal Politika Kuramlar ve Uygulamalar*, Der: P. Alcock, M. May ve K. Rowlingson, (Çev: B.A. Mercan), (ss.213-230). Ankara: Siyasal Kitabevi
- World Health Organization. World Disability Action Plan 2014-2020. WHO, 2015 https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/199544/9789241509619_eng.pdf?sequence=1.

- Wright, & çev. Özer, M. (1964). Toplumsal Tabakalaşma Sosyolojisi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 19(3), 1.
- Yalçın, E. (2019). Toplumsal Tabaklaşma Sistemlerinin Genel İncelemesi. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 8(20), 158–179.
- Yalçın, H. (2022). Bir Araştırma Deseni Olarak Fenomenoloji, 22(Özel Sayı 2), 213–232. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2864502>
- Yaşa, G. A. (2018). Liberal BİR Perspektifte Sosyal Refah Devleti. *Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi*, 2(2), 146–164.
- Yaşar, Y., ve Yaşar Yenimahalleli, G. (2012). Neo-liberal Küreselleşme ve Sosyal Politikada Dönüşüm. *Mülkiye Dergisi*, 36(274), 63–92.
- Yıldırım, Y. (2022). Bir Sosyal ve Sosyal Bilimsel Sorun Olarak Evsizlik. İçinde *Dezavantajlı Grupların Sosyolojisi Eşitsizlikler, Riskler ve Çözümler*, (Ed: A. Demir), (ss.333-357) Çanakkale: Paradigma Yayınları.
- Yıldırım, A. (2019). Türkiye'de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele. *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi*, 1(1), 15–33.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (8. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, B., ve Şahin, F. (2019). Esping-Andersen'in Refah Devleti Sınıflandırması ve Makro Sosyal Hizmet Uygulamaları Temelinde Türkiye'nin Konumu. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(18), 101–117.
- Yolcuoğlu, İ. G. (2019). *Sosyal Hizmet/Sosyal Çalışma Bilim ve Mesleğine Giriş*. İstanbul: Nar Yayınevi.
- Yolcuoğlu, İ. G. (2009). Sosyal Çalışma ve Çocuğun İyilik Hali. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 20(1), 85–93
- Zastrow, C. (2013). *Sosyal Hizmete Giriş* (Aslıhan Aykara, Ayşe Beyazova, Burcu Yakut Çağlar, Can Evren, Çağlar Karaca, Durdu Baran Çiftçi, Emek Yıldırım, Emine Bahşi, Gizem Albayrak, Mehmet Sinan Birdal, Sedat Yağcıoğlu, Seval Kurukafa, Volkan Yılmaz, Trans.). Ankara: Nika Yayınevi.